STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03538

YUDISHE GESHIKHTE

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די יודישע געשיכטע.

ניי בעארבייט

נאך פראפעסאר **גרעץ**

און אנדערע קוועלן.

מיט א פאררעדע פון **הלל צייטלין**.

פינפטער באנד.

פון די גאונים ביז'ן גירוש שפאניע.

צווייטע פערבעסערטע אויפלאגע.

פערלאג: **ב. שימין**, ווארשא.

פערקויף: געזעלש. „צענטראל", ווארשא.

ווארשא. תרע"ג.

Тип. Б. Туршъ,
Варшава Новолипки № 6
1913 г.

אינהאלט:

די עפּאָכע פֿון די גאונים.

ערשטער קאַפּיטעל: יודען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון איסלאַם 291

צווייטער קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די וועסטגאָטען און אַראַבער — — — 299

דריטער קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פֿון יודענטום אין די לענדער פֿון איסלאַם — 304

פֿיערטער קאַפּיטעל: די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטען 311

פֿינפֿטער קאַפּיטעל: יודען אין מורח-און מערב־אייראָפּאַ — 317

זעקסטער קאַפּיטעל: דאָס יודענטום אין בבל; דער אונטערגאַנג פֿון עקזילאַרכאַט — — — 330

די יודען אין מערב-אייראָפּאַ.

ערשטער קאַפּיטעל: נייע קולטור-צענטערן אין מערב-אייראָפּאַ 345

צווייטער קאַפּיטעל: יודען אין די מורח-לענדער און די דערוויליגע ישיבות אין אַפֿריקאַ — — 362

דריטער קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע אויסבילדונג פֿון שפּאַנישען יודענטום — — — 367

פֿיערטער קאַפּיטעל: דער ערשטער קרייץ-צוג — — 388

פֿינפֿטער קאַפּיטעל: יודען אין שפּאַניען אונטער די אַלמאָראַווידען 397

זעקסטער קאַפּיטעל: דער צווייטער קרייץ-צוג; די שמד-גזרות אין די מחמד'נישע לענדער — 407

זיבעטער קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פֿון רמב"ם 424

אַכטער קאַפּיטעל: ר' משה בן מיימון (רמב"ם) — 441

נײַנטער קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב־אייראָפּאַ און די גרויסע מחלוקת — — -- 457

צעהנטער קאַפּיטעל: די אויפֿבליהונג פֿון דער קבלה — 472

עלפֿטער קאַפּיטעל: די שרעקליכע רדיפֿות און די וכוחים איבער'ן תלמוד — — — 480

צוועלפֿטער קאַפּיטעל: די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פֿון דער קבלה 499

דרײַצענטער קאַפּיטעל: דער גירוש פֿון פֿראַנקרייך — 521

פֿירצעהנטער קאַפּיטעל: דער „שוואַרצער טויט" די שרעקליכע יודען-שחיטות — — — 535

פֿופֿצעהנטער קאַפּיטעל: די ירידה פֿון שפּאַנישען יודענטום — 543

II.

די עפּאכע פון די גאונים.

ערשטעס קאפיטעל.

יודען אונטער דער הערשאפט פון איסלאם.

עס זענען נאך נישט אריבער קיין גאנצע צעהן יאהר נאך מחמד'ס טויט, און די שענסטע לענדער פון צפון און צפון-מערב אראביען האבען זיך שוין געפונען אונטער דער הערשאפט פון איסלאם. מיט'ן שווערד אין איין האנד און דעם קאראן אין דער אנדערער האבען זיך די האלב-ווילדע מדבר-קינדער אריינגעריסען אין די לענדער פון אזיע און צפון אפריקא, און ווי א שטורם-ווינד האט זיך איבער די דאזיגע לענדער געטראגען זייער מעכטיגער אויסרוף: „נישטא קיין גאט אויסער אללאה און מחמד איז זיין נביא!"

דער ערשטער מארשרוט פון די אראבישע שארען איז געווען קיין פערסיען, און באלד איז אט די פון אלטקייט אפגעשוואכטע מלוכה צופאלען געווארען אונטער דעם מעכטיגען שטורם פון די העלדישע גלויבענס-קעמפפער. דאן זענען געקומען די ביזאנטינישע פראווינצען פאלעסטינא, סיריען און עגיפטען, וואו די יודישע בעפעלקערונג, אונטערדריקט פון די קריסטליכע דעספאטען, האט געקוקט אויף די אראבער, ווי אויף אויסלייזער און בעפרייער. מעדינא, א אאזע אין דעם גרויסען מדבר, וואס די אייראפעאישע פעלקער האבען ביזהער גארנישט געוואוסט פון איהר, איז איצט געווארען די נעזעצגעבערין פאר מיליאנען, ווי רוים אין די אלטע צייטען, און די בעזיעגטע האבען געמוזט אדער אנערקענען מחמד'ן פאר א נביא און זיך אונטערגעבען דעם איסלאם, אדער צאהלען שטייער די אראבישע מושלים.

דער בעזיעגער פון פאלעסטינא איז געווען דער צווייטער קאליף אמאר. ער האט זיך גלייך אליין בעזעצט אין דער אמאליגער יהודה'עאישער הויפטשטאדט (638), און פון דעמאלט אן איז זי הייליג געווארען אויך פאר די מחמד'נער; אמאר האט געלעגט דעם גרונדשטיין פאר דער בעריהמטער פעליזען-מאשעע (אם סוקארא), אויף דעם ארט, וואו ס'זאל האבען געשטאנען דער בית המקדש, און ביז היינטיגען טאג פערהייליגען די מחמד'ניש-גלויביגע אט דעם בית המקדש-פעלזען נישט ווייניגער, ווי דעם שווארצען שטיין אין דעם מעקא'נישען קאאבא-טעמפעל, אין וועלכען זיי גלויבען צו זעהן די פוס-טריט פון דעם ערשטען יודישען פאטריארך — אברהם. די בעזיעגטע קריסטליכע בעלי בתים פון שטאדט, וועלכע זענען איצט אונטערגעווארפען געווארען דעם רעזשים פון איסלאם, האבען זיך, נאטירליך, געמוזט אבזאגען פון אלע זייערע פריווילעגיעס; דאס האט זיי שטארק אויפגערייצט געגען די מיטהעלפער פון דעם אראבישען נצחון, די יודען, און לויט א געוויסען נוסח זאל דער בישאף פון ירושלים, סאפראניום, האבען זאגאר בפירוש אויסגערעדט מיט'ן קאליף אמאר, אז ער גיט איהם איבער די שליסלען פון שטאדט, נאר אונטער דער בעדינגונג, אויב די יודען וועט אויף ווייטער אויך פערבאטען זיין אריינצוקומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאדט. אויף וויפיעל ס'איז צו גלויבען, איז אבער פון דער השתדלות גארנישט געווארען, און די מושלמענישע הערשאפט האט די פאלעסטינישע יודען פאקטיש בעפרייט פון דער געדריקטער לאגע, אין וועלכער זיי האבען זיך געפונען.

פערדיענט פון דעם מחמד'נישען נצחון האבען אויך די יודען אין בבל, וועלכע האבען, צוזאמען מיט די כאלדעאישע (נעסטאריאנישע) קריסטען, ארויסגעוויזען א גרויסע שטיצע אמאר'ן אין זיין קאמפף מיט די לעצטע מלכים פון דער סאסאנידישער דינאסטיע. אמאר האט די שטיצע פערשטאנען אבצושאצען און די קריסטליכע קהלות, ווי די יודישע, ביידע האבען פון איהם בעקומען גרויסע הנחות. די ערשטע האט ער געשענקט א געוויסע אדמיניסטראטיווע זעלבסטשטענדיגקייט מיט א אייגענעם פיהרער און הויפטריכטער (אונטער'ן טיטול „קאטאליקאס"), און פאר די בבלי'שע יודען איז צוריקגעשטעלט געווארען די אויטאנאמישע הערשאפט פון די עקזילארכען, וועלכע איז שטארק געפאלען געווען אין די לעצטע צייטען פון דער פערסישער ממשלה. אמאר האט געלאזען ברענגען צו זיך דעם לעצטען אבשטאמליגג

פון די ריש גלותא'ס (ממילא אויך — פון די מלכי בית דוד), מיט'ן נאָמען בוסתנאי, האָט איהם געגעבען פאַר א ווייב די טאָכטער פון דעם פערסישען קעניג כאָזרו, וואָס האָט זיך געפונען ביי איהם אלס געפאַנגענע, און איבערגעגעבען אין זיינע הענד די פּאָליטישע און גערילכטליכע פיהרונג פון דער יודישער קאָלאָניע אין בבל.

וועגען דעם דאָזיגען בוסתנאי דערצעהלט זיך אין א פּאַרצייטיגער לעגענדע פאָלגענדעס: איינער פון די פערסישע מלכים האָט געלאָזען אויסראָטען דעם גאנצען שטאַם פון די יודישע עקזילאַרכען אין בבל, און נאָר די אַלמנה פון דעם דערהרג'עטען עקזילאַרך (חנינאי) איז דערווייל געבליבען לעבען. דאַן האָט זיך דעם מלך געחלומ'ט א שרעקליכער חלום: איהם האָט זיך געדאַכט, אז ער געהט אַרום מיט א האַק אין זיין פּרעכטיגען גאָרטען (פּרדס) און האַקט אויס איין בוים נאָכ'ן אנדערן; נאָר ווען ער האָט אויפגעהויבען די האַק אויף דעם לעצטען צווייגעל פון לעצטען בוים, האָט זיך אנטקעגען איהם אוועקגעשטעלט א גרויער מאַן און איהם, דעם מלך, אזא שטאַרקען קלאַפּ געטאָן מיט דער האַק, אז ער איז אומגעפאַלען און זיך בעגאָסען מיט בלוט; דער קעניג האָט דעמאָלט זיך אנגעהויבען בעטען ביי דעם אַלטען מאַן און זיך שווערען פאַר איהם, אז ער וועט ניט אויפהויבען מעהר זיין האַנד אויף דעם לעצטען צווייגעל און איהם היטען, ווי דעם שוואַרצאַפּעל פון אויג. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעחאַפּט און געזעהען, ווי פון זיין שטערן רינט בלוט; האָט ער געשיקט רופען איינעם פון די יודישע חכמים, וואָס האָט געקענט פּותר זיין חלומות, און יענער האָט איהם אזוי בעשיידט זיין שרעקליכע זעהונג: דער אויסגעהאַקטער גאָרטען — דאָס איז דער שטאַם פון דוד המלך, און דאָס איבערגעבליבענע צווייגעל איז דאָס קינד, וואָס דאַרף אין גיכען געבוירען ווערן פון דער מעוברת'ער עקזילאַרכין. און דעם מלך איז דער בעשייד געפעלן געוואָרען, האָט ער געהייסען אָבהיטען דער אַלמנה פון דעם געטויטען עקזילאַרך ווען זי האָט געבוירען א זוהן, האָט ער איהם א נאָמען געגעבען בוסתנאי. און בוסתנאי איז אויסגעוואַקסען און האָט געלערנט תורה און משנה, הלכה און חכמה; דעמאָלט האָט איהם דער מלך בעשטימט פאַר א ריש גלותא און געגעבען איהם א בעזונדער שטעמפּעל מיט א הערב. שפּעטער, נאָך דעם נצחון פון די קאַליפען, האָט בוסתנאי, ווי געזאָגט, בעקומען פאַר א

חײב די געפאנגענע מאַכטער פון קעניג כאזרו, און אין זײן צײט האט זיך יודען גאנץ רוהיג געלעבט.

בעזונדער פעסט און געהויבען איז געווארען די לאגע פון די בבלי'שע יודען אין די צײטען פון דעם פיערטען קאליף אלי, מחמד'ס מיטקעמפפער און איידים (656). איהם האבען ארויפגעזעצט אויפ'ן קאליפען-שטוהל די אראבישע רעוואלוציאנערן, וועלכע האבען געטויט די פריהערדיגע קאליפען אמאר און אטמאן; ער האט אבער אויך בעקומען א סך שונאים און פערביטערטע געגנער, וועלכע זענען געשטאנען אויף דער זייט פון מאאוויא, א קרוב פון דעם געהרג'עטען אטמאן. אין דעם קאמפף האבען די בבלי'שע יודען, נאטירליך, ניט געקענט בלייבען נייטראל, און זיי האבען זיך אפען איינגעשטעלט פאר דעם בעגאבטען אלי; זיי האבען איהם געהאלפען איינגעהמען די שטאדט פירוז-שבור, און לויט א געוויסער לעגענדע, זענען אלע גיינציגטויזענד יודישע איינוואוינער, מיט'ן ארטיגען ריש מתיבתא מר יצחק בראש, ארויסגעגאנגען איהם מקבל פנים זיין און בעגריסען (668). פאר דער פריינדליכקייט האט אלי געשענקט דעם ריש מתיבתא עטליכע בעדייטענדע פריווילעגיעס, און פון דעמאלט אן האט זיך אנגעהויבען צו פראקטיצירען דער טיטול גאון פאר'ן ריש מתיבתא, וואס האט געשפיעלט אין דער יודישער זעלבסטפערוואלטונג ניט קיין קלענערע ראליע פון ריש גלותא. די דאזיגע נייע לאגע, וואס האט געשאפען ווי א מין קאנקורירענדע מאכט פאר'ן ריש גלותא, האט געבראכט אין אנהויב צו פערשיעדענע סכסוכים און רייבונגען צווישען די ביידע פארשטעהער פון דער יודישער בעפעלקערונג אין לאנד; ביסלעכווייז זענען אבער די בעציהונגען רעגולירט און אויסגע-גלייכט געווארען, און עס האט זיך אויסגעבילדעט א ארגאנישע אײנהײט אין דער פיהרונג פון בבלישען יודענטום, מיט בעשטימטע, אבגעטיילטע פונקציעס פאר'ן ריש גלותא, ווי פאר די פארשטעהער פון דער גאונות. דער ערשטער האט פערטרעטען די אפיציעלע, פאליטישע מאכט; ער האט איינגעמאהנט די שטייערן פון די יודישע קהלות; בעשטימט פערוואלטער און ריכטער, זיך משתדל געווען פאר דער צענטראלער רעגירונג וועגען דער גרינדונג פון נייע אינסטיטוציעס, און איז פון דער בעפעלקערונג אויך בעטראכט געווארען, ווי א וועלט-ליכער מאכטהאבענדער פירשט. דאגעגען איז די רעליגיעזע איינהייט פון בבלי'שען יודענטום און זיין גייסטיגע אויסבילדונג געלעגען אינגאנצען

אין די הענד פון די צוויי גאונים — די פיהרער פון די ישיבות אין סורא און פומבדיתא. אט די לעצטע האבען ארויסגעגעבען פיעלע געזעצען און תקנות, און האבען אויך געהאט דאס רעכט צו בעשטראפען פאר'ן נישט אבהיטען זיי. זיי האבען געמוזט בעשטעטיגען יעדער בעשטימונג פון ריש גלותא בנוגע צו דיינים און לעהרער, און בכלל האבען זיי געהאט א שטארקע דעה אין אלע רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דעם פאלקס-לעבען. די עקזילארכען גופא אפילו זענען אויך אין א געוויסער פארם געווען אבהענגיג פון די גאונים, וארום חאטש דער טיטול ריש גלותא איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור אין דער בוסתנאי'שער דינאסטיע, האט דאך יעדער נייער ריש גלותא געמוזט האבען די אפיציעלע הסכמה פון ביידע גאונים.

א אויספיהרליכע שילדערונג פון די פייערליכקייטען ביים בעשטימען א נייעם ריש גלותא איז דערגאנגען צו אונז אין'ם „ספר היוחסין" פון ר' נתן הבבלי, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט. ער דערצעהלט:

ווען יודען האבען געדארפט אויפנעהמען א ריש גלותא, זענען זיך צוזאמענגעקומען די ראשי ישיבות מיט אלע אנגעזעהענע בעלי בתים, נדיבים, זקנים און שופטים פון גאנצען לאנד אין א גרויסען רייך פערפוצטען זאל, וואו ס'זענען געשטאנען שטוהלען פאר אלע פער-זאמעלטע און בעזונדער דריי שטוהלען אויבען-אן פאר'ן ריש גלותא מיט די צוויי גאונים. דא שטעלט זיך אויף דער גאון פון סורא און זאגט מוסר דעם ריש גלותא: ער זאל זיך נישט גרויס האלטען און נישט דריקען דעם פאלק. דאן געהט מען אוועק אין שוהל (דאס קומט פאר דאנערשטאג), וואו די גאונים גיעבען איהם סמיכה און בענשען איהם און מ'בלאזט שופר, כדי אנצוזאגען דעם גאנצען פאלק פון קליין ביז גרוים: „זאל לעבען אונזער האר דער נשיא פלוני בן פלוני! ער איז אונזער פירשט! ער איז דער ראש הגולה, די קרוין פון ישראל!" — און מ'בעגלייט איהם א היים מיט גרויס פאראד. פאר זיין הויז בלאזט מען מיט טראמפייטען, און די רייכע שיקען דעם ניי-אויס-געוועהלטען נשיא טייערע מתנות: גאלד, זילבער, טייערע קליידער און אנדערע צירונגען. שבת קומט פאר ביים ראש הגולה א פרעכטיגער באל, אויף וועלכען עס זענען איינגעלאדען די אנגעזעהענ-סטע יודען פון לאנד, ווי אויך אלע הויכע בעאמטע פון שטאדט.

און צום דאַווגען אין שוהל ווערט דער נשיא ווידער געפייערט מיט אַלערלײַ כבודים : פאַר איהם ווערט אויפגעשטעלט אַ בעזונדער עסטראַדע , וואָס איז אויסגעבעט מיט פורפור און זייד ; די גאונים בוקען זיך פאַר איהם און זעצען זיך אויף זייערע שטוהלען , איהם ביין זייט , ערשט דאַן , ווען ער ענטפערט זיי אויף זייער בעגריסונג ; די ספר תורה ווערט צו איהם צוגעטראָגען און דאָס גאַנצע פאָלק בעט פאַר זיין געזונד . פון דעם שבת אָן געהט דער עקזילאַרך נישט אַרויס פון שטוב גאַנצע זיעבען טאָג , און ביי נויטיגע פעלן פאָהרט ער אַרויס אין אַ עקיפּאַזש , רייך אָנגעטאָן און בעגלייט פון פוסגעהן מאַן מיט אַ שקלאַף , וואָס לויפט נאָך פון הינטען .

די הוצאות פון דעם עקזילאַרכישען הויף , אין אַ סומע פון זיעבען הונדערט גאָלדענע רענדלעך , פלעגען געדעקט ווערן מיט די הכנסות פון די יודישע קהלות אין בבל און דערצו זענען צוגעקומען נאָך אויסערגעוועהנליכע הכנסות פון אייגצעלנע פּערזאָנען .

דעם צווייטען ראַנג אין דעם בבליש-יודישען קהלה-לעבען האָט פערנומען דער ריש מתיבתא (אָדער ווי מ׳האָט איהם איצט גערופען : גאון) פון סורא , וועלכער איז אין אַ סך הינזיכטען געווען געשעצט העכער פון זיין קאָלעגע אין פומבדיתא אפילו אין דעם פאַל , ווען יענער איז געווען פיעל עלטער פון איהם ; בנוגע צו דער פּאַקטישער אַקאַדעמישער און געזעצגעבענדער טעטיגקייט איז אָבער פומבדיתא געשטאַנען נישט ניעדריגער פון סורא און האָט געהאַט אויך די זעלביגע פּריווילעגיעס און זכיות . אַט די ביידע ראשי ישיבות האָבען געהאַט אַרום זיך אַ קאָלעגיום , אין וועלכען עס זענען ווידער געווען פערשיעדענע ראַנגען און מדרגות . דער נעהנטסטער בייזיצענדער פון ריש מתיבתא איז געווען דער הויפּט-ריכטער אָדער „אב בית דין״ . אונטער איהם זענען געשטאַנען זיעבען „ראשי כלה״ (לעהרער פון די אַקאַדעמישע פערזאַמלונגען) מיט דריי חברים , וועלכע האָבען צוזאַמען געבילדעט אַ מין קליינעם סענאַט .

דאָס זענען געווען די שטענדיגע זיצונגען פון דער אַקאַדעמיע ; דערצו זענען נאָך צוגעקומען עטליכע זיצונגען אין בעשטימטע צייטען , וואָס דערמאָהנען שטאַרק מיט זייער אָרגאַניזאַציע די זיצונגען פון אַ פּאַרלאַמענט . די דאָזיגע זיצונגען פלעגען פאָרקומען צוויי מאָל אין יאָהר , אין אדר און אלול , און פלעגען זיך ציהען צו גאַנצען חודש . אויף די זיצונגען זענען אויך בעהאַנדעלט געוואָרען פערשיעדענע

סעאָרעטישע בעלייכטונגען פון צוויי־פּעלהאַפטע תּלמודישע הלכות; די הויפּט־טעטיגקייט פון אַט די זיצונגען איז אָבער געווען געווידמעט פּראַקטישע פראגען. דאָ זענען בעהאַנדעלט און אָנגענומען געוואָרען נייע געזעצען און תּקנות, און פון דאַנען פלעגען ארויסגעשיקט ווערן תּשובות אויף אַלע שאלות פון פערשידענע קהלות, וואָס זענען איינגעלאָפען אין דעם משך פון דער גאַנצער צייט. די דאָזיגע תּשובות פון דער גרויסער פערזאַמלונג, — אין וועלכער עס האָבען זיך בעטייליגט (אויסער דעם שטענדיגען קאָלעגיום) זיבעציג פאַקטישע מיטגלידער („אלופים") און דרייסיג קאַנדידאַטען (בני קיומי) — האָבען געמוזט געחתמ'עט ווערן פון ריש מתיבתא, און ער פלעגט זיי אָבשיקען דורך בעשטימטע שלוחים צו די דיינים אָדער ראשי הקהלות.

די קהלות גופא ווידער האָבען אויך געהאַט בעשטימטע פערוואַלטונגס־אָרגאַנען, וואָס האָבען ארומגענומען אַלע פונקציעס פון דעם שטאָדטישען לעבען. בראש פון דער קהלה, אַלס גייסטיגער פיהרער און וועג־ווייזער, איז געשטאַנען דער דיין, וועלכער איז געווען אַ ריכטער, אַ רעליגיעזער לעהרער; ער פלעגט זיך אויסוועהלען פון די קהלה־מיטגלידער צוויי בייזיצער, און די דריי האָבען געבילדעט צוזאַמען דעם שטענדיגען בית דין. דורכ'ן בית דין האָבען געמוזט דורכגעהן און בעשטעטיגט ווערן אַלע אַקטען פון חתונה־פערבינדונגען, גט'ען, געשעפטליכע אָבמאַכען, ווי בכלל אַלערליי שאלות פון דעם רעליגיעזען און געזעלשאַפטליכען לעבען, און ווי ס'איז צו גלויבען זענען אויך די קינדער־שולען, וועלכע זענען געווען פערבונדען מיט די בתי מדרשים, געשטאַנען אונטער דער השגחה פונ'ם דיין. איבער דיווירטשאַפטליכע ענינים פון דער קהלה האָט געהאַט צו פערוואַלטען אַ בעזונדער קאָלעגיום פון זיבען אָנגעזעהענע בעלי בתים (פּרנסים). אַט דער קאָלעגיום האָט געהאַט אַ בעדייטענדע מאַכט איבער די מיטגלידער פון דער קהלה, און אויסער דער געוועהנליכער שטראָף („מלקיות") פאַר פערברעכער געגען די געזעצען פון דער תּורה, מיט וועלכער דאָס יודישע בית דין האָט זיך שטענדיג בענוצט, האָט די קהלה־פערוואַלטונג זיך געקענט בענוצען אויך מיט'ן שרעקליכען חרם ביים בעשטראָפען יענע יודישע מיטגלידער, וועלכע האָבען זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען איהרע פעראָרדנונגען.

ביי אזא פעסטער אינוועניגסטער אָרגאַניזאַציע האָט די יודישע קאָלאָניע אין בבל וואָס ווייטער אַלץ מעהר אָנגענומען דעם כאַראַקטער

פון א זעלבסטשטענדיגער יודישער מלוכה אונטער דער פאהן פון איסלאם;
די מאכט פון די יודישער הערשער האט זיך אבער פערשפרייט גאנץ
ווייט איבער די גרענעצען פון בבל. אין צפון ביז טראנסאקסאניען,
אין מזרח ביז אינדיען, אין מערב און דרום ביז אפריקא און די
פירענעען, — אומעטום, וואו נאר ס'האט דערגרייכט די הערשאפט פון
קאליפאט, האט מען זיך צוגעהערט צו די בעשטימונגען פון די יודישע
געזעצלעהרער אין סורא און פומבדיתא, און פון די אלע לענדער
פלעגט מען זיך ווענדען צו זיי מיט שאלות וועגען צווייפעלהאפטע
רעליגיעזע און יורידישע הלכות. אויף אזא אופן זענען די נארמען פון
תלמוד פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קבוצים, און דאס האט
ווידער א סך מיטגעווירקט, צו דערנעהנטערן צווישען זיך די אבגעזונ-
דערטע טיילען פון דער אומה, וואס זענען געווען צעשטרייט איבער
די לענדער פון אזיע, אפריקא און אייראפא.

צװײטעס קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די װעסטגאטען און אראבער.

אין דער צײט, װען די יודען אין מזרח האט זיך רוהיג און פרײ געלעבט אונטער דער אויבערהערשאפט פון די אראבישע קאליפען, האבען די יודען אין די קריסטליכע לענדער געמוזט אויסשטעהן שװערע און אכזריות׳דיגע רדיפות.

בעזונדער טרויריג איז געװעזען די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין שפאניען. אויפ׳ן בעפעהל פון דעם פאנאטישען קעניג חינטילא, האט דער גרעסטער טהײל פון די שפאנישע יודען זיך געמוזט אויס׳שמד׳ען, און די איבריגע זענען פערטריבען געװארען פון לאנד. די משומדים האבען אפילו געמוזט געבען א פײערליכע שבועה, טרײ צו דינען דער קריסטליכער קירך און זיך אבצורײסען אינגאנצען פון דעם גלויבען פון זײערע עלטערן; פאקטיש האבען זײ אבער נישט אויפגעהערט צו קוקען אויף זיך, װי אויף קינדער פון דער אויסגעװעהלטער יודישער אומה, און װי נאר דער גרויזאמער הערשער האט די אויגען געשלאסען, זענען זײ גלײך צוריק אריבער צו דעם יודישען גאט און דער יודישער תורה. עטליכע יאהר האבען זײ נאכדעם אבגעלעבט במנוחה, אונטער דער שוץ פון דעם יודענפרײנדליכען קעניג חינדאסװינד (642—652). דער זוהן און נאכפאלגער פון דעם קעניג, רעצעזװינד, איז אבער געװעזען צו יודען גאנץ אנדערש געשטימט. ער האט זיך געשטעלט פאר א הײליגע אויפגאבע, אויסצוראטען אלע יודען פון זײן לאנד, און בעזונדער

אכזריות'דיג האָט ער גערודפ'ט די „יודאַיצאַנטען", די אָפיציעלע קריס־טען, וועלכע האָבען נישט אויפגעהערט אָבצוהיטען אַלע געזעצען פון יודענטום. „זיי זאָלען דורך אונזער פרומקייט פערבעסערט אָדער דורך אונזער שטרענגקייט פערטיליגט ווערן", — האָט דער קעניג פערביטערט אויסגערופען, און ער האָט זיין וואָרט געהאַלטען: די „יודאַיצאַנטען" זענען פערברענט אָדער פערשטיינט געוואָרען, און די איבערגעבליבענע זון זיי האָבען ווידער געגעבען אַ פייערליכע שבועה, אַז פון איצט אָן וועלען זיי נישט האָבען מעהר קיין שיכות צו יודען און וועלען נישט היטען קיין יודישע געזעצען און מנהגים. נאָר דאָס איינע האָבען זיך די אונגליקליכע אָבגעבעטען: קיין חזיר-פלייש קענען זיי נישט עסען — עס עקעלט זיי; דערפאַר האָבען זיי זיך פערפליכטעט צו עסען אַנדערע שפּייזען, וואָס זענען געקאָכט מיט חזיר-פעטס.

אויף דעם אַלעם האָבען זיי געשוואוירען ביי דער הייליגער דריי-איינינקייט; דאָס איז אָבער נאָך אַלץ ווייניג געווען, אום אויסצולעשען דעם יודישען פונק, וואָס האָט נישט אויפגעהערט צו גליהען אין זייערע געפּייניגטע הערצער, זון אין עטליכע יאָהר אַרום האָט מען געמוזט אָננעהמען נייע מיטלען געגען די פערברעכערישע „יודאַיצאַנטען".

אונטער דעם קעניג וואַמבאַ (672—680) איז די יודישע לאַגע נישט בעסער געוואָרען, און זיי האָבען זיך פעראייניגט מיט די מורדים פון דרום-פראַנקרייך (סעפּטימאַניע), וואָס האָט אָנגעהערט ביז אָהער צו דער שפּאַנישער קרוין. דער אויפשטאַנד האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבען און די יודען זענען בעשטראָפט געוואָרען צוזאַמען מיט די מורדים.

וואַמבאַ'ס נאָכפאָלגער, ערוויג (680), איז געווען אַ געבוירע־נער ביזאַנטינער, וואָס האָט מיט פערשידענע פאַלשקייטען און שווינד־לערייען אויסגענאַרט די קרוין פון דעם געזעצליכען הערשער, און כדי זיך ריין צו וואַשען פון דעם חטא האָט ער געמוזט זיך צוחנפה'נען צו די גייסטליכע און זיי געווינען פאַר זיך. נאַטירליך, זענען יודען געווען זיין ערשטער קרבן, און אויף דעם קירכען-קאָנגרעס אין טאָלעדאָ האָט ערוויג בעשוואוירען די פערזאַמעלטע, זיי „זאָלען פערטיליגען מיט'ן וואָרצעל די יודישע פעסט". צו דעם צוועק האָט דער קעניג פאָרגעלעגט דער פערזאַמלונג צום בעשטעטיגען גאַנצע זיעבען און צוואַנציג פאַראַ־גראַפען, פון וועלכע נאָר איינער רעדט וועגען יודען און די איבריגע

בעשעפטיגען זיך ווידער מיט די פערשאלטענע „יודאיצאנטעס". אין דעם פאראגראף וועגען יודען האט ערוויג פארגעלעגט א קורצען מיטל: יעדער יוד, וואס וועט זיך נישט אבשמד'ען אין דעם משך פון א יאהר צייט, פערליערט אלע זיינע גיטער, און בעקומט הונדערט שמיץ; דאן שינדט מען איהם אב די הויט פון קאפ און שטערן צום צייכען פון איזביגער שאנד און מ'שיקט איהם ארויס פון לאנד. מיט דעם זעלביגען „ערפינדערישען גייסט זענען דורכגעדרונגען אויך די פאראגראפען וועגען דער שמירה איבער די יודישע קריסטען. דא ווערן איבערגעחזר'ט אלע אכזריות'ען פון די פריהערדיגע פרומע הערשער מיט א צוגאב פון נייע אונמענשליכע רדיפות.

די פערזאמלונג, בראש פון וועלכער עס איז געשטאנען דער כהן יודען שטאמענדער ארכיבישאף יוליאן, האט די פארשלאגען פון קעניג אנגענומען, און אין צוויי טאג ארום זענען די יודען, ווי די יודישע קריסטען, צוזאמענגערופען געווארען אויף איין פלאץ, וואו מ'האט פאר זיי געלייענט די ניי-בעשטימטע געזעצען. צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען דאס מאל אויך די געזעצען נישט פערווירקליכט געווארען, און די פאקטישע הערשער פון לאנד, די כעדאלען, האבען בעשיצט די יודען פון אלע אכזריות'ען.

די דאזיגע שטיצע האט זיך אבער אויפגעהערט צו פראקטיצירען אין די צייטען פון דעם קעניג עגיקא (687 — 701). אט דער הערשער האט אנגעגריפען דעם לעבעדיגסטען נערוו פון דער יודישער עקסיסטענץ: ער האט די יודען און די יודען-קריסטען פערבאטען אינגאנצען יעדען געשעפטליכען פערקעהר מיט קריסטען; דערצו האט ער נאך ארויסגעריסען פון יודישע הענד דעם רייכען וואסער-האנדעל מיט אפריקא, און געלאזען קאנפיסקירען אלע זייערע אונבעוועגליכע גיטער (693).

נאך אזעלכע געזעצען איז שוין די יודען מעהר קיין אויסוועג נישט געבליבען, און זיי האבען געפועל'ט ביי זיך, צו מאכען א געפעהרליכען שריט: זיי האבען זיך פערבונדען מיט זייערע ברידער אין צפון-אפריקא, וועלכע האבען געלעבט רוהיג אונטער דער הערשאפט פון איסלאם, און געוואלט ארויסרופען א פאלשטענדיגע מלוכה-איבערקעהרעניש, מיט דער הילף פון די אונצופריעדענע פעאדאלען (694); צום אונגליק, איז אבער די יודישע פערשווערונג ענטדעקט געווארען, און דער אויפגערייצטער קעניג האט זיך אויף א שרעקליכען אופן נוקם

געוועזען אן די „העזה'דיגע" מורדים. ער האט אלע יודען, „די וואס לעבען אין שפאניען, ווי יענע, וועלכע האלטען זיך אויף אין די גאלישע פראווינצען", ערקלערט פאר שקלאפען און זיי איינגעטיילט צווישען די קריסטליכע בעלי בתים פון לאנד, וועלכע האבען ניט געהאט קיין רעכט זיי פריי צו לאזען; דערצו זענען אלע יודישע קינדער, עלטער פון זיבען יאהר, איבערגעגעבען געווארען אין קריסטליכע היזער. א אויסנאהם האט עגיקא געמאכט פאר די קריגערישע יודען, וועלכע האבען זיך אויפגעהאלטען אויף די גרענעץ-בערג צווישען שפאניען און גאליען און געשיצט דאס לאנד פון א אנפאל.

דאס איז געוועזען דער לעצטער גיפט-טראפען פון דער אבשטארבענדער וועסטגאטישער דינאסטיע. יודען האבען געליטען א קורצע צייט פון דער שענדליכער גזירה, די שפאנישע מלוכה האט אבער בעצאהלט דערפאר מיט איהר לעבען. די יודען, וועלכע האבען אין פערשיעדענע צייטען אויסגעוואנדערט פון שפאניען, ווי יענע, וועלכע זענען איבערגעבליבען אין דעם שפאנישען גיהנם, האבען געשלאסען יד אחת מיט דעם העלדישען מחמד'נישען בעזיגער טאריק, וואס האט זיך אריינגעריסען אין לאנד מיט זיין צפון-אפריקאנישער מחנה.

נאך דער בעריהמטער שלאכט ביי קסערעס (יולי 711), אין וועלכער עס איז אומגעקומען דער לעצטער וועסטגאטישער קעניג (ראדעריך), זענען די אראבער געווארען די בעלי בתים פון דעם גרעסטען טייל פון לאנד, און אומעטום זענען זיי פון יודען שטארק געשטיצט געווארען. איז אריינגעפאלען א שטאדט צו די מחמד'נער אין די הענד, האט זי דער קריגספיהרער איבערגעגעבען יודען אבצוהיטען, און ער אליין איז געגאנגען מיט זיין מחנה ווייטער, זיכער אין דער העלדישער איבערגעגעבענקייט פון די יודישע היטער. ווען טאריק איז צוגעקומען צו דער וועסטגאטישער הויפשטאדט, צו טאלעדא, זענען זיך אלע קירכליכע און וועלטליכע גדולים צולאפען, און אין דער צייט, ווען די איבערגעבליבענע קריסטען האבען אין די קירכען מתפלל געוועזען פאר דעם נצחון פון דער היילינגער אמונה, — האבען די יודען אויפגעעפענט די טויערן פון שטאדט פאר דעם אראבישען זיענער און איהם עמפפאנגען מיט א בעגייסטערטער שמחה. דער לעצטער האט דאן זיי איבערגעגעבען די בעוואכונג פון דער שטאדט, און איז געלאפען מיט זיין מחנה פערפאלגען די אנטלויפענדע (712).

אזוי זענען די יודען צוריק געווארען בעלי בתים איבער די
שטעדט, פון וועלכע מ'האט זיי ערשט נישט לאנג אזוי אכזריות'דיג
געטריבען. בעהערשענדיג דאס לאנד, האבען די אראבער גוט געדענקט
די יודישע שטיצע, און זיי האבען יודען געגעבען אלע בירגערליכע
און רעליגיעזע פרייהייטען. יודען האבען נאר געהאט צו צאהלען א
געוויסען קאפ-שטייער, אלס אונגלויביגע, גלייך מיט די אונטערגע-
ווארפענע קריסטען; אויסער דעם זענען זיי אבער אין אלע הינזיכטען
פריי און זעלבסטשטענדיג געווארען, און די גרויסע יודישע קהלות,
וואס האבען זיך דא אין גיכען אויסגעבילדעט, (ווי קארדאווא,
טאלעדא, א. נ. א.) האבען אויך געהאט אזא זעלבסט-פערוואלטונג,
ווי די קהלות אין בבל.

צום גליק פון שפאנישען יודענטום זענען די ערשטע אראבישע
עמירען (הערשער) אין שפאניען ווייט געווען פון רעליגיעזען פאנאטיזם,
און זיי האבען יודען קיינע שוועריגקייטען נישט געמאכט. מאוויא,
יעזיד I, אבדול-מאליק, וואליד I און סוליימאן
(656—717) זענען געווען געשטימט מעהר וועלטליך, ווי רעליגיעז,
און זייער ווייטער בליק האט זיך גאנץ ווייניג צוגעפאסט צו דער
בעגרענעצטקייט פון קאראן און די אנדערע מחמד'נישע מסורות
(סונא'ס). זיי האבען ליעב געהאט די אראבישע דיכטקונסט און מענשען
פון פעדער זענען פון זיי נישט ווייניגער געשעצט געווארען, ווי מענשען
פון שווערד. דאס האט אויף די יודען זעהר גוט געווירקט און זיי
האבען זיך באלד צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער אייגענטליכער
אראבישער קולטור. די אראבישע שפראך איז יודען נישט שווער
אנגעקומען צו דערלערנען, ווייל זי איז זעהר נאהנט צו העברעאיש,
און די יודישע בעציהונג צו העברעאיש גופא האט זיך אויך שטארק
פערבעסערט, אונטער דעם איינפלוס פון דעם אראבישען געשמאק
בנוגע צו דער ריינקייט פון דער שפראך און איהר ריטמישען קלאנג.
צו דעם איז צוגעקומען אויך דער פאקט, וואס די אנהענגער פון
קאראן האבען, ווי פריהער די אנהענגער פון עוואנגעליום, אנגע-
הויבען צו געפינען אין די הייליגע שריפטען רמזים אויף דער ערשיינונג
פונ'ם אראבישען נביא, און די יודען האבען זיך געמוזט מעהר פער-
טיעפען אין דער שפראך פון די נביאים, כדי צו קענען ענטפערן
זייערע מחמד'נישע געגנער.

דריטעס קאַפּיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון יודענטום אין די לענדער פון איסלאם.

די דירעקטע פאָלגע פון דעם יודישען פערטיפען זיך אין דער העבּרעאישער שפּראַך איז געווען די שאַפונג פון אַ מין נײַ־העברעאישער פּאָעזיע. עס האָבּען זיך בּעוויעזען דיכטערישע נאַטורען, וועלכע האָבּען בּעצוואונגען דעם וואולקאַנישען גײַסט פון דער העבּראישער נבואה־שפּראַך און איהם אײַנגעפּאַסט אין די ראַהמען פון געמאָסטענע פערזען מיט בּעשטימטע תנועות, — ענליכע צו דעם כאַראַקטער פון דער אַראַבּישער דיכטונג. אין דער צײַט אָבּער, ווען די אַראַבּישע דיכטער האָבּען געזונגען פון קריגערישע העלדישקײַטען, שטאַרקע לײַדענשאַפטען און אונגעצוויגגבאַרער ליבּע, האָט די העבּרעאישע פּאָעזיע זיך נישט בּעפרײַט פון איהר אײַביגען אינהאַלט: גאָט און זײַן משפט, די פערלאָזענקײַט פון דער יודישער אומה, איהרע לײַדען און האָפנונגען. דאָס זענען געווען פּאָעטישע האַרץ־אויסגיסונגען אין דער זעבּרעאישער שפּראַך, וואָס האָבּען זיך גאַנץ ווייניג אונטערגעשײַדט פון די בּיזהעריגע ברכות און תפילות אינ׳ם אַלטעגליכען און יום־טוב׳דיגען דאַווגען, און דעריבּער טאַקע זענען זיי בּאַלד אַרײַנגענומען געוואָרען אינ׳ם סדר פון די תפילות, אַלס הוספה צו דעם געוועהנליכען שוהל־גאָטעסדיענסט (אונטערן נאָמען פּיוטים — פון פּאָעזים, פּאָעטיקאַ).

דער ערשטער פון די דאָזיקע פייטנים (פייטן — אויטאָר פון פיוטים) איז געווען אײנער מיט'ן נאָמען יוסי בן יוסי היתום פון פאַלעסטינע, וואָס האָט געלעבט, לויט דער השערה, אין דער לעצטער העלפט פון VII-טען יאָהרהונדערט. איהם ווערן צוגעשריבען די בעריהמטע פיוטים, וואָס ווערן געזאָגט צו מוסף פון צווייטען טאָג ראש השנה (אהללה אלהי, אפחד במעשי, אנוסה לעזרה) און יום כפור אין דער עבודה (אתה כוננת, אזכיר גבורות). אין די פיוטים קלאָגט די פערביטערטע כנסת ישראל מיט'ן מויל פון דיכטער און בעט זיך ביי איהר הארציגען פאָטער אין הימעל:

קום צו מיר, פרעג זיך אויף מיר נאָך —
איך בין אַ פערבלאָנדזשעט שעפּסעלע;
ס'האָט מיך אַרומגעשווירען, איך בין פערשטומט
און קען קיין מויל נישט עפנען.
מיינע שערער זאָגען: זי איז אַ פערשטויסענע,
איהר היטער און איהר שאָטען רופט זיך נישט אָב...
אָ, זעה, דרינג אריין אין מיין פיין, אין מיין עלענד,
איך האָב נישט קיינעם, וועמען צו רופען,
פאר וועמען זיך צו קלאָגען...

— — — — — — — — — — — —

דערמאָן דיך אָן דיין הויז-פויגעלע,
פרעג דיך נאָך אויף דער שטומער טייבעלע!
שאַל צו זיי אין שופר,
טו אַ פייף צו זיי מיט דער שטים.

— — — — — — — — — — — —

זעהט: אָט איז אַ פאָהן אין די בערג,
אָט הערט זיך אַ שופר-שאַלען איבער דער ערד,
און אַ געזאַנג טראָגט זיך פון פערשטומטע שטימען —
יון'ס קינדער בוקען זיך פאר ציונ'ס זיהן!

די דאָזיגע פיוטים האָבען נישט, נישט קיין גראַמען און נישט קיין זילבענמאָס, און דאָס איינציג קינסטלערישע אין זיי איז דער אַנהויב פון די פערזען, וואָס איז צונויפגעשטעלט לויט'ן אלף-בית (אַקראָסטיכאָן). דערפאר האָבען זיך די שפּעטערדיגע פייטנים שוין מעהר גערעכענט מיט דער אויסערליכער קינסטלערישער פאָרם פון זייערע פיוטים און זיי געשאַפען נאָר אין גראַמען און מיט אַ ריטמישען קלאַנג.

וועלכע זענען די גערייםטע יוצרות און קרובות פאר די פייערליכע שבתים (פרשת החודש, פרשת שקלים) פון א געוויסען ר׳ ינאי.

דער פרוכטבארסטער פון די דעמאָלדיגע פייטנים איז געווען ר׳ אליעזר הקליר, ר׳ ינאי׳ם תלמיד. זיינע צאהלרייכע פיוטים זענען ריטמיש און גערייםט; דערביי זענען זיי אבער אויך שווערפעליג, הארט און פערטונקעלט. ער האט געשאפען איבער הונדערט און פופציג ליטורגישע הימנעס פאר אלערליי יום טובים און תעניתים, נעהמענדיג אלס אינהאלט פערשיעדענע אגדות און מדרשים, און וויל ער האט זיך געהאלטען שטרענג אין די ראהמען פון ריטמישע און גערייםטע פערזען, איז ער אפט געצוואונגען געווען צו בעשאפען איינענע שפראך-ווענדונגען און אויסדריקען, וועלכע זענען גארניט צוגעפאסט צו דעם כאראקטער פון דער העבראישער שפראך. ניט קוקענדיג אויף דעם, זענען פון דעסטוועגען דעם קליר׳ס פיוטים אנגענומען געווארען אין אלע יודישע קהלות פון בבל, איטאליען, דייטשלאנד און פראנקרייך, נאר די שפאנישע יודען אליין האבען פארגעשטעלט מיט זיך א אויסנאהם אין דער הינזיכט — זייער שפראכגעפיהל האט זיי אבגעשטויסען פונ׳ם קאליר׳ס בארבאריזמען. אין די דערמאנטע לענדער, דאגעגען, האבען זיך די פיוטים בכלל וואס ווייטער אלץ מעהר איינגעבירגערט אין דעם יודישען שוהל-לעבען, און מיט דער צייט האבען זיי אפילו ארויסגעשטויסען די אגדי׳שע דרשות, וואס פלעגען געוועהנליך געהאלטען ווערן בעת׳ן דאווענען. —

ניט אהן א איינפלוס אויף דער יודישער גייסטיגער אויסבילדונג איז אריבער אויך די אלגעמיינע קולטור-אויפלעבונג, וואס האט ארומגענומען די מחמד׳נישער וועלט אין VII — IX-טען יאהרהונדערט. יודען האבען זיך איצט גייסטיג צוזאמענגעלעבט מיט די קולטורעלע אראבער, ווי אמאל מיט די העלענען, און באלד האבען זיך פון זיי אויסגעטיילט בעדייטענדע קרעפטען אויף אלע געביעטען פון דעם אלגעמיין-מענשליכען שאפען און דענקען. פיעל פון די דאזיגע געבילדעטע יודען האבען אפילו איבערגענומען די שפראך פון יענע, פון וועלכע זיי האבען געצויגען זייער גייסטיגע יניקה, און זיי האבען געשריבען זייערע ווערק אין דער אראבישער שפראך אדער איבערגעטראגען אין דעם לשון דאס בעסטע און שענסטע פון די אלטע ליטעראטורען: די גריכישע און רוימישע.

אין די ערשטע צעהנדליגער פון ניינטען יאהרהונדערט האט זיך-

בעריהמט געמאַכט אַלס אַסטראָלאָג און אַסטראָנאָם דער יוד מ א ש א ל א-
ב ן א מ א ר י (813); שפּעטער, אין די פיערציגער יאָהרען פון דעם
יאָה־הונדערט, האָט זיך דער יוד ס א ג ל-א ל ט א ב א ר י פון טאַבאַריס-
טאַן אויסגעצייכענט אַלס דאָקטאָר און מאַטעמאַטיק, און האָט איבער-
געזעצט אין אַראַביש די גריכישע אַסטראָנאָמישע ווערק פון דעם בע-
ריהמטען פּטאָלאָמעאוס. בעריהמט אַלס גרויסער אויטאָריטעט אין
מעדיצין איז געווען אויך סאַגל׳ס זוהן, א ב ו-ס א ג ל-א ל י, וועלכער
איז איבערגעגאַנגען צום איסלאַם און האָט פערנומען אַ גרויסען אָרט
זין אַ קאַליפישען הויף. אין קײַרואַן (טוניס) האָט געלעבט אַלס לייב-
מעדיק פון קאַליף דער יוד י צ ח ק ה י ש ר א ל י (940 — 850), וועל-
כער האָט אָנגעשריבען נײַן בעדײַטענדע מעדיצינישע ווערק אין אַראַ-
ביש, און איז אָנערקענט געוואָרען אויך פון די שפּעטערדיגע דורות
פאַר אַ שטאַרקען בר סמכא אין מעדיצינישע פראַגען; דער זעלביגער
יצחק האָט פערפאַסט אויך וויכטיגע פילאָזאָפישע ווערק, פון וועלכע
עס זענען דערגאַנגען צו אונז אין העברעאישע איבערזעצונגען דער
„ספר הגבולין" מיט׳ן „ספר היסודות". דער תלמיד פון יצחק הישראלי,
ד ו נ ש א ב ן ת מ י ם (960 — 900), האָט זיך פערנומען מיט פילאָ-
זאָפיע און נאַטור-וויסענשאַפט, און פון איהם שטאַמט די בעקאַנטע
אײַנטהײַלונג, לויט וועלכער דעם ניעדריגסטען אָרט אין דער וויסענ-
שאַפט פערנעהמט מאַטעמאַטיק, אַסטראָנאָמיע און מוזיק; דעם מיטע-
לען — נאַטור-לעהרע און מעדיצין, און דעם העכסטען — מעטאַפיזיק
און טעאָלאָגיע.

בײַ אַזאַ ענגען גײַסטיגען צוזאַמענלעבען צווישען יודען און דער
אַראַבישער אינטעליגענץ, האָט זיך בײַ די ערשטע געמוזט ענטוויקלען
אַ נײַע בעציהונג צו דער טראַדיציאָנעלער יודישער וועלט-אַנשויאונג.
און דאָס האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזען אין דעם קאַמפּף וועגען
ת ל מ ו ד, וואָס האָט אַרומגענומען אַ גרויסען טײַל פון דער יודישער
אומה און געבראַכט ענדליך צו אַ טרויעריגער שפּאַלטונג מיט טלע דער-
מיט-פערבונדענע פאָלגען.

דער תלמוד האָט בעהערשט דאָס גאַנצע יודישע לעבען — אַ דאַנק
דער אונערמידליכער, סיסטעמאַטישער אַרבײַט פון די אמוראים,
סבוראים און גאונים איז געשאַפען געוואָרען אַ מין תלמודישע אַטמאָס-
פערע, וואָס האָט אַרומגענומען יעדען שריט פון דעם יודישען שאַפען
און ווירקען. די דאָזיגע ספּעציפיש-יודישע אַטמאָספערע האָט אין די

פריהערדיגע יאהרהונדערטער ארומגענומען בלויז פאלעסטינא, בבל און א קלײנעם טײל פון אײראפא; איצט אבער, מיט דער פערשפרײטונג פון איסלאם, זענען די יודען פון אינדיען ביז שפאניען און פון קאווקאז ביז טיעף אין אפריקא פערוואנדעלט געווארען אין אײן גרויסען זעלבסטשטענדיגען קבוץ אונטער דער הערשאפט פון די קאליפען, און דאס האט אויך געווירקט צו פערשפרײטען די ממשלה פון תלמוד איבער דעם גרעסטען טײל פון דער אומה. די מעהרסטע קהלות האבען זיך פרײוויליג אונטערגעגעבען די געבאטען פון דעם הײליגען יודישען קאדעקס, און מיט דער צײט האט זיך דאס יודישע לעבען אינגאנצען צוגעפאסט צו זײן כאראקטער — די תלמודישע בעגריפען און געזעצען זענען געווארען א ארגאנישער טײל פון דער יודישער פסיכיק.

אט דער פראצעס האט אבער געפונען פאר זיך אויך בעדײטענדע שטערונגען. די יודען פון אראביען, וואס האבען אײנגעוואנדערט קײן פאלעסטינא, סיריען און בבל, — זײ האבען נישט געקענט צופאסען זײער לעבען צו דעם גײסט פון תלמוד. דאס זענען געווען קינדער פון מדבר, מענשען פון שווערד, קריגער און רײטער, וועלכע זענען געוועהנט געווען פון דער הײם צו א לעבען פון אונבעגרענעצטער פרײהײט און קריגערישע העלדישקײטען, און דאס לעבען לויט די געבאטען פון תלמוד האט אויף זײ געמוזט מאכען דעם אײנדריק פון א שרעקליכען אסקעטיזם. און דא זענען גראד די יודען, וועלכע זענען נעהנטער געשטאנען צו די מחמד'נער, אפטער אריינגעצויגען געווארען אין וכוחים מיט די לעצטע וועגען אויסטײטשונגען פון פערשידענע שטעלן אין דער ביבעל, און זײערע נישט פער'פלפול'טע מוחות האבען זיך אנגעשטויסען אן דעם פאקט, וואס די תורה אלײן איז נארנישט אזוי הארב און שלעכט. נאר די תלמוד-לײט, הײסט עס, זײ האבען אנגעהויפט גאנצע בערגער מיט דינים און גזירות און חומרות און סינים, וואס לאזען נישט געניעסען פון קײן פערגניגען, שטערן אויף יעדען טריט און שריט, און מאכען דאס גאנצע לעבען פאר א מין אבקומעניש אין גלות.

אויף דעם באדען זענען אויסגעוואקסען פערשידענע אנטי-תלמודישע בעוועגונגען, וואס האבען נישט אויפגעהערט אין דעם משך פון איבער הונדערט יאהר. די ערשטע פון די דאזיגע בעוועגונגען זענען געווען פערבונדען מיט פאליטיש-רעליגיעזע אויפשטאנדען און

משיח-חלומות . אזוי האט א געוויסער יוד פון סיריען , מיט'ן נאמען סערענוס , זיך אנגעגעבן פאר משיח'ן און צוגעזאגט צו בעפרייען דאס הייליגע לאנד פון דעם מחמד'נישען יאך ; זיין ערשטע עובדא איז אבער געווען, צו בעפרייען יודען פון די תלמודישע גזירות און חומרות. סערענוס האט מבטל געווען די דינים פון תלמוד וועגען פייערן צווייטען יום-טוב , וועגען יין נסך , וועגען טרפה שפייזען און נאך אנדערע בעדייטענדע חומרות, און דאס האט זיין ערפאלג נישט אבגעשוואכט, נאר פערשטארקט . עס זענען צו איהם צוגעשטאנען מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער און אפילו אין דער ווייטער שפאניען האט זיין אויסרוף אנ'אבקלאנג געפונען. די דארטיגע יודען זענען ערשט מיט צעהן יאהר צוריק בעפרייט געווארען פון דעם וועסטגאטישען יאך, א דאנק די נצחונות פון איסלאם , און איצט האבען זיי זייער האב און גוטס פערלאזען און זיך געשטעלט אונטער דער פאהן פון דעם סירישען משיח. דעם לעצטענס שטערן איז אבער באלד פערלאשען געווארען , און דער קאליף יאזיד האט איהם , אלס געפאנגענעם , איבערגעגעבען אין די הענד פון דער יודישער געריכטסמאכט . פון די אנהענגער האבען דעמאלט א סך זיך אפען מתודה געווען אין זייער זינד געגען דער יודישער מסורה און זענען צוריק אריינגעטרעטען אלס מיטגלידער אין די יודישע קהלות ; אנדערע דאגעגען , זענען געבליבען בײַ זייער עקשנות און נישט געוואלט זיך ווידער אונטערווארפען די תלמודישע הארבקייטען .

מיט דרײַ צעהנדליג יאהר שפעטער איז אין אנ'אנדער ווינקעל ווידער ענטשטאנען אנ'אנטי-תלמודישע בעוועגונג , פעראייניגט מיט מיסטישע שווערמערייען . דאס איז געווען איינער פון איספאהאן אין פערסיען , מיט'ן נאמען עובדיה - אבו-איסא . ער האט זיך תחילת אנגעגעבען נישט פאר משיח'ן אליין , נאר פאר א אנזאגער (דאי) פון דעם לעצטען , און אנגעזאגט האט ער , אז גאט האט איהם בערופען, צו בעפרייען דעם יודישען שטאם פונ'ם יאך פון די פעלקער און פון די אונגערעכטע הערשער .

אלס „נביא" האט אבו איסא זיך גענומען דאס רעכט , צו ענדערן א סך געזעצען פון דער תורה , און אט די רעפארמען האבען איהם אויך נישט געשטערט צונויפצוזאמלען ארום זיך גאנצע צעהן טויזענד מאן . לויט די בעגריפען פון דער אראבישער וועלט , האט אבו-איסא אויך פערוואנדעלט זײַנע אנהענגער אין קריגער , און מיט'ן

שווערד האט ער געוואלט איבערצייגען די געגנער אין זיין אמת; דאס איז איהם אבער נישט געלונגען: ער אליין איז אומגעקומען אין קאמפף און די מחנה איז צוקלאפט געווארען. די איבערגעבליבענע אנהענגער האבען, איבריגענס, אויך נאך זיין טויט נישט אויפגעהערט צו גלויבען אין איהם, און אז ביז'ן צעהנטען יאהרהונדערט האט עקסיסטירט א סעקטע פון די דאזיגע איסאוויטען, וועלכע זענען אין א סך הינזיכטען איבערגעטרעטען די געבאטען פון תלמוד. שפעטער האט זיך פון די סעקטאנטען נופא אויסגעטיילט איינער מיט'ן נאמען יודגאן און געגרינדעט א נייע סעקטע. די יודגאנטען האבען צוגעגעבען א גרויסע בעדייטונג די יודישע תפילות און תעניתים; זיי האבען אבער אבגעלייקענט אלע שטרענגקייטען פון תלמוד וועגען שבת, שפייזען און נאך אזעלכע ענינים.

כאראקטעריסטיש ביי די אלע בעוועגונגען איז דאס, וואס די טאן-געבער פון יורענטום, די גאונים, האבען גארנישט געטאן, כדי צו פערהיטען די געפאהר; זיי האבען כסדר געזוכט צו בעשיצען זייערע אייגענע אינטערעסען און דערמיט אליין אפשר דערנעהנטערט די צייט פון דער שפאלטונג. עס האבען זיך בענייט די אמאליגע ארומרייסענישען צווישען די עקזילארכען און די גאונים, און אזוי ווי די פאקטישע מאכט איז נאך געווען אין די הענד פון די ערשטע, האבען זיי געהערשט, ווי דעספאטען און זיך מיט קיינעם נישט גערעכענט. דער עקזילארך שלמה, בוסתנאי'ס א אוראייניקעל, האט בעשטימט, למשל, א געוויסען אונבעדייטענדען נאטרונאי כהנא פאר א גאון אין סורא, און איז פערביייגעגאנגען דעם בעקאנטען געזעצלעהרער אחאי פון שבחא. דער לעצטער איז דאן אוועק קיין פאלעסטינא (750), וואו ער האט פערפאסט א מין פראקטישען האנדבוך פאר די הלכות פון תלמוד, אונטערן נאמען שאלתות דר' אחאי. א עהנליך ווערק, אונטערן נאמען הלכות, איז אין יענער צייט צוזאמען-געשטעלט געווארען אויך פון דעם ריש ישיבה פון סורא מיט'ן נאמען ר' יהודאי.

פיערטעס קאַפּיטעל.

די קאַראַאימער (קראים) און אַנדערע סעקטעס.

אויב די אַנטי־תּלמודישע בעוועגונגען אונטער דער פאָהן פון פאַלשע משיחים האָבען אַפילו נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך קיין טיעפען רושם, האָבען זיי דאָך געוויזען, אַז אין דער שטימונג פון פאָלק איז פערהאַן אַ באָדען פאַר אַ בעוועגונג געגען דער צו־שטאַרקער אָנהויפונג פון רעליגיעזע נאָרמען און געבאָטען, און דאָס האָט גוט פערשטאַנען איינער, וואָס איז אַמבעסטען צוגעפאַסט געווען צו דער אָנפיהרערשאַפט פון אַזאַ מין בעוועגונג.

דאָס איז געווען ענן בן דוד פון דער בוסתנאי׳שער דינאַסטיע. דער דאָזיגער עקזילאַרכען־זוהן איז געווען אַ טיעפער קענער פון די הייליגע שריפטען, פון תּלמוד און פון דער אַראַבישער ליטעראַטור; ווייל אָבער עס איז בעקאַנט געווען, אַז ענן איז אַ גענער פון אַ סך תּלמודישע געזעצען, האָט מען אין די למדנישע קרייזען געקוקט אויף איהם קרום, און איינמאָל איז די דאָזיגע אונצופריעדענהייט דער־גאַנגען ביז אַ עפענטליכען אַרויסטריט געגען דעם אַריסטאָקראַטישען פריידענקער. דער צוזאַמענשטוים איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענ־דען אופן:

נאָכ׳ן טויט פון עקזילאַרך שלמה (760), זענען די איינציגע יורשים אויפ׳ן עקזילאַרכענטיטול געבליעבען: ענן מיט זיין ברודער חנניה, וועלכער איז געווען פיעל וועניגער געלעהרנט פון איהם. די גאונים (ר׳ יהודאי און זיין ברודער דודאי) זענען אָבער

געווען געגען דעם אפיקורסיש געשטימטען ענן, און א דאנק זייער השתדלות איז פאר א עקזילארך בעשטימט געווארען ענן'ס יונגערער ברודער חנניה. דאס האט דעם פעררייסענעם ענן שטארק אנגעגריפען, און ער האט צונויפגענומען ארום זיך א פארטיי פון זיינע אנהענגער, וועלכע האבען איהם בשתיקה געקרוינט פאר א עקזילארך. ווען די זאך איז דערגאנגען צום באגדאד'ער קאליף אל-מאנסור, האט ער דעם נישט געזועצליכען „ראס-אל-דושאלוט" (ריש גלותא, עקזילארך) פערמשפט צום טויט; דאן איז ענן געפאלען אויף א אריגינעלער המצאה: ער האט זיך פערטיידיגט פאר'ן הערשער דערמיט, וואס ער איז אויפגענומען געווארען פאר א עקזילארך איבער יודען פון א גאנץ אנדער גלויבען, — איבער יודען פון א גלויבען, וואס איז פיעל נעהנטער צו די יסודות פון איסלאם, און האט גאנץ וועניג געמיינזאמעם מיט דעם תלמוד-גלויבען פון זיין ברודער'ס קהלות. די פערטיידיגונג איז פון קאליף אנגענומען געווארען, און פון דעמאלט אן טרעט ענן ארוים אלס געזועצליכער פיהרער פון א נייער סעקטע אין יודענטום, א סעקטע פון יודען, וואס האלטען זיך בלויז ביי דער תורה און אנערקענען אינגאנצען נישט דעם אינהאלט פון תלמוד.

ענן האט פארגעווארפען די תלמודיסטען, אז זיי האבען געפעלשט דאס ריינע יודענטום, און חוץ דעם, וואס זיי האבען צוגעגעבען אזעלכע געבאטען, וועלכע זענען אין דער תורה גארנישט דערמאנט, האבען זיי אויך געמינערט א סך געבאטען פון דער תורה, ווייל זיי האבען אויסגעטייטשט איהרע פסוקים נישט בוכשטעבליך, נאר לויט דעם זין זייערן. זיין דעוויז איז געווען: „זוכט פלייסיג אין די הייליגע שריפטען!" און פון דאנען איז ענטשטאנען דער נאמען קראים, בעלי מקרא, אים געגענזאץ צו די רבני'טען, די אנהענגער פונ'ם רבני'שען תלמוד.

כדי צו בעקאנען זיינע אנהענגער מיט'ן גייסט פון זיין לעהרע, האט ענן פערפאסט א פירוש אויף דעם ביבלישען קאדעקס מיט'ן נאמען „ספר המצוות", וואו ער האט ענטוויקעלט זיינע מופתים און ארגומענטען געגען דער געטליכער הייליגקייט און ריכטיגקייט פון די תלמודישע געבאטען; דערביי האט ער ארויסגעוויזען א געוויסע אויסגעהאלטענקייט, און אנגעהמענדיג פאר א כלל, אז מ'דארף זיך האלטען שטרענג ביי דעם בוכשטעבליכען טייטש פון דעם הייליגען טעקסט, האט ער זיך נישט אבגעזאגט דערפון אפילו אין

יענע פעלן, וואו דאס איז געווען געגען אלע פאדערונגען פון לעבען און כמעט אויך געגען דער מעגליכקייט. דעם יודישען קאלענדאר, וואס איז איינגעשטעלט געווארען זינט דעם פירטען יאהרהונדערט, האט ענן אבגעשאפט, און איינגעפיהרט צוריק דעם פרימיטיווען קאלענדאר-סיסטעם, וואס האט זיך פראקטיצירט ביי יודען אין די צייטען פון בית המקדש. בנוגע צו די געזעצען וועגען שבת איז ענן געוועזן פיעל הארבער פון תלמוד; אום שבת טאר מען, לויט זיין לעהרע, פון פייער בכלל נישט געניסען, קיין רפואה נישט מאכען און נישט נעהמען, פון שטוב נישט ארויסטרעטען (אויב די בעפעלקערונג אין שטאדט איז געמישט פון יודען און נישט-יודען) קיין ווארים שפייז נישט עסען און אזוי כסדר. שטארקע ענדערונגען האט ענן אריינגעבראכט אויך אין דער ארדנונג פון די יודישע יום טובים און דער נאציאנאלער יום טוב חנוכה צום אנדענקען פון די השמונאים איז פון איהם אינגאנצען אבגעשאפט געווארען.

די געזעצען וועגען חתונה-פערבינדונגען צווישען בלוט-קרובים זיינען פון דעם קאראאימישען געזעצלעהרער אויך אויסגעטייטשט געווארען זעהר הארב, און די קרובים, וואס לויט די תלמודישע געזעצען האבען זיי יא געמעגט חתונה האבען צווישען זיך, האבען דאס לויט ענ'ס לעהרע נישט געטארט; דאס זעלבע איז געווען אויך מיט נאך אנדערע געביעטען פון דעם אלטעגליכען לעבען, וועלכע זיינען א דאנק דער נייער ארדנונג בעשרענקט און בעגרענעצט געווארען ביז דאס אונמעגליכסטע. דאס רעליגיעזע לעבען האט דורך דער קאראאימישער לעהרע בעקומען זעהר א טרויריגען און טרוקענעם כאראקטער, און וויל די גאנצע לעהרע איז בעשטאנען אין איגענע אויסטייטשונגען פון דעם ביבלישען טעקסט, האט זיך באלד ארויסגעוויזען די קורץ-זיכטיגקייט און נישט בעגרינדעטקייט פון ענ'ס אויפטו. עס האבען זיך אנגעהויבען צו שאפען צעהנדליגער פירושים אויף די פסוקים פון דער תורה, און יעדער איינער האט זיי, נאטירליך, פערשטאנען אנדערש פון צווייטען, אזוי אז אנשטאט צו בילדען א איינהייטליכע ארגאניזאציע מיט א קלאר בעשטימטען קאדעקס, האבען די קאראאימער גופא זיך אויך געטיילט אויף פערשידענע סעקטעס מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע מנהגים און געזעצען.

דערוויל איז אבער אין ביידע לאגערן נאך פריש געווען דער איינדריק פונ'ם ערשטען ריס און דער צארן איז געווען זעהר העפטיג.

די פיהרער פון ביידע ישיבות האבען ענן'ען מיט זיינע אנהענגער אריינגעלעגט אין חרם און אויסגעשלאסען פון כלל ישראל, און פון דער צווייטער זייט האבען אויך די קאראאימער זיך אפגעריסען אינגאנצען פון די רבני'שע יודען: נישט געוואלט זיך מתחתן זיין מיט זיי, נישט געגעסען מיט זיי צוזאמען און אויסגעמיטען אפילו זייערע הייזער אום שבת, ווען ביי זיי האט געברענט פייער. נאטירליך, האט מען זיך דערביי פון ביידע זייטען בענוצט אויך מיט מעהר ממשות'דיגע רדיפות, און דער סוף איז געווען, אז ענן מיט זיין פארטיי האט אינגאנצען אויסגעוואנדערט פון לאנד און זיך בעזעצט אין פאלעסטינא; דא האט ענן פערענדיגט דעם בנין, וואס ער האט אנגעהויבען בויען אין בבל, און אין גיכען איז ער געשטארבען (אדער געטויט געווארען פון א פאנאטישען רבני'סט) *).

נאך ענן'ס טויט איז די הנהגה פון דער סעקטע איבערגעגאנגען, לויט דער קאראאימישער מסורה, צו זיין זוהן און איינ'קעל, מיט די נעמען שאול און יאשיהו; זייער טעטיגקייט האט אבער נאך זיך קיינע שפורען נישט איבערגעלאזען, און דער אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דער סעקטע איז איבערגעגאנגען צו זייטיגע געלעהרטע, וועלכע האבען אריינגעבראכט א שטארקען פלאנטער אין דער קארא-אימישער לעהרע און נישט געלאזען איהר זיך פונאנדערגעוואקסען. דער ערשטער פון די דאזיגע געלעהרטע איז געווען דער דיין בנימין בן משה נאהאווענדי פון פערסיען (830 — 800). בנימין איז געווען א שטארקער אנהענגער פון דעם ראציאנאליזם, וואס האט גע-הערשט דעמאלט אין דער אראבישער וועלט (אונטערן נאמען מוטא-

---

*) אין די קאראאימישע שוהלען ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אבגעהאל-טען יעדען שבת א תפילה פאר דער נשמה פון דעם גרינדער פון דער סעקטע; אין דער תפילה זאגט זיך: „גאט, דער גאט פון אונזערע עלטערן, ועט זיך דערבארמען איבער אונזערע טויטע.. און צום ערשטען איבער אונזער פיהרער, דעם פירשט ענן, דעם געטליכען מאן און עקזילארך, וועלכער האט אויסגעטרעטען פאר אונז א וועג צו דער תורה, האט בעלויכטען די אויגען פון די קראים, אב-געצויגען א סך פון זינד און פערברעכען און אונז געפיהרט אין גלייכען וועג. דער גאט פון ישראל זאל איהם מאכען רוהען אין א פרעכטיגען רוה-ארט, נעבען די זיבען כתות פון צדיקים, וועלכע ירשה'נען גן עדן".

ויטיליזם), און ער האָט געלערנט, אַז גאָט אַלס אַ וועזען, וועלכען מ׳קען נישט צושרייבען קיין שום קערפּערליכע איינענשאַפטען, האָט נישט געקענט זיך פּאַקטיש בעטייליגען אין דער יצירה פון דער וועלט אָדער אין דעם פאַקט פון מתן תורה; די אַלע אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שילדערונגען פון דער תורה מוזען דעריבער אויסגעטייטשט ווערן נישט בוכשטעבליך. בנוגע צו די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורה האָט בנימין פערפאַסט צוויי זאַמעל-ווערק: „ספר הדינים״ און „ספר המצוות״, און אויך דאָ האָט ער זיך נישט געהאַלטען שטרענג ביי די יסודות פון די ערשטע קאַראַאימישע געזעצלעהרער.

אָבגעטרעטען פון די ערשטע עיקרים אין דער קאַראַאימישער לעהרע זענען אויך נאָך אַנדערע ביבעל-ערקלערער, און אַט דער מאַנגעל פון אַ פעסטען סיסטעם האָט געבראַכט צו איביגע רייבונגען און סכסוכים אין די רייהען פון דער נייער סעקטע. אַ געוויסער ישמעאל פון דער שטאָדט אָקבאַרא האָט איינגעפיהרט גאָר אַ נייעם סדר בנוגע צו שפּייזען (כשר און טרפה) און צום שבת; איהם האָט ווידער נאָכגעטאָן איינער מיט׳ן נאָמען משבי פון סיריען און איינגעפיהרט נייע דינים וועגען יום-כפור און אַנדערע יום-טובים; דאַן איז געקומען אַ דריטער, מוסא-אלי-זאַפראַני (אבו-אימראַן-אל-טיפליסי) פון באַגדאַד, וועלכער האָט זיך בעזעצט אין טיפליס (אַרמעניען) און געגרינדעט אַ אייגענע קאַראַאימישע סעקטע.

מיט דער צייט זענען אָנגענומען געוואָרען געוויסע מיטלען, אום אָבצושטעלען דעם פלאָנטער פון די ביבעל-אויסטייטשונגען, און דער סוף איז געווען, אַז די קאַראַאימישע טעאָרעטיקער זענען איינגעגאַנגען אויף אַ געוויסער פּשרה בנוגע צו די טראַדיציאָנעלע מנהגים פון דער אומה. אַזוי האָט זיך געענדיגט דער פּראָצעס פון דער קאַראַאימישער שפּאַלטונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען נאָך אין די צייטען פון דער חשמונאַישער הערשאַפט (צדוקים). ווי געזאָגט, האָט מען זיך פון דער יודישער זייט גאַנץ וועניג גערעכענט מיט דעם שאָדען פון אַ בעדייטענדען טייל פון דער אומה — דאָ האָט מען באַלד אָנגעהויבען צו בעטראַכטען די סעקטאַנטען, ווי אָבגעפאַלענע בלעטער פון דעם יודישען בוים, וואָס דאַרפען אין אַלע הינזיכטען פערגלייכט ווערן מיט פרעמדע. מ׳קען אָבער אויך נישט זאָגען, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אַריבער אָהן אַ שום איינדריק אויף דעם טאָן-געבענדען טייל פון דער יודישער אינטעליגענץ.

די אנפאלען אויפ'ן תלמוד פון פערשידענע קרייזען האבען קודם כל אויפגעוועקט דעם פארשונגס-גייסט פון די תלמודיסטען גופא, וועלכער האט אין דער לעצטער צייט קיין אינטענסיווע טעטיגקייט נישט ארויסגעוויזען; דאן איז ווידער צוגעקומען דער פאקט, וואס די קראים האבען זיך פערטיפט אין די הייליגע שריפטען און פלייסיג געלערנט די העברעאישע שפראך, אום צו קענען טיפער אריינדרינגען אין דעם פשוט'ען, בוכשטעבליכען זין פון די פסוקים. דאס האט געמוזט ווירקען אויף די תלמודיסטען, און זיי האבען אויך אנגעהויבען זיך מעהר אבגעבען מיט דעם שפראכליכען שטודיום פון דער ביבעל. די פערטיידיגער און בעשיצער פון די תלמודישע אויסטייטשונגען האבען איצט פון די פסוקים גופא געמוזט דערווייזען יעדעס מאל די ריכטיגקייט פון דער תלמודישער ערקלערונג, און דא האבען די שפראך-קענער זיך ארומגעזעהען, אז ביידע צדדים לייענען פשוט פאלש די ווערטער פון דער תורה. די סיבה דערפון איז געוועזען דאס, וואס די הייליגע שריפטען, וועלכע זענען איבערגעגאנגען אין פאלק פון דור צו דור, זענען געוועזען געשריבען אהן נקודות (וואקאל-צייכענס), און נאר געציהלטע מענשען, וועלכע האבען זיך פערנומען ספעציעל מיט'ן לייענען אדער איבערשרייבען די ביבעל, האבען געוואוסט, ווי צו לייענען און אויסלייגען לויט דער מונדליכער מסורה. אט די מסורה איז איבערגעגעבען געווארען בעל פה (מונדליך) פון איינעם צום אנדערן; און ווייל דאס האט זיך פראקטיצירט אין דעם משך פון הונדערטער דורות איז די מסורה גופא אויך פערגרייזט געווארען און די איבערשרייבונגען פון די הייליגע שריפטען פלעגען ארויסקומען מיט שרעקליכע פעהלערן. די ראזיגע פערגרייזטע עקזעמפליארען פון דער תורה פלעגען צושיקט ווערן הונדערטערווייז אין די צושטרייטע קהלות פון אלע לענדער, וואו זיי זענען ווידער איבערגעשריבען געווארען פאר די קומענדיגע דורות, און קיינער האט זיך נישט אומגעקוקט אויף דער פערדארבונג פון דעם הייליגען טעקסט.

איצט, ביי דעם קאמפף איבער יעדען ווארט פון דער ביבעל, האט מען דייטליך געזעהן די שלעכטע פאלגען פון דער נאכלעסיגקייט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האבען זיך גענומען ברענגען די זאך אין ארדנונג. ס'איז אויסגעארבייט געווארען, ערשטענס, א סיסטעם פון פערשידענע נקודות (וואקאל-צייכענס), וואס דארפען פערטרעטען דעם ארט פון וואקאל-בוכשטאבען. אט די נקודות ווערן געשטעלט

אונטער די בוכשטאבען (לויט דעם בבלישען סיסטעם — איבער די בוכשטאבען) און צוזאמען מיט די דגושים (אקצענט-צייכענס) און טעמים (טראפ, אינטאנאציע-צייכענס) וויזען זיי יעדערן אויף א גאנץ פשוט'ען אופן, ווי צו לייענען דאס געשריבענעווארט און ווי עס צו בעטאנען. דאן האט מען גענומען קאנטראלירען און פערגלייכען די ביבעל-טעקסטען פון פערשידענע לענדער, און מיט דער הילף פון דער טראדיציאנעלער מסורה האט זיך ענדליך איינגעגעבען צו בעצייכנען דעם גאנצען טעקסט מיט די ערפונדענע נקודות.

פון דעמאלט אן זענען די היליגע שריפטען צונענגליך געווארען פאר אלע אהן שום בעזונדערע מסורות, און דאס האט נישט ווייניג מיטגעווירקט אי צו דער פערשפרייטונג פון דער ביבעל גופא אין אלע שיכטען פון דער אומה, אי צו דער פערפאלקאמונג פון דער העבראישער גראמאטיק.

פינפטעס קאַפּיטעל.

יודען אין מזרח־ און מערב־אייראָפּאַ.

כמעט גלייכצייטיג מיט די אַנטי־תלמודישע בעוועגונגען אין די לענדער פון קאַליפאַט איז פאָרגעקומען אַ אונגעוועהנליך געשעהעניש אינ׳ם לעבען פון דער יודישער קאָלאָניע אין דרום־מזרח אייראָפּאַ. פאָרגעקומען איז דער פאַקט, ווי דורך אַ צופאַל, אָהן בעשטימטע כונות און פאָרברייטונגען; די פאָלגען זיינע זענען אָבער געווען זעהר וויכטיג: עס איז ענטשטאַנען אַ גאַנצע מלוכה פון יודיש־גלויביגע, וואָס האָבען זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער יודישער אומה און איהרע היילינגסטע טראַדיציעס.

די כוזרים (אָדער כאָזאַרען), אַ פינישער שבט, פערוואַנדט מיט די בולגאַרען אָדער אונגאַרען, האָט זיך נאָך פון די צייטען פון דער „גרויסער פעלקער־וואַנדערונג” בעזעצט אויף דעם גרענעץ־פאַס צווישען אַזיע און אייראָפּאַ, און געגרינדעט דאָ אַ מעכטיג קעניגרייך, וואָס האָט פערנומען דעם גאַנצען שטח פון דער וואָלגאַ ביז די צפון־ברעגעס פון קאַספּישען ים (אין דער געגענד פון היינטיגען אַסטראַחאַן). די כאַזאַרישע מלכים, אונטער דעם טיטול חאַקאַנע (אָדער האַגאַנע) האָבען כסדר געפיהרט מלחמות מיט די אַרומיגע פעלקער: פריהער האָבען זיי זיך אַריינגעריסען אין פּערסיען און אויף איהר אַ שרעק אַרויפגעוואָרפען; דאַן זענען זיי אַריבער קאַווקאַז, חרוב געמאַכט אַרמעניען און איינגענומען די קרימער האַלב־אינזעל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסען כאַזאַריע. די ביזאַנטינישע מלכים האָבען

געציטערט פאַר די האַלב-ווילדע כאַזאַרען און זיך אויסגעקויפט פון זיי מיט שטייערן און מתנות, די בולגאַרען און נאָך אַנדערע סלאַוויאַנישע שטאַמען פון יענער געגענד זענען געווען אונטערגעוואָרפען דער כאַזאַרישער הערשאַפט; די רוסען ביים דניעפּער האָבען געמוזט יעהרליך ברענגען דעם כאַזאַרישען מלך אַ בעשטימטען מס, און מיט די אַלמעכטיגע זיעגער פון יענער עפּאָכע, די אַראַבער, האָבען זיי אויך געפיהרט בלוטיגע מלחמות.

לויט זייער גלויבען זענען די כאַזאַרען אין אָנהויב פערוואַנדט געווען מיט די שכני'שע סלאַוויאַנער: זייער געצענדיענסט איז געווען גראָב, ווילד און פעראייניגט מיט שענדליכער אויסגעלאַסענקייט; שפּעטער זענען זיי בעאיינפלוסט געוואָרען פון די דורכפאָהרענדע אַראַבער און גריכען, און האָבען טיילווייז אָנגענומען דעם איסלאַם און דאָס קריסטענטום; אָט די ביידע אמונות האָבען אָבער באַלד אָבגעטרעטען זייער פּלאַץ, און דאָס יודענטום איז געוואָרען די הערשענדע אמונה אין לאַנד.

דאָס איז געשעהען אין VIII-טען יאָהרהונדערט, ווען יודען האָבען געליטען שטאַרקע רדיפות אין פּערסיען און ביזאַנטיען, און האָבען מאַסענווייז אויסגעוואַנדערט אין די כאַזאַרישע לענדער; צווישען די דאָזיגע יודישע עמיגראַנטען, וואָס האָבען גלייך פערנומען אַ אָנגעזעהענעם אָרט אין'ם פּאָליטישען און קולטורעלען לעבען פון כאַזאַריען, האָט זיך געפונען אַ בעדייטענדער געלעהרטער, וואָס איז געוואָרען אַ שטאַרקער מקורב אין הויף פון די כאַזאַרישע הערשער, און אַ דאַנק זיין איינפלוס האָט איינער פון די חאַקאַנעם אָנגענומען דעם יודישען גלויבען. לויט אַ שפּעטערדיגער לעגענדע זאָל דאָס האָבען געווען דער חאַקאַן בולאַן, וועלכער האָט ביי זיך פעסט בעשלאָסען, זיך אָבצוזאָגען פון דער שענדליכער געצענדיענעריי; ער האָט אָבער נישט געוואוסט, וועלכען גלויבען אויסצוקלויבען פון די דריי, וואָס מ'האָט איהם פאָרגעלעגט: דאָס קריסטענטום, דעם איסלאַם אָדער דאָס יודענטום. בולאַן איז דאַן געפאַלען אויף אַ נ'המצאה: ער האָט אויפגענומען דעם קריסטליכען מיסיאָנער און איהם געפרעגט: די יודישע און די מחמד'נישע — וועלכע פון די צוויי אמונות איז בעסער? די יודישע, די מוטער פון אַלע אמונות — האָט דער מיסיאָנער געענטפערט; דערנאָך האָט ער אַריינגערופען דעם פּרעדיגער פון איסלאַם און איהם געפרעגט: דאָס קריסטענטום און דאָס יודענטום —

וואס איז בעסער? און ווען דער האט אויך העכער געשטעלט דעם יודישען פונ'ם קריסטליכען גלויבען, האט דער קעניג געזאגט: אויב אזוי, אויב סיי דער מחמדנ'ער, סיי דער קריסט שטעלן דעם יודישען גלויבען העכער פונ'ם אנדערנ'ם, וועל איך טאקי אננעהמען דאס יודענטום". און ער מיט זיין גאנצער סוויטע האבען זיך מגייר געווען.

מיט דער צייט האבען אויך די ברייטע שיכטען פון דעם כאזארישען שטאם נאכגעטאן די מעשים פון קעניג, און בולאנ'ס א אייניקעל מיט'ן נאמען עובדיה, האט איינגעלאדען צו זיך אין לאנד יודישע געלעהרטע פון אנדערע מלוכות און געהייסען זיי לעהרנען מיט'ן פאלק תורה און תלמוד. נאך עובדיה'ן האבען רעגירט איבער דעם כאזארישען פאלק נאך א גאנצע רייהע פון יודישע חאקאנ'ען; דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס די דאזיגע יודישע מושלים האבען זיך בעצויגען פאלשטענדיג טאלעראנט צו דער נישט יודישער בעפעלקערונג פון זייער לאנד. און אין דעם הויפט-געריכט, למשל, זענען געווען צוויי יודישע שופטים פאר דער יודישער בעפעלקערונג, צוויי מחמד'נישע און צוויי קריסטליכע פאר די קריסטען און מחמד'נער און איין געצענדיענערישער — פאר די רוסען און בולגארען. עס זענען געווען פעלען אויך פון שארפע ארויסטרעטונגען געגען נישט יודישע אמונות; דאס פלעגט אבער שטענדיג פארקומען נאר אין צוזאמענהאנג מיט וועלכע ס'איז רדיפות געגען יודען. אזוי איז פארגעקומען אמאל, אז מחמד'נער האבען ערגעץ אין א ווייטער שטאדט חרוב געמאכט א יודישע שוהל, און ווען דער כאזארישער חאקאן האט זיך דערפון דערוואוסט, האט ער געהייסען אראבווארפען דעם מינארעט (טורעם) פון איין מחמד'נישען מעטשעט (געבעט-הויז) און הרג'נען א געוויסע צאהל מועדזינען (שמשים). דערביי האט ער זיך אויסגעדריקט: „איך וואלט דעם מעטשעט אליין אויך חרוב געמאכט, ווען איך וואלט נישט מורא האבען דערפאר, טאמער וועט קיין איין שוהל נישט בלייבען אויף דער מחמד'נישער ערד" (932).

ביי אזא פריינדליכער צוגעבונדענקייט מצד די הערשענדע קרייזען, האט זיך די ווירקליכע יודען אין דעם לאנד, נאטירליך, גאנץ גוט געלעבט און זיי האבען געפיהרט א ברייטען האנדעל צווישען דער באלקאנישער האלב-אינזעל און די לענדער פון צפון-קאווקאז; קיין נאהנטע פערקעהר מיט די יודען פון די גרעסערע צענטערן האבען זיי אבער נישט געהאט, און דערמיט ערקלערט זיך דאס, וואס יענע האבען אין

די ערשטע צייטען קיין אהנונג נישט געהאט פון דעם גאנצען פאקט אין די שפעטערדיגע דורות, ווען עס זענען דערגאנגען צו זיי געוויסע טונקעלע ידיעות וועגען דער עקסיסטענץ פון א יודישער מלוכה, האבען זיי געגלויבט, אז די כאזארען זענען א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים". פאר זיי איז עס געווארן א לעגענדע, וואס איז ארומגעגאנגען פון מויל צו מויל און האט דערצעהלט: וויט, וויט ערגעץ הינטער די הרי חשך, וואוינען אמת'ע צדיקים, הייליגע לייט פון שבט שמעון און האלב-שבט מנשה, און זיי זענען אזוי שטארק, אז גאנצע פינפאונצוואנציג פעלקער זענען זיי אונטערטעניג.

נישט שלעכט און מיט א בעדייטענדען איינפלוס אויף דער ארומיגער סביבה האט זיך געלעבט אין יענער עפאכע אויך די יודען אין מערב-אייראפא. קארל דער גרויסער (768—814), דער גרינדער פון דער מיטעל-אייראפעאישער אימפעריע, וועלכער האט אריינגעבראכט א נייעם לעבענסשטראם אין דער מענשליכער קולטור-געשיכטע, האט ארויסגערופען נייע כחות אויך אין דעם טייל פון דער יודישער אומה, וואס האט זיך געפונען אונטער זיין הערשאפט. אליין א בעשיצער פון דער קירך, וועלכע האט אין יענער צייט, כסדר אבגעהיט די קריסטען פון א צו-נאהנטער קרובה'שאפט מיט יודען און מחמד'נער, — האט קארל דאך געקיקט אויף דער זאך פיעל ברייטער און ניכטערער. דער דאזיגער מעכטיגער הערשער האט געזעהן, וויפיעל גייסט און לעבען די יודען ברענגען אריין אין דעם לאנד, וואו זיי וואוינען, א דאנק זייער גייסטיגער געשיקליכקייט און אנגעבוירענער שארפזיניגקייט, און ער האט זיך שטענדיג געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען, אפילו געגען א דיענער פון דער הייליגער קירך. איהם איז די אויפבליהונג פון לאנד געווען נישט ווייניגער טייער ווי די דערהאלטונג פון גלויבען, און ער האט פערשטאנען אבצושאצען די בעדייטונג פון דעם יודישען שטאנד פאר דער קולטורעלער און עקאנאמישער אויפלעבונג פון דער גאנצער סביבה.

יודען זענען דעמאלט געווען די הויפטפערטרעטער פון דעם וועלטהאנדעל. זיי האבען פארגעשטעלט מיט זיך א בעזונדער שטאנד צווישען דעם אדעל, וואס האט שטענדיג געטראכט נאר וועגען קריגערישע אויסצייכנונגען, און דעם פויער, דעם לייב-אייגענעם, וואס האט געוואוסט נאר צו אקערן דעם פריץ'ס ערד, און זענען געווען די איינציגע פערמיטלער צווישען בעזיצער און אבנעהמער. זייענדיג צווישען

זיך ווי מיטגליעדער פון א אינטערנאציאנאלער, פערצווייגטער משפחה, האבען יודען גערעדט אויף די פערשיעדענסטע שפראכען, און לויט דער בעשטעטיגונג פון א דעמאלדיגען אראבישען בעאבאכטער האבען זיי זיך אין זייער געשעפטליכען פערקעהר בענוצט מיט גאנצע זעקס שפראכען: רוימיש, פראנקיש, שפאניש, אראביש, פערסיש און סלאוויש. יודען האבען געוואנדערט פון ים אויף דער יבשה, פון מזרח קיין מערב און אזוי צוריק, ארייגפיהרענדיג אין איין לאנד די פראדוקטען, וואס זענען דארט נישטא, און ארויספיהרענדיג פון דארטין דעם איבערפלוס, די ארטיקלען, וואס זענען דא געוועזען אין א צו גרויסער מאס.

אין דער אימפעריע גופא האבען יודען אויך אונטערגענומען גרויסע געשעפטען, און קארל האט זיי נישט בלויז געשטערט, נאר אויך געשטיצט אין א סך הינזיכטען. יודען האבען געמעגט דינגען צו דער ארבייט קריסטען און האבען זיך נאר פערפליכטעט, נישט צו ארבייטען מיט זיי זונטאג; צווישען-זיך האבען יודען זיך געמעגט בענוצען מיט זייער אייגענעם בית-דין, און לויט א געוויסער לעגענדע זאל קארל זאגאר האבען אויסגעשריבען פון בבל א בעריהמטען יודישען געזעצלעהרער, וועלכען ער האט בעשטימט פאר א אפיציעלען פארשטעהער און פיהרער פון דער יודישער קאלאניע אין אלע דריי לענדער, וואס זענען ארייין אין דעם פערנעהם פון זיין אימפעריע: פראנקרייך, דייטשלאנד און איבער-איטאליען. לויט אנ'אנדער לעגענדע האט קארל אראבגעבראכט קיין מיינץ א בעקאנטען יודישען געלעהרטען פון איטאליען, מיט'ן נאמען ר' קלונימוס (787), און איהם מיטגעהאלפען צו גרינדען דא א צענטראלע אקאדעמיע (ישיבה) פאר דער יודישער געזעצלעהרע. מיט דער צייט זאל אט דער צענטר זיך האבען איבערגעטראגען קיין נארבאנא (אין פראנקרייך), וואו די פאמיליע פון דעם דערמאהנטען ר' קלונימוס האט בעקומען א מין פירשטליכע מאכט איבער אלע יודען פון לאנד און דער קווארטאל פון זייער פאלאץ האט געהייסען „דער הויף פון יודישען קעניג".

די יודישע שפראכען-קענטעניש און זייערע אינטערנאציאנאלע בעציהונגען זענען גאנץ אפט אויסגענוצט געווארען אויך צו דיפלאמאטישע צוועקען, און אין דער בעריהמטער דעפוטאציע, וואס קארל האט געשיקט צו דעם מעכטיגען קאליף פון באגדאד, הארון-אל-ראשיד, האט זיך געפונען אלס איבערזעצער דער יוד יצחק (797).

דער לעצטער האט זיך פאקטיש בעטייליגט אויך אין די דיפלאמאטישע אונטערהאנדלונגען , און וויל די שלוחים גופא (לאנדפריד און סיגיז-מונד) זענען צוריקוועגס געשטארבען, האט ער אליין געבראכט קארל'ען (אין אאכען) דעם ענטפער מיט די טייערע מתנות פון דעם באגדאד'ער קאליף .

אונטער דער הערשאפט פון לודוויג דעם פרומען (840—814) , קארל'ס נאכפאלגער , האט זיך יודען אויך זעהר גוט געלעבט . דער דאזיגער גוטהערציגער הערשער האט יודען ארונטערגענומען אונ-טער זיין פערזענליכער שוץ , און נישט געלאזען קיינעם זיי שלעכטס טאן . אויף זיין בעפעהל , האבען די קריסטליכע גלחים נישט געטארט שמד'ען קיין יודישען שקלאף און פון דער יודישער טובה וועגען איז דער וואכען-מארק אפילו אפגעלעגט געווארען פון שבת אויף זונטאג. יודען זענען , אויסער דעם , פריי געווען פון די פערשידענע לייב-שטראפען , וואס האבען זיך פראקטיצירט אין לאנד , און נישט קוקענ-דיג אויף דעם שטרענגען פערבאט פון דער קירך, האבען זיי אפגעדונ-גען פון דער רעגירונג פערשידענע שטייערן , וועלכע זיי פלעגען אויפמאהנען פון דער בעפעלקערונג . כדי צו בעשיצען יודען פון יעדער עולה'דיגער בעציהונג צו זיי , האט לודוויג בעשטימט א ספעציעלען בעאמטען , מיט'ן טיטול יודען-מייסטער (Magíster Judaeorum), וואס האט געהאט צו וואכען איבער די יודישע זכיות און פריווילעגיעס.

א דאנק די אלע הנחות האבען זיך בכלל שטארק פערבעסערט די בעציהונגען פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג צו די יודישע בירגער פון לאנד. יודען זענען געווארען אפטע איינגעהער אין קעניג-ליכען הויף און אין די הויכע קרייזען , און די לעצטע האבען זיך ביס-ליכווייז ארומגעזעהען , אז זיי האבען דא פאר זיך אנ'אלט אריסטאקרא-טיש פאלק , וואס פערמאגט גאנצע אוצרות פון גייסט , שענקייט און קולטור . די קייזערין יהודית , לודוויג'ס צווייטע פרוי , האט געטראגען אין הארצען א טיעפע ליעבע צו דער שענקייט פונ'ם יודישען אלטער-טום ; קריסטליכע אדעללייט פלעגען קומען אין יודישע שוהלען און לייענען די ווערק פון יודישע געלעהרטע , און דער גאנצער טאן פון לעבען אין די אויבערשטע שיכטען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז געווען דורכגענומען מיט א טיעפער סימפאטיע צו די זיטען און מנהגים פון דעם גייסטרייכען פאלק .

נאר איין קלאס פון דער הערשענדער בעפעלקערונג האט געקוקט

קרום אויף דער דאזיגער קרובה'שאפט צווישען יודען און קריסטען — די גייסטליכע. די פאנאטישע קירכען־לייט האבען צוגעזעהען, ווי עס ווערן בסדר פערלעצט די קאנאנישע געזעצען געגען דער פערשאלטענער אומה און ווי עס וואקסט דער איינפלוס פון יודענטום אויף די טאן־געבענדע ספערען פון דער מלוכה, — און דאס האט זיי נישט געלאזען רוהען. צו דער אייביגער שנאה איז דא צוגעקומען, ערשטענס, א גיפטיגע קנאה און אויסער דעם אויך א שרעק פאר דער אייגענער צוקונפט: ציי וועלן אמאל אט די קלוגע און איינפלוסרייכע יודען נישט אונטער־גראבען איננאנצען דעם יסוד פון דער היילינער קירך? און עס האט זיך אנגעהויבען א שטילער, אבער סיסטעמאטישער קאמפף געגען די יודישע בעשיצער אין הויף.

דער אנפיהרער פון דעם קאמפף מצד דער קירך איז געווען אגאבארד, בישאף אין ליאן. א פאנאטיש־ליידענשאפטליכער יודען־פיינד, האט אט דער היילינער זיך גענומען מיט אלע מיטלען קעמפ־פען געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג. אין אנהויב האט ער זיך געפרובט ווירקען אויפן קייזער אליין און געוואלט אויספועל'ן ביי איהם געוויסע בעגרענעצונגען פאר יודען, און ווען ער האט געזעהען, אז דאס וועט זיך איהם נישט איינגעבען, האט ער זיך גענומען אויסניצען זיין אייגענע מאכט, אלס פרעדיגער און ערציהער פון המון. אגאבארד האט אנגעהויבען האלטען פייערדיגע דרשות געגען יודען, און געפלאנצט אין זיינע צוהערער דעם געדאנק, אז ס'שיקט זיך נישט, „די קינדער פון ליכט" (די קריסטען) זאלען זיך פערשמוצען אינ'ם פערקעהר מיט די „קינדער פון פינסטערניש", און די „זינדלאזע יונגע קירך" זאל זיך פערבינדען מיט דער „אלטער פערשימעלטער שוהל"; אויך דא אבער האט זיך דער פאנאטישער גייסטליכער אנגעשטויסען אן לודוויג'ס פריינדשאפט צו יודען — דער „יודענמייסטער" האט פער־באטען אגאבארדען צו האלטען ווייטער זיינע העצע־דרשות און די ליאנער יודען האבען בעקומען א קייזערליכען שוץ־בריעף (826).

אט דער פאקט האט דעם ליאנער בישאף נאכמעהר אויפגערייצט, און ער האט זיך גענומען ארגאניזירען די גאנצע גייסטליכקייט פון לאנד: זאלען אלע אינאיינעם ארויסטרעטען געגען די שענדער פון דער היילינער קירך. ער האט פונאנדערגעשיקט הייסע בריעף צו אלע בישאפען פון לאנד, אין וועלכע ער האט געשילדערט די גאנצע געפאהר פאר דעם היילינען גלויבען, וואס דער ליבעראליזם פון די

הויכע ספערען פערשפרייט איבערן לאנד. די בישאפען זענען זיך דאן צונויפגעקומען קיין ליאן און האבען אבגעהאלטען א ספעציעלע בעראטונג וועגען די מיטלען, וואס דארפען אנגענומען ווערן געגען דעם יודישען איינפלוס, און ס'איז בעשלאסען געווארען, זיך צו ווענדען מיט א קאלעקטיווער ערקלערונג צום קייזער וועגען זיין זינדיגער בעציהונג צו די „אונגלויביגע".

אט דער בעשלוס האט די יודען פון לאנד אוועקגעשטעלט אין א פערצווייפעלטער לאגע, וויל זיי האבען געהאט א גרונד מורא צו האבען, אז דער פרומער לודוויג וועט זיך צוהערן צו דער שטים פון די קירכענזיילען און נאכגעבען זייערע פאדערונגען; פאקטיש איז דאס אבער נישט געשעהען. לודוויג האט זיך נישט געלאזען איבערצייגען פון די איבערגעשראקענע הייליגע, און די יודישע לאגע איז געבליבען פעסט און זיכער. לודוויג'ס יודענפריינדשאפט איז נישט אבגעשוואכט געווארען אפילו נאכדעם, ווי זיין בעליבטער נשמה-פערזארגער, דער דיאקאנוס באדא, איז אפען איבערגעגאנגען צום יודענטום. דאס איז געוועזען א געוואלדיגער קלאפ פאר די הייליגע קירכען-בעשיצער, און די כראניקעם פון יענער צייט רעדען וועגען דעם פאקט, ווי וועגען א שרעקליכער נאטור-קאטאסטראפע — א מגפה, א פערפלייצעניש אדער א צוזאמענשטויס פון קאמעטען. באדא האט פשוט אויסגעלאכט דער קירך: ער איז אלס אדעל-מאן און גלח פון קייזערליכען הויף אוועק קיין רוים נעהמען א ברכה פון פויפסט און קניען אויף די קברים פון די הייליגע מערטירער, נאר אנשטאט זיך אומצוקעהרען פון דארטין א אבגעפרישטער מיט'ן טוי פון דער העכסטער קדושה, מיט דער געטליכער מאיעסטעט פון פעטרוס'עם שטוהל, — איז ער אוועק קיין סאראגאסא (אין שפאניען) און האט זיך מגייר געוועזען כדת משה וישראל. און נישט בלויז אנ'אבגעפאלענעם — די קריסטליכע קירך האט אין איהם א ביטערן שונא בעקומען. ער האט חתונה געהאט מיט א יודישער טאכטער, אנגענומען דעם נאמען אלעזר (839), און ארייננטרעטענדיג אלס קריגער צו איינעם פון די אראבישע פירשטען, האט ער איהם געראטען, ער זאל ארויסטרייבען אלע קריסטען פון זיין לאנד און אפילו צווינגען זיי אנצונעהמען דאס יודענטום אדער דעם איסלאם.

דער פרומער קייזער האט שטארק בעדויערט דעם טרויעריגען

פאקט; ער האט אָבער די יודען נישט געגעבען צו פּיהלען זיין פערדרוס און איז פערבליבען צו זיי גוט געזינט. דערפאר איז דער פערלאנג פון די קריסטליכע פאנאטיקער דערפילט געווארען נאך זיין טויט, ווען פון קארל דעם גרויסען'ס מעכטיגער אימפעריע זענען געווארען גאנצע פיער זעלבסטשטענדיגע מלוכות: פראנקרייך, דייטשלאנד, לאָטארינגען און איטאליען (848). די פעראייניגטע מאכט פון דער קירך האט איצט טריאומפירט, און הגם די געזעצליכע לאגע פון די יודען אין פראנקרייך איז דערווייל נאך נישט געענדערט געווארען, האבען זיי דאך שוין אנגע-הויבען צו שפירען דעם טעם פון דער גרויסער קריסטליכער ליבע.

די ערשטע, וואס האבען אויפגעהויבען די פראגע וועגען יודען, זענען געווען אגאָבארד'ס תלמידים: די בישאָפען פון ליאָן, רהיימס, סענס, בורג און נאך אנדערע. א דאנק זייער איניציאטיווע איז אין מ א (נישט ווייט פון פאריז) צוזאמענגערופען געווארען א קירכענפערזאמלונג (848), וואס האט בעשלאסען פארצולעגען דעם קייזער ק א ר ל (דער קאהלער) א גאנצע רייהע ערניעדריגענדע בעגרענצונגען פאר יודען; דאס מאל האט זיך דער אויפטו נישט איינגעגעבען, און קארל האט די פאר-געלעגטע גזירות נישט בעשטעטיגט. דער ראַזיגער הערשער איז בכלל געווען נישט פיינדליך געשטימט צו יודען; ער האט געהאט ביי זיך א יודישען לייב-ארצט צ ד ק י ה און נאך עטליכע יודישע יועצים און פריינד.

אגאָבארד'ס נאָכפאָלגער האבען זיך אָבער נאך נישט אונטערגעגע-בען. דער בישאָף פון ליאָן, אמאלא, האט זיך געווענדעט מיט א ציר-קוליאר צו אלע העכערע גייסטליכע, אין וועלכע ער האט איבערגעחזר'ט אלע טענות געגען יודען פון זיין הייליגען רבי'ן: די יודען נוצען אויס זייער פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט און א סך קריסטען דריקען זיך אויס, אז די דרשות פון די יודישע רבנים געפעלען זיי בעסער פון די גלח'ישע דרשות אין קירך; יודען האלטען ביי זיך קריסטליכע דינער, יודען האבען אָבגערעדט פון דער קירך דעם בעריהמטען ב א ד א, און אזוי כסדר.

אט די אלע פערפלאַנצטע קערנער פון גיפט און יודענפיינדשאפט האבען, אמת, נאך אלץ נישט געבראכט קיין ממשות'דיגע פרוכטען; ביסליכווייז אָבער האט די אגיטאציע איהרם דערגרייכט. די גאנצע הערשאפט איז איצט פאקטיש ווידער אריינגעפאלען אין די הענד פון הונדערטער קליינע פירשטען-פעאָדאלען, פאר וועלכע ס'האט נישט גע-לויהנט, זיך איינצוריסען מיט דער קירך, און די לעצטע האט מעהר

בישט געראפט. זי האט זיך געשאפען אייגענע טראדיציעס בנוגע צו די פערשאלטענע גאט-לייקענער, — טראדיציעס, וועלכע האבען זיך איינגעגעסען אין בלוט פון יעדען „גלויביגען“ און יודען דאס לעבען פערגיפטעט. אזוי האט דער בישאף פון וועזיע איינגעפיהרט דעם מנהג פון יעהרליכע פאגראמען אויף יודען: ער פלעגט יעדען יאהר, פאר'ן פסחא-יום-טוב, האלטען א גאנצע רייהע פייערדיגע דרשות, אין וועלכע ער האט אויפגעפאדערט דעם קריסטליכען המון, ער זאל זיך נוקם זיין אן יודען פאר'ן פערגאסענעם בלוט פון דעם געקרייציגטען גליל'ער. און די פרומע סטאדע האט געפאלגט די עצה פון איהר איבערגעגעבענעם פאסטוך און אנגענומען דעם מנהג אויף דור-דורות — יאהר-איין, יאהר-אוים אין די טעג פון פסחא האט יעדער קריסט געמוזט מקיים זיין די מצוה פון ווארפען א שטיין אין א יודען אדער אין א יודיש הויז. נאטירליך, האבען זיך יודען פערטיידיגט, מיט וואס זיי האבען געקענט, דאן פלעגט קומען צו בלוטיגע געשלעגען. און דאס האט זיך געצויגען הונדערטער יאהרען! —

אין טולוז האבען די שטאדט-מושלים איינגעפיהרט אנ'אנדער „מנהג“: יעדען יאהר, אום פאסט-פרייטאג, האט דער גראף פון שטאדט געשיקט רופען צו זיך דעם פארשטעהער פון דער יודישער קהלה, און איהם געגעבען א שטארקען פאטש, אלם נקמה פון דער קהלה פאר די פייניגונגען פון דעם געקרייציגטען. פון דער שענדליכקייט האבען זיך יודען מיט דער צייט בעפרייט: זיי פלעגען אויסקויפען דעם פאטש מיט א געוויסען געלד-שטייער.

אין אנדערע ערטער זענען אט די מנהגים פערביטען געווארען מיט מעהר ראדיקאלע פערפאלגונגען. לודוויג II האט געהייסען ארויסטרייבען אלע יודען פון איטאליען (855) און נאר א דאנק דער השתדלות פון געוויסע פעאדאלען איז די גזירה נישט אויסגעפיהרט געווארען. אין פראנקרייך איז די מאכט פון קעניג וואס ווייטער אלץ שוואכער געווארען, און קארל דער תמים האט געמוזט צונעהמען ביי יודען די הכנסות פון זייערע וויינגערטנער אין דער פראווינץ נארבאנא און זיי אוועקגעבען דער קירך (914 — 866). עס איז געווארען א סיסטעם, יעדער פירשט האט געקוקט אויף די יודען פון זיין „מלוכה“, ווי אויף זיין אייגענטום, ווי אויף שקלאפען, און זייער פערמעגען איז נאר אויף אזוי פיעל געווען זייער'ס, אויף וויפיעל דער פירשט האט זיך נישט גנויטיגט אין איהם.

נאָך אַ ערגערן גורל פון די יודען אין מערב-אייראָפּאַ, האָבען געהאַט די ביזאַנטינישע יודען. פון דער גרויסער „מזרח-רוימישער" מלוכה איז איצט, נאָך די נצחונות פון איסלאַם, געבליבען נישט מעהר, ווי אַ קלײנער טייל; יודען האָבען זיך דאָ אָבער געפונען אין אַ גרויסער צאָהל, און רדיפות זענען זיי איצט אויך אויסגעשטאַנען נישט קיין קלענערע, ווי אין די צייטען פון טעאָדאָסיוס און יוסטיניאַן. בעזונדער מורא'דיג איז געוועזען די יודישע לאַגע אין ביזאַנטיען אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ דעם איסוירע'ר. דער דאָזיגער הערשער איז אַרויסגעטרעטען געגען אַ געוויסער דאָגמע פון קריסטענטום, און מורא האָבענדיג, מ'זאָל איהם נישט אָננעהמען פאַר אַ געגנער פון דער קירך בכלל, האָט ער מיט אַ אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט פערפאָלגט יודען. לויט זיין בעפעהל האָבען אַלע יודען פון דער ביזאַנטינישער אימפעריע זיך געזאָלט אויסשמד'ען ביז אַ בעשטימטען טערמין, און דאָס האָט געבראַכט צו אַ גרויסער יודישער אויסוואַנדערונג פון לאַנד.

שפּעטער, אונטער דער הערשאַפט פון לעאָ'ס נאָכפאָלגער, האָבען יודען אויך געמוזט אויסשטעהן ערנידריגונגען און גזירות, נאָר זיין רעליגיאָנס-ענינים האָט מען זיי נישט געשטערט. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער שטאַרק געענדערט צום ערגערן מיט דער טראָן-בעשטייגונג פון באַזיליוס דעם מאַקעדאָניער (897 — 886); דער לעצטער האָט זיך פערנומען אַריבערצוציהען אַלע יודען צום קריסטענטום, און ער האָט געלאָזען איינאָרדנען אַ עפענטליכען וכוח צווישען יודישע און קריסטליכע גייסטליכע, וואו דער יודישער צד האָט געמוזט איבערציינגען אַלעמען אינ'ם אמת פון יודענטום אָדער מודה זיין, אַז ישו איז דער העכסטער פונקט פון געזעץ און פון די נביאים. נאַטירליך האָבען די וכוחים קיינעם פון ביידע צדדים נישט איבערציינגט און באַזיליוס האָט זיך אָנגעהויבען בענוצען מיט אַ מעהר פּראַקטישער מעטאָדע: ער האָט די מיומדים אונטערגעקויפט מיט געלד און גרויסע מלוכה-טיטולען. אויך דאָס אָבער האָט נישט פיעל געהאָלפען, און באַזיליוס האָט ענדליך זיך גענומען צו אכזריות'דיגע רדיפות, וואָס האָבען אונטערגעבראַכט טויזענדער יודישע קהלות.

נישט בעסער איז געוועזען דער גורל פון די, וואָס זענען דעם נסיון נישט ביינעשטאַנען און האָבען זיך געשמד'ט. זיי האָט דאָס געוויסען נישט אויפגעהערט צו פייניגען פאַר דעם פעררעטערישען שריט.

און ווי נאר באזיליוס איז געשטארבען זענען זיי צוריק איבער-געגאנגען צו דעם גאט פון זייערע עלטערן; דאס האט אויף זיי ארויפגעצויגען דעם גרימצארן פון באזיליוס'עס זוהן און נאכפאלגער, לעא דעם פילאזאף, און ער האט זיי פערמשפט צום טויט (900).

זעקסטעס קאפיטעל.

דאס יודעטום אין בבל; דער אונטערגאנג פון עקזילארכאט.

דער סכסוך צווישען די קראים און רבני׳טען אין בבל האט אין א געוויסער הינזיכט מיטגעווירקט צו פערקלענערן דעם אנזעהען און די מאכט פון די עקזילארכען. ביז ענן׳ען זענען די גאונים געווען אונטערגעווארפען דעם ריש הגולה, און זיי פלעגען פון איהם בעשטעטיגט ווערן; נאכדעם אבער ווי די גאונים איז איינמאל געלונגען צו בעזייטיגען ענן׳ען פון זיין געזעצליכען עקזילארכען-טיטול, האבען זיי שוין אט די מאכט דערהאלטען פאר זיך אויך אויף ווייטער, אונטער דעם תירוץ, אז זיי דארפען זעהען, עס זאל נישט בעשטימט ווערן קיין קאראאימישער ריש הגולה. דאס עקזילארכאט, וואס איז פון בוסתנאי׳ן אן איבערגעגאנגען בירושה פון פאטער צו קינד, איז איצט אלזא אונטערגעווארפען געווארען א וואהל-סיסטעם, און די אנפיהרער פון אט די וואהלען זענען געווען די גאונים. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ברענגען צו אפטע רייבונגען, און באלד האט ווירקליך אויסגעבראכען א שטארקער סכסוך צווישען צוויי פרעטענדענטען, זכאי בר אחונאי און נטרונאי בר חביבאי; די ביידע גאונים זענען געווען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און דער סוף איז געווען, א נטרונאי איז פערטריבען געווארען פון בבל, הגם זיינע תלמודישע קענטעניסען זענען געווען גרעסער, ווי זכאי׳ס. ווי געוועהנליך, האבען די דאזיגע סכסוכים און רייבונגען זיך נישט גינסטיג אבגערופען אויף דער גייסטיגער אויסבילדונג פון פאלק, און אויסער עטליכע

אגדי׳שע זאַמלונגען (מדרשים), צייכנען זיך די יודישע חערק פון יענער עפּאָכע נישט אויס מיט קיין בעזונדער טיעפקייט.

מעהר פרוכטבאַר איז געוועזן די טעטיגקייט פון די יודישע אויסגעוועהלטע גייסטער אויף די געביעטען פון דער דעמאָלדיגער אַלגעמיינער קולטור. יודישע געלעהרטע האָבען געשאַפען בעדייטענדע ווערק (אין אַראַבּיש) איבער מאַטעמאַטיק, מעדיצין, אַסטראָנאָמיע און נאָך אַנדערע צווייגען פון דער וויסענשאַפט (זעה ד. פריהערדיגע קאַפּיטעל); אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט אָבער האָבען זיי געלעגט אויף דער רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע, — אַ געביעט, וואָס איז געוועזן זעהר חשוב און געהויבען אין די ספערען פון דער אַראַבּישער אינטעליגענץ. דאָרט האָט זיך צו יענער צייט (אין צווייטען יאָהרהונדערט פון דער מחמד׳נישער ערא) ענטוויקעלט אַ שטאַרקע ראַציאָנאַליסטישע בעוועגונג, וואָס האָט געשטרעבט צו דערווייטערן פון דעם ריינעם גלויבען אַלע גראָבע מאַטעריאַליסטישע פאָרשטעלונגען. אַלס אויס-טייטשער פון קאָראַן, האָבען די דאָזיגע ראַציאָנאַליסטישע דענקער (מוטאַזיליטען) ערקלערט די אַנטראָפּאָמאָרפיסטישע שטעלען פון דעם הייליגען רעליגיאָנס-בוך נישט בוכשטעבליך, נאָר בילדליך, און אָפט האָבען זיי אפילו געפועל׳ט ביי זיך איינגאַנצען אָבצולייקענען געוויסע עיקרים פון איסלאַם, וועלכע האָבען נישט געשטימט מיט די הנחות פון זייער ראַציאָנאַליסטישער וועלט-אַנשויאונג. אין דער ערשיינונג האָבען די אָרטאָדאָקסישע קרייזען פון איסלאַם געזעהען אַ שטאַרקע כפירה, און זיי האָבען גענומען מיט זייערע קאָראַן-אויסטייטשונגען אַנטקעגענווירקען דער שעדליכער אַפּיקורסות. זיי האָבען דעם גאַנצען קאָראַן בוכשטעבליך פערשטאַנען, דערין אויך יענע שטעלען, וואו עס רעדט זיך וועגען גאָט מיט גראָב-מענשליכע אויסדריקען און בעגריפען (אַנטראָפּאָמאָרפיזם). לויט דער אויפפאַסונג איז אַלזאָ אויסגעקומען, אַז גאָט איז אַ קערפּער מיט טיילען און מיט אַ געשטאַלט, אַז גאָט איז זיעבען שפּאַן (גאָט׳ס שפּאַן) לאַנג, געפינט זיך אין אַ בעשטימטען אָרט, בעוועגט זיך אַרויף און אַראָב, געהט און רוהט.

פון דעם אידעען-קאַמפּף זענען אויך די יודען בעאיינפלוסט געוואָרען, און באַלד האָבען זיך די זעלביגע ערשיינונגען איבערגע-חזר׳ט אין דער יודישער געדאַנקען-וועלט. וואָס דער קאָראַן פאַר די מחמד׳נישע, דאָס איז איצט די ביבעל געוואָרען פאַר די יודישע ראַציאָנאַליסטען, און די אַלע שטעלען פון די הייליגע שריפטען, וואו

ס'רעדט זיך וועגען דער גאָטהייט, ווי וועגען א מענשען (געזעסען, געשטאַנען, געזאָגט, גאָט'ס האַנד, גאָט'ס אויג א. א. וו.), האָבען זיי אויך אויסגעטייטשט מעטאַפאָריש (בילדליך). דאָס האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע התנגדות מצד די תמימים, וואָס האָבען געזעהען אין דעם אַ מין חלול הקודש, און ווייל די בוכשטעבליכע אויסטייטשונג פון די גאָט-שילדערונגען אין דער ביבעל האָט פאָרט נישט געשטימט מיט דער פאָרשטעלונג פון גאָט, וואָס האָט שוין געהערשט אין'ם גאַנצען יודישען פאָלק, האָבען אָט די תמימות'דיגע מאמינים זיך געמוזט פערפלאָנטערן אין אַ נעץ פון מיסטישע נעבלען און סימבאָלען. די „געהיימע לעהרע" (נסתר, חכמת הקבלה), וועלכע איז ענטשטאַנען נאָך אין די צייטען פון דער משנה, האָט איצט פונ'סניי אויפגעלעבט, און די אָנהענגער פון דער דאָזיגער לעהרע האָבען זיך גאַנץ וועניג אונטערגעשיידט פון זייערע מוסלמענישע חברים: זיי האָבען אויך געשילדערט דעם געטליכען וועזען אין פ ש ט ו ת — גליעד נאָך גליעד, די הויך, דאָס פערנעהם, די קרוין, די מלאכים-דיענער און אַזוי כסדר. אויף דעם באָדען פון די דאָזיגע פאָרשטעלונגען זענען געשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע ווערק, וואָס האָבען זיך פערופען אויף נעמען פון זעהר פערהייליגטע תנאים: „ר' עקיבא'ס אלף בית", „ר' יהושע בן לוי'ס מעשות", „היכלות", „שעור קומה" און נאָך עטליכע. נאַטירליך, האָבען אָט די מיסטישע שווערמערייען צוגעצויגען נישט קיין קליינע צאָהל אָנהענגער, וועלכע זענען מיט דער צייט שטאַרק פערעהרט געוואָרען פון דעם איבריגען עולם. די „אנשי אמונה" (מענשען פון גלויבען), ווי די מקובלים האָבען זיך גערופען, צום אונטערשייד פון די ראַציאָנאַליסטען-דענקער, זענען געוואָרען ווי אַ מין בעזונדער קאַסטע פון הייליגע, וואָס שטעהען נאָהנט צו די הימלישע ספערען און קענען אַלץ אויפטאָן: אויסהיילען אַלערליי קראַנקהייטען, פאָראויסזאָגען די צוקונפט, פערשווערן די הייליגע מלאכים (השבעות, קמיעות) און בכלל ענדערן אַלע געזעצען פון דער וועלט-הנהגה.*)

*) פון דער קבלה-ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפען געוואָרען אין יענער עפּאָכע, איז בעזונדער בעדייטענד געוועזען די השפּעה פון דעם בעריהמטען „ס פ ר י צ י ר ה" (דאָס בוך פון דער וועלט-בעשאַפונג), וואָס איז צוגעשריבען געוואָרען אַ ב ר ה ם אָ ב י נ ו. דאָס ווערק איז שפּעטער געוואָרען דער א ל ף ב י ת פון דער גאַנצער געהיים-לעהרע.

פון דער צווייטער זייט, די ראַציאָנאַליסטען, האָבען אויך נישט געשוויגען: זיי האָבען געענטפערט אויף די פערנעבעלטע תורות פון די פינסטערע מיסטיקער מיט שאַרפע אַרויסטרעטונגען געגען דעם עצם מהות פון גלויבען. דער ראש פון די פריי-דענקער חוי הבלכי (פון דער פערסישער שטאָדט באַלחאַ; געלעבט אין דער ערשטער העלפט פון X-טען יאָהר-הונדערט) האָט אָבגעלייקענט אין זיינע ווערק די בעדייטענדסטע פאַקטען פון דער ביבלישער מסורה און אויך די געטליכקייט גופא פון דער ביבעל. און אויך דער עקסטרעמער ראַציאָנאַליזם איז נישט פערבליבען אָהן אָנהענגער — ער האָט אָנגעהויבען זאָגאַר אריינצודרינגען אין די אַקאַדעמישע קרייזען פון יודענטום און פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ גרויסע געפאַהר פאַר דעם קיום פון די יודישע יסודות; באַלד איז אָבער אָט דער איינפלוס אָבגעשוואַכט געוואָרען אַ דאַנק דער געגען-ווירקונג פון אַ שטאַרקען גייסט, וועלכער האָט זיך אַוועקגעשטעלט צווישען די ביידע עקסטרעמען און געשאַפען אַ ניעם וועג פאַר דעם יודישען געדאַנק.

דאָס איז געווען רב סעדיה בן יוסף פון דער שטאָדט פיומי אין אויבער-מצרים (892—942). אַ טיעפער קענער פון תלמוד און פון דער גאַנצער יודישער ליטעראַטור, איז רב סעדיה אין דער זעלביגער צייט געווען גוט בעהאַוועגט אין די פערשיעדענסטע צווייגען פון דער אַראַבישער געדאַנקען-וועלט, און ווי אַלע געבילדעטע דענקער פון מיטעלאַלטער האָט ער אויך פעראייניגט אין זיך אַ פילאָזאָפישען געדאַנק מיט טיעפע רעליגיעזע געפיהלען. דאָס ערשטע ווערק פון דעם אָריגינעלען גייסט איז געווען אַ ווערטערבוך פון דער העברעאישער שפראַך, צו וועלכען ער האָט שפּעטער צוגעגעבען אויך אַ רייהע גראַמאַטישע כללים. נאָכדעם האָט ער אָנגעשריעבען אַ ווערק אויף צו פערטיידיגען דעם תלמוד געגען די אָנפאַלען פון דעם קאַראַאימישען פיהרער. אין דעם ווערק בעווייזט רב סעדיה די לאָגישע נויטווענדיגקייט פון דער מונדליכער מסורה, אָהן וועלכער עס וואָלטען געבליעבען אונפערשטענדליך די בעדייטענדסטע שטעלען פון די הייליגע שריפטען.

אַט די ביידע ווערק האָט רב סעדיה געשריעבען אין דער עלטער פון 20—23 יאָהר, און באַלד דערנאָך איז ער צוגעטרעטען צו אַ קאָלאָסאַלער ליטעראַרישער אַרבייט — איבערזעצען די הייליגע שריפטען אין אַראַביש. דאָס האָט ער געטאָן נישט אַזוי וויט, כדי צו פערשפּרייטען די ביבעל צווישען די נישט-יודישע שטאַמען, ווי

פאר די יורען גופא אין די אראבישע לענדער, וועלכע האבען כמעט אלע גערעדט אראביש. זיי האט ער געוואלט אבווייזען אי פון די קאראאימישע אויסטייטשונגען, אי פון די מיסטישע איינבילדונגען, און דעריבער האט ער צו דער איבערזעצונג צוגעגעבען אויך א אויספיהרליכען פירוש צום אינהאלט, אין וועלכען ער האט דערוויזען דעם צוזאמענהאנג צווישען דעם טעקסט פון דער ביבעל און דער תלמודישער מסורה. פון דעם פירוש האבען זיך די קראים געפיהלט שטארק אנגעגריפען, און איינער פון זייערע טעארעטיקער, שלמה בן ירוחם פון פאלעסטינא (882 — 960) איז ארויסגעטרעטען געגען דעם יונגען רבני'סט, ווי בכלל געגען דער לעהרע פון די רבני'טען, מיט זעהר א שארפען פאלעמישען בריעף „צו די קאראאימישע קהלות אין עגיפטען". דעם בריעף האט שלמה פערעפענטליכט אין צוויי שפראכען: העברעאיש פאר די געלעהרנטע און אראביש פאר'ן פאלק. און באלד זענען אויך אנדערע קאראאימישע פערדיגער געקומען מיט זייער'ע תשובות, וועלכע זענען אויך פול געוועזען מיט בעליידיגענדע זלזולים. דער בעליידיגטער רב סעדיה האט זיינע געגנער נישט געשוויגען און איז ארויס געגען זיי מיט נייע ווערק, וועלכע האבען זיין נאמען נאכמעהר בערייהמט געמאכט. ער האט געשריבען א איינלייטונג צום תלמוד, איבערזעצט די משנה אין אראביש און פערעפענטליכט א אראבישע אבהאנדלונג איבער א גאנצע' רייהע ציוויל-רעכטליכע און רעליגיעזע פראגען.

אט די אלע ווערק, וועלכע זענען זעהר פאפולער געווארען אין פאלק, ווי אין די אקאדעמישע קרייזען, האבען דערטראגען דעם נאמען פונ'ם יונגען שארפען דענקער אז ביז דעם צענטר פון דער יודישער לעהרע, ביז סורא, און ווען דארט איז לעדיג געווארען דער פלאץ פון א ריש מתיבתא, האט דער עקזילארך דוד בן זכאי איינגעלאדען אהער דעם זעקס-און-דרייסיג-יעהריגען סעדיה פון עגיפטען. עס האבען זיך אפילו געפונען אויך געגנער פון דעם אויסוואהל, און איינער פון עקזילארכ'ס מקורבים, וואס האט געוואוסט, אז צו פיעל זעלבסטשטענדיגקייט ביי א ריש מתיבתא (גאון) אין סורא איז געפעהרליך פאר דער מאכט פון עקזילארך, האט אפען ערקלערט: „סעדיה איז קליגער, פרימער און גייסטרייכער פון אלע זיינע צייט-גענאסען; ער בעזיצט אבער א פעסטען, עקשנות'דיגען האראקטער"; דאס האט אבער נישט געהאלפען: דער עקזילארך אליין האט קיין בעסערן פון

סעדיה'ן נישט געפונען, און דער עגיפּטישער געלעהרטער איז אוועק־געשטעלט געוואָרען בראש פון דעם גרעסטען גייסטיגען צענטער אין בבל (928) — דאָס לאַנד פון תלמוד, פון יודישען וויסען.

אָנגעקומען קיין סורא, האָט זיך סעדיה גענומען פערווירקליכען זיינע פּלענער וועגען אַ ברייטער אַקאַדעמישער און געזעלשאַפטליכער מעטיגקייט, וואָס זאָל אַרומנעהמען אַלע צווייגען פון דעם יודישען לעבען; באַלד האָט ער זיך אָבער אַרומגעזעהען, אַז ער האָט אַביסעל פערשפּעטיגט. פון דערווייטען האָט איהם שטאַרק בעגייסטערט דער טיטול גאון, און ער האָט געגלויבט, אַז דאָס איז עטוואָס אַלמעכ־טיגעס, גרויסעס, וואָס לעגט אַרויף אַ געוואַלטיגע פערענטוואָרטליכ־קייט, און גיט דערפאַר גרויסע מעגליכקייטען; און דאָ האָט איהם די ווירקליכקייט גלייך געוויזען, אַז פון דעם אַמאָליגען גרויסען טיטול איז איצט געבליעבען נאָר אַ שאָטען, אַז אַלץ איז צופאַלט, רואינירט און דער גאַנצער בנין האַלט זיך קוים. אַנשטאָט די אַמאָליגע גרויסע גייסטער האָט סעדיה איצט געזעהען אַרום זיך בלויז מיטעלמעסיגקיי־טען, און דאָס איז אויך נישט ריין געווען פון פערברעכען און קליינ־ליכע אַרומרייסעניִשען. די עקזילאַרכען האָבען פאַר דעם שאָטען פון זייער מאַכט געמוזט בעצאָהלען דעם קאַליף'ס יועצים, און דאָס געלד איז אויסגעפּרעסט געוואָרען פון די גערדיקטע פאָלקס־מאַסען דורך פערשיעדענע נגישות און אכזריות'ען.

סעדיה האָט צוגעזעהען די אַלע מעשים און געמוזט דערווייל שווייגען — ער איז נאָך ניי געווען אויף זיין פּאָסטען; דערצו האָט מען פון פערשיעדענע זייטען נישט פערגונען דעם יונגען אויסלענדער די זכיה פון „הערשען" איבער סורא, און יעדער נישט געלונגענער אַרויס־טריט וואָלט פון די דאָזיגע געגנער גלייך אויפגעכאַפּט און אויסגענוצט געוואָרען געגען איהם. אָט די לאַגע האָט זיך אָבער לאַנג נישט גע־קענט האַלטען, און באַלד איז ער אַריינגעצויגען געוואָרען אין אַ סכסוך מיט'ן עקזילאַרך אַליין.

דעם שטוים צו דער קאַטאַסטראָפע האָט געגעבען אַ קלייניגקייט. פאַר'ן עקזילאַרך דוד בן זכאי איז פאָרגעקומען אַ משפט וועגען אַ גרוי־סער ירושה, און צוליעב נישט קיין עהרליכע פערזענליכע חשבונות האָט ער אַרויסגעטראָגען אַ פאַלשען אורטייל, אויף וועלכען ער האָט געפאָדערט די הסכמה פון ביידע גאונים. דער גאון פון פומבדיתא כהן־צדק, האָט זיך נישט זעהענדיג געמאַכט און געגעבען זיין אונטער־

שריפט; סעדיה אבער, דער גאון פון סורא, האט נישט געפועל׳ט בײַ זיך, ארונטערצושטעלן זײַן נאמען אונטער א בולט׳ער אונגערעכטיגקייט, און האט זײַן אונטערשריפט נישט געוואלט געבען. די אנהענגער פון עקזילארך זענען צוטומעלט געווארען פון דעם פאקט און געפאדערט אנ׳ערקלערונג, און סעדיה האט ערקלערט, — אז דער עקזילארך האט ארויסגעטראגען א נישט גערעכטיגען אורטײַל. דער אויפגערייצטער בן זכאי האט געפרובט דראהען דעם אײַנגעשפארטען גאון און זײַן זוהן האט אפילו געפרובט אויף סעדיה׳ן די האנד אויפהויבען; דאס האט אבער דעם לעצטען נישט ווײַכער געמאכט. דאן האט דער עקזילארך אראבגעזעצט סעדיה׳ן פון זײַן פאסטען און ערקלערט פאר א ריש־מתיבתא איינעם, וואס האט געקענט זײַן סעדיה׳ס א תלמיד. סעדיה ווידער פון זײַן זײַט האט זיך גישט אונטערגעגעבען: ער האט ארײַנגעלעגט אין חרם דעם עקזילארך און מיט דער הילף פון זײַנע אנהענגער ערקלערט בן זכאי׳ס ברודער, יאשיה חסאן, פאר א ריש הגולה (930). אויף אזא אופן זענען ענטשטאנען אין בבל צווײַ פײַנדליכע פארטײַען: איינע פון עקזילא״ך דוד בן זכאי, די צווייטע פון רב סעדיה גאון. נאטירליך, האט די זאך געמוזט איצט ענטשיידען ווערן דורך דער הערשענדער מאכט און ביידע צדדים האבען אפעלירט צום קאליף אלמוקטאדיר, וועלכער האט צו דעם צוועק בעשטימט א ספעציעלע זיצונג אין באגדאד. צוליעב פערשידענע סיבות איז אבער אט די זיצונג אבגעלעגט געווארען אויף א לאנגע צײַט, און דער משפט איז פארגעקומען ערשט פאר אלמוקטאדיר׳ס נאכפאלגער, קאהיר. דער לעצטער האט זיך גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען זײַן איבער געוואלט אוועקגענומענע הערשאפט, און אזוי ווי בן זכאי׳ס פארזײַ איז רײַכער געווען, האט ער איהם איבערגעלאזען בײַ זײַן טיטול. די צווײַ „אונגעזעצליכע הערשער״, דאגעגען, סעדיה און יאשיה, זענען פערשיקט געווארען פון סורא.

סעדיה איז דאן אװעק קיין באגדאד און געלעבט פיער יאהר אלס פריוואט־מאן, ווײַט פון אלע וועלטליכע ארומרײַסענישען. דא האט ער זיך ווידער איבערגעגעבען אינגאנצען דער ליטעראטור און געשאפען א נײַע רײַהע בעדײַטענדע ווערק: תלמודישע פארשונגען, רעליגיעזע לידער, ווערק איבער דעם יודישען גאטעסדיענסט און אויך א פירוש אויף דעם קבלה׳שען „ספר יצירה״. זײַן ליעבסטע גײַסטיגע בעשעפטיגונג איז אבער געווען רעליגיאנס־פילאזאפיע, און אויף

דעם געבּיעט האָט ער געשאַפען דאָס בעסטע פון אלע זײַנע װערק: א פּילאָזאָפּישע אָבּהאַנדלונג אין אַראַבּיש אונטערן נאָמען „גלױבּענס און מײַנונגען" (אמונות ודעות).

סעדיה איז געװען דער ערשטער, װאָס האָט געשאַפען א פאָל־שטענדיגען רעליגיעז־פּילאָזאָפּישען סיסטעם פון יודענטום. געװענדעט איז געװען דאָס װערק פון איין זײַט געגען די פאַנאַטיקער, װאָס העני־גען אָן זײער גלױבּען אין נאַרישע אײַנבּילדונגען, און פון דער צװײטער זײַט געגען די סקעפּטיקער־אפּיקורסים, װעלכע װילען גאָרנישט גלױבּען. דעם מײַן הארץ איז בּעטריבּט — שרײַבּט סעדיה אין דער הקדמה צו דעם װערק — איבּער די מענשען, װאָס האַלטען זיך בּײַ נישט קײן רײנעם גלױבּען און נישט קײן קלאָרע מײַנונגען ; א סך אפּיקורסים װידער־שטאָלצירען דערמיט, װאָס זײ לײקענען אלץ אָב ; זײ רעכנען זיך העכער פאַר די מענשען פון אמת און פאַקטיש זענען זײ די פערא־ירטע, איך האָב געזעהען, װי אײנער זינקט אין א ים פון ספיקות, און די אנדערע זענען אײַנגעהילט אין א פלאָנטער פון טעותים און קײן שװימער איז נישטאָ, װאָס זאָל זײ ארױסציהען פון דער טיפעניש ; און װײַל גאָט האָט מיר געשענקט אַזױנס, װאָס װאָלט געקענט דינען אָט די זיך טרינקענדע, האַלט איך עס פאַר מײַן חוב, זײ ארױפצו־פּיהרען אױף דעם ריכטיגען װעג".

סעדיה ענטװיקעלט צוערשט די קװעלען פון ערקענטניש, מיט דער הילף פון װעלכע מ׳קען צוקומען צום אמת און איהם משיג זײַן. אָט די קװעלען זענען דרײַ: דאָס זיכטבּאַרע, װאָס װערט פערנומען מיט די חושים ; דאָס אַבּסטראַקטע, װאָס װערט בּעגריפען מיט׳ן פערשטאַנד, און די צװינגענדע לאָגישע פאָלגערונג, די ערקענטניש דערפון, װאָס איז לאָגיש נױטװענדיג (די מציאות, למשל, פון א נשמה). צו די דרײַ גיט די אמונה צו נאָך א פירטע קװעלע פון ערקענטניש — די נבואה אָדער די מסורה, אַזױ אַז דער עצם מהות פון גלױבּען האָט נישט אין זיך קײן שום סתירה צו דעם פּילאָזאָפישען בּעװאוסטזײַן. דאָס אמת׳ע גלױבּען דאַרף אַלזאָ פאַר׳ן רײנעם דענקענדען פערשטאַנד גאָר קײן מורא נישט האָבּען ; פערקעהרט, אָט דער פערשטאַנד איז איז בּעצם נױטיג, כדי אײַנצוצױמען דעם שטראָם פון די װילקירליכע אײַנבּילדונגען און אַבּערגלױבּענס.

אױף דעם יסוד פון דער אַלגעמײנער הנחה, טרעט סעדיה צו צו די אײַנצעלהײטען פון זײַן סיסטעם. דאָ זוכט ער קודם כל צו

דערוויַיזען, אז די וועלט איז בעגרענעצט אין צייַט און רוים און איז בעשאפען געווארען, א דאנק דעם געטליכען ווילען, אין א בעשטימטער צייַט. פון דעם עיקר דרינגט זיך שוין אליין ארויס דער צווייטער, אז בייַ די פערשיעדענע ערשייַנונגען פון דער געטליכער מאכט, איז זי דאך איינע, און קוים נעהמט מען אן אט די איינהייט פאר דער בעשעפערין פון וועלטאל, קען מען איהר שוין זיך נישט אנדערש פארשטעלן, ווי זייַענדיג (לעבעדיג, ווירקליך), קלוג (אלוויסענד) און מעכטיג. די דרייַ אטריבוטען פון דער גאטהייט: דאזייַן, קלוגהייט און אלמעכטיגקייט, מאכען צוזאמען איין בעגריף.

די מענשליכע נשמה, ווידער, טראגט אין זיך א אנגעבוירענע אבהענגיגקייט פון גאט און א אנגעבוירענע נייַגונג צו איהם; א דאנק דעם בעזיצט דער מענש די פעהיגקייט, אונטערצושיידען דאס אמת'ע פונ'ם פאלשען, דאס גוטע פונ'ם שלעכטען און אזוי ווייַטער. אט די אנגעבוירענע העכערע נייַגונגען זענען אבער נאך נישט גענוג, כדי צו פיהרען דעם מענשען אויפן ריכטיגען וועג בנוגע צו זייַן אלטעגליכען לעבען; דערצו איז נויטיג א בעזונדערע ענטפלעקונג פון דעם געטליכען ווילען — די נבואה, די תורה. דעם מענשענ'ס ווילען בלייַבט אבער פרייַ: ער קען מקיים זייַן די מצוות פון דער תורה און קען זיי נישט מקיים זייַן. הייסט עס, אז דאס גוטס טאן איז א פערדיענסט, וואס דארף בעלוינט ווערן, און אזוי ווי אויף דער וועלט זעהט זיך נישט קיין פאלשטענדיגקייט אין דעם סיסטעם פון שכר ועונש, וועט די אמת-הארמאנישע אויסגלייַכונג צווישען לויהן און שטראף פארקומען אויף יענער וועלט. דען דער טויט איז בלויז אנ'איבערגאנג — ער שיידט נאר אויף א ווייַלע אב דעם גוף פון דער נשמה. די לויטערע נשמות פון די צדיקים דערהויבען זיך דאן ביז אנ'ארט פון העלסטען גליק, און דאגעגען בלאנדושען די בעטריבטע נשמות פון די רשעים ארום איבער'ן וועלטאל און געפינען פאר זיך קיין מנוחה נישט.

און דערמיט ענדיגט זיך נאך נישט דער פראצעס פון שטראפען און בעלויהנען — דאס וועט פארקומען אין דעם ווייַטערדיגען פאזיס פון דער מענשליכער עקסיסטענץ, אין דעם פאזיס פון תחית-המתים, ווען די גופים וועלן זיך ווידער פעראייניגען מיט די נשמות. מיט דעם פאזיס זענען פערבונדען אויך די גליקליכע משיח'ס צייַטען.

וועט אויף דער ערד וועלן הערשען בלויז גליק, אמת און גערעכטיגקייט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז סעדיה׳ס פשרה האָט ניט געבראַכט צו קיין פאָלשטענדיגען אויסגלייך צווישען דער אמונה און דעם ריינעם מענשליכען פערשטאַנד; ביי אַלע איהרע שוואַכע זייטען האָט זי אָבער דאָך געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען געדאַנק. שוין דער פאַקט אַליין, וואָס אַ גאון און אַ תלמודי׳שער אויטאָריטעט האָט זיך בעשעפטיגט מיט פילאָזאָפישע פראָבלעמען, — האָט אָבגעשוואַכט אין אַ גרויסער מאָס דעם בלינדען גלויבען. די רעליגיעזע עיקרים זענען פון איצט אָן אונטערגעוואָרפען געוועזען דער פרייער קריטיק, און עס איז פערבליבען אויף אַ לאַנגער צייט, ווי אַ מין מאָדע אין די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען, זיך צו בעציהען צו די יסודות פון דער אמונה און צו איהרע געבאָטען מיט מעהר פערשטאַנד און בעוואוסטזיין. שפעטער, ווען דער צענטר פון דעם יודישען גייסט איז אריבערגעטראָגען געוואָרען אינ׳ם אַראַבישען שפאַניען, איז סעדיה׳ס רעליגיאָנס-פילאָזאָפיע שטאַרק פערשפרייט געוואָרען אין דער יודישער וועלט, פריהער אין אַראַבישען אָריגינאַל, און דערנאָך אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען ר׳ יהודה אבן תבון (אין XII-טען יאָהרהונדערט).

דערווייל איז אין דעם פאָליטישען לעבען פון לאַנד פאָרגעקומען אַ ענדערונג, וואָס האָט זיך גוט אָבגערופען אויף דער לאַגע פון דעם פערטריבענעם דענקער. דער געלדזיכטיגער קאַליף קאַהיר איז געשטאָרבען, און זיין טראָן האָט גע׳ירשה׳נט אַל-ראַדהי, וועלכער איז געוועזען צו סעדיה׳ן פיעל בעסער געזינט. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז עס האָבען זיךפונ׳ס ניי אָנגעהויבען שאַרפע סכסוכים צווישען ביידע פאַרטייען, וועלכע האָבען זיך געצויגען אַזוי לאַנג, ביז עטליכע איינפלוסרייכע פערזאָנען האָבען ענדליך דורכגעפיהרט אַ פייערליכען שלום צווישען די הויפטשולדיגע אין די אַלע ארומרייסענישען: סעדיה און דוד בן זכאי. דער לעצטער האָט נאָכדעם איינגעלאַדען זיין פריהערדיגען שונא צו זיך, איהם אויסגעוויזען אַלערליי פריינדליכקייטען און צוריק אומגעקעהרט דעם טיטול ריש מתיבתא.

סעדיה האָט זיך דאַן ענערגיש גענומען אַרבייטען פאַר דער אויפלעבונג פון דעם אַלטען בבלי׳שען צענטר, און באַלד האָט ער זיין ישיבה ווירקליך אויפגעהויבען אויף אַ בעדייטענדער מדרגה. די

שאלות פון אינגלענדישע און אויסלענדישע קהלות זענען פון איצט אן ווייטער געווענדעט געוועזן נאר קיין סורא, און סעדיה האט קיין שאלה נישט געלאזען אהן א קלארען ענטפער (אין אראבּיש אדער העברעאיש). אט די אויפלעבּונג איז אבער געווען נישט מעהר, ווי א לעצטער שטראהל פון דער זון פאר איהר אונטערגעהן. אי דער עקזילארך, אי דער גאון, — בּיידע זענען געווען כמעט די לעצטע טרעגער פון זייערע טיטולען, און מיט זייער טויט זענען אונטערגע-גאנגען אויך די פאסטענס, וועלכע זיי האבען פערטרעטען.

נאכ'ן טויט פון דוד בן זכאי (940) האט דעם עקזילארכען-טיטול געירשה'נט זיין זוהן יהודה; געטראגען האט ער איהם אבער נאר א קורצע צייט: זיעבען חדשים נאכ'ן פאטער'ס טויט איז ער אויך געשטארבען. דאן האט רב סעדיה גאון צוגענומען צו זיך צום ערציהען דעם איבערגעבּליבּענעם מינדעריעהריגען זוהן פון דעם פערשטארבּענעם עקזילארך, און האט איהם געלעהרנט און געבּילדעט. אין דער צייט איז די עקזילארכען-שטעלע איננאנצען נישט פערנומען געווען, און ווען דער יונגסטער צווייג פון דעם עקזילארכען-בּוים איז מינדיג געווארען, האט דער מחמד'נישער המון זיך גראד צעווילדעוועט און איהם געטויט. איבּער דעם פאל האבען די פערטרעטער פון יודענטום בּעשלאסען, נישט צו בּעשטימען מעהר קיין נייעם עקזילארך, כדי נישט אויפצו-רייצען דעם האס פון המון. אזוי איז אונטערגעגאנגען דער טיטול, וואס האט גאנצע זיעבען הונדערט יאהר פארגעשטעלט מיט זיך די יודישע פאליטישע און קולטורעלע זעלבּסטשטענדיגקייט. די איינהייט האט זיך איצט געהאלטען בּלויז אויף די צוויי ישיבות; בּאלד אבּער האט אויך זייער שעה געשלאגען.

נאך רב סעדיה'ס טויט (942) האט די סורא'עאנישע אקאדעמיע פערלוירען איהר גאנצע בּעדייטונג. סעדיה האט אפילו איבּערגעלאזען א זוהן, וועלכער איז געווען תלמודיש און פילאזאפיש געבּילדעט; דער טיטול גאון איז אבער איבּערגעגאנגען נישט צו איהם, נאר צו דעם פריהערדיגען דערוויילינגען ריש מתיבתא יוסף בן-יעקב, וועלכער איז נישט אימשטאנד געווען צו דערהאלטען דעם אנזעהען פון דעם אלטען צענטר. די צאהל תלמידים איז וואס ווייטער אלץ קלענער געווארען. די הכנסות פון דער ישיבה זענען שטארק געפאלען און ענדליך איז די פון דעם גרויסען רב געגרינדעטע בּבלישע אקאדעמיע פערמאכט געווארען (948) אויף אייבּיג, נאכדעם ווי זי האט גאנצע זיעבען

הונדערט יאָהר פערשפּרייט ליכט און גייסט אין די פערוואָרפענסטע ווינקעלעך פון דער דיאַספּאָראַ.

מעהר לעבענס-קראַפט האָט ארויסגעוויזען די ישיבה אין פומבדיתא; זי האָט זיך נאָך גאַנצע הונדערט יאָהר געראַנגעלט מיטן אונטערגאַנג, און דערהאַלטען דעם כבוד פון די בבלישע יודען, אלס טאָן-געבער פון דעם גאַנצען פאָלקסלעבען; אָט די ראָליע האָט זיך איצט אָבער אלץ מעהר אריבערגעטראָגען אין די מערב-לענדער, וואו עס האָבען זיך באַלד אויסגעבילדעט נייע צענטערן מיט נייע לאָזונגען.

וועגען דעם איבערגאַנג גופא פון דער נאַציאָנאַלער העגעמאָניע איז דערגאַנגען צו אונז די פאָלגענדע כאַראַקטעריסטישע לעגענדע: פיער חברים (תלמידי חכמים) זענען אוועקגעשיקט געוואָרען פון בבל אין די מערב-לענדער (אפריקא, שפּאַניען), צו זאַמלען דאָרטין געלד פאַר דער פערארימטער ישיבה פון סורא. ווייל אָבער פון הימעל איז שוין נגזר געוואָרען אויף סורא, אז זי זאָל פערמאַכט ווערן, האָט א שטאַרקער שטורם-ווינט פערטראָגען זייער שיף אויף א איטאַליענישען ברעג, נעבען דער שטאָדט באַרי, וואו א מויריש-שפּאַנישער אדמיראל האָט געפאַנגען די שלוחים און זיי אוועקגעפיהרט איינעם קיין מצרים, דעם אנדערן קיין אפריקא, דעם דריטען קיין קאָרדאָוואַ און דעם פיערטען—לויט דער השערה—קיין נאַרבאָנאַ. אזוי זענען די בבלישע שלוחים צושפּרייט געוואָרען איבער אלע ווינקלען פון דער ערד, און האָבען געגרינדעט גרויסע ישיבות יעדערער אין דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט איהם פערוואָרפען.

.III

די יודען אין מערב איירָאפּע.

ערשטעם קאַפּיטעל.

נייע קולטור־צענטערן אין מערב־אייראָפּא.

אין דער צייט, ווען די גרויסע גייסטיגע צענטערן אין בבל האָבען זיך געראַנגעלט מיט'ן אונטערגאַנג, איז אין די לענדער פון מערב־איירופּא פאָרגעקומען א שטאַרקע גייסטיגע אויפלעבונג, וואָס האָט געשאַפען נייע צענטערן פאַר דעם יודישען געדאַנק.

א גרויסע ראָליע אין דער פערשפּרייטונג פון דער יודישער געזעצלעהרע זאָלען האָבען געשפּיעלט די לעגענדאַרישע פיער שלוחים פון סורא, וועלכע דער מחמד'נישער אדמיראַל אבן רומאהים האָט געפאַנגען און פערקויפט. דער ערשטער פון די פיער, ר' שמריה בן אלחנן, איז פערקויפט געוואָרען אין אלעקסאנדריע, און נאָכדעם ווי די דאָרטיגע יודישע קהלה האָט איהם אויסגעלייזט, איז ער אוועק קיין קאהיר און געגרינדעט דאָרט א גרויסע ישיבה; דער צווייטער, חושיאל, איז אויסגעלייזט געוואָרען אין אפריקא און האָט זיך בעזעצט אין קירואן; דער דריטער, וועמעס נאָמען ס'איז נישט גענוי בעשטימט, האָט זיך געמוזט דערשלאָגען קיין נאַרבאָנא, און דער פיערטער, ר' משה בן חנוך, וועלכער איז אַממעהרסטען צרות אויסגעשטאַנען אין וועג, האָט דערפאַר אויך אַממעהרסטען אויפגעטאָן פאַר דער אויפלעבונג פון שפּאַנישען יודענטום.

ר' משה איז געווען דער איינציגער צווישען די פיער, וואָס האָט געהאַט מיט זיך א קליינעם זוהן און א יונגע שענע ווייב, אויף וועלכער דער מויריטאַנישער אדמיראַל האָט געקוקט מיט גלוסטענדע

אויגען. די יודישע טאָכטער האָט געזעהען די געפאהר, אין וועלכער זי געפינט זיך, און האָט זיך בעשלאָסען אויף א געוואגטען שריט; זי האָט אויף העברעאיש געפרעגט איהר מאַן, צי די דערטרונקענע אין ים וועלען אויפשטעהן תחית המתים, און ווען ער האָט איהר געענטפערט מיט׳ן פסוק פון תהלים: „אמר ד׳ מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" (גאָט זאָגט: פון בשן וועל איך אומקעהרען, איך וועל אומקעהרען פון די טיעפעניסען פון ים), — האָט זי זיך אריינגעוואָרפען אין די ברויזענדע חוואליעס.

א דערשלאָגענער איז דאָן ר׳ משה געבראכט געוואָרען קיין קאָרדאָווא, וואו די יודישע קהלה האָט איהם אויסגעלייזט. קיינער האָט אָבער דערווייל נאָך נישט געוואוסט, אז אָט דער אויסגעלייזטער שקלאף וועט מיט דער צייט אוועקשטעלען שפאניען בראש פון דער גאנצער אומה; ר׳ משה האָט זיך מיט זיין לומדות נישט בעריהמט און איז געגאנגען זעהר אָרים געקליידט, נאָר איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אז ער איז געשטאַנען ביים טהיר פון דער ישיבה און האָט געהערט, ווי דער ראש ישיבה טייטשט פאַלש אוים א געוויסע תלמודישע הלכה, האָט ער זיך אָבגערופען און ערקלערט דעם ריכטיגען פשט. די ערשטויינטע תלמידים האָבען זיך דאַן געווענדעט צו איהם מיט פערשיעדענע שווערע תלמודישע שטעלען, און ווען אלע האָבען געזעהען די לומדישע גרויסקייט פון דעם אָרימען וואנדערער, האָט דער ראש ישיבה אַליין איהם אָבגעטרעטען זיין פּלאַץ. „איך בין נישט מעהר אייער דיין: — האָט ר׳ נתן (דער ראש ישיבה) ערקלערט זיינע תלמידים — דער טיטול געהערט אָט דעם אָרימען פרעמדען, ער איז מיין רבי, און איך וועל פון איצט אָן זיין זיין תלמיד". די קהלה האָט באַלד אויסגעקליבען ר׳ משה׳ן פאַר א דיין, און פון דעמאָלט אָן איז קאָרדאָווא געוואָרען א גרויסער יודישער צענטר מיט א ברייטבעדיטענדער, אונאָבהענגיגער ישיבה.

עס וואָלט אָבער זיין נישט ריכטיג אָנצונעהמען, אז די ישיבה אַליין אין קאָרדאָווא האָט אוועקגעשטעלט שפאניען בראש פון גאנצען יודענטום. דאָ זענען נאָך צוגעקומען די אלגעמיינע פּאָליטישע און געזעלשאפטליכע בעדינגונגען, וועלכע האָבען געמאַכט דעם שפאנישען באָדען בעזונדער גינסטיג פאַר א יודישער גייסטיגער אויפלעבונג. האָבענדיג פון איין זייט דאָס קריסטליכע אייראָפּא, וואָס איז נאָכ׳ן אָבשטאַרבען פון די ערשטע קאראָלינגען צוריק פערזונקען געוואָרען

אין פאלשטענדיגער פינסטערניש, און פון דער צווייטער זייט דעם אבגעשוואכטען קאליפאט פון די מורח-לענדער, — האט דאס אראבישע שפאניען פארגעשטעלט מיט זיך דעם איינציגען ליכטיגען פונקט אין דער גאנצער וועלט. אונטער דער הערשאפט פון אבדול-רחמן III (912 — 61), וועלכער האט דער ערשטער אנגענומען דעם פולען קאליפען-טיטול עמיר-אל-מומינין (פירשט פון די גלויביגע), איז שפאניען געווען דער איינציגער ווינקעל פאר קונסט און וויסענשאפט, און מיט זיין הערשען הויבט זיך אן די קלאסישע צייט פון דער מושלמענישער קולטור-אויפלעבונג, וואס איז געגאנגען צוזאמען מיט רייכטום און קראפט.

אמטערסטען האבען אין דער צייט געגאלטען אין שפאניען די ליעבלינגען פון דער מוזע: די מייסטער פון ריטמישע קלאנגען און געפליגעלטע שלאגווערטער. א געלונגען ליעד איז כמעט מעהר געפייערט געווארען פון א געלונגענעם קריעגסצוג, און דאס לעצטע האט וויעדער געדיענט אלס שטאף פאר פאעטישע שאפונגען. יעדע אנגעזעהענע פערזאן, פון קאליף ביז'ן לעצטען פראווינץ-בעאמטען, איז געווען שטאלץ דערויף, צו קענען רעכנען דעם און דעם געלעהרטען אדער דיכטער אין דער רייהע פון די הויז-פריינד, און מיט דער צייט זענען כמעט אלע גרעסטע אמטען פון דער מלוכה פערנומען געווארען פון גייסט-מענשען.

אין אזא אטמאספערע האט נישט געדארפט לאנג דויערן, ביז עס זאל זיך ארויסווייזען די אנגעבוירענע שארפקייט און עמפפינדליכקייט פון דעם יודישען גייסט, און באלד איז דאס יודישע שפאניען געווארען „אי א שטעקעדיגער גארטען פון הייטערע, לעבענספרעהליכער פאעזיע, אי א ארט פון ערנסטער פארשונג און קלארען געדאנק". יודען האבען צוגלייך מיט די מוזאראבען (די קריסטען, וואס האבען געלעבט צווישען מחמד'נער) דערלערנט די אראבישע שפראך און איהר ליטעראטור, און זיך איינגעלעבט מיט אלע שענע זייטען פון דעם הערשענדען פאלק. אין דער צייט אבער, ווען די מוזאראבען האבען דערביי מקריב געווען זייער אייגענעם וועזען, פערגעסען זייער מוטער-שפראך (דעם גאטישען לאטין) און זיך געשעמט מיט'ן קריסטענטום, — האבען די יודען פון זייער וועזען קיין זאך נישט אוועקגעגעבען. זיי האבען נאר גענומען דאס שענסטע און בעסטע פון דער הערשענדער קולטור — די קינסטלערישע פארם, דעם פריין געדאנק — און דאס איינגעפלאנצט אין

דעם איינענעם קולטור-גארטען: צוגעפאסט אלע וועלטליכע אמת'ען צום אמת פון יודענטום, און אויסגעזוגנען אלע שענקייטען פון הארץ און מוח אין העברעאיש-ליטערע קלאנגען. —

אזוי האט זיך גליקליכערווייז אלץ פעראייניגט צום גונסטען פון שפאנישען יודענטום, און באלד האבען זיך אויך די פערזאנען געוויזען, וועלכע האבען אנגעפיהרט מיט'ן שטראם פון דער דאזיגער גייסטיגער אויפלעבונג און איהם געגעבען א געוואונשענע ריכטונג. דאס זענען געוועזען דער דערמאנטער תלמודישער געלעהרטער ר' משה בן חנוך, דער ערשטער העברעאישער גראמאטיקער פון אנדאלוזיען מנחם בן סרוק און דער בעשעפער פון א קונסטפארם פאר דער העברעאישער פאעזיע דונש בן לברט. צו די מוז מען צוגעבען נאך א פירטען, וועלכער איז, לויט זיין געזעלשאפטליכער לאגע, געשטאנען איבער די דריי און האט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו ענטוויקלען זייער טעטיגקייט: חסדאי אבן-שפרוט (אבו-יוסוף-חאסדאי-בן-יצחק איבן שאפרוט, געב. 915, געשט. 970), פון דער משפחה אבן-עזרא.

חסדאי'ס פאטער, יצחק, איז געוועזען איינער פון די אנגעזעהענסטע יודען אין קארדאווא, און א דאנק זיין איניציאטיווע איז דארט אויפגעשטעלט געווארען די בעריהמטע שענע שוהל, וואס האט הונדערטער יאהרען בעקרוינט דאס יודענטום אין שפאניען. זייענדיג אליין געבילדעט און רייך, האט יצחק געגעבען זיין זוהן אן אלגעמיינע ברייטע בילדונג, לויט די בעגריפען פון יענער צייט: חסדאי האט גרינדליך שטודירט מעדיצין און געקענט העברעאיש, אראביש און לאטייניש — די אפיציעלע שפראך פון דער דעמאלדיגער קריסטליכער וועלט.

אט די קענטעניסען צוזאמען מיט די אנגעבוירענע פעהיגקייטען פון דעם יונגען יודישען אריסטאקראט האבען צוגעצויגען די אויפמערקזאמקייט פון אבדול רחמן III, וועלכער האט געהאט בעציהונגען מיט פערשידענע קריסטליכע הויפען. חסדאי איז דאן בעשטימט געווארען פריהער פאר א לייב-מעדיק פון קאליף, דערנאך אויך פאר א דיפלאמאטישען פערמיטלער און יועץ פון דער מלוכה (941).

אויף דעם פאסטען האט חסדאי עטליכע מאל ארויסגעוויזען בעדייטענדע דיפלאמאטישע פעהיגקייטען, וועלכע האבען גרויסע נוצען געבראכט די אינטערעסען פון דער מלוכה; דאס האט נאכמעהר אויפגעהויבען זיין אנזעהען אין הויף, און ער איז געווארען כמעט דער

אײַנציגער טאָן-געבער בנוגע צו אַלע מלוכה-פראַגען . דער הויף גע-
שעצטער שטאַאטסמאַן האָט אָבער קײנמאָל נישט פֿערגעסען זײַנע
ברידער , און וואו נאָר ער איז אומשטאַנד געווען צו העלפען מיט
זײַן אַנזעהען אָדער מיט זײַן רײַכטום , האָט ער אויף זיך נישט
געלאָזען וואַרטען .

חסדאי האָט אַ סך מיטגעווירקט צו פֿערבינדען דיפּלאָמאַטישע
בעציהונגען צווישען דעם שפּאַנישען קאַליפֿאַט און דער ביזאַנטינישער
מלוכה , און אין גיכען איז קײן קאָרדאָווא אָנגעקומען אַ דעפּוטאַציע
פֿון קעניג קאָנסטאַנטין VII , וועלכע האָט געבראַכט דעם קאַליף
טײַערע מתנות ; צווישען די לעצטע האָט זיך געפֿונען אויך אַ עקזעמ-
פּליאַר אַ יקר המציאות פֿון אַ גריכיש מעדיציניש ווערק , מיט וועלכען
אבדול רחמן האָט זיך זעהר געפֿרעהט ; דאָס ווערק אַלײן איז אָבער
געבליבען נישט צוגענגליך פֿאַר די מעדיקער פֿון קאַליף'ס הויף , ווײַל
קײנער האָט דאָ קײן גריכיש נישט פֿערשטאַנען . אבדול רחמן האָט
זיך דאַן געווענדעט צום ביזאַנטינישען קעניג מיט דער בקשה , ער
זאָל איהם צושיקען אײנעם , וואָס קען איבערזעצען דאָס ווערק אויף
אַנ'אַנדער שפּראַך , און דער אָנגעקומענער מאָנאַך ניקאָלאַס האָט עס
איבערזעצט אויף לאַטיניש ; פֿון דער לאַטינישער איבערזעצונג האָט
חסדאי , אויף אַבדול'ס פֿערלאַנג , דערנאָך געמאַכט אַנ'אַראַבּישע ,
און דער קאַליף האָט זיך שטאַרק געפֿרעהט מיט דער וויסענשאַפֿטלי-
כער ענטפֿלעקונג .

אַנ'אַנדער ראָליע האָט חסדאי געשפּיעלט בײַ דער דעפּוטאַציע ,
וואָס דער מעכטיגער דײַטשער קײזער אָטאָ I האָט געשיקט קײן
קאָרדאָווא . דאָס איז געווען אַנענטפֿער אויף דער דעפּוטאַציע , וואָס
אַבדול-רחמן האָט שוין געהאַט פֿריהער געשיקט צו דעם דײַטשען
קײזער , און ווײַל אין אַבדול'ס בריעף האָבען זיך געפֿונען עטליכע
בעלײדיגענדע אויסדריקען וועגען קריסטענטום , האָט אָטאָ געלאָזען
וואַרטען די אַראַבּישע שלוחים אַ לאַנגע צײַט , ביז ער האָט זײ אויפֿ-
גענומען . איצט , מיט דער דעפּוטאַציע אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון
גײַסטליכען יאָהאַן גערציצער (956) , האָט דער דײַטשער קײזער געשיקט
אַ ענטפֿער אויף אַבדול'ס בריעף , און דאָ האָבען זיך ווידער געפֿונען
שאַרפֿע אויסדריקען געגען איסלאַם . דערפֿון האָט זיך אבדול דער-
וואוסט מן הצד , און ער האָט אין דעם משך פֿון איבער אַ יאָהר
צײַט נישט געוואָלט אָננעהמען די דײַטשע דעפּוטאַציע . דאַן האָט

חסדאי זיך אריינגעמישט אין דעם סכסוך און ער האט ענדליך געפועלט ביים אבאט יאהאן, ער זאל ארויספאדערן פון דייטשען קייזער אנאנדער בריעף (959—956), וואס זאל זיין געשריבען אין א מעהר אנשטענדיגער פארם. דער אבאט האט זיך, איבריגענס, ביי דער געלעגענהייט אויסגעדריקט, אז ער האט „נאך קיינמאל נישט בעגעגענט א מענשען מיט אזא איידעלען פערשטאנד, ווי דער יוד חסדאי".

אלס ווארימער יוד, פלעגט חסדאי ביי יעדער דעפוטאציע פון וועלכען ס'איז לאנד זיך שטארק נאכפרעגען אויף דער לאגע פון די דארטיגע יודען, און איינמאל האבען איהם די שלוחים פון פערסיען דערצעהלט, אז ערגעץ-וואו אין די וייטע מקומות עקסיסטירט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה מיט א יודישען מלך. דאס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער כאזארישער מלוכה, וואס האט עקסיסטירט צו יענער צייט אין דרום-מזרח אייראפא אויף די ברעגעס פון קאספישען ים, און חסדאי האט זיך מיט דעם פאקט שטארק פעראינטערעסירט. ער האט דעריבער נישט אויפגעהערט נאכצופרעגען וועגען דער דאזיגער מלוכה און ענדליך איז ער פון די ביזאנטינישע שלוחים דער-גאנגען, אז דאס כאזארישע קעניגרייך איז אינגאנצען פופצעהן טאג רייזע וויט פון קאנסטאנטינאפאל און אז די ביזאנטינישע מלוכה שטעהט אין א נאהנטען פערקעהר מיט'ן לאנד פונ'ם חאגאן יוסף.

חסדאי האט דאן פעסט בעשלאסען, אריינצוטרעטען אין א שריפטליכער פערבינדונג מיט דעם וויטען יודישען מלך, און ער האט געפרובט בעזארגען צו איהם א בריעף דורך די קאנסטאנטינאפאלער שלוחים; דאס האט זיך אבער נישט איינגעגעבען: קאנסטאנטין האט מודיע געווען חסדאי'ן, אז דער וועג צו די כאזארער איז א וויטער און א מסוכנ'דיגער און ער קען אהין דעם בריעף נישט בעזארגען. דערוויל איז קיין קארדאווא אנגעקומען א נייע דעפוטאציע פון דעם סלאווישען קעניג הונו (אדער דוקו) ביים דונאי, און וועלכער עס האבען זיך געפונען צוויי יודען. אט די יודישע שלוחים האבען אויך געוואוסט צו דערצעהלען געוויסע פרטים וועגען דער כאזארישער מלוכה, און זיי האבען זיך אונטערגענומען צו בעזארגען חסדאי'ס בריעף צו די יודען אין אונגארן, וועלכע וועלען איהם שוין דערנאך, איבער רוסלאנד און בולגאריען, בעזארגען וויטער.

און דא אין דעם בריעף שפיגעלט זיך איצט אב די גאנצע

גײַסטיגע פיזיאגנאמיע פון דעם דאזיגן בעגאבטן שטאטסמאן און מערקווירדיגן יודען. אין א ריין העברעאישער שפראך (געשריבען אין אקראסטישע פערזען אין געשמאק פון יענער צײַט) בעקאנט פריהער חסדאי דעם מלך מיט דער פאליטישער און געאגראפישער לאגע פון שפאניען און מיט דער לאגע, וואס ער, חסדאי, פערנעהמט אין הויף פון שפאנישען הערשער. דערנאך שילדערט ער איהם אלע שוועריגקייטען, וואס ער האט געהאט, ביז איהם האט זיך ענדליך איינגעגעבען, אריינצוטרעטען אין א שריפטליכער בעציהונג מיט דעם יודישען הערשער פון א פרייער יודישער מלוכה. „דאס אלץ — שרייבט חסדאי — האב איך געטאן נישט פון מיין כבוד וועגען, נאר כדי צו דערגעהן דעם אמת, צי ס'איז פערהאן אנ'ארט אויף דער וועלט, וואו דער פערטריבענער יוד האט זיין הערשאפט, און קיינער געוועלטיגט איבער איהם נישט". „און ווען איך וואלט וויסען, אז דאס איז אמת, וואלט איך פערמאוסט מיין כבוד, זיך אבגעזאגט פון מיין גרויסקייט און פערלאזען מיין משפחה, און וואלט געגאנגען פון בארג צו טאל, אויפן ים און אויף דער יבשה ביז איך וואלט קומען צו דעם ארט, וואו ס'רוהט מיין האר, דער יודישער מלך, צו זעהן זיין גרויס-קייט און זיין מעכטיגקייט און דעם בעשטאנד פון זיינע דינער און די מנוחה פון ישראל'ס איבערבלייבעניש." „דען ווי קען איך שווייגען, ווען איך דערמאן מיך אן דעם חורבן פון אונזער שענקייט און אן דער איבערבלייבעניש פון שווערד, וואס איז דורכגעגאנגען דורך פייער און דורך וואסער... זיך ארומוואלגערנדיג אין גלות, זענען מיר געבליבען ווייניג פון פיעל און האבען פערלוירען דעם כבוד און קענען זיך גארנישט העלפען, ווען די גוים זאגען צו אונז: יעדעם פאלק האט א מלוכה און איהר האט קיין זכר נישט פון א לאנד."

איבער דעם אלעם בעט חסדאי פונ'ם יודישען מלך אויספיהר-ליכע ידיעות וועגען דער אבשטאמונג פון די כאזארען, וועגען זייער פאליטישער און געזעלשאפטליכער לאגע און אויך וועגען זייערע מנהגים: צי האלטען זיי מלחמה אום שבת, צי קענען זיי די העברעאישע שפראך און אזוי ווייטער.

חסדאי'ס בריעף איז גליקליך אנגעקומען און די הענד פון דעם כאזארישען מלך. דאס איז געווען דער עלפטער יודיש-כאזארישער חאגאן פון עובדיה'ן אן, מיט'ן נאמען יוסף בן אהרן, און דער צושטאנד פון כאזאריען איז נאך דערווייל געווען זעהר א גוטער, חאטש

א סך פון די אונטערגעוואָרפענע פּראָווינצען האָבען זיך שוין געהאַט בעפרייט פון דער כאַזאַרישער הערשאַפט. אין דעם שטח פון דער מלוכה זענען אריין אַלע לענדער צו צפון זייט פון קאַספּישען ים ביז׳ן אוראַל און דאָן, פון קאַווקאַז ביז׳ן דניעפּר און פון דער וואָלגא ביז די קאַלמיקישע מדבריות; די רעזידענץ פון חאַגאַן האָט זיך געפונען אויף איינער פון די וואָלגא־אינזלען און האָט געהאַט א קינסטלערישע־פּערפוצטען פּאַלאַץ מיט א גאָלדענעם טויער.

האָבענדיג געגען זיך די רוסען, וועלכע האָבען כסדר געזוכט אָבצורייסען פּראָווינצען פון דער שכני׳שער כאַזאַריען, האָבען די כאַזאַרישע מלכים געמוזט אויסהאַלטען א שטענדיגע אַרמעע, און אין דער צייט האָט נאָך ביזאַנטיען געציטערט פאַר דעם יודישען חאַגאַן און איהם בעעהרט מיט אַלערליי טיטולען.

ביי אַזא לאַגע האָט חסדאי׳ם בעגייסטערטער בריעף געמוזט אַרויסרופען ביים חאַגאַן א שטאַרקע צופרידענהייט, און ער האָט גלייך געלאָזען אָנשרייבען א העברעאישען ענטפער צו דעם פאָרשטעהער פון די יודישע ברידער אינ׳ם ווייטען שפּאַניען. אין דעם בריעף דריקט דער מלך אויס זיין פריידע איבער דעם וואַרימען גרוס פון די שפּאַנישע יודען; אין דער זעלבינער צייט ערקלערט ער אָבער אויך חסדאי׳ן, אז ער האָט א טעות געהאַט, אויב ער האָט גערעכענט די כוזרים פאַר א טייל פון די פערלוירענע „עשרת השבטים“, וויל זיי שטאַמען באמת פון א פינישען אָדער סלאַווישען שבט. דערנאָך שילדערט יוסף אויספיהרליך דעם פאַקט, ווי אַזוי איינער פון זיינע עלטער־עלטער אידעם איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום, און ענדיגט זיין האַרציגען בריעף מיט די ווערטער: מיר — אונזערע אויגען זענען געווענדעט צו גאָט, אונזער גאָט, און צו די יודישע חכמים, וואָס אין ירושלים און אין די בבלי׳שע ישיבות, און מיר זענען ווייט פון ציון. זאָל גאָט דערנעהנטערן די אויסלייזונג פון ישראל, זאָל ער צוזאַמענגעהמען די קינדער פון דעם צושטרייטען פאָלק נאָך פאַר אונזערע צייטען. דערביי בעטאָנט דער מלך, אז ער וואָלט אויך וועלן שטאַרק זעהען דעם קלוגען און געבילדעטען יודישען פירשט, און איהם מאַכען פאַר זיין העלפער און יועץ.

דער בריעף איז אָנגעקומען צו חסדאי׳ן אין יאָהר 960, און אין עטליכע יאָהר אַרום האָט זיך די לאַגע פון דער יודישער מלוכה אינגאַנצען געענדערט. דער רוסישער פירשט סוויאַטאָסלאַוו פון קיעוו

האָט אונטערוואָרטעט אָפּגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון איבער דער כאַזאַרישער הויפּטשטאָדט (965), און די גרענעצען פון דער מלוכה זענען וואָס ווייטער אַלץ ענגער צונויפגעצויגען געוואָרען, אַזוי, אַז יוסף איז געוועזען כמעט דער לעצטער פון די מעכטיגע כאַזאַרישע מלכים.

געענדערט האָט זיך אונטער דער צייט אויך די לאַגע אין'ם שפּאַנישען הויף. דער קאַליף אַבדול רחמן איז געשטאָרבען און די הערשאַפט איז איבערגעגאַנגען צו זיין זוהן אל-חכים. דער לעצטער האָט אויך פערשטאַנען אָפּצושאַצען חסדאי'ס דיפּלאָמאַטישע פעהיגקייטען, און האָט איהם איבערגעלאָזען אויף זיין פּאָסטען; אַ דאַנק דעם האָט חסדאי געהאַט די מעגליכקייט, פאָרטצוזעצען זיין טעטיגקייט אַלס בעשיצער פון יודישע דיכטער און געלעהרטע, וואָס ס'האָט אַ סך מיטגעווירקט צו בעפרייען דאָס שפּאַנישע יודענטום פון דער אַפּוטראָפּסות פון די בבלישע גאונים.

די בעדייטענדסטע צווישען די דיכטער און דענקער פון יענער צייט זענען געוועזען די דערמאָנטע מנחם בן סרוק און דונש בן לברט. ביידע האָבען פלייסיג געאַרבייט איבער דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפּראַך, און אויסער זייערע בעדייטענדע פאָרשונגען אין דער העברעאישער גראַמאַטיק, האָבען זיי די שפּראַך גופא אויך בערייכערט און פערשענערט. זיי האָבען די ערשטע איינגעפיהרט אין דער העברעאישער פּאָעזיע אַ פערז-מאָס מיט ריטמישע קלאַנגען און סימעטרישע זאַצען, און אויך דער אינהאַלט פון דער נייע-העברעאישער פּאָעזיע איז אַ סך רייכער און פיעלזייטיגער געוואָרען אַ דאַנק די שאַפונגען פון די דאָזיגע אַנדאַלוזיש-יודישע דיכטער. אויב העברעאיש איז ביז יענער צייט נישט אַרויסגעגאַנגען כמעט פון די גרענעצען פון אַ הייליגער שפּראַך, פון אַ שפּראַך פאַר אַלערליי תפילות, בקשות און אַנדערע רעליגיעזע מאָטיווען, — איז עס איצט צום ערשטען מאָל וואָכעדיג, וועלטליך געוואָרען. מיט די שאַפונגען פון דונש און מנחם האָט זיך די העברעאישע שפּראַך בעפרייט פון איהר אייביגען שוהל-כאַראַקטער — זי איז אַרויסגעטראָגען געוואָרען, אויב נישט אין גאַס, איז אין סאַלאָן, אין די פּאַלאַצען פון די יודישע געלד- און גייסט-אַריסטאָקראַטען.

און אויך אין דער הינזיכט האָט זיך שטאַרק געשפּירט די ווירקונג פון דעם פערעהרטען יודישען מעצענאַט. דער לעצטער, אבן שפּרוט, מיט זיין אימפּאָזאַנטער פערזענליכקייט, האָט אַרויסגערופען

ביי די יודישע דיכטער א פערלאנג, צו בעזינגען זיין גרויסקייט, און ווײַלנדיג איבערשטייגען איינער דעם אנדערן, האט זיך דערוויַיל יעדע־רער געפלייסט ארויסצוּווײַזען וואס מעהר גייסט און געשיקליכקייט אין זיינע דיכטערישע שאפונגען.

פונ׳ם לעבען פון די ביידע געלעהרטע זענען דערגאנגען צו אונז ווײניג ידיעות. מנחם בן סרוק פון טארטאזא (געב. 910, געשט. 970) איז אין דער יוגענד געשטיצט געווארען פון חסדאי׳ם פאטער, יצחק, און נאכדעם, ווי חסדאי איז נתעלה געווארען, האט ער דעם געדריק־טען געלעהרטען געבראכט צו זיך קיין קארדאווא און איהם געגעבען די מעגליכקייט, זיך איבערצוגעבען זיינע וויסענשאפטליכע ארבייטען. מנחם האט דאן געשאפען א פאלשטענדיגען העברעאישען ווערטער־בוך (955) מיט בעדייטענדע גראמאטישע כללים, וואס האט ארויסגעשטופט אינגאנצען דעם פריהערדיגען ווערטערבוך פון ר׳ סעדיה גאון און איז פערשפרייט געווארען אויך אין פראנקרייך און איטאליען. דעם גליקלי־כען הויף־פאעט איז אבער נישט בעשערט געווען, נחת צו האבען פון זיין ארבייט: ער האט בעקומען פאר זיך א פערביטערטען געגנער אין דער געשטאלט פון דעם בעגאבטען דונש בן לברט (80 — 920).

א געבוירענער אין באגדאד, האט דער בערמעגליכער דונש אויסגעוואנדערט קיין פעץ, פון וואנען חסדאי האט איהם אריבערגע־צויגען קיין קארדאווא, און אין יענער צייט איז ער שוין בעקאנט געווען פאר א בעדייטענדען דיכטער און שפראך־קינסטלער. און אט, ווען ס׳איז פערעפענטליכט געווארען מנחם׳ס ווערטער־בוך, האט דער היציגער דונש אנגעשריבען געגען איהם א שארפען פאלעמישען ארטיקעל, אין וועלכען ער האט שטארק אנגעגריפען מנחם׳ס אויפטוּ־עכצען און איהם בכלל מבטל געווען. דעם ארטיקעל האט דונש, ווי דער מנהג איז געווען, אויך געווידמעט דעם בעריהמטען מעצענאט, וועלכען ער האט פערשכור׳ט מיט זעהר חניפה׳דיגע לויב־ליעדער, און דער סוף איז געווען, אז מנחם האט פערלוירען אינגאנצען דעם חן אין די אויגען פון זיין בעשיצער און איז פון איהם שטארק בעליידיגט געווארען. די תלמידים פון דעם בעליידיגטען זענען דאן ארויסגעטרעטען געגען דעם שטאלצען דונש און פערטיידיגט די כללים פון זייער רבי׳ן, און פון דער ליידענשאפטליך־סאטירישער פאלעמיק האט דערוויַיל די העברעאישע שפראך פערדינט: זי איז פליסענדער און בעוועגליכער געווארען.

די אויפלעבונג פון שפאנישען יודענטום וואלט אבער נישט גאנץ זיין, ווען זי וואלט זיך באגרענעצען בלויז מיט די פארשונגען אויף דעם געביעט פון דער העברעאישער שפראך; אום זיך צו באפרייען פון דער בבלי׳שער אפוטרופסות איז באזונדער נויטיג געווען א תלמודי׳שער צענטער, און דאס האט זיי געגעבען די ישיבה פון דעם דערמאנטען ר׳ משה בן חנוך. דער לעצטער איז אויך שטארק געשטיצט געווארען פון דעם יודישען שטאאטס-מאן, וועלכער האט איהם געהאלפען ארגאניזירען זיין זעלבסטשטענדיגע ישיבה, און אין אלגעמיין האט דא דער צופאל אזוי ווי צוגעטראפען דעם סאמע גינסטיגסטען מאמענט, פערווארפענדיג איצט אהער א בעריהמטען בבלישען געזעצלעהרער. נישט בלויז די יודישע קהלות — די קאליפען אפילו זענען אויך שטארק צופריעדען געווען פון דעם פאקט, וואס זייערע יודישע אונטערטאנען וועלן נישט זיין מעהר גייסטיג אבהענגיג פון די אונטערטאנען פון דעם פיינדליכען באגדאדער קאליף.

איבער דעם אלעם האבען די יודען ארומגערינגעלט דעם פערבלאנדזשעטען בבלישען עמיגראנט מיט אלערליי כבודים, און באלד האט זיין ישיבה אין דער אנדאלוזישער הויפט-שטאדט צוגעצויגען הונדערטער תלמידים פון גאנץ שפאניען און אפריקא. חסדאי האט אויף זיין רעכנונג אבגעקויפט די אלע תלמוד-עקזעמפלארען, וואס האבען זיך געפונען אין דער פערמאכטער סורא׳שער ישיבה, און זיי געלאזען פונאנדערטיילען צווישען ר׳ משה׳ס תלמידים — די תלמידים פון דער אנדאלוזישער סורא.

אזוי איז שפאניען אין פערשיעדענע הינזיכטען געווארען א נייםטיגער מיטעלפונקט פאר׳ן גאנצען יודענטום, און צו דער ראליע האט זיך אזוי ווי געפאסט די פערשווענדערישע רחבות און עשירות פון די שפאנישע יודען. קארדאווא אליין האט געהאט ביז טויזענד רייכע יודישע פאמיליעס, וואס האבען פערשעמט דער הערשענדער אראבישער באפעלקערונג מיט זייער פראכט און לוקסוס. זיי האבען זיך געקליידט אין זייד, געטראגען קאסטבארע טורבאנען, געריטען אויף טייערע פערד, זיך באפוצט מיט פלאטערנדע פעדערן און מיט קיין זאך זיך נישט אונטערגעשיידט פון די שכני׳שע ריטער. א טייל פון די דאזיגע אריסטאקראטען האט, איבריגענס, זיך ערווארבען דאס פערמעגען פון דעם שקלאפען-האנדעל: זיי פלעגען ברענגען הונדערטער שקלאפען, אממערסטענטייל פון די סלאווישע לענדער, און די

קאליפען פלעגען מיט זיי אויספילען זייער לייב-וואך. —

נאך ר׳ משה׳ס טויט (968) איז דער קהלה פון קארדאווא פארגעשטאנען די געפאהר פון א שפאלטונג. איין פארטיי האט געהאלטען פאר ר׳ משה׳ס זוהן, חנוך, וועלכער איז געווען א גרויסער תלמודיסט, און די צווייטע האט געוואלט אוועקשטעלען בראש פון דער קהלה א ארטיגען איינוואוינער, מיט׳ן נאמען יוסף אבן-אביתור (איבן סאטנאס), וועלכער האט אויסער זיינע תלמודישע קענטעניסען בעזעסען אויך א ברייטע אלגעמיינע בילדונג. ער האט שוין געהאט אין דער צייט פערפאסט עטליכע בעדייטענדע רעליגיעז-פילאזאפישע און פאעטישע ווערק, און אויך איבערזעצט די משנה אין אראביש, אויפן פערלאנג פון קאליף אל-חכים II. דאס האט איהם פון דעסטוועגען נישט געהאלפען, צו געווינען אויף זיין צד דעם אלמעכטיגען אבן-שפרוט, און חנוך איז בעשטימט געווארען פאר א דיין. דער צווייטער צד האט זיך אבער אונטערגעגעבען נאר לפנים-וועגען, און ווי נאר דער יודישער מיניסטער איז געשטארבען, האבען זיך ווידער בעניייט די סכסוכים און מחלוקת איבער דער רבנות.

די זאך איז ענדליך דערגאנגען צום קאליף אל-חכים, וועלכער האט בעשלאסען דעם סכסוך לטובת דעם אלטמאדישען ר׳ חנוך, אויף וועמעס צד ס׳איז געשטאנען די מעהרהייט פון דער קהלה. אבן-אביתור האט דאן געפרובט זיך פערזענליך ווענדען צום קאליף און איהם אויסרעכנען אלץ, וואס ער, אבן אביתור, האט אויפגעטאן פאר דער וויסענשאפט און פאר דער אראבישער ליטעראטור; דאס האט איהם אבער אויך נישט געהאלפען. אל-חכים האט איהם אויף דעם געענטפערט: „ווען די אראבער וואלטען מיך אזוי פיינד האבען, ווי דיך די יודען פון קארדאווא, וואלט איך מיין מלוכה פערלאזען. כ׳קען דיר נאר איין עצה געבען: אויסצעוואנדערן״. יוסף האט דעמאלט פערלאזען שפאניען און געוואנדערט פון לאנד צו לאנד.

דערווייל האט זיך די לאגע אין קארדאווא ווידער געענדערט לטובת בן אביתור׳ן. דער קאליף אל-חכים איז געשטארבען (967), און די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד איז אריבער צו דעם גרויס-וויזיר (האדזשיב) אלמאנזור, וועלכער האט געהערשט אינ׳ם נאמען פון דעם מינדעריעהריגען הישאם. אט דער גרויס-וויזיר האט גראד שטארק דערהויבען א געוויסען רייכען זיידענפאבריקאנט, מיט׳ן נאמען יעקב אבן דזשאו: דער לעצטער איז געווארען ווי א מין נשיא

איבער אַלע יידישע קהלות אין אַנדאַלוזיען, וואָס האָט געפֿיהרט אַ פּירשטליכען שטאַט און איז פון אַלעמען געשעצט און געאַלפּערט געוואָרען. די הויף-פּאָעטען האָבען איצט, ווי פריהער חסדאי׳ן, אין לויב-לידער בעזונגען די וואוילטעטיגקייט און גרויסקייט פון דעם מעכטיגען אבן-דזשאו, און אָט דער מעכטיגער נשיא איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דעם פערוואָגעלטען אבן אביתור. אונטער זיין ווירקונג איז דאן ר׳ חנוך אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער רבנות (ווי דאָס האָט דעמאָלט געהייסען: דיינות), און אבן אביתור׳ן האָט די קהלה איינגעלאַדען, צו קומען פערנעהמען דעם הויכען מיטול. דאָ האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען די גייסטיגע שענקייט פון דעם פער-טריבענעם תלמיד חכם: ער האָט מיט שאַרפע ווערטער געמוסר׳ט זיינע אָנהענגער פאר דער עולה, וואָס זיי זענען בעגאַנגען נעגען זיין געגנער, און דערביי אויסגערופען: „איך שטעל פאר עדות דעם הימעל און די ערד, אַז פון שפאַניען ביז בבל איז נישטאָ נאָך איינער, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט ר׳ חנוך׳ן״.

פון דעמאָלט אָן האָט שוין קיינער נישט געשטערט ר׳ חנוך׳ן אין זיין אַקאַדעמישער און רבני׳שער טעטיגקייט, און ער האָט פערנומען דעם פאָסטען *) אַ לאַנגע צייט (ביז׳ן יאָהר 1014). אבן אביתור, דאַגעגען, האָט נישט אויפגעהערט צו וואַנדערן, און ענדליך האָט ער זיך דערשלאָגען ביז פומבדיתא, וואו ער האָט געהאָפט, אויפגענומען צו ווערן פון דעם בעריהמטען גאון ר׳ האי; דער לעצטער האָט אָבער אבן אביתור׳ן נישט געקענט מוחל זיין די מחלוקת, וואָס איז צוליעב איהם אַרויסגערופען געוואָרען, און האָט איהם צו זיך נישט צוגעלאָזען. דאַן איז דער פערוואָגעלטער אַוועק קיין דמשק, וואו ער איז געשטאָרבען.

אונטער דער צייט איז אויך אבן-דזשאו׳ס שטערן פערלאָשען געוואָרען: זיין בעשיצער, אלמאַנזור, האָט זיך איבער עפּעס אויף איהם פערבייזערט און איהם געלאָזען אַריינזעצען אין תפיסה; דאָ איז ער אָבגעזעסען איבער אַ יאָהר, און ערשט דאַן האָט זיך דער קאַליף אַליין צופעליג דערוואוסט פון דער מעשה און איהם בעפרייט. דער

---

*) דאָס איז געווען מעהר אַ עהרען-פאָסטען; קיין געלד האָט מען דערפאר נישט גענומען.

דאזיגער אבן-דזשאו זאל זיך, איבריגענס, האבען אויסגעצייכענט מיט זעהר גרויסע מעלות, און ווען מ'האט אנגעזאגט ר' חנוך'ן די בשורה, אז זיין ביטערער שונא (אבן דזשאו) איז געשטארבען, האט ער געענטפערט מיט טרערען: ווער וועט איצט פערזארגען די אלע ארימע לייט, וואס ער פלעגט זיי פערזארגען?

נישט אזוי רייך און פיעלזייטיג, אבער אויך שטארק און בעדייטענד איז געוועזען די אויפלעבונג פון דער יודישער קולטור אין די שכני'שע לענדער: פראנקרייך און דייטשלאנד. אין פראנקרייך איז נארבאנא געווארען א גרויסער צענטער פון יודישען וויסען און שאפען: דא האט זיך געפונען א בעריהמטע ישיבה, וואס האט צוגעצויגען מאסען תלמידים פון אלע עקען לאנד.

אין פאליטישער הינזיכט האט זיך דא יודען פאר דער צייט זעהר שלעכט געלעבט. די הערשאפט פון די קעניגען האט דא קיין בעדייטונג נישט געהאט, און די פאקטישע מושלים פון לאנד, די באראנען און גייסטליכע, האבען געזוכט אבצוווענדען דעם צארן פון פערביטערטען המון אין דער זייט פון די גאט-פערשאלטענע יודען. די לעצטע זענען פאר דער קריסטליכער בעפעלקערונג געווארען א מין פינסטערע געצענדיענערישע אומה, וואס פערנעהמט זיך מיט כשוף און אנדערע שווארץ-קינסטלערייען, כדי „אבצוטאן" די קריסטען. ווען דער קעניג הוגא קאפעט, וועלכער האט זיך געלאזען קורירען פון א יודישען דאקטאר, איז געשטארבען פון זיין שווערער קראנקהייט (996), האט דער קריסטליכער המון גערעכענט פאר זיכער, אז דאס האבען די יודען איהם „אבגעטאן" מיט עפעס.

ביי אזא לאגע איז די יודישע בעפעלקערונג קיינמאל נישט זיכער געוועזען מיט'ן לעבען, ווי מיט'ן האב און גוטס, און דערצו זענען נאך צוגעקומען די אייביגע העלישע צרות פון די הייליגע נשמה-פערזארגער. דער בישאף פון לימאזש האט איינמאל, למשל, א גאנצען חודש דורכאנאנד געהאלטען אין איין דרשה'נען פאר די יודען פון זיין קהלה וועגען דער געטליכקייט פון'ם גליל'ער. נאטירליך, האבען זיך די פערעקשנ'טע יודען אויך דאס מאל נישט געלאזען איבערצייגען, און סך הכל דריי אדער פיער יודען האבען זיך געשמד'ט. די איבריגע זענען מיט זייערע ווייבער און קינדער פערטריבען געווארען פון שטאדט, און א סך פון זיי האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען.

אין דרום פראנקרײַך, אין פּראָוואַנס און לאַנגעדאָק, איז דער יודישער גורל נאָכמער אָבהענגיג געווען פון די קאַפּריזען פון די באַראָנען און וויצע-גראַפען. דאָ בעגעגענט מען דעריבער אין איין אָרט רײַכע יודען, וואָס ווערן אפילו צוגעלאָזען צו מלוכה-שטעלעס, און אין צווײטען אָרט אָרימע דערשלאָגענע יודען, וואָס ווערן בע-האַנדעלט, ווי שקלאַפען.

עטוואָס בעסער איז געווען אין יענער צײַט דער גורל פון די יודען אין דײַטשלאַנד, אונטער דער הערשאַפט פון די זאַקסישע מלכים. יודען האָבען זיך דאָ שטאַרק פערנומען מיט האנדעל: די רײַכע האָבען גע-פיהרט באַנק-געשעפטען, און די אָרימע פלעגען לײַהען געלד אויף קלײנע פּראָצענטער, כדי צו קענען פאָהרען אויפ'ן יריד אין קעלן. פון די דאָזיגע אַלע געשעפטליכע הכנסות האָט די מלוכה געהאַט א גע-וויסען פּראָצענט, און ווען אָטאָ דער גרויסער האָט געוואָלט זיכערן די עקסיסטענץ פון דער נײַ אויפגעבויטער קירך אין מאַגדעבורג, האָט ער איהר אָוועקגעשענקט דעם מס פון די יודען און אַנדערע סוחרים (965).

ערגער ווי די מאַטעריעלע לאַגע פון די דײַטשע יודען, איז געווען זײער גײַסטיגע דערשלאָגענקײַט. יודען זענען דאָ געשטאַנען העכער פון דער אַרומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג בנוגע צו מדות און לעבענס-רײַנהײַט, זײ זענען אָבער דערבײַ זעהר פערגרעבט געווען און האָבען נישט אַרויסגעגעבען נישט קײן לומדים, נישט קײן גע-בילדעטע. דער ערשטער, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט א נײַעם לעבענס-שטראָם אין דער גײַסטיגער אויסבילדונג פון דײַטשען יודענטום, איז געווען ר' גרשום (960—1028). ער מיט זײַן ברודער ר' מכיר האָבען זיך פון נאַרבאָנאַ אַריבערגעצויגען אין די שטעדט פון רהײַן און דאָ געשאַפען א באָדען פאַר א פּיעל-זײַטיגער יודיש-אַקאַדעמישער טעטיגקײַט. אַלס פיהרער פון א גרויסער ישיבה, איז ר' גרשום — בעקאַנט מיט'ן טיטול: מאור הגולה (דאָס ליכט פון גלות) — באַלד אַנערקענט געוואָרען פאַר א אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, און זײַנע קלאָר-בעשטימטע, העבּרעאישע תשובות, וואָס זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען איבער די קהלות פון דײַטשלאַנד, פראַנקרײַך און איטאַליען, האָבען אין א גרויסער מאָס מיטגעווירקט אונטערצוגראָבען דעם יסוד פון די בבלי'שע ישיבות. בכלל איז אָבער ר' גרשום מעהר בערימט געוואָרען מיט

זיינע תקנות, ווי מיט זיינע תלמודיש-הלכ׳ישע פירושים. ר׳ גרשום איז געוועזן דער ערשטער, וואס האט אונטער דער שטראף פון א שטרענגען חרם, פערבאטען יודען צו לעבען מעהר, ווי מיט איין פרוי, — א פאקט, וואס פלעגט אפט פארקומען ביי די שפאנישע יודען. ווייטער האט ער פערבאטען צו גט׳ען א פרוי איבער געוואלט, אהן איהר איינווילליגונג, און דאס דריטע האט ער ארויפגעלעגט א הארבען חרם אויף דעם, וואס לייענט פרעמדע בריעף. די לעצטע תקנה האט געהאט זעהר א שטארקע בעדייטונג פאר יענער צייט, ווען קיין פערקעהרס-מיטלען זענען נישט געווען, און די בריעף פלעגען בעזארגט ווערן דורך שלוחים-רייזענדע.

אויף ווי ווייט עס איז גרויס געווען דאס אנזעהען פון ר׳ גרשום מאור הגולה בעווייזט דער פאקט, וואס אט די אלע תקנות זענען אנגענומען געווארען פון דעם גאנצען יודישען פאלק און ווערן ביז היינטיגען טאג שטרענג אבגעהיט, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי זענען ארויסגעגעבען געווארען פון איין פערזאן, נישט פון קיין סנהדרין און נישט פון קיין בית דין הגדול.

אין איין צייט מיט דעם גרויסען תלמודישען געלעהרטען האט אין מיינץ געלעבט אנאנדער בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייט, מיט׳ן נאמען ר׳ שמעון בן יצחק בן-אבון. תלמודיש געבילדעט, זעהר רייך און וואוילטעטיג, האט ר׳ שמעון בעוויזען א סך אויפצוטאן פאר׳ן יודישען כלל אין דייטשלאנד, און זיין נאמען איז בערימט און געלויבט געווארען אין דעם משך פון א סך דורות.

דאס איז געווען אין די צייטען פון די ערשטע יודענפערפאלגונגען אין דייטשלאנד (אין אנהויב פון עלפטען יאהרהונדערט). די סיבה פון די פערפאלגונגען איז, לויט דער השערה, געווען דאס, וואס א בעקאנטער גלח, מיט׳ן נאמען וועצעלינוס, האט אנגענומען דעם יודישען גלויבען (1005) און איז נאך דערצו עפענטליך ארויסגעטרעטען מיט שארפע זלזולים געגען קריסטענטום.

„לייען, דו חמור-קאפ! — שרייט אויס אין זיין ווערק דער געוועזענער קריסטליכער הייליגער צו די אנהענגער פון דער קריסטליכער אמונה — לייען די נבואה פון חבקוק, אין וועלכער גאט זאגט: „איך בין גאט און פערענדער מיך נישט“. וואלט ער זשע, ווי איהר גלויבט, זיך האבען פערענדערט און א פרוי בעמאנט — וואו וואלט דאן זיין דער אמת?“ מיט א עהנליכער פערביטערטער פעראכטונג

דעדט זיך אין דעם ווערק וועגען אַלע הייליגקייטען פון דער קירך; דאָס האָט דעם פרומען קייזער, היינריך II, שטאַרק אויפגעבראַכט געגען יודען און ער האָט אין עטליכע יאָהר אַרום (1012) בעפוילען, אַרויסצוטרייבען אַלע יודען פון מיינץ און נאָך אַנדערע שטעדט.

די דאָזיגע גזירה האָט געצוואונגען אַ סך יודען, אַנצונעהמען לפנים דאָס קריסטענטום, און צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך אַ זוהן פון דעם גרויסען רבינו גרשום. דאָס האָט אָבער נישט אָבגעשוואַכט זיין ענערגישע אַרבייט פאַר'ן כלל אין דער ביטערער צייט, און צוזאַמען מיט איהם האָט מסירת-נפש'דיג געאַרבייט אויך דער רייכער ר' שמעון בן אבון. ער האָט מיט זיין איבערגעגעבענער שתדלנות ענדליך אויסגעפועלט ביי דער רעגיערונג אַ ערלויבעניש פאַר די יודען פון מיינץ, זיך צוריק צו בעזעצען אין דער שטאָדט און זיך אומצוקעהרען צו דעם יודישען גלויבען. ר' גרשום האָט דאַן אַרויסגעגעבען נאָך אַ וויכטיגע תקנה: ער האָט אַרויפגעלעגט אַ חרם אויף די, וואָס בעליידיגען אַ געוועזענעם געצוואונגענעם משומד.

דערפאַר האָט די יודישע קהלה אין מיינץ נישט פערגעסען איהרע וואוילטעטער, און יעדען שבת האָט מען דאָ מזכיר געווען די נשמות פון „רבינו גרשום, וועלכער האָט בעלויכטען דעם גלות מיט זיינע תקנות, און רבי שמעון הגדול (דער גרויסער), וועלכער האָט זיך משתדל געווען פאַר די קהלות און מבטל געווען גזירות".

צווייטעם קאפיטעל.

יודען אין די מזרח-לענדער און די דערוויילינגע ישיבות אין אפריקא.

מיט דעם אונטערגאנג פון עקזילארכאט און דער סורא'עאנישער אקאדעמיע האט אזיע אויפגעהערט צו זיין די טאן-געבערין פון דעם יודישען לעבען. איבער די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דער-גאנגען צו אונז פון יענער צייט, ווייסען מיר נישט גענוי, וועלכע געשטאלט דאס יודישע לעבען האט אנגענומען אין בבל און די ארומיגע לענדער נאכ'ן טויט פון די לעצטע עקזילארכען. עס לאזט זיך זאגאר גלויבען, אז דער עקזילארכען-טיטול האט דערנאך ווידער אויפגעלעבט אויף א געוויסער צייט; דאס איז שוין אבער געווען א טיטול מיט זעהר א בעשרענקטער מאכט, וואס איז נישט איבער-געגאנגען די גרענעצען פון דעם באגדאד'ער קאליפאט.

עקסיסטירט דערווייל אין איהר פולער קראפט האט נאר די ישיבה אין פומבדיתא, וואו ס'האבען זיך נאך ארויסגעוויזען צוויי נישט ווייניג בעדייטענדע פערזענליכקייטען, די גאונים ר' שרירא און זיין זוהן ר' האי. דער ערשטער איז גאנצע דרייסיג יאהר געשטאנען בראש פון בבלי'שען יודענטום (968—998), און אין דער צייט האט ער א סך אויפגעטאן, אויף צו פערשפרייטען די תלמודישע געזעצלעהרע, אין וועלכער ער האט געזעהען דעם איינציגען אויסדריק פון דעם יודישען גייסט. אלס פיהרער פון דער איינציגער יודישער אקאדעמיע, האט ר' שרירא געהאט צו ענטשיידען טויזענדער שאלות, וואס זענען אנגעקומען פון די וייטערע יודישע קהלות, און אין דער

ארבייט האט איהם שטארק געהאָלפען דער זוהן, ר' האי, וועלכער האט אויך איבערגענומען נאָכ'ן פאָטער'ס טויט די פיהרערשאפט פון דער גרויסער ישיבה. דאס איז געווען א פּועלוּיִיטיגע און גייסטרייכע פערזענליכקייט, וואס האט איבערגעלאָזען בעדייטענדע שפּורען אין דער גייסטיגער אויסבילדונג פון זיינע תלמידים און אנהענגער. אין די פיערציג יאהר פון זיין אקאדעמישער טעטיגקייט (998 — 1038) האט ר' האי פערעפענטליכט א גאנצע רייהע תלמודישע אבהאנדלונגען איבער פערשידענע יורידישע פראגען, און אויסער דעם אויך עטליכע ווערק איבער דער העברעאישער גראמאטיק און א זאמלונג פון אפאָריזמען אין לידער, אונטערן נאָמען „מוסר השכל".

ווי זיין פאטער, איז אויך ר' האי געווען זעהר קאנסערוואטיוו און בכלל א גרויסער מחמיר אין אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען; דערביי איז ער אבער געווען אויך א שארפער געגנער פון די נארישע אבערגלויבענס, וואס זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די ארומיגע פעלקער. אויף דער פראגע פון די קיירואנישע (טוניס) געלעהרטע, צי ס'איז אמת, אז ס'זענען פערהאן אזעלכע „הייליגע נעמען", מיט וועלכע מ'קען „אבשפרעכען" אלערליי אונגליקען און בעוויייזען פערשידענע מופתים, האט ר' האי געענטפערט: „דאס זענען איינגערעדטע נארישקייטען. די גרעסטע צדיקים אפילו קענען נישט בעוויייזען אזעלכע וואונדער; אזעלכע איינרעדענישען נעהמען זיך פון א קראנקהייט, אדער פון פשוט'ע ליגנער".

אין דער צייט פון אט דעם לעצטען גאון, האט אויך אין סורא א שיין געטאָן אויף א ווייַלע א בעדייטענדע ליכטיגקייט אין דער געשטאלט פון ר' שמואל בן חפני (1030 — 1010), וועלכער האט געפּרובט צוריק אויפלעבען די חורבות פון דעם אלטען בנין. ער איז אבער אין גיכען געשטארבען, און מיט איהם צוזאמען איז אבגעשטארבען אויך זיין חלום פון סורא'ס אויפלעבונג.

נאָך ר' האי'ס טויט (1038), האבען זיינע תלמידים געפּרובט דערהאלטען דעם לעצטען ווינקעל פון דער יודישער לעהרע, און זיי האבען בעשטימט פאר א ריש מתיבתא איינעם מיט'ן נאָמען חזקיה, א אורא־איניקעל פון דעם בעריהמטען עקזילארך דוד בן זכאי; די דאזיגע בעשטימונג האט זיך אבער זעהר טרויעריג געענדיגט: אימיצער האט פערמסר'ט חזקיה'ן פאר'ן באגדאדער קאליף, און ער האט דעם

אויסגעוועהלטען עקזילארך-גאון געלאזען טויטען אויף א אכזריות׳דיגען אופן (1040). —

אין א בעזונדער לאנגע האבען זיך פאר יענער צייט געפונען די יודען אין פאלעסטינא. דא האבען זיך געפונען בעדייטענדע יודישע קבוצים, וועלכע האבען איבערגעטראגען אלע פאליטישע שטורעמס און איבערקעהרענישען, וואס דאס היליגע לאנד האט איבערגעלעבט זינט דעם אונטערגאנג פון דער יודישער הערשאפט; דערביי איז כאראקטערישטיש דער פאקט, וואס די צעשטרייטע קבוצים האבען אין דעם משך פון די אלע הונדערטער יאהרען געקוקט מיט א געוויסער אונצופרידענהייט אויף בבל׳ס גדולה, און געזעהען מיט אלע מיטלען נישט צו זיין אבהענגיג פון די פרעמדע „גאונים״. די דאזיגע שטרעבונג האט זיך בעזונדער פערשטארקט אין דער צייט פון בבל׳ס ירידה, און אין אנהויב פון XI-טען יאהרהונדערט בעגעגענט מען שוין נעמען פון פאלעסטינישע „גאונים״ און „ראשי ישיבות״. דער ראש ישיבה פון ירושלים אין די צייטען פון ר׳ האי גאון איז געווען א געוויסער ר׳ ישוע (1031), און אין יאהר (1046) איז ר׳ שלמה בן יהודה בעשטימט געווארען פאר א ראש ישיבה מיט׳ן טיטול גאון. פון ר׳ שלמה׳ן איז דער טיטול איבערגעגאנגען צו זיינע זיהן ר׳ יוסף און ר׳ אליהו. אין דער צייט פון דעם לעצטען איז ירושלים איינגענומען געווארען פון די טערקען-סעלדזשוקען (1071), און די ישיבה האט געמוזט איבערגעטראגען ווערן קיין צור. דא האט ר׳ אליהו געלעבט נאך א קורצע צייט, און דאן איז דער טיטול גאון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אביתר (1082); אויף דעם טיטול האט אבער שטארק פרעטענדירט דער ניי-בעשטימטער עגיפטישער עקזילארך דוד בן דניאל (א איינִיקעל פון די בבלי׳שע עקזילארכען), און ס׳איז געקומען צו א שארפען סכסוך צווישען ביידע צדדים.

געענדיגט האט זיך אט דער צוזאמענשטויס מיט׳ן נצחון פון דעם פאלעסטינישען גאון (1094), נאר נישט אויף לאנג. מיט פינף יאהר שפעטער האבען די צעווילדעטע קרייצ-ציגלער (אנטהייל-נעהמער פון די קרייצ-צוגען), ווי א הייזעריק זיך אריינגעריסען אינ׳ם היליגען לאנד און עס כמעט אינגאנצען חרוב געמאכט. אויסטויטענדיג דער גאנצער מחמד׳נישער בעפעלקערונג אהן א שום אונטערשייד פון געשלעכט און עלטער, האבען זיך די פערשכור׳טע קעמפפער פאר דער גרויסער קריסטליכער ליעבע גענומען צו דעם ביסעל יודען, וואס האבען נישט

געוואלט זיך שיידען מיט די חורבות פון זייער אמאליגער גרויסקייט. זיי זענען הונדערטערווייז צונויפגעשלעפט געווארען אין איין שוהל (אהין האט מען געבראכט אויך די קאראאימער), וועלכער די בעגייסטערטע קריסטוס-קעמפפער האבען אונטערגעצונדען. אזוי איז מיט'ן פלאם אוועק די גאנצע יודישע קהלה אין ירושלים, און באלד זענען אויך די איבריגע פאלעסטינישע שטעדט (בית לחם, קסריה, טבריה) וויסט און פעריתום'ט געווארען. ווען דער בעריהמטער רייזענדער בנימין פון טודעלא האט בעזוכט די דאזיגע שטעדט (אין XII-טען יאהר-הונדערט) האט ער דארט געפונען קוים עטליכע מנינים ארימע דערשלאגענע יודען.

רוהיגער און בעסער האט זיך אין דער צייט געלעבט די יודישע קהלות אין עגיפטען. קאאירא, אלעקסאנדריע, פאסטאט זענען געווען שטעדט מיט גרויסע יודישע קבוצים, און די קאליפען פון דער פאטימידישער דינאסטיע האבען כמעט אלע זיך בעצויגען גוט צו יודען. אין די קהלות האבען זיך אין דעם משך פון דער גאנצער צייט געפונען גרויסע ישיבות, און בעת דער ירידה פון דעם בבלישען צענטר האבען די עגיפטישע יודען נאך בריימער אויסגעשטעלט זייער זעלבסט פערוואלטונג און זייערע גייסטיגע צענטערן. איבער אלע קהלות פון לאנד איז אוועקגעשטעלט געווארען איין צענטראלע פערזאן מיט בריימע פאלמאכטען, אונטערן טיטול נגיד אדער עקזילארך, וועלכער האט געהאט אין זיין רשות אלע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען בעזעלשאפטליכען, יורידישען און רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאזיגע עגיפטיש-יודישע „נגידים" זענען געווען עטליכע, וועלכע האבען פערנומען זעהר אנגעזעהענע פלעצער אויך אין דעם אלגעמיינעם לעבען פון לאנד, אלס שטאאטס-מענער אדער אלס לייב-ארצטען פון קאליף.

די לאגע פון דער יודישער קאלאניע אין עגיפטען איז נאך פעסטער געווארען נאכדעם, ווי דער בעריהמטער סאלאדין איז אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דעם לאנד אלס סולטאן. דער דאזיגער הערשער האט אויך ירושלים אבגענומען צוריק פון די קרייצ-ציגלער (1187), און אונטער דער הערשאפט פון זיין דינאסטיע זענען די פאלעסטינישע שטעדט ווידער אויפגעלעבט געווארען מיט יודישע ישובים. די לעצטע האבען שוין איצט אבער קיין אייגענע זעלבסט-פערוואלטונג נישט געהאט, און דער „נגיד" פון עגיפטען האט געהאט אין זיין רשות אויך פאלעסטינא.

א אינטענסיווע טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור האבען ארויסגעוויעזען א געוויסע צייט אויך די קהלות אין צפון אפריקא, וואס האט ארומגענומען די געביעטען פון דעם איצטיגען טונים און מאראקא. דא האבען זיך נאך אין אנהויב פון צעהנטען יאהר-הונדערט אויסגעבילדעט בעדייטענדע יודישע קבוצים, צווישען וועלכע ס'האט זיך מיט דער צייט בעזונדער אויסגעצייכענט די קהלה אין קירואן. פון דער קהלה האבען זיך בעריהמט געמאכט דער מעדיק און פילאזאף בנימין הישראלי מיט עטליכע פון זיינע תלמידים, און גאלדעם ווי דער גורל האט אהער פערווארפען איינעם פון די פיער שלוחים פון סורא, האט זיך דא נעגרינדעט אויך א בעדייטענדער תלמודישער צענטר (80 — 955). בראש פון דער ישיבה איז אוועקגעשטעלט געווארען דער אויסגעלייזטער געזעצלעהרער פון בבל מיט'ן נאמען חושיאל, און איהם האט שטארק מיטגעהאלפען אין זיין אקאדעמישער טעטיגקייט דער ארטיגער געלעהרטער יעקב בן נסים. דער לעצטער האט זיך אין נאמען פון דער גאנצער ישיבה געווענדעט צו דעם דעמאלטיגען גאון פון פומבדיתא, ר' שרירא, מיט א גאנצער רייהע שאלות וועגען דעם סיסטעם פון דער משנה און איהר ענטשטעהונג: ווי אזוי איז די משנה געשריעבען געווארען? ווער האט מסדר געווען די מסכתות? און דעם תלמוד ווי אזוי האט מען צוזאמענגעשטעלט?

אויף די אלע פראגען האט איהם ר' שרירא געענטפערט אין א אויספיהרליכען בריעף, וואס שילדערט כראנאלאגיש-גענוי דעם סדר פון אלע תנאים, אמוראים, סבוראים, און גאונים (ביז איהם אליין) און בעשרייבט פון יעדערן בקצור, וואס ער האט אויפגעטאן פאר דער יודישער מסורה.

די נאכפאלגער פון חושיאל און יעקב בן נסים זענען געוועזען זייערע זיהן חננאל בן חושיאל און נסים בן יעקב. זיי זענען א לאנגע צייט געשטאנען בראש פון דאס אפריקאנישע יודענטום און האבען געשאפען בעדייטענדע תלמודישע ווערק: דער ערשטער אין העברעאיש, דער צווייטער אין אראביש. ביי זייער גאנצער פלייסיגער טעטיגקייט האבען אבער אט די צוויי געזעצלעהרער פארט נישט בעוויעזען, צו שאפען אין אפריקא א פרוכטבארען באדען פאר דער יודישער קולטור, און מיט זייער טויט איז אויך די ישיבה אונטערגעגאנ-

גען, ווייל ס'האָט זיך נישט געפֿונען קיין איינער, וואָס זאָל זיי קענען פֿאַרטרעטן.

אין יענער צייט האָט זיך שטאַרק פֿאַרערגערט אויך די פּאָליטישע לאַגע פֿון די אַפֿריקאַנישע קהלות. עס האָט זיך פֿאַרשטאַרקט דער פֿאַנאַטיזם פֿון די מחמד'נישע מאַסן און דאָס האָט אַרויסגערופֿן אויך האַלב-ווילדע קאַליפֿן, וואָס האָבן זיך גענומען רודפֿ'ן די אונגלויביגע (יודען און קריסטען) מיט אַ אומגעוועהנליכער אכזריות. באַזונדער שווערע צרות האָבן די יודישע קהלות געהאַט אויסצושטעהן פֿון דעם קאַליף (מאַחדי-קדוש) אַל-חכימא, וועלכער האָט זיך איינגערעדט, ווי קאַליגולאַ אַמאָל, אַז ער איז גאָט'ס פֿאַרטרעטער אויף דער ערד און אַלע מוזען איהם אָבגעבן געטליכען כבוד. ער האָט באַפֿוילען, אַז אַלע יודען פֿון זיין ממשלה, וועלכע ווילן ביז אַ בעשטימטען טערמין נישט אָננעהמען דעם שיאיטיש-מחמד'נישען גלויבען, זאָלען טראָגען אויף די העלזער די אָבבילדונג פֿון אַ קאַלב, צום אָנדענקען פֿון דעם ע ג ל, וואָס יודען האָבן געמאַכט אין דער מדבר (1008), און ווען ער האָט געזעהען, אַז דאָס שרעקט די אונגלויביגע נישט אָב, האָט ער געלאָזען חרוב מאַכען אַלע שוהלען און קירכען פֿון זיין מלוכה און אַרויסטרייבען די יודען מיט די קריסטען (1014).

דאָס איז געווען אַ שרעקליכער קלאַפּ פֿאַר אַלע קהלות פֿון דעם פֿאַטימידישען קאַליפֿאַט, אין וועלכען ס'זענען אַריינגעגאַנגען, אויסער צפֿון אַפֿריקאַ, אויך מצרים, סיריען און פּאַלעסטינאַ, און די פֿאָלגען פֿון דער גזירה זענען געווען טויזענדער יודישע א נ ו ס י ם: לפֿנים'דיגע מהמד'נער, וואָס האָבן בעהאַלטענערהייד אָבגעהיט אַלע געבאָטען פֿון דער תורה. אין גיכען איז אָבער דער פֿאַנאַטישער אכזר אומגעקומען פֿון זיינע איינענע אַראַבער (1020) און די גזירות האָבען אויפֿגעהערט.

דריטעס קאפיטעל.

די ווייטערדיגע אויסבילדונג פון שפאנישען יודענטום.

די עפאכע פון אנהויב עלפטען ביז'ן אנהויב פון דרייצעהנטען יאהרהונדערט שטעלט פאר מיט זיך איינס פון די ליכטיגסטע בלעטער אין דער געשיכטע פון דער יודישער קולטור. די העברעאישע שפראך־וויסענשאפט איז כמעט אינגאנצען אויסגעשעפט געווארען, די נייע־העברעאישע פאעזיע האט דערגרייכט איהר העכסטען פונקט, די תלמודישע לעהרע האט ארויסגעגעבען ריזיגע כחות און די פילאזאפיע האט זיך דערהויבען ביז א וואונדערבארער, אוניווערזעלער הויכקייט. אויף דעם אלגעמיינעם קולטור־לייטער פון דער דעמאלדיגער צייט האבען יודען פערנומען דעם ערשטען שטאפעל, די מחמד'נער — דעם צווייטען און די קריסטען — דעם דריטען, אדער זיי זענען בכלל אויף דעם לייטער נישט געשטאנען. עס לאזט זיך זאגאר זאגען, אז אלעס שענעס, הויכעס און בעפרייענדעס, וואס ליעגט אין דער אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, איז אין יענער עפאכע געשאפען און געפפלעגט געווארען פון יודישע דענקער.

און קאנצענטרירט האט זיך דאס אלץ אין דער שענער אנדאלוזיען, וואס איז איצט, נאך דעם אונטערגאנג פון דער גאונות אין בבל, געווארען דער מיטעלפונקט פון גאנצען יודענטום. עס איז אזוי ווייט געקומען, אז יודען האבען אנגעהויבען קוקען אויף דער געבענשטער אנדאלוזיען, ווי אויף א מין יודישער מלכוה, און די גערודפ'טע פון אלע לענדער פלעגען קומען אהער זוכען שוץ און מנוחה. צווישען

די ראזיגע פערפאלגטע האבען זיך געפונען אויך די לעצטע צווייגלעך פון דעם בבלישען עקזילארכען-בוים (אלזא אויך פון דוד'ס אב-שטאמונג), וועלכע זענען פערבליבען אין שפאניען אונטערן נאמען אבן-דאוד, און די געבליבענע מיטגלידער פון די כאזארישע מלכים, וועלכע די רוסען האבען ענדליך פערטריבען אויך פון דער קרימער האלב-אינזעל.

בראש פון שפאנישען יודענטום איז איצט געשטאנען ר' שמואל הנגיד אבן נגדלה (993—1055), דער ערשטער אין דער רייהע פון די תלמודישע אויטאריטעטען נאך די אפיציעלע גאונים. דאס איז געווען א געניאלע און פיעלזייטיגע פערזענליכקייט, וואס האט פעראייניגט אין זיך טיעפע תלמודישע קענטעניסען, א ברייטע אלגעמיינע בילדונג, און די דיפלאמאטישע געשיקטקייט פון א ווייטזיכטיגען שטאאטסמאן.

אין דער יוגענד האט אבן נגדלה נישט ווייניג געליטען. דאס איז געווען אין דער צייט פון דעם בלוטיגען בירגער-קריעג, וואס האט זיך געענדיגט מיט דער צושפליטערונג פון דעם מעכטיגען אנדאלוזיש-מחמד'נישען קאליפאט. עס זענען ענטשטאנען א גאנצע רייהע קליינע פירשטענטומען, ווי אין איטאליען און דייטשלאנד, און דער בערבערישער הויפטלינג סולימאן האט, בעת זיין קאמפף מיט די אראבער, חרוב געמאכט די שענסטע פאלאצען פון דער הויפטשטאדט (קארדאווא). די אנגעזעהענסטע יודישע פאמיליעס פון דער שטאדט האבען דאן אויסגעוואנדערט קיין טאלעדא, גראנאדא, סאראגאסא, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך דער יונגער אבן נגדלה, וועלכער האט זיך בעזעצט אין דער בערבערישער האפענשטאדט מאלאגא (אים קעניגרייך גראנאדא). דא האט זיך שמואל ערנעהרט פון א קליינער קראם, און דערביי פלייסיג שטודירט תלמוד און אנדערע למודים.

דערווייל האט זיך געמאכט, אז דער וויזיר פון צווייטען גראנאדישען קעניג, אבולקאזים איבן-אלאריף, האט געוואוינט נישט ווייט פון שמואל'ס קראם, און דערוויסענדיג זיך דורך א צופאל, אז שמואל בעזיצט גרויסע קענטעניסען, האט ער איהם בעשטימט פאר זיין סעקרעטאר (1025). און אויף דעם פאסטען איז שמואל נישט געבליבען: דער שטאאטסמאן האט זיך גלייך איבערצייגט אין שמואל'ס דיפלאמאטישע פעהיגקייטען, און ער האט איהם געמאכט פאר זיין נאהנטסטען פריינד און יועץ, אהן וועלכען ער האט קיין זאך נישט געטאן. אזוי האט שמואל נישט אפיציעל זיך פאקטיש בעטהייליגט אן

אלע פראגען פון דער מלוכה, און ווען איבן-אלאריף איז שטארק קראנק געווארען, האט ער דעם קעניג האבוס געראטען, ער זאל איבערגעבען די גאנצע הנהגה פון דער מלוכה דעם יודען שמואל אין די הענד. דאן איז שמואל אפיציעל בעשטימט געווארען פאר א קאטיב (שטאאטס-מיניסטער 1027), און דער געוועזענער תלמיד פון דעם בטלני'שען ר' חנוך האט אנגעהויבען שפיעלען א בעדייטענדע ראליע אין דעם פאליטישען לעבען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל. נאטירליך, האבען זיך געפונען נישט ווייניג פאנאטישע מחמד'נער, וועלכע האבען געקוקט מיט קנאה און פערדרוס אויף דעם אונגלויביגען; זיי זענען אבער נישט אימשטאנד געוועזען אונטערצוגראבען דעם צוטרוי צו אוהם פון קעניג, ווי פון דער גאנצער עהרליך-דענקענ-דער בעפעלקערונג. דער ערשטער, האבוס, האט זיך פון יאהר צו יאהר מעהר איבערצייגט אין שמואל'ס איבערגעגעבענקייט און דיפלא-מאטישער געשיקטקייט, און דערצו האט שמואל אויך פערשטאנען, ווי אזוי זיך צו בעגעהן מיט זיין הערשער, כדי צו געווינען זיין ליעבע. ער האט, למשל, פערפאסט א לויב-ליעד אין זיעבען שפראכען לכבוד דעם קאליף, און אנטקעגען אזא קינסטלערישען קאמפלימענט האט קיין מחמד'נישער הערשער פון יענער עפאכע נישט געקענט בייששטעהן.

נאכ'ן טויט פון קעניג האבוס (1037) זענען אין גראנאדא ענט-שטאנען צוויי פארטייען, וועלכע האבען זיך גרופירט ארום די צוויי איבערגעבליעבענע פרינצען: באדיס און באלקין. שמואל איז געשטא-נען אויף דער זייט פון דעם ערשטען, און אזוי ווי באדיס איז ווירקליך געבליעבען דער הערשער פון לאנד, האבען די אנהענגער פון דעם צווייטען פרינץ געמוזט אנטלויפען. באדיס האט דאן שמואל'ן נאכמעהר דערהויבען און איהם געמאכט פאר'ן פאקטישען הערשער פון גראנאדא. דאס האט ווידער אויפגעוועקט די קנאה פון געוויסע פערביטערטע מחמד'נער, און דאס מאל האט שמואל'ן און דער גאנצער יודישער קהלה אין גראנאנדא ווירקליך געדראהעט א גרויס געפאהר. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם שקלאפען-פירשט זאהאיר, מיט וועלכען דער בערבערישער פירשט פון גראנאנדא איז געוועזען פאליטיש פערבונ-דען, און איצט האט געזאלט געשלאסען ווערן א נייער אבמאך צווישען איהם מיט באדיס'ן. דא האט זיך אבער אריינגעמישט זאהאיר'ס מיניס-טער איבן-אבאס, וועלכער האט נישט פערטראגען די מאכט פון דעם אונגלויביגען יודען, און ער האט גענומען מיט פערשידענע אינטריגעס

פערמסר'ן שמואל'ן פאר זיין הערשער. דאס איז געווען א סיסטעמא־טישער קאמפף, וואס איז געפיהרט געווארען גלייכצייטיג פון פערשיעדע־נע זייטען, און ווען דאס איז איהם נישט געלונגען, האט זאהאיר זיך אריינגעריסען מיט סאלדאטען אין דער גראנאדישער הויפטשטאדט און געפאדערט פשוט מיט געוואלט, צו דערווייטערן דעם אונגלויביגען פון זיין הויכען פאסטען. דאס האט זיך אבער אויך נישט איינגעגעבען: דער בערבערישער פירשט איז אויפגערייצט געווארען פון דער חוצפה און דער סוף איז געווען, אז זאהאיר'ס מחנה איז שרעקליך צוקלאפט געווארען. איבן אבאס אליין איז א געפאנגענער געבראכט געווארען קיין גראנאדא, וואו ער איז נאך עטליכע וואכען פון שווערע תפיסה־יסורים דערשטאכען געווארען, און שמואל מיט דער יודישער קהלה האבען טריאומפירט.

פון דאן אן האט זיך שמואל געפיהלט פעסט אויף זיין הויכען מלוכה־פאסטען, וואס איז געווען אין דער זעלביגער צייט אויך א מין נשיאות איבער די יודישע קהלות פון דער מלוכה. פאר דער יודישער וועלט האט שמואל געטראגען דעם טיטול נגיד, און דערצו האט ער געדיענט אלס הויפט־רב פאר אלע קהלות פון לאנד: ער איז געשטא־נען בראש פון א ישיבה אין גראנאדא, וואו ער האט געלייענט תלמו־דישע לעקציעס פאר הונדערטער תלמידים, און אויסער דעם האט ער געהאט צו ענטפערן אויף אנפראגען וועגען אלערליי רעליגיעזע און יורידישע ספיקות. צו דעם אלעם איז ר' שמואל הנגיד געווען אויך איינער פון די בעדייטענדסטע העברעאישע דיכטער אין יענער עפאכע; ער האט פערפאסט א רייהע רעליגיעזע הימנען אונטערן נאמען „בן תהלים", א אפאריזמען־בוך אין דער פארם פון משלי („בן־משלי") און א זאמלונג פון פילאזאפישע בעטראכטונגען („בן קהלת").

אזוי האבען זיך אין שמואל'ן פעראייניגט תורה, חכמה און עשירות, און זיין נאמען האט זיך אין גיכען פונאנדערגעטראגען איבער אלע לענדער פון דער דיאספארא. דערצו איז שמואל אליין אויך גע־שטאנען אין א נאהנטער בריעפליכער פערבינדונג מיט די גרעסטע יודישע פערזענליכקייטען פון זיין דור, בעזונדער מיט ר' נסים בן יעקב אין קיירואן און ר' האי גאון אין פומבדיתא. דעם לעצ־טען האט ר' שמואל געגעבען א גרויסע מאטעריעלע שטיצע פאר זיין ישיבה, און נאך זיין (ר' האי'ס) טויט האט ער איהם געווידמעט א גרויסע עלעגיע, אין וועלכער עס ווערט בעקלאגט דער אונטערגאנג

פון דעם גרויסען גייסטיגען צענטר אין בבל.

דער מעכטיגער יודישער שטאאטסמאן איז נישט אבגעשטאנען פון זיין דור אויך בנוגע צו דעם שטודיום פון דער העברעאישער גראמאַטיק: ער האט אנגעשריעבען גאנצע צוויי און צוואנציג חבורים איבער העברעאישע שפראך-פראגען. דאס זענען געוועזען אמטעהרסטענטייל פאלעמישע ארויסטרעטונגען אנטקעגען דעם בעריהמטען טיעפען קענער פון דער העברעאישער שפראך יונה אבן גנאח, וועלכער האט אינ'ם קולטור-לעבען פון שפאנישען יודענטום פערנומען כמעט נישט קיין קלענערן פלאץ פון ר' שמואל הנגיד.

דער דאזיגער אריגינעלער דענקער (מיט'ן אראבישען נאמען: אבול-וואליד מערוואן איבן-גנאח; געב. 995, געשט. 1050) האט אויך געשטאמט פון קארדאווא, וואו ער האט געשטודירט מעדיצין אין דער הויך-שול פון קאליף אל-חכים; ער איז אבער ביי דעם געביעט נישט פערבליעבען און האט זיך אינגאנצען איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער העברעאישער שפראך. בעת דעם אויפשטאנד אין יאהר 1013 האט יונה פערלאזען קארדאווא און זיך בעזעצט אין סאראגאסא (אין צפון שפאניען), וואו די יודישע בעפעלקערונג האט זיך נאך געהאלטען ביי די אלטע פארמען פון לעבען און געקוקט קרום אויף יעדער לעהרע, וואס האט נישט קיין דירעקטע שיכות צום תלמוד. דאס האט אבער אבן-גנאח'ן נישט אבגעהאלטען פון זיין בע-ליעבטען שטודיום, און דא האט ער געשאפען זיין הויפט-ווערק, וואס ענטהאלט דעם סך הכל פון אלע זיינע פארשונגען און פון זיין גאנצען גייסטיגען לעבען. אין דעם ווערק האט יונה נישט בלויז בעשאפען דעם העברעאישען סינטאקס (זאץ-לעהרע, כללים פון דעם זאץ-בוי). נאר איהם אויך פאלשטענדיג פערענדיגט; דאס איז אבער נאך נישט אזוי וויכטיג, ווי די כללים, וואס ער האט געשאפען אויף צו פער-לייכטערן דאס פערשטעהן פון דער ביבעל. אויף דעם געביעט איז ער געוועזען דער איינציגער: קיינער פאר איהם האט נישט אזוי טיעף פער-שטאנען די קונסטווערק פון דער הייליגער ליטעראטור מיט אלע זייערע פאעטישע פיינקייטען, ווי יונה אבן גנאח, און נישט געקענט זיי אזוי געלונגען ווי ער בעלייכטען. יונה איז געוועזען דער ערשטער, וואס האט אויפגעהויבען די ביבעלפארשונג ביז צו דער מדרגה פון א זעלבסט-שטענדיגער וויסענשאפט, און אנשטאט די ביזהעריגע פלפול'דיגע אויסטייטשונגען מיט די פערפלאנטערטע כונות און רמזים, האט ער

געלעהרנט צו פערשטעהן דעם איינפאַלען און אין דער זעלביגער צייט אויך געטליך-טיעפען זין פון דער נבואה.

ווי ס'איז שוין אויבען דערמאַנט געווען, זענען אבן גנאח'ס דרייסטע שפּראַך- און ביבעל-פאָרשונגען אונטערגעוואָרפען געוואָרען א שאַרפע קריטיק מצד דעם מעהר אָרטאָדאָקסישען ר' שמואל הנגיד; אבן גנאח איז אָבער נישט פערבליבען די גאַנצע צייט אין דער ראָליע פון א בעפאַלענעם — ער אליין האָט זיך שפּעטער געשטעלט אין א שאַרפער אָפּאָזיציע אַנטקעגען דעם דריטען גייסטיגען בעהערשער פון יענער עפּאָכע, ר' שלמה אבן גבירול, וועלכער האָט געלעבט מיט איהם אין איין שטאָדט.

מיט ר' שלמה בן יהודה אבן גבירול (אראַביש: אבו איוב סולײמאַן איבן יאַכיאַ; געב. 1021 געשט. 1050), האָט דאָס שפּאַנישע יודענטום בעקומען א אידעאַלע ערשיינונג, וואָס האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך א לעבעדיגע פערקערפּערונג פונ'ם צאַרטעסטען ליריזום מיט א טיעף פאַרשטענדען און זעלטענען געדאַנק. געבוירען און ערצויגען אין מאַלאַגאַ, האָט אבן גבירול זעהר יונג פערלוירען זיינע עלטערן און איז געבליבען עלענד און פער'יתום'ט אויף גאָט'ס וועלט. דאָס האָט אַרויפגעלעגט אויף זיין געמיט דעם שטעמפּעל פון טיעפען טרויער, און ער האָט געקלאָגט:

„איך בין דאָס קינד מיט דעם געמיט פון א זקן.
מיין לייב וואַנדערט אויף דר'ערד, און מיין גייסט שוועבט
אין די וואָלקענס".

אין זיין זעכצעהנטען לעבענס-יאָהר האָט אבן-גבירול געשריבען:

זעה איך לאַכען, וויינט מיין האַרץ,
אויף מיין לעבען, װאָס איז בעטריבט;
ס'מוז דער זעכצעהניאָהריגער, א פריינד, שטענדיג וויינען,
אָנשטאָט מיט דער יוגענד זיך צו פרעהען,
ווי די ליליע אין טאָל!

דעמאָלט האָט אויף א קורצער צייט א שיין געטאָן פאַר'ן עלענדען יתום א ליכטיגער שטראַהל אין דער געשטאַלט פון א געוויסען יקותיאל חסאַן, וועלכער האָט פערנומען א אַנגעזעהענעם אָרט אין הויף פון דעם סאַראַגאָסאַ'ער עמיר. דער געבילדעטער יודישער אַריסטאָקראַט האָט גענומען אונטער זיין שוץ דעם יונגען דיכטער און איהם פערטרעטען אי א פאָטער, אי א האַרציגען פריינד. דעם אונ-

גליקליכען אבן גבירול איז אבער נישט בעשערט געווען, לאנג צו געניעסען פון דעם גליק: זיין בעשיצער איז געפאלען אלס קרבן פון א געוויסער פאליטישער אינטריגע (1039). אט דער טויט האט אין אבן גבירול׳ס הארץ אויפגעריסען גאנצע שטראמען פון טרויער און געוויין, און זיין קלאג־ליעד פון איבער צוויי הונדערט שען געפארמטע פערזען איז אן׳אייביגע עהרען־מצבה פאר דעם טראגיש אומגעקומענעם. ווי פאר׳ן דיכטער.

„יקותיאל׳ס לעבען איז פערגאנגען

דאן זענען פערגענגליך אויך די הימלען״

שרייט אויס דער פערביטערטער זינגער, און ער פערוואנדעלט זיין פערזענליכען אומגליק אין א אומגליק פאר דער גאנצער יודישער אומה. מיט׳ן דיכטער׳ס מויל קלאגט די יודישע מוטער, ציון: „ווער וועט מיך אונטערהאלטען אין יאהרען פון אונגליק, ווען מיינע שונאים וועלען זיך צונויפריידען און מיך בעפאלען? ווער וועט איינהאלטען די צוררייצטע טיגערן, וואס עפענען זייערע מיילער, כדי איינצושלינגען די איבערגעבליעבענע בלאנדזשענדע שעפעלעך?...״

זינט דעם אונגליק האט זיך די טרויעריגע שטימונג שוין מעהר נישט אבגעטאן פון דער עמפפינדליכער דיכטער־נאטור. דער אונגליקליכער האט איצט אלץ און אלע געזעהען אין א גרוי־פינסטערער געשטאלט און כסדר געקלאגט איבער פערראט, פערפאלגונג און פערעמדקייט. דאס האט איהם פערשאפט א סך שונאים אין דער העכערער יודישער געזעלשאפט, און אין גיכען האט ער איננאנצען געמוזט פערלאזען סאראגאסא (1045); דערפון איז ער נאכמעהר אויפגערייצט געווארען, און זיינע קלאג־ליעדער פון יענער צייט קלינגען, ווי א הארצרייסענדער נויט־געשריי פון צארן און פערצווייפלונג. די פערביטערטקייט פון דעם אונגליקליכען יונגען דיכטער איז דערגאנגען ביז אזוי וויים, אז ער האט פעסט בעשלאסען צו פערלאזען גאנץ שפאניען און אויסוואנדערן אין די מזרח־לענדער; ער האט אבער דעם בעשלוס נישט אויסגעפיהרט און געוואנדערט פון ארט צו ארט אין די שפאנישע פראווינצען גופא. אין די וואנדער־יאהרען האט ער זיך אפטמאל אנגעשטויסען אן דעם מעכטיגען ר׳ שמואל הנגיד, וועלכער האט איהם געפרובט מקרב זיין און שטיצען; דער אונרוהיגער וואנדערער האט אויף אזא אופן זיך געפיהלט פון איין זייט פערפליכטעט אנטקעגען זיין בעשיצער און האט איהם דער־

פאר אבגעדאנקט מיט שענע לויב-לידער; פון דער צווייטער זייט אבער האט דער אלטער שטאאטסמאן און דילעטאנטישער דיכטער נישט קעניג געראטצט אבן גבירול'ס שארפען גייסט און פיינעם געשמאק, און דאס האט ווידער ביי איהם ארויסגערופען בייסענדע סאטירישע עפיגראמען געגען דעם נגיד, פון וועלכע דער לעצטער האט זיך געפיהלט שארף אנגעגריפען.

אזוי האט דער עלענדער דיכטער פערבראכט דעם לעצטען טייל פון זיין לעבען, און אין גיכען האט דאס וואנדערן און הונגערן איננאנצען אונטערגעגראבען זיין שוואכען ארגאניזם: ער איז געשטארבען אין וואלענסיע אין דער עלטער פון אכט און דרייסיג יאהר.

די מייסטערייכע לירישע שאפונגען פון דעם יונגפערשטארבענעם דיכטער האבען אריינגעבראכט א נייעם לעבענס-שטראם אין דער העברעאישער פאעזיע. „גאט האט איהם געזאלבט — שרייבט וועגען ר' שלמה אבן גבירול דער שפעטערדיגער דיכטער אלחריזי — פאר א קעניג אין דער דיכטונגס-וועלט פון זיין פאלק, און ער האט געשאפען א שיר השירים. זיינע נאכפאלגער האבען זיך צוגעפאסט צו זיין געשמאק, און דער גייסט פון זיין מוזע רוהט אויף זיי". א גרויסער טייל פון זיינע לידער איז אריינגעגאנגען אין דעם שוהל-גאטעסדיענסט, און אויך דא ציי‌כנען זיי זיך אוים פון אלע פיוטים פון די פריהערדיגע ציי‌טען. „אין זיי הערט זיך דא די ערהפורכטיגע בעגייסטערונג פון דער מענשליכער נשמה, וואס רעדט זיך דורך מיט איהר בעשעפער און דא די לייד‌ענשאפטליכע השתפכות הנפש פון דער בענקענדער יודישער אומה, וואס בעט זיך רחמים, זי זאל אומגעקעהרט ווערן אין דעם צוגעזאגטען לאנד".

„ביז ווען, א גאט, — שרייבט אוים דער פערביטערטער דיכטער אין איינער פון זיינע שוהל-הימנעם — ביז ווען וועלן מיר אזוי קלאגען אויף די בעליידיגונגען, אויף דער לאנגיעהריגער פערקנעכטונג? ישמעאל (די מחמד'נער) איז געגליכען צו א לייב, און עשו (די קריסטליכע וועלט) צו א שפארבער: לאזט אונז איינער אב, נעהמט זיך גלייך אונז דער צווייטער". נאכדעם קומט פאר דער פאלגענדער דיאלאג צווישען גאט און דער כנסת ישראל: „פערלאזענע, אויפגעגעסענע, פארוואס וויינסטו? האסטו אנגעהויבען צווייפלען אין דעם, וועמען דו ערווארטסט? מיין אויסלייזונג איז אבגעלייגט און מיין פינסטערניש האט זיך פערצויגען. ווארט, אונגליקליכע, נאך עטוואס —

און איך וועל שיקען מײַן אנזאגער, וועלכער וועט ריין מאכען פאר מיך דעם וועג, און אויפן בארג ציון וועל איך זאלבען מײַן קעניג".

אבן גבירול איז געוועזען נישט בלויז א דיכטער — זײַן קאפ האט געארבײַט אויך איבער די טיפסטע פראבלעמען פון וועלט און לעבען.

ער שרײַבט: „ווי קען די חכמה איך פערלאזען,

ווען נאטס גײַסט האט פערבונדען מיך מיט איהר;

ווי קען אויך זי מיך פערלאזען,

ווען זי איז מײַן מוטער און איך איהר ליעבלינג".

נאך אלס יונגעל כמעט האט אבן גבירול אויפגעשטעלט א גאנצען סיסטעם פון די געדאנקען, וואס בעשעפטיגען דעם מענשליכען גײַסט. וואס איז דער העכסטער ציעל פון דעם מענשליכען זײַן? וואו ליעגט דער מקור פון מענשען'ס נשמה און וואו קומט זי אהין נאכ'ן שיידען זיך פון גוף? ווי קען מען משיג זײַן דעם העכסטען וועזען, פון וועלכען אונזער וועלט איז ענטשטאנען? אויף די און נאך אזעלכע מעטאפיזישע שאלות האט אבן גבירול געפרובט געבען אנ'ענטפער פריהער אין זײַן בעריהמטער שוהל־הימנע, וואס איז בעקאנט אונטערן נאמען „כתר מלכות", און דערנאך (אין א פיעל ברײַטערן מאסשטאב) אין א בעזונדער אראביש־געשריבענעם ספר, וואס איז איבערזעצט געווארען אין העברעאיש אונטערן נאמען „מקור חיים". דאס דאזיגע פילאזאפישע ווערק (מיט'ן אראבישען נאמען: „איבער די אלגעמיינע שטאפען און דער אלגעמיינער פארם" אדער „די אורזאכען") האט אין די יודישע קרײַזען קײַן גרויסען אנקלאנג נישט געפונען, דערפאר האט מען זיך מיט אבן־גבירול'ס סיסטעם שטארק פעראינטערעסירט אין די קרײַזען פון די אראבישע און קריסטליכע סכאלאסטיקער. הונדערט יאהר נאך זײַן ערשײַנען, איז דאס ווערק, דורך א קריסטליכען גלח און א געשמד'טען יודען, איבערגעזעצט געווארען אויף לאטײַן. דאן האבען די הויפטלעהרער פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק זיך געשטיצט אויף אבן גבירול'ס נעא־פלאטאנישער טעאסאפיע און איהר בעגרינדעט, גארנישט וויסענדיג, אז דער אראבישער אויטאר פון דעם ווערק, אביצעבראן, איז נישט מעהר, ווי א פסעודאנים פון דעם בעריהמטען יודישען ליריקער און דענקער.

אנ'אנדער יודישער פילאזאף פון דער עפאכע, בחיי בן יוסף אבן פקודה, האט זיך אויסגעוועהלט א אײַנציגען צווײַג פון דער

פילאָזאָפיע; ער האָט געשאַפען אַ אָריגינעלען מאָראַל-טעאָלאָגישען סיסטעם פון יודענטום. בחיי האָט געשטרעבט צו פערואינערליכען דאָס יודענטום, עס לעבעדיגער און האַרציגער צו מאַכען; איהם זענען די אינוועניגסטע עטישע פליכטען, וועלכע ציהען זייער מקור פון דעם מענשליכען געוויסען, בעדייטענד וויכטיגער געוועזען פון די רעליגיעזע געזעצען און געבאָטען, און די לעצטע טהיילען זיך, לויט זיין מיינונג, אויך אויף ריין-רעליגיעזע און רעליגיעז-צערעמאָניעלע, פון וועלכע די ערשטע שטעהען פיעל העכער. אָט די איינטהיילונג האָט געמוזט קלאָר און גענוי בעשטימט ווערן, כדי יעדער מענש זאָל שטענדיג וויסען, ווי ער דאַרף האַנדלען אין דער מינוט, אום „זיין דענקען, פיהלען און טאָן זאָלען זיין איינס מיט גאָט", און דאָס האָט ר' בחיי געגעבען אין זיין „חובת הלבבות" (די פליכטען פון האַרצען). אין דעם ווערק (געשריבען לכתחילה אין אַראַביש) בעלויכט דער הייסער פרעדיגער פון הויכער גייסטיגער ריינקייט די בעהאַלטענסטע קנייטשעלעך פון דער גלויבענדער מענשליכער נשמה, און פאָדערט פון יעדען יודען, ער זאָל וואָס טעהר ריינינגען זיין גייסט און וואָס העכער איהם אויפהויבען — דורך פאַסטען, טראַכטען און זיך אָבזאָגען פון אַלע מענשליכע שוואַכקייטען און ליידענשאַפטען. ר' בחיי'ס פילאָזאָפיע איז אויף אַזאַ אופן פיעל נעהנטער געוועזען צו דעם גייסט פון די יודישע מאמינים; דעריבער איז דער „חובת הלבבות" זעהר פּאָפּולער געוואָרען, און אין דעם משך פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען פרומע יודען (אפילו פרויען) איהם געלייענט און פערהייליגט.

דאָס זענען געוועזען די בעדייטענדע צייט-חברים פון ר' שמואל הנגיד אין דער ערשטער העלפט פון עלפטען יאָהרהונדערט; מיט איהם האָט זיך אָבער די גדולה פון זיין הויז נישט אָבגעטאָן, און נאָך זיין טויט (1055) האָט דער זוהן אבו-הוסיין-יוסף (געב. 1031, געשט. 1066) איבערגענומען זיין טיטול און זיין פאָסטען אין הויף, חאָטש ער איז נאָך זעהר יונג געוועזען. אי דער קעניג באַדיס, אי די יודישע קהלות פון גראַנאַדאַ — ביידע האָבען אָנערקענט דעם פיער-אונצוואַנציג-יעהריגען יוסף פאַר פעהיג צו פערטרעטען די פעראַנטוואָרטליכע פאָסטענס פון זיין גרויסען פאָטער, די פאָסטענס פון אַ וויזיר און אַ נגיד (אָדער הויפט-רב) איבער דאָס גראַנאַדישע יודענטום. דאָס האָט יוסף געהאַט צו פערדאַנקען דער גוטער ערציהונג,

וואס ער האט בעקומען; ער איז געווען געבילדעט אין יודישע, ווי אין אלגעמיינע למודים, און וויל זיינע אנגעבוירענע פעהיגקייטען און נייגונגען זענען אויך געווען גענוג שטארק און סימפאטיש, האט ער זיך באלד ערוואָרבען די אכטונג פון דער יודישער, ווי פון דער אראַבישער בעפעלקערונג.

ביי זיינע אלע גייסטיגע מעלות, האט אָבער יוסף דאך געהאט א געוויסע שוואכע זייט, וואס האט איהם געשטעלט ניעדריגער פון פאָטער: איהם האט געפעהלט דעם פאָטער'ס בעשיידענהייט. ערצויגען אין לוקסוס און פראכט, האט יוסף געקוקט אויף זיך, ווי אויף א געבוירענעם הערשער, און דאס האט איהם אפט געמאכט פערגעסען, אז ער הערשט איבער א פ ר ע מ ד ע ן פ א ל ק פון אנ'אנדער גלויבען, וואס קען גאנץ לייכט אויפגערייצט ווערן. יוסף האט דעריבער איבער־געגעבען די מעהרסטע אמטען פון דער מלוכה אין יודישע הענד, און אין זיין בעציהונג צו די אונטערגעוואָרפענע האט ער זיך אויך ערלויבט צופיעל שטרענגקייטען. דאס האט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע שנאה מצד די הערשענדע קרייזען פון לאנד, די בערבערן.

עס האט זיך אנגעהויבען א פיינדליכע אגיטאציע געגען דעם יודישען וויזיר. דער אראבישער פאָעט א ב ו־א י ס ח א ק א ל ע ל־ו י ר י האט פערעפענטליכט א יודענפיינדליכען אויפרוף, אין וועלכען ס'האט זיך געזאגט: „זאג די סינגאדרושיטען (די בערבערן), די מעכ־טיגע פון אונזער צייט, די לייבען פון מדבר: אייער הערשער האט געהאנדעלט פערברעכעריש, ער האט בעהערט א אונגלויביגען. ער האט בעשטימט פאר א קאטיב א יודען, וועהרענד ער האט געקענט געפינען אזעלכען צווישען די גלויביגע. די יודען שפיעלען זיך מיט די לעכערליכסטע האפנונגען, קוקען אויף זיך, ווי אויף פריצים און בעהאנדלען שלעכט די גלויביגע. ווען איך בין אנגעקומען קיין גראַנאדא האב איך בעמערקט, אז די גאנצע מאכט ליעגט ביי יודען אין די הענד, אז זיי האבען צוטיילט צווישען זיך די הויפטשטאדט מיט דער פראָווינץ. איבעראל הערשט ווער ס'איז פון אט די פערשאָל־טענע״.

די אויפגערייצטע בערבערן האבען שוין דאן נאר געזוכט עפעס א געלעגענהייט, זיך צוצושטעלען צום פערהאסטען „קאטיב״, און

אזעלכע געלעגענהייטען האבען זיך באלד געמאכט. עס איז פלוצלינג געשטארבען דער קרוין-פרינץ באלקין, האבען די בערבערן פערשפרייט קלאנגען, אז יוסף האט איהם פערגיפטעט; גראד האט זיך באדיס דאס מאל נישט צוגעהערט צו די קלאנגען, און געלאזען בעשטראפען די אמת'ע שולדיגע. א פאר יאהר נאכדעם איז יוסף געזעסען במנוחה; זיינע שונאים האבען אבער נישט גערוהט. דערווייל האט זיך געמאכט, אז צווישען די בערבערן מיט די אראבער איז פארגעקומען א שטארקער סכסוך, און דער קעניג באדיס האט בעשלאסען, צו בעפאלען די אראבער, ווען זיי וועלן זיך פערזאמלען אין דער מאשעע, און זיי אויסטויטען. אין דעם אקט האט דער יודישער שטאאטסמאן געזעהען א געפעהרליכען און פאלשען שריט, און ער האט אנגעווענדעט אלע מיטלען, אבצורעדען באדיס'ן פון דעם בעשלוס; און ווען ער האט געזעהען, אז דער הערשער וויל זיינ'ס דורכאוים אויספיהרען, האט ער געהיים געלאזען וויסען די אנגעזעהענע אראבער פון דער הויפטשטאדט, זיי זאלען פרייטאג נישט קומען אין מאשעע. דעם קעניג'ס פלאן איז נאכדעם, פערשטעהט זיך, דורכגעפאלען, און הגם ער האט דעם ווזיר נישט בעשטראפט עפענטליך, האט ער דאך געטראגען אויף איהם פון דעמאלט אן א כעס.

דערפון האבען זיך די בערבערן דערוואוסט, און זיי האבען דאס באלד אויסגענוצט צו זייער צוועק. א קורצע צייט נאכדעם האט דער הערשער פון דער שכני'שער אלמעריע זיך אריינגעריסען מיט א שטארקען חיל אויף דעם גראנאדישען טעריטאריום, און די קלאנגען האבען גלייך אנגעוויזען אויף דעם יודישען ווזיר, ווי אויף דעם שולדיגען: ער האט גערופען דעם שונא אין לאנד, כדי איהם איבערצוגעבען די גראנאדישע קרוין.

און דאס מאל האט זיך דער אויפטו איינגעגעבען. עס האט אויסגעבראכען א אויפשטאנד נישט בלויז געגען יוסף'ן נאר געגען דער גאנצער יודישער בעפעלקערונג; דער ערשטער קרבן איז אבער געוועזען יוסף הנגיד: דער אויפגערייצטער מחמד'נישער המון האט זיך גלייך אוועקגעלאזען צום ווזיר'ס פאלאץ. דער צוטומעלטער יוסף האט זיך אפילו געפרובט בעהאלטען און פערמאסקירען; די צעווילדעטע מאסע האט איהם אבער געפונען, געטויט אויף אנ'אכזריות'דיגען אופן און אויפגעהאנגען אויף די טויערן פון שטאדט (1066). פון ווזיר'ס פאלאץ האט זיך דער המון אוועקגעלאזען צו די יודען פון שטאדט

און אויסגעטויט ביז פופצעהן הונדערט יודישע משפחות. די איבריגע — צווישען זיי אויך יוספ׳ס זוהן און אלמנה — זענען אנטלאפען; בעת דעם שרעקליכען פאגראם איז צורויבט און פערניכטעט געווארען אויך יוספ׳ס רייכע ביבליאטעק, און פון זיין גאנצען פערמעגען אין אלגעמיין איז קיין זכר נישט געבליבען.

די דאזיגע ערשטע יודענפערפאלגונג אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל זינט דער הערשאפט פון איסלאם האט שטארק פונאנדערגעטרייסעלט דאס לעבען פון די יודישע קהלות אין גאנץ שפאניען, אבער נאר אויף א קורצער צייט. די קעניגען אדער עמירען פון די איבריגע פראווינצען האבען, ווי ביז אהער, ווייטער אויך נישט אויפגעהערט אנצופערטרויען יודען די פעראנטווארליכסטע פאסטענס אין זייערע מלוכות. אזעלכע פאסטענס האבען פערנומען יוסף אבן-מיגאש אין הויף פון סעווילישען קעניג אלמוטאדיד, און איין יוד מיט׳ן נאמען אבו-פאדל-חסדאי אין הויף פון דעם סאראגאסא׳ער הערשער אלמוקטאדיר. אבו-פאדל האט זיך שטארק בערימהט געמאכט אויך אלס אראבישער דיכטער, און ווי עס בעשטימט איינער פון די שפעטערדיגע אראבישע היסטאריקער האט ער אנגענומען דעם איסלאם, אנגענדיג שטערבליך פערליבט אין א מחמד׳ניש מעדעל.

דער ביישפיעל פון די מחמד׳נישע הויפען האט געווירקט אויך אויף די קריסטליכע הערשער. אויך זיי האבען אנגעהויבען צו עקספלאאטירען די יודישע דיפלאמאטישע און אדמיניסטראטארישע פעהיגקייטען, בעשטימענדיג יודען אויף הויכע מלוכה-פאסטענס. די שפאנישע יודען האבען אויף אזא אופן גארנישט געליטען די ערשטע צייט פון די נצחונות פון די קריסטליכע חילות; זיי האבען זיך געפיהלט און שפאניען אונטער דער הערשאפט פון קרייץ נישט ערגער, ווי אונטער דער הערשאפט פון דער האלבער לבנה (איסלאם). א בעדייטונג פאר די יודען פון מערב איירא[פ]א האבען געהאט ערשט די שפעטערדיגע גרויסע נצחונות פון דער קריסטליכער מאכט איבער די לענדער פונ׳ם מחמד׳נישען שפאניען, און דער ערשטער קרייצ-צוג געגען די מחמד׳נער פון די מורח-לענדער.

דער ערשטער געוואלטיגער צוזאמענשטויס צווישען דעם קרייץ מיט דער האלבער לבנה אויף דעם באדען פון דער פירענעאישער האלב-אינזעל איז ארויסגערופען געווארען פון דעם העלדישען און ווייטזיכטיגען אלפאנס VI, וועלכער האט פערשטאנען אויסצונוצען די

צושפליטערונג פון דער מחמדנישער אימפעריע, אום אויסצושפרייטען זיין הערשאפט פון קאסטיליען אין צפון ביז ארויף אין דרום. כדי גיכער דורכצופיהרען דעם פארגעזעהענעם פלאן פון אבנעהמען ביי די מחמר׳נער צוריק דאס אמאליגע וועסטגאטישע לאנד, איז פאר דעם קאסטילישען קעניג געווען נויטיג, צו שטיצען מיט אלע מעגליכקייטען די רייבונגען און ארומרייסענישען צווישען די קליינע מחמדנישע פירשטענטומען, און דערצו האט ער געמוזט האבען געשיקטע דיפלאמאטען מיט פיעלזייטיגע קענטענישען. האט א דיפלאמאטישער שליח געוואלט עפעס אויפטאן אדער דערגעהן אינ׳ם הויף פון א מחמר׳נישען הערשער, האט ער געמוזט נישט בלויז בעזיצען גוט די אראבישע שפראך, נאר אויך זיך צופאסען צו דעם גייסטרייכען און פערפיינערטען טאן, וואס האט דא געהערשט, און מענשען מיט אזעלכע איינענשאפטען האבען זיך געפונען גאנץ ווייניג אין די דעמאלטיגע קריסטליכע לענדער. די איינציגע, וואס זענען געווען ווי צוגעפאסט פאר אזעלכע פאסטענס, זענען געבליעבען די יודען, און דער ווייטזיכטיגער קאסטילישער קעניג האט דאס גוט פערשטאנען. אלפאנס האט בעשטימט זיין געוועזענעם לייבארצט, דעם יודען עמרם בן יצחק אבן-שלביב, אלס דיפלאמאט פון קאסטילישען הויף און אויך אלס פערזענליכען יועץ אדער סעקרעטאר; צו דעם דיפלאמאט איז צוגעקומען א צווייטער יוד, צידעלוס, וועלכער איז געווארען דער אינטימסטער פריינד פון קעניג, און אויסער אט די אויסגעצייכענטע, אפיציעלע בעאמטע האט אלפאנס בכלל גלייכבערעכטיגט די יודען פון זיין מלוכה.

די קאסטילישע בעפעלקערונג האט גאנץ רוהיג געקוקט אויף דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, און האט זיך פאקטיש בעצויגען גאנץ פריינדליך און טאלעראנט צו די האנדעלס-פעהיגע און געשיקטע יודען; די בעשיצער פון דער היילינגער קירך האבען אבער אין דער גאנצער צייט נארנישט פערגעסען פון זייער אמאליגען פינסטערן פאנאטיזם, און דער פויפסט גרעגאר VII האט שארף פראטעסטירט געגען דעם קעניג׳ס ליבעראליזם. ער, דער מעכטיגסטער פון די מעכטיגע פאר וועמען מלכים און פעלקער זענען אין שטויב געלעגען, האט נישט געקענט פערטראגען דעם שאטען פון מנוחה און כבוד, וואס די שוואכסטע פון די שוואכע, די יודען, האבען געהאט אין א קריסטליך לאנד. ביי איהם אין די אויגען איז די יודישע גלייכ-

בערעכטיגונג באלד פערוואנדעלט געווארען אין יודישער הערשאפט, און ער שרייבט אוים א צובייזערטער אין זיין בריעף צום קעניג: „אונטערווארפען קריסטען דער יודישער הערשאפט אדער צווינגען קריסטען, זיך אונטערצוגעבען יודישע ריכטער — הייסט עס דען ניט דערניעדריגען די געטליכע קירכע און דערהויבען דעם שטן׳ס שוהל; קריסטוס׳עס פיינד גוטס טאן, הייסט קריסטוס׳ן אליין פעראכטען" (1080).

צום גליק פון די קאסטילישע יודען איז אלפאנס געווען מעהר קעניג, ווי קירכען-בעשיצער, און די אינטערעסען פון זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען זענען איהם נעהנטער געווען, ווי די אינטערעסען פון דער קירכע. ער האט זיך דעריבער ניט גערעכענט מיט דער אזהרה פון פויפסט און ניט געענדערט די לאגע פון די יודישע בירגער. און באלד האבען איהם זיינע יודישע יועצים אבגעדיענט און ניט ווייניג טובות געטאן; זיי האבען אלפאנס׳ן געהאלפען זיך פערבינדען מיט דעם סעווילישען קעניג אלמוטאמעד-איבן-אבאנד, און דאס האט איהם געגעבען די מעגליכקייט אבצונעהמען פון די מחמד׳נער די אלטע שטאדט טאלעדא (1085), וואס איז, ווי אמאל, ווידער געווארען די הויפטשטאדט פון דער קריסטליכער קאסטיליען.

מיט טאלעדא אליין האט זיך אבער אלפאנס ניט בעפריעדיגט — איהם האט זיך געוואלט רוקען אלץ ווייטער צו דרום און בעקומען אין זיינע הענד אויך דעם טעריטאריום פון סעווילא מיט דער מעכטיגער קארדאווא. צו דעם צוועק האט ער איצט איבער געוואלט געמווט ארייננציהען אין א קריעג דעם זעלבינען סעווילישען קעניג, וואס האט איהם געהאלפען בעזיעגען טאלעדא. און דא האט איהם ווידער געדיענט דער יודישער דיפלאמאט. פינף הונדערט קריסטליכע רייטער האבען בעגלייט דעם יודישען שליח פונ׳ם קאסטילישען הערשער, יצחק אבן-שלביב, וועלכער האט געדארפט מיט זיין חוצפה׳דיגער האלטונג אויפריצען דעם סעווילישען קעניג און איהם ארויסרופען צום קאמפף. און אבן-שלביב האט זיין מיסיע עהרליך ערפילט: ער האט אויף אזוי פיעל אויפגערייצט אלמוטאמעד׳ן, אז יענער האט איהם געלאזען טויטען און אויפהענגען אויף די טויערן פון שטאדט און די בעגלייטער — איינשליעסען אין געפענגעניש.

אויף אזא אופן האט אלפאנס זיין ציעל דערגרייכט, און דער קריעג צווישען איהם מיט אלמוטאמעד׳ן איז געווארען אונפערמיידליך; דער לעצטער האט אבער אויך ניט געשוויגען. ער האט זיך

פערבונדען מיט די איבעריגע מחמר'נישע פירשטען, וועלכע האָבען צוזאַמען גערופען צו הילף דעם בעריהמטען אַפריקאַנישען קריעגסהעלד יוסוף איבן-טעשופין, דעם אָנפיהרער פון די אַלמאָראַווידען. דאָס קריסטענטום און דער איסלאַם זענען איצט געשטאַנען מיט צוויי גרויסע מחנות איינער געגען אַנדערן, גרייט צו קעמפּפען אויף לעבען און טויט פאַר דער הערשאַפט איבער דעם אַמאָליגען וועסטגאָטישען טעריטאָריום, און אין ביידע מחנות האָבען זיך געפונען צו טויזענדער זיהן פון'ם פאָלק ישראל: פון איין זייט יודען קעמפּפער פאַר'ן קרייץ, און פון דער צווייטער — יודישע סאָלדאַטען אונטער דער פאָהן פון איסלאַם.

ווי ס'איז צו גלויבען, איז אַלפאָנס אין דער לעצטער מינוט אַביסל אָבהענגיג געוואָרען, און ער האָט זיך געפּרובט אָבנאַרען די מחמר'נישע אָנפיהרער, פאָרלעגענדיג זיי, אָבצוהאַלטען די ענטשיידענדע שלאַכט ביז מאָנטאָג, כדי עס זאָלען, כלומרשט, ניט דאַרפען מחלל זיין: די מחמר'נישע סאָלדאַטען דעם פרייטאָג, די יודישע — דעם שבת, און די קריסטליכע — דעם זונטאָג. דאָס האָט זיך איהם אָבער ניט איינגעגעבען, און בעפאָלענדיג דער מחמר'נישער מחנה פרייטאָג, האָט ער זי געפונען גרייט און קריעגספאַרטיג. עס האָט זיך דאַן פונאַנדערגעפלאַקערט די היסטאָרישע שלאַכט ביי סאַלאַקאַ (1086), וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם פאָלשטענדיגען נצחון פון איסלאַם: אַלפאָנס האָט זיך קוים געראַטעוועט מיט עטליכע ריטער.

אָט דער נצחון האָט אָבער די אַראַבישע פירשטען פון דער פירענעאישער האַלב-אינזעל קיינע נוצען ניט געבראַכט — זיי זענען איצט אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון די אַפריקאַנישע אַלמאָראַווידען. נאַטירליך, זענען דערביי פאָרגעקומען בלוטיגע מלחמות, וואָס האָבען חרוב געמאַכט ניט וועניג שטעדט, און יודען האָבען דערפון שטאַרק געליטען; ספּעציעל אַלס יודען אָבער, האָט די נייע הערשאַפט זיי קיין שלעכטס ניט געבראַכט. די אַלמאָראַווידישע הערשער האָבען זיך ביסליכווייז צוגעפּאַסט צו די טראַדיציעס פון לאַנד און אין גיכען בעגעגענט מען ווידער יודען אַלס לייב-אַרצטען, דיפּלאָמאַטען און הויכע מלוכה-פיהרער.

ביי די אַלע איבערקעהרענישען און פּאָליטישע אויפטרייסלענישען האָט זיך פונדעסטוועגען ניט אָבגעשטעלט די אינטענסיווע טעטיגקייט

פון אויסגעוועהלטע גייסטער אויף דעם געביעט פון דער יודישער קולטור. דערביי זענען נאר די מעהר וועלטליכע פארשונגען (פילאזאפיע, שפראך-לעהרע) אבגעטרעטען עטוואס אין הינטערגרונד, און דעם ערשטען פלאץ האט פערנומען דער שטודיום פון תלמוד.

דער בעדייטענדסטער צווישען די תלמוד-פארשער פון דער עפאכע איז געוועזען ר׳ יצחק אלפסי (געב. 1013, געשט. 1103). א געבוירענער אין דער אפריקאנישער שטאדט פעץ (אדער פאס), האט ר׳ יצחק בעקומען זיין ערשטע תלמודישע ערציהונג אין קיירואן, אין דער ישיבה פון רבינו נסים און רבינו חננאל. דא האט דער שארף- און טיעפזיניגער תלמיד אלזייטיג אויסגעפארשט דעם גרויסען בנין פון דער יודישער געזעצגעבונג, און די פרוכט פון דעם שטודיום איז געוועזען א קאלאסאלע זאמלונג פון הלכות, וואס האט מיט דער צייט בעקומען דעם נאמען קליינער תלמוד. דאס איז א מין פערקירצונג פון דער פערוויקעלטער תלמודישער דיאלעקטיק, מיט אנגעגעבענע בעשטימטע מסקנות פון די בעהאנדעלטע געזעצען, וואס איז זעהר פערשפרייט געווארען אין די תלמודיש-אקאדעמישע קרייזען.

קיין שפאניען איז דער געניאלער תלמודיסט געקומען, ווי אן׳אנטלאפענער עמיגראנט, אין יאהר 1088, און נאכדעם ווי ער האט פערבראכט געוויסע צייטען אין קארדאווא און אין גראנאדא, האט ער זיך בעזעצט אלס רב אין לוצענא און דא געגרינדעט זיין ישיבה. אונטער דער צייט איז פארגעקומען א שטארקע מחלוקת צווישען איהם און ר׳ יצחק אבן אלבאליא, איינער פון די אנגעזעהענסטע פערזענליכקייטען אין דרום שפאניען, וואס האט פערנומען א גרויסען פלאץ אין הויף פון דעם קארדאווא׳שען הערשער און פערפאסט בעדייטענדע תלמודישע און אסטראנאמישע ווערק. די פאלעמיק איז געוועזען א פערביטערטע פון ביידע זייטען און האט זיך געצויגען ביז די לעצטע מינוטען פון אבן אלבאליא׳ס לעבען; געענדיגט האט זי זיך אבער זעהר ריהרענד. דער שטארבענדער אלבאליא האט צוגערופען זיין זיבעצעהן-יעהריגען זוהן און געזאגט צו איהם: געה צו ר׳ יצחק אבן אלפסי און זאג איהם, אז איך געה אריבער פון דער וועלט אויף יענער; איך האב איהם מוחל געוועזען אלע הארטע ווערטער, וואס ער האט גערעדט און געשריבען געגען מיר, און בעט פון איהם, ער זאל אויך אזוי טאן און דיך לעהרנען. און דו שטעה בייא איהם און פאלג איהם — ער וועט דיר גוטס טון און ערציהען״.

און ברוך (דער זוהן) האָט געטאָן, ווי דער פאָטער האָט איהם אָנגע־זאָגט ; ער איז אַוועק צו ר׳ יצחק אלפסי , וועלכער האָט איהם מיט טרערען געהאלוש און געזאָגט : „איך וועל דיין פאָטער זיין און דו מיין זוהן״ . פון דעמאָלט אָן איז ברוך אלבאליא פערבליעבען אין דער ישיבה פון דעם לוצענא׳ער גאון, און ער מיט ר׳ יוסף אבן מיגאש זענען געווען זיינע נאָכפאָלגער אין דער זעלביגער ישיבה.

אין דער צייט , ווען דאָס יודישע שפּאַניען איז אַזוי רייך געווען אין בעריהמטע, שעפערישע פערזענליכקייטען , איז די גייסטיגע לאַגע פון יודען אין פראַנקרייך און דייטשלאַנד געווען ניט זעהר געהויבען. אין דער אַטמאָספערע פון דעם ארומיגען קריסטענטום האָבען זיך די יודישע גייסטער ניט געקענט ענטוויקלען ; די איינציגע גייסטיגע בעשעפ־טיגונג איז דאָ דעריבער געווען דער שטודיום פון תלמוד, און דאָס אויך אָהן אַ שום אויסדריק פון שאַפענדער גרויסקייט.

אין דייטשלאַנד איז לאָטרינגען געווען דאָס קלאַסישע לאַנד פון דער תלמודישער לעהרע, און די „חכמי לותר״ (לאָטרינגען) האָבען געגאָלטען פאַר בעדייטענדע אויטאָריטעטען. דאָס זענען געווען אין דער צייט ר׳ יצחק הלוי אין וואָרמס , ר׳ יעקב בן יקיר אין מיינץ און ר׳ יצחק בן יהודה — אלע תלמידים פון דעם גרויסען ר׳ גרשום מאור הגולה. פראַנקרייך האָט אין דעם משך פון אַ לאַנגער צייט כמעט קיין איינציגען בעדייטענדען געזעצלעהרער ניט ארויסגע־געבען. עס איז געווען נאָר איין מנשה בן חלבא פון דער שטאָדט לעמאַן , וועלכער האָט מחבר געווען אַ פּירוש אויף ת״נך , — איז ער אויך אין גיכען פערגעסען געוואָרען.

די ערשטע גרויסע פערזענליכקייט , וואָס פראַנקרייך האָט געבוי־רען און דייטשלאַנד ערצויגען, איז געווען ר׳ שלמה יצחקי, וועל־כער איז ביז היינטיגען טאָג בעקאַנט אין דער גאַנצער יודישער וועלט אונטערן נאָמען רש״י (1040 — 1105). ר׳ שלמה יצחקי איז גע־בוירען געוואָרען אין צפון פראַנקרייך , אין דער שטאָדט טרוא (שאַמ־פּאַן) , אין דעם זעלביגען יאָהר , ווען עס איז געשטאָרבען דער גרוי־סער ר׳ גרשום , און זיין ערשטע ערציהונג האָט ער בעקומען אין די ישיבות פון מיינץ , וואָרמס און שפּייער. אין די ישיבות האָט ער פערבראַכט ביז ער איז אַלט געוואָרען פינף און צוואַנציג יאָהר, „הונגע־רענדיג , אָבגעריסען און מיט אַ יאָך פון אַ פאַמיליע אויף די פּלייצעס״

(ווי ער אליין דערצעהלט) דאן האט ער זיך אומגעקעהרט צוריק אין זיין געבורטסשטאדט, וואו ער איז בעשטימט געווארען פאר א רב, און אין גיכען האט זיך דער נאמען פון דעם יונגען יצחקי פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון גאנץ דייטשלאנד און פראנקרייך. פון אומעטום האט מען זיך אנגעהויבען ווענדען מיט שאלות צו דעם אנערקענטען תלמודישען אויטאריטעט, און זיין ישיבה אין טרוא איז פערפולט געווארען מיט הונדערטער תלמידים פון די וויטסטע קהלות, פאר וועלכע דער גרויסער פרשן (ערקלערער, קאמענטאטאר) האט געלייענט לעקציעס פון תלמוד און תנ"ך.

די גרויסקייט פון דעם טרואנישען ראש-ישיבה איז אבער איבערגעוואקסען נישט בלויז די גרענעצען פון דעם לאנד, אין וועלכען ער האט געלעבט, נאר אויך די גרענעצען פון זיין צייט. רש"י איז געוועזען דער ערשטער, וואס האט קלאר און איינפאך ערקלערט, פערטייטשט די פערוויקעלטע קאזואיסטיק פון תלמוד, און איהם אויף אזא אופן צוגענגליך געמאכט פאר אלע. זיין געשריבענער פירוש אויף דעם גרעסטען טהייל פון בבלישען תלמוד ערקלערט קורץ און דייטליך די טערמינאלאגיע, ווי בכלל דעם גאנצען געדאנקען-גאנג פון די תלמודישע געזעצלעהרער, און דער אנפאנגער, ווי דער טיעפער תלמודישער למדן — ביידע טרינקען גלייך פון דעם קוואל. רש"י האט פערשטאנען די קונסט, ווי אזוי דורכזיכטיג צו מאכען דעם טעקסט פון תלמוד, אריינצודרינגען אין דער נשמה פון לעזער און מיט איין געלונגענעם אויסדריק אדער איין געלונגענער ווענדונג צו בעזייטיגען אלע מעגליכע מיספערשטענדנישען, פראגען און ספיקות. אויב דער תלמוד האט זיך דערהאלטען ביי יודען ביז היינטיגען טאג, אויב אט די פערוויקעלטע ריעזען-ענציקלאפעדיע איז אימשטאנד געוועזען אריינצודרינגען אין חדרים פאר פינף-זעקס-יעהריגע קינדער, — איז עס בלויז רש"ים פערדיענסט, „אהן זיין פירוש וואלט דער בבלישער תלמוד שוין לאנג פערגעסען געווארען". די געשריבענע עקזעמפלארען פון רש"ים פירוש זענען גלייך פערשפרייט געווארען אין אלע יודישע קהלות (אונטערן נאמען קונטרס) און ווען ס'איז אויפגעקומען די דרוקעריי-קונסט האט מען איהם אנגעהויבען צו דרוקען פאראלעל מיט'ן טעקסט פון תלמוד—אויף „רש"י-כתב".

אויסער דעם פירוש אויף תלמוד, האט רש"י אנגעשריבען א פירוש אויף גאנץ תנ"ך, און אויך דא איז ער צוגענגליך, פשוט און קלאר. ער פערטייטשט דעם געוועהנליכען זין פון די הייליגע ווערטער, און

ניט דערבײַ אָפט צו די הלכי׳שע אויסטײַטשונג פון פסוק אָדער די אגדי׳שע דרשה, וואָס בעציהט זיך אויף איהם. דאָס האָט דעם פּירוש אויך זעהר פאָלקסטימליך געמאַכט, און ביז דער לעצטער צײַט ווערט קײן חומש אָדער נביא נישט געדרוקט „אָהן רש״י".

א דאַנק רש״י׳ס ישיבה איז די פראַנצויזישע שאַמפּאַן-פּראָווינץ געוואָרען א נעסט פאַר דער יודישער געזעצלעהרע, און אויב שפּאַניען האָט ביז אַהער אַלײן פּרעטענדירט אויף בבל׳ס ירושה, האָט זי עס פון איצט אָן געמוזט טײלען מיט פראַנקרײַך.

גאָרנישט אויפגעטאָן פאַר דער יודישער קולטור האָבען די יודען אין איטאַליען. זײערע תלמודישע לעהרער האָבען זײ כסדר אויסגעשריבען פון דער פרעמד, און דער אײנציגער איטאַליענישער יוד פון יענער צײַט, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך א שפּור אין דער יודישער ליטעראַטור, איז ר׳ נתן בן יחיאל פון רוים. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט א תלמודישען לעקסיקאָן, אונטערן נאָמען „ספר הערוך" (1002).

אין יענער צײַט האָבען זיך אָנגעהויבען אַרויסרוקען די יודען פון מזרח-אייראָפּא. אין בעהמען, מעהרען און פּוילען האָבען זיך געפונען יודישע קבוצים נאָך פון פאַר׳ן צעהנטען יאָהרהונדערט, און אין יאָהר 990 האָט שוין אײנער פון די קריסטליכע גדולים געקלאָגט אויף דעם אונגליק, וואָס די יודען אין פראַג האַלטען בײַ זיך קריסטליכע שקלאַפען. יודען האָבען דאָ, ווי ס׳איז צו גלויבען, געלעבט זעהר רײַך, און א געוויסע מעהרישע פירשטין פון יענער צײַט זאָגט עדות אויף די יודען פון דאָרף ווישעגראַד, נעבען פראַג, אז „זײ זענען אָנגעשטאָפּט מיט זילבער און גאָלד".

אין דער נײַעגרינדעטער פּוילישער מלוכה, נעמליך אין דער דעמאָלדיגער הויפּטשטאָדט גנעזען, האָבען די יודען אויך געמענט האַלטען קריסטליכע שקלאַפען, און די קריסטליכע הערשער האָבען זײ דאָס א לאַנגע צײַט נישט פערוועהרט.

די דאָזיגע מזרח-אייראָפּעאישע יודען האָבען קײן שום אָנטײל נישט גענומען אין דער אויפבויאונג פון דעם יודישען קולטור-בנין, און ערשט אין צוועלפטען יאָהרהונדערט הויבט מען אָן וועגן נישט חען צו בעגעגנען נעמען פון תלמודישע געלעהרטע אין די סלאַווישע לענדער. עס איז זאָגאַר שווער צו ענטשײדען, צי די יודען אין מזרח-אייראָפּא שטאַמען פון די מערב-לענדער, אָדער זײ האָבען אַהער אײנגעוואַנדערט אין פערשידענע צײַטען פון דרום-רוסלאַנד.

פיערטעס קאפיטעל.

דער ערשטער קרייץ-צוג.

מיט דער ענדע פון עלפטען יאהרהונדערט הויבט זיך אן א נייער פאזיס אין די בעציהונגען צווישען קריסטענטום און איסלאם, — א פאזיס וואס האט איינגעשריבען נישט איין בלוטיגען בלאט אין דער יודישער געשיכטע. פעטער פון אמיען, דער בעגייסטערטער וואנדערער-נזיר, מיט זיינע וועה-קלאגען איבער די צרות פון די קריסטליכע עולי-רגל (פילגרימען, פוסגעהער צום הייליגען קבר אין ירושלים), האט צונויפגעזאמעלט ארום זיך אלע שיכטען פון דער קריסטליכער וועלט. פעאדאלען, ריטער, שטאדט-איינוואוינער און פויערן, — אלע האבען זיך פעראייניגט צו דעם צוועק פון געהן אויף ירושלים און אויסלייזען דעם הייליגען קבר פון דער הערשאפט פון די אונגלויביגע. פערשיעדענע אינסטינקטען האבען זיך דא פונאנדערגעשפילט: די אלגעמיינע רעליגיעזע בעגייסטערונג, דער עהרגייץ פון די קריגעריש-ראמאנטישע ריטער, די ווילדע ליידענשאפטען פון פערברעכערישע נאטורען, און צו דעם אויך געוויסע פאליטישע שטרעבונגען, וואס האבען א גאנץ קליינע שיכות געהאט צו גאט און דער קירך.

פאר יודען איז אט די בעוועגונג געקומען כמעט אונערווארטעט. זיי האט זיך ביז דער צייט גראד נישט שלעכט געלעבט אין דייטשלאנד: זיי האבען געפיהרט פערשיעדענע מסחרים און אפילו געמעגט בעזיצען גרויסע אונבעוועגליכע נחלאות. ווען דער בישאף הואזמאן פון שפייער האט געוואלט פערגרעסערן די בעדייטונג פון א

געווּיסען דערבּייאיגען ישוב, האָט ער נישט געפונען קיין אנדער מיטעל, ווי לאָזען זיך דאָרט בּעזעצען יודען. דערבּיי האָט ער די לעצטע געגעבען אַ באַלשטענדיגע זעלבּסט-פערוואַלטונג, און אפילו דאָס רעכט צו האַלטען קריסטליכע שקלאַפען (1084). נאַטירליך, האָט זיך דער הייליגער געלאָזען גוט בּעצאָהלען פון דער יודישער קהלה פאַר די געשענקטע זכיות (דריי מיט אַ האַלבען פונט גאָלד יעהרליך), און וויל די געשריבענע פריווילעגיעס האָבען קיין גרויסע בּעדייטונג נישט געהאַט געגען דעם צאָרן פון קריסטליכען המון, האָט דער בּישאָף אַבּגעזונדערט איינגאַנצען דעם יודישען ישוב, אַבּגעבּענדיג די יודען אַ אַבּגעצוימטען, פערשלאָסענעם קוואַרטאַל (געטאָ).

בּיי אזא גייסטיגער אַבּגעשלאָסענקייט פון דער אַרומיגער וועלט און אין אזא רעליגיעזער אַטמאָספערע בּכלל, איז גאַנץ לייכט געווען דער יודישער פאַנטאַזיע, זיך פונאַנדערצושפּיעלען. עס האָבען זיך געפונען מקובלים-הייליגע, וואָס האָבען אויסגערעכענט, אז משיח מוז קומען אין די יאָהרען צווישען 1096 און 1104, און די דייטשע יודען, וואָס האָבען ערשט מיט אַ יאָהר פריהער (1095) בּעקומען פון היינריך IV אַ דיפּלאָם מיט בּעדייטענדע חסדים און זכיות, זענען פול געווען מיט די ליכטיגסטע האָפנונגען. בּאַלד האָבען זיי אָבער אַ שרעקליכען קלאַפּ בּעקריגען, און אַנשטאָט צו פערנעהמען די גליקליכע קלאַנגען פונ'ם שופר של משיח, האָבען זיי פּלוצלינג דערהערט דעם ווילדען געשריי פון די פערשכור'טע קרייץ-טרעגער: „די יודען האָבען אונזער משיח געקרייציגט, זאָלען זיי-זשע אונזער גלויבען אָננעהמען אָדער שטאַרבּען!״

דאָס איז געווען אַ צוזאַמענגעלאָפענער, צעווילדעטער ערב רב פון פראַנצויזישע, דייטשע, ענגלישע, לאָטרינגנישע און פלאַנדרישע פּראָווינצען, וואָס האָט פאַר אַלעמען געדאַרפט שלאָגען און רויבען. אין נאָמען פון דעם הייליגען ציעל זענען דערווייל אין די מחנות גופא אַבּגעטאָן געוואָרען די גרעסטע שענדליכקייטען — דאָס איז שוין געווען גערעכענט אויפ'ן חשבּון פון דער קומענדיגער מחילה וסליחה, וואָס איז פאָראויס בּעשטימט געווען פאַר אַלע אָנטיילנעהמער פון דעם קרייץ-צוג. דערצו איז געווען געוווּנשען דער ערפינדערישער אויפטו, אז די יודען זענען אויך אונגלויביגע, אום דער הייליגער ציעל זאָל זיך אָנהויבּען שוין דאָ, אין די דייטשע און פראַנצויזישע שטעדט, וואו ס'האָבען זיך געפונען גרויסע יודישע ישובים.

די ערשטע קרבנות פון דעם הייליגען צוג זענען געווען די יודען פון דעם שטעדטיל רואן: די, וואס האבען זיך נישט געוואלט אבשמד'ען זענען גלייך דערהרג'עט געווארען. עס האט געוואלט אויף אזא אופן ווערן ווי א מין חוב פאר יעדען קרייץ-פאהרער, צו האבען אויף די קליידער נישט בלויז א רויטען-קרייץ, נאר אויך פלעקען פון יודיש בלוט; פון דעסטוועגען האט זיך די אנפיהרער'ס פארט ווי ס'איז איינגעגעבען, אבצוהאלטען פון ווייטערדיגע יודישע שחיטות אין פראנקרייך. וואס ווייטער זענען אבער די בלוטיגע אינסטינקטען אלץ מעהר צוקאכט געווארען, און ווען די ערשטע שארען זענען אנגעקומען אין די געגענדען פון רהיין, האבען זיי נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען ארום זיך טויט, שרעקען און רויב.

די שרעק פאר דער בלוטיגער מחנה איז געווען אזוי גרויס, אז אין טריער האבען עטליכע מוטערס אליין דערשטאכען זייערע קינדער, און צעהנדליגער האבען זיך אריינגעווארפען אין אבגרונד פון מאזעל; די איבריגע האבען געפרובט בעטען שוץ ביי דעם ארטיגען בישאף עגילבערט; ער האט אבער נישט געוואלט ראטעווען זייערע לייבער פריהער, איידער זיי וועלן אליין נישט ראטעווען זייערע נשמות. אין שפייער האט די יודישע קהלה זיך פריהער פערזארגט און אויסגעפועל'ט — פאר גוט געלד — ביים ארטיגען בישאף א פעסטע שמירה; די אנגעקומענע מחנה האט זיך דאן בענוגענט מיט צעהן צופעליג געטראפענע יודען, וועלכע האבען זיך נישט געוואלט שמד'ען, און זענען געטויט געווארען (ח' איר, 1096).

פון שפייער האט זיך די מחנה אוועקגעלאזען קיין ווארמס. דא האבען נאר די אנגעזעהענע און רייכע יודען בעקומען א שוץ פון ארטיגען בישאף; די איבריגע האבען זיך אין אנהויב געפרובט אליין פערטיידיגען מיט וואפען אין די הענד; זיי זענען אבער באלד בעזיעגט געווארען פון די אונצעהליגע שארען, און מיט „שמע ישראל ו'" אויף די ליפען זיך פון לעבען געשיידט. דא זענען אויך פארגעקומען סצענעס פון מוטער'ס, וואס האבען זייערע קינדער מיט מעסערס געקוילעט, אום זיי נישט איבערצוגעבען אין די הענד פון די „הייליגע ברידער". די לעצטע האבען אין דער צייט גערויבט, געצונדען, חרוב געמאכט יודיש האב און גוטס און נישט געשוינט אפילו די ספרי תורות (כ"ג איר).

דאס האט געדויערט זיבען טאג; דאן איז געקומען די ריי...

צו די „בעשיצטע" יודען, וואס האבען זיך געפונען אין בישאף'ס פאלאץ. דער הייליגער „בעשיצער" האט ערקלערט די צונויפגעשטיקטע יודען, אז ער קען זיי לענגער נישט האלטען און זיי מוזען זיך שמד'ען; די אנגעזועהנסטע צווישען זיי האבען דאן געבעטען א קורצע צייט אויף א ישוב הדעת, און ווען די אונגעדולדיגע „ברידער" האבען ענדליך אויפגעעפענט די טהיר פון זייער חדר, האבען זיי דערזעהען פאר זיך א הויפען מתים — די אונגליקליכע האבען זיך איינער דעם אנדערן אויסגעקוילעט. איינגעגאנגען אויף א פשרה מיט'ן געוויסען האבען נאר געצעהלטע, און צווישען זיי האט זיך געפונען אויך שמחה כהן, א יונגעל נאך, וואס די קעמפפער פאר דער גרויסער ליבע האבען שוין געהאט געטויט זיין פאטער און זיינע זיעבען ברידער. ער האט זיך געלאזען פיהרען אין דער קירך און אין דעם אויגענבליק, ווען מ'האט איהם דערלאנגט דאס הייליגע ברויט, האט ער ארויסגעצויגען א מעסער פון אונטער'ן קלייד און דערשטאכען דעם בישאפ'ס א קרוב. נאטירליך, איז ער שוין קיין לעבעדיגער פון „גאט'ס הויז" נישט ארויס: דער המון האט איהם גלייך אויף שטיקער צוריסען. די אומגעקומענע האבען אפילו צו קבורה נישט געקענט קומען, און ערשט ווען די „ברידער" האבען פערלאזען די שטאדט, זענען די קדושים (איבער אכט הונדערט) געבראכט געווארען צו זייער הייליגער רוה.

אין מיינץ איז פארגעקומען דאס אייגענע, וואס אין ווארמס. דא איז די מחנה געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון גראף עמעריך, א קרוב פון ערצבישאף רוטהארד; דער לעצטער האט איינגערעדט די יודען, זיי זאלען איבערגעהן צו איהם אין פאלאץ, וואו ער וועט זיי בעשיצען. אזוי האט ער צונויפגעזאמעלט ביז דרייצעהן הונדערט יודישע נפשות, פון וועלכע ער האט דערווייל אוועקגענומען זייער גאנץ פערמעגען, און ווען די צובושעוועטע מחנה איז צוגעקומען צו די טויערן פון פאלאץ, האט ער געהייסען די יודען זיך אליין בעשיצען. געוועהנליך, זענען די הייליגע באלד געווען איבנוועניג, און דא האט זיך ווידער איבערגעחזר'ט דאס בעקאנטע בילד: פערהייליגט גאט'ס נאמען און געפאלען פון אייגענעם אדער פון גוי'שען מעסער. נאך דער „בעשיצונג" זענען דרייצעהן הונדערט קערפער'ס פון יודישע מערטירער ארויסגעפיהרט געווארען פון פאלאץ, און אין דער צייט האט זיך דער הייליגער בעשיצער געטיילט מיט'ן רויב: אבגעגעבען דעם גראף זיין חלק. אין אנאנדער ווינקעל האט דער בישאף געהאט בעהאלטען נאך

זעכציג יודען — וואהרשיינליך די רייכסטע — זענען זיי אויך דערנאך געפונען און געטויט געווארען .

געשמד'ט האבען זיך דא אויך נאר יחידים . צווישען די לעצטע זענען געוועזען א געוויסער אוריה און א געוויסער יצחק מיט זיינע צוויי טעכטער , וועלכע האבען פאר דער פשרה שרעקליך בעצאהלט : אין צוויי טאג ארום האט יצחק גע'שחט'ען זיינע צוויי טעכטער , און אונטערציגדענדיג די שוהל , האט ער מיט אוריה'ן זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען . ביי דער שרפה איז פערברענט געווארען א גרויסער טייל פון שטאדט .

אונטער דער צייט האט זיך אנאנדער מחנה , אונטער דער אנפיהרונג פון הערמאן צימערמאן זיך געלאזען אויף קעלן , וואו ס'האט זיך געפונען די עלטסטע יודישע קהלה אין דייטשלאנד . דא זענען די בירגער פיעל מענשליכער געוועזען , און זיי האבען די יודישע איינוואוינער אריינגענומען צו זיך , אזוי, אז ווען די בלוטדורשטיגע קריגער האבען זיך אריינגעריסען אין די יודישע הייזער , האבען זיי דארט קיין לעבעדיגען נפש נישט געפונען . דעם גאנצען וואוט און צארן האבען די „ברידער" דאן אויסגעגאסען אויף די יודישע ספרים , וועלכע זיי האבען צוריסען און מיט די פיס געטרעטען . כדי צו בעשיצען די אונגליקליכע אויך ווייטער , האט דער מענשען-פריינדליכער בישאף הערמאן III זיי שטילערהייד ארויסבעזארגט פון שטאדט און בעהאלטען אין זיינע ארומיגע שטעדטליך און דערפער . דא האבען די אונגליקליכע פערבראכט גאנצע דריי וואכען אין פאסטען און גאט-בעטען ; „די טויערן פון הימעל זענען אבער פערשלאסען געוועזען" , און די קרייץ-טרעגער האבען זיי אויך דא געפונען און געטויט . די בעהאלטענע האבען שוין איצט גארנישט געווארט אויף קיין הילף : זיי האבען זיך אליין איבערגעגעבען דעם טויט אין די ארעמס . א געלעהרטער זקן , מיט'ן נאמען ר' שמואל בן יחיאל , האט זיך אוועקגעשטעלט נעבען טייך און מיט א מעסער גע'שחט'ען זיין שענעם קרעפטיגען זוהן , וועלכער האט געענטפערט „אמן !" אויפ'ן פאטערס ברכה ; דערנאך האט דער אלטער איבערגעגעבען דעם מעסער דעם שוהל-שמש , וועלכער האט אויף דעם זעלביגען אופן איהם גע'שחט'ען , און אין דער צייט האט זיך צום הימעל געטראגען א הילכענדער „שמע ישראל" פון די ארומיגע יודען , וועלכע האבען זיך איבערגעגעבען די חוואליעס פון טייך (יוני 1096) .

פון די רהיין-ברעגעס האבען די קרייץ-טרעגער זיך אוועקגעלאזען צו די ברעגעס פון דונאי, און דא האבען זיך איבער׳געחזר׳ט די אלע שוידערהאפטע סצענעס. אזוי ווי דער בעהמישער פירשט איז גראד געווען פערנומען אין א מלחמה מיט פוילען, האט קיינער נישט געשטערט די באנדעס אין זייערע בלוטיגע רציחות, און אין פראג האבען זיי איבער געוואלט אויסגעשמד׳ט מאסען יודען. דער פראגער בישאף האט זיך אפילו ערנסט אנגענומען פאר יודען און געפרובט ווייכער מאכען די מערדערישע הערצער מיט שארפען מוסר; די לעצטע האבען אבער זייער קריסטענטום בעסער פערשטאנען, ווי דער גוטהארציגער בישאף.

אזוי זענען פון די קרייצפאהרער אויסגעטויט געווארען אין די רהיין-געגענדען אליין ביז צוועלף טויזענד יודען, נישט רעכנענדיג די גייסטיג דערשלאגענע — די משומדים. די לעצטע האבען זיך, איבעריגענס, כמעט אלע אומגעקעהרט צוריק צום יודענטום גלייך נאכדעם, ווי די בלוטיגע באנדע האט פערלאזען דאס לאנד. דאס האבען די פעראונגליקטע געטאן מיט דער ערלויבניש פון קייזער היינריך IV, וועלכער האט זיך אונטער דער צייט אומגעקעהרט קיין דייטשלאנד, און ארויסגעוויזען א שטארקע אונצופריעדענהייט מיט די מעשים פון די בלוטיגע קרייץ-טרעגער. היינריך האט פאר דער הנחה, וואס ער האט געשענקט די געשמד׳טע יודען, בעקומען א שארפען אויסרייד פון פויפסט קלעמענס III, ער האט זיך אבער דערמיט נישט גערעכענט, און די אנוסים זענען אונגעשטערט צוריק אריבער צום יודישען גלויבען. דער זעלביגער הערשער האט זיך אפילו געפרובט נוקם זיין אן די מעהר-אפיציעלע יודישע פייניגער, און ער האט געלאזען פערפיהרען א פראצעס געגען דעם ערצבישאף פון מיינץ, רוטהארד, פאר זיינע פערברעכערישע מעשים בעת דער יודישער „בעשיצונג״.

א גאנץ אנדער גורל האבען געהאט די יודען פון בעהמען. דא האבען די אנוסים אויך געוואלט וואס גיכער אראבווארפען פון זיך די מאסקע פון קריסטענטום, און מורא האבענדיג צו פערבלייבען אין לאנד, האבען זיי צונויפגענומען זייער האב און גוטס און זיך מכין געווען אויסצעוואנדערן קיין פוילין און קיין אונגארן. דערווייל האט זיך דער פירשט פון לאנד, ווראטיסלאוו, אומגעקעהרט פון זיין קריעגס-צוג, און ווען ער האט זיך דערוואוסט, אז די יודען פיהרען ארויס

פון דער מלוכה זייער פערמעגען, האט ער גלייך צושטעלט סאלדאטען אין אלע יודישע הייזער. דערנאך האט א פערטרעטער פון פירשט צונויפגערופען די פארשטעהער פון די קהלות און זיי ערקלערט אין פירשט'ס נאמען, אז אלץ וואס זיי בעזיצען, געהערט צו איהם, און זיי האבען קיין רעכט נישט, דאס אוועקצונעהמען.

„פון ירושלים'ס אוצרות, — האט זיי דעם פירשט'ס שליח מסביר געווען — פון ירושלים'ס אוצרות האט איהר קיין בעהמען גארנישט מיטגעבראכט. דורך וועספאסיאנ'ען בעזיעגט און פאר א שפאטביליגען פרייז פערקויפט, זענט איהר צושטרייט געווארען איבערן גאנצען ערד-קוגעל. נאקעט זענט איהר, אלזא, אהער געקומען, און נאקעט קענט איהר זיך פון דאנען ארויסקלויבען. וואס ס'געהערט צו אייער אבפאל פון דער קירך — זאל זיך דער בישאף קאזמא מיט אייך דערפאר רעכנען". געגען אזא לאגיק האבען די יודען, פערשטעהט זיך, גארנישט געהאט צו ענטפערן, און די גזירה איז אויסגעפיהרט געווארען מיט איהר גאנצער אכזריות. די בעהמישע יודען זענען פון קאפ ביז די פיס בערויבט געווארען, — מ'האט זיי איבערגעלאזען נאר אזוי פיעל, וויפיעל זיי האבען נעדארפט צו שטילען דעם הונגער די ערשטע פאר שעה (1098).

נאך א ערגערן גורל האט געהאט די יודישע קהלה אין ירושלים. ווען די צעווילדעטע קרייצפאהרער האבען נאך פיעל מיה און מפלות ענדליך איינגענומען די היילינגע שטאדט (1099), האבען זיי, ווי ס'איז שוין אויפען דערמאנט געווען, פערברענט לעבעדיגערהייד אלע יודען און קאראאימער, וואס האבען זיך דארט געפונען.

אזוי האט זיך געענדיגט דאס עלפטע יאהרהונדערט פאר די צושטרייטע זיהן פון דעם יודישען פאלק. דאס יודענטום איז דערשלאגען, געפייניגט און בעליידיגט געווארען, און די נאכוועהען פון דעם גרויסען פאלקס-אונגליק האבען זיך געצויגען נאך א סך צעהנדליגער יאהרען. נאטירליך, האבען די צרות געווירקט אויף דער שטימונג און אויף דער גאנצער וועלט-אנשויאונג פון די געפייניגטע; די יודען אין די לענדער פון קרייץ-צוג זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך, האבען זיך שטארקער פערטיעפט אין די אלטע קוועלן פון דעם יודישען גלויבען, און דאס גאנצע לעבען זייערס איז אזוי ווי

פערצויגען געוואָרען מיט א פינסטערן נעבעל. *) בעזונדער שטארק האָבען זיך די יודען פון יענער צייט אריינגעטאָן אין'ם שטודיום פון תלמוד. די שאַרפזיניג-טיעפע דיאלעקטיק פון דעם געטליכען תלמוד איז געוואָרען דער באַלזאם פאַר די טיעפע וואונדען, וואס די בלוטיגע אונמענשען האָבען איבערגעלאָזען אין'ם לייב פון די יודישע קהלות אין דער רהיין-געגענד; געפייניגט אין דערהיים און בעליידיגט אין גאַס, האָט דער יוד זיך איינגעשלאָסען אין די פיער ווענט פון בית המדרש, וואו ער האָט אונגעשטערט געקענט וועבען זיינע אלטע חלומות און זיך פערדינקען אין דער פאַנטאַסטישער תלמוד-וועלט.

אויך דאָ אָבער האָט דאָס יודענטום געהאַט איבערצוטראָגען שטאַרקע אבידות אין יענער שרעקליכער צייט. אין יאָהר 1103 איז געשטאָרבען דער בעריהמטער ר׳ יצחק אלפסי, וועלכער האָט בעגרינדעט און פערטיעפט דעם שטודיום פון דער הלכה, און מיט צוויי יאָהר שפּעטער (1105) איז געשטאָרבען אויך דער פּאָפּולערער גרויסער מפורש ר׳ שלמה יצחקי (רש״י). דעם ערשטען האָבען די גרויסע יודישע דיכטער (ר׳ משה אבן עזרא, ר׳ יהודה הלוי און נ. א.) בעוויינט אין שענע גערייםטע פערזען; דערפאַר האָט דעם צווייטען דאָס פאָלק אליין בעקרוינט מיט א גאַנצער רייהע לעגענדעס, וואָס האָבען געשילדערט זיין געבורט, זיין לעבען און זיין טויט. לויט דער ערשטער לעגענדע איז רש״יס געבורט פערבונדען געווען מיט דעם פאָלגענדען פאַקט: ר׳ שלמה׳ס פאָטער, ר׳ יצחק, האָט געהאַט א טייערן בריליאַנט, וואָס די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען איהם שטאַרק געוואָלט אָבקויפען, כדי איינצופאַסען אין דעם בילד פון דער הייליגער יונגפרוי. ר׳ יצחק האָט אָבער דעם שטיין ניט געוואָלט פערקויפען צו אזא צוועק, און ווען די גלחים האָבען איהם שטאַרק צוגעדריקט, האָט ער דעם בריליאַנט אריינגעוואָרפען אין ים. דאַן איז אַרויס א בת-קול אין ר׳ יצחק׳ס ישיבה, וואָס האָט אָנגעזאָגט: „ביי יצחק׳ן וועט געבוירען ווערן א זוהן, וואָס וועט ווי א בריליאַנט בעלייכטען די יודישע אויגען אין דער חכמה פון תלמוד״. אַנאַנדער

*) פון יענער צייט איז פערבליעבען א גרויסע צאָהל האַרצרייסענדע פיוטים, עלעגיעס און סליחות, וואָס ווערן נאָך ביז היינטיגען טאָג געזאָגט ביים דאַווענען אין די טרויער-טעג.

לעגענדע דערצעהלט, אז דער העלדישער פלאמאנדישער אנפיהרער פון די פראנצוזישע קרייץ-פאהרער, גאטפריעד פון בוליאן, איז געקומען צום הייליגען רש״י פרעגען, ווי ס׳וועט זיך ענדיגען דער קרייץ-צוג, און רש״י האט איהם געענטפערט: „דו וועסט איינעהמען ירושלים און הערשען דארט דריי טאג. אויפ׳ן פירטען — וועלן דיך די ישמעאלים (מחמד׳נער) פון דארטין ארויסטרייבען און דו וועסט קומען אהער צוריק מיט דריי פערדי.

פינפטעס קאפיטעל.

יודען אין שפאניען אונטער די אלמאראווידען.

די הערשאפט פון די אפריקאנישע אלמאראווידען האט די לאגע פון די דרום-שפאנישע יודען נישט פערערגערט. דער צווייטער אלמאראווידישער הערשער אלי (1106—1143) האט יודען איבערגעגעבען די ארענדע פון אלע מלוכה-שטייערן און אויסער דעם האבען זיך ביי איהם און הויף אויך געפונען פיעל יודען, אלס הויכע מלוכה-בעאמטע. אלס לייב-ארצט פון דעם הערשער האט געדיענט דער יוד אבן-איוב-סאלאמאן-איבן-אלמואלעם, וועלכער האט געטראגען אויך דעם טיטול נשיא און וויזיר. דעם לעצטען טיטול האט געטראגען אויך א צווייטער יודישער ארצט און דיכטער אבולהאסאן אברהם בן מאיר איבן-קאמניאל פון סאראגאסא, וועלכען די גרעסטע דיכטער פון יענער צייט האבען געווידמעט זעהר הארציגע לויב-לידער פאר זיינע צדקות און אנדערע מעשים טובים. „ער איז — זאגט איין דיכטער וועגען איבן-קאמניאל — פאר זיין פאלק א בעשיצער און א העלפער; ער רוהט אין שפאניען און זיין ליעבע גרייכט ביז בבל און מצרים".

בעריהמט און בעזונגען איז אין יענער צייט געוועזען נאך א יודישער נשיא מיט'ן נאמען שלמה איבן-פרוסאל. ער איז, ווי ס'שיינט, געקומען קיין שפאניען אלס שליח פון א געוויסען קריסטליכען הויף, און בעת דער גרויסער שלאכט ביי אוקלעס איז ער גע'הרגעט געווארען (1108). א הויכע שטעלע אין הויף פון איינעם פון די

מחמד'נישע פירשטען האט פערנומען אויך דער אסטראנאמישער שריפט-שטעלער אברהם בן חייא אלבאר'גלאני (געב. 1065, געשט. 1136); ער איז געווען א מין פאליציי-מיניסטער (זאהיב אם סלארטא) און האט אויך געהאט דעם טיטול נשיא. אלס געלעהרנטער אסטראנאם האט אברהם זיך אפט מתוכח געווען מיט די מחמד'נישע גייסטליכע און זיי אויפגעוויזען די ריכטיגקייט פון דעם יודישען קאלענדאר-סיסטעם.

פון די תלמודישע געלעהרטע איז אין יענער צייט דער בערימטסטער געווען ר' יוסף בן מאיר אבן-מיגאש, דער בעסטער תלמיד פון ר' יצחק אלפסי. נאכ'ן טויט פון דעם לעצטען, איז ר' יוסף אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דער ישיבה אין לוצענא, וואס איז געווען דעמאלט כמעט דער איינציגער תלמודישער צענטר פאר גאנץ שפאניען.

אזוי האט דאס שפאנישע יודענטום אין דעם יאהרהונדערט אויך קאנצענטרירט אין זיך בעדייטענדע פערטרעטער פון די פערשידענסטע יודישע און אלגעמיינע געביעטען; אמשטארקסטען אבער האט זיך דא אויסגעבילדעט די העברעאישע פאעזיע, און באלד האט זי אויך נייע ריעזיגע קרעפטען ארויסגעגעבען, וואס האבען פערשטאנען צו שפילען אויף די צארטסטע סטרונעס פון דער פאלקס-נשמה, און ארויסצוציהען פון זיי די שענסטע קלאנגען. עס איז ענטשטאנען א גאנצע פלעיאדע פון רייך בעגאבטע דיכטערישע נאטורען, צווישען וועלכע ס'האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט שלמה אבן צאקבל, יהודה אבן גיאת, ר' משה אבן עזרא און ר' יהודה הלוי.

דער ערשטער, אבן צאקבל, איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון דעם אראבישען מאקאמען-דיכטער הארירי און ער האט אנגעשריבען א סאטירישען ראמאן אין העברעאיש, אונטערן נאמען תחכמוני. דער העלד פון דעם ראמאן, אשר בן יהודה, דערצעהלט אין געריימטער פראזא אלץ, וואס ער האט איבערגעלעבט אין דעם משך פון א גאנצער רייהע יאהרען: ווי דאס לעבען האט אוהם כסדר פערפיהרט און גענארט מיט פערשידענע אילוזיעס. אין דעם ראמאן איז בעזונדער צו בעוואונדערן די אונגעוועהנליכע שפראכליכע לייכטקייט און פלינקייט, וואס דער דיכטער וואוזט ארויס ביים שילדערן בעוויסע לעבענס-עפיזאדען.

בעדייטענד גייסטרייכער און פאעטישער פון אבן־צאקבל'ן איז געווען ר' משה אבן עזרא (געב. 1070, געשט. 1139). ער איז געווען איינער פון די פיער ברידער פון דער פאמיליע אבן־עזרא אין גראנאדא, וואס האט אנגעהערט צו דער העכסטער יודישער אריסטאקראטיע. „מ'האט דערקענט אן דער איידעלקייט — שרייבט א כראניקער פון יענער צייט — פון די פיער פירשטליכע זיהן אונטערן נאמען אבן עזרא, אז אין זייערע אדערן פליסט בלוט פון דוד המלך'ס הויזגעזינד און זיי שטאמען פון אלטען אדעל". פון די פיער ברידער איז משה (אבו הארון משה) געווען דער בעדייטענדסטער—זיין נאמען איז פעראייביגט געווארען אין דער העבראאישער ליטעראטור.

אינטערעסאנט איז די לעבענס־געשיכטע פון דעם אריסטאקראטישען דיכטער. ער האט זיך אין דער יוגענד ליידענשאפטליך פערליעבט אין א טאכטער פון איינעם פון זיינע ברידער, וועלכע האט איהם אויך געליעבט; איהר פאטער האט אבער פאר קיין פאל נישט געוואלט מסכים זיין אויף דער פערבינדונג. דער פערביטערטער משה האט דאן פערלאזען זיין פאטער'ס הויז און זיין געבורטס־שטאדט, און געוואנדערט דאס גאנצע לעבען איבער פארטוגאל און קאסטיליען, טראגענדיג אין הארצען דאס פערהערליכטע בילד פון דער יוגענד־געליעבטער. אין די וואנדער־יאהרען האט דער פערוואגעלטער דיכטער נישט וועניג געליטען. דאס האט זיין געמיט פערביטערט, און ווי זיין פארגענגער בן גבירול, האט ער אויך געקלאגט איבער פערראט און פאלשקייט, איבער די גרויזאמקייטען פון לעבען און איבער דער מענשליכער שלעכטסקייט; משה אבן עזרא איז אבער געווען נישט אזוי לירישצארט און נישט אזוי פאעטיש־אויסגעהאלטען, ווי זיין פארגענגער פון מאלאגא (אבן גבירול), און פון זיין פעדער האבען זיך פון צייט צו צייט ארויסגעריסען אויך הייטערע, לעבענס־לוסטיגע לידער. זיין לידער־זאמלונג אונטערן נאמען „תרשיש" ענטהאלט הונדערטער ליבע־געזאנגען, לידער פון וויין און געזאנג, פרייד און ליעבע, לעבענס־לוסטיגקייט און פויגעל־כארען, און דערביי אויך טרויער־לידער איבער די פערשידענסטע שלעכטע זייטען פון דעם מענשליכען לעבען. אויסער דער זאמלונג, האט אבן עזרא אנגעשריעבען נאך דריי־הונדערט געלעגענהייטס־לידער (געזאמעלט אין איין דיוואן) און ביז צוויי הונדערט פיוטים און סליחות, וועלכע זענען אריינגענומען געווארען אין די ימים נוראים'דיגע שוהל־תפילות פון די ספרדישע יודען.

ר׳ משה אבן עזרא האט אנגעשריבען אויך צוויי פראזאישע װערק אין אראביש: איינס איבער רעטאריק און דיכטקונסט, האט איז גלייכצייטיג א מין געשיכטע פון דער שפאניש-יודישער פאעזיע, און דאס צווייטע — בעקאנט אין העברעאיש אונטערן נאמען „ערוגת הבושם“ — איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע.

גרעסער פון ר׳ משה אבן עזרא און אויך פון אלע העברעאישע דיכטער פאר איהם איז געווען אבול-חסאן יהודה בן שמואל הלוי פון אלט-קאסטיליען, אדער ווי ער ווערט פשוט גערופען: ר׳ יהודה הלוי. דאס איז געווען א אויסגעוועהלטער, פון גאט געקוש־טער ליר͏ישער דיכטער, וועלכער האט מיט זיינע בעציובערנדע לידער פערטונקעלט אלץ, וואס איז געשאפען געווארען אין דער העברעאישער שפראך, זינט די נבואה האט זיך אבגעשטאן פון יודען.

געבוירען אין טאלעדא אין יאהר 1085, האט הלוי זעהר יונג אויסגעוואנדערט אין דרום-שפאניען, וואו ער האט געלעהרנט תלמוד (אין דער ישיבה פון ר׳ יצחק אלפסי) און אנדערע למודים. דא האט ער זיך אויך בעפריינדעט מיט דער אריסטאקראטישער פאמיליע אבן עזרא, און בעזונדער מיט דעם עלטערן ר׳ משה אבן עזרא, וועל־כער האט דער ערשטער ענטדעקט דעם אונגעוועהנליכען טאלאנט פונ׳ם יונגען קאסטיליער און איהם בעגייסטערט געלויבט. אין דעם פעריאד פון זיין לעבען האט יהודה אויך, ווי זיין עלטערער פריינד, איבערגע־לעבט דעם פערשבורנ׳דען צויבער פון דער ליבע, און זיינע לידער פון דער צייט קענען גערעכענט ווערן פאר קלאסישע מוסטערן פון ליבעס-פאעזיע. דא פיהלט זיך די מאס און די זיכערהייט פון א על־טער קינסטלער-נאטור — יעדעס ווארט אטעמט מיט אינערליכען גלוט, מיט א רייכער דיכטער-פאנטאזיע און אין יעדען ליעד שפיגעלט זיך אב די שענע דרום-נאטור מיט איהרע פערחלומ׳טע הימלען, גרינע פעלדער און בלויע וואסערן.

בעשעפטיגט האט זיך ר׳ יהודה הלוי מיט מעדיצין, און אין טאלעדא, וואו ער האט זיך אין גיכען אומגעקעהרט, איז ער בעריהמט געווען אלס גוטער ארצט; די מעדיצינישע פראקטיק איז אבער דעם דיכטער נישט צום הארצען געווען — ער האט זיין גאנצען שאפענדען גייסט פערווענדעט פאר דער פאעזיע און פאר דער ערפארשונג פון יודענטום. די עמפפינדליכע נאטור פון דעם יונגען דיכטער האט זיך אבגערופען אויף אלע ערשיינונגען פון וועלט און לעבען, און יעדע

נאַטירליכע אָדער מענשליכע שענקייט האָט אויפגערודערט די סטרונעס פון זיין צאַרטער נשמה. שענהייט פון פרויען, צדקה און מעשים טובים, די חתונה פון אַ גוטען פריינד, מאַלערישע לאַנדשאַפטען, די מוזיק פון די בּרויזענדע ים־חוואַליעס, — אַלץ בּעגייסטערט דעם יונגען זינגער און רייסט אַרויס פון זיין בּרוסט זיסע, קלינגענדע הימנעס. אין דעם אַלעם האָט זיך אָבער נאָך נישט אָבגעשפּיגעלט דאָס אמת־אינערליכע, איינגענטימליכע פון דעם דיכטער'ס נשמה. די עכטע גרויסקייט פון ר' יהודה הלוי אַלס דיכטער ווייזט זיך אַרויס ערשט אין זיינע נ אַ צ י אָ נ אַ ל ע ל י ע ד ע ר, —אין די ליעדער, וואו ער בּעזינגט די פערגאַנגענהייט און צוקונפט פון דער יודישער אומה, וואו ער בּ[?]קלאָגט די איצטיגע קנעכטשאַפט פון דעם אַמאָליגען בן מלך, וואו ער דריקט אוים די יודישע האָפנונג און פערצווייפלונג, די הערליכע ליכטיגקייט פון די יודישע חלומות און די פינסטערניש פון דער יודישער ווירקליכקייט. ר' יהודה הלוי איז געוועזן דער ערשטער דיכטער, וואָס האָט פערקערפערט אין זיין נשמה די נשמה פון דער גאַנצער אומה, מיט איהרע ליידען און וועהטאָגען, ערינערונגען און האָפנונגען, דעריבּער ווירקען זיינע ליעדער אַזוי שטאַרק אויפ'ן לעזער'ס געמיט; אבן גבירול'ס עלעגיעס אויף זיינע פערזענליכע צרות רופען אַרוים אין אונז אַ געוויסען מיטלייד; ר' משה אבן עזרא'ס קלאַג־ליעדער איבּער זיין געליעבּטער, וואָס איז אַזוי וויים פון איהם, ריהרען אונז אינגאַנצען נישט, דער טרויער אָבּער פון דעם נאַציאָנאַלען דיכטער איבּער דער כנסת ישראל, וואָס איז געוואָרען צו שאַנד און רויב, איבּער זיין הארצענס־געליעבּטער מוטער ציון, וואָס איז עלענד און פערלאָזען, — ד ע ר טרויער מוז אַריינדרינגען אין יעדען פיהלענדען געמיט און איהם אויפטרייסלען.

אין איין דיאַלאָג צווישען גאָט און דער כנסת־ישראל קלאָגט די לעצטע מיט'ן דיכטער'ס מויל:

אויף אָדלער־פליגעל האָסטו דיין טייבּעלע (דער יודישער אומה) געטראָגען, אין דיין שוים האָסטו זי בּעהאַלטען, אין די טיפענישען פון דיינע צימערן; פאַרוואָס־זשע האָסטו זי איצט פערלאָזען? אַט וואַנדערט זי אין די וועלדער, און פון אַלע זייטען זענען איהר נעצען אונטערגעשטעלט. פרעמדע פערלאָקען איהר מיט אַנדערע געטער, און זי וויינט אין דער שטיל נאָך דעם אויסגעוועהלטען פון איהר יוגענד... און קיין וואונדער און קיין צייכען און קיין ענטפּלעקונג,

און פרעג איך: ווען וועט דאס וואונדער געשעהן? ענטפערן די נבואות: ס'א שווערע פראגע״...

בעזונדער שטארק איז דער נאציאנאלער טרויער אויסגעדריקט אין די ציון'ס־ליעדער. דא פיהלט זיך אין יעדער שורה, ווי דעם דיכטער'ס הארץ צוגיסט זיך און געהט אוים פון ליידענשאפטליכער בענקשאפט נאך דער פערלאזענער מוטער ציון:

„ווער וועט מיר פליגלען געבען, און איך וועל צו דיר אוועק־שוועבען, און וועל די שטיקער פון מיין הארץ לאזען זיך צאפלען צווישען דיינע בערג!.. מיר וועט זיס זיין צו געהן בארוועס און נאקעט אויף די וויסטע חורבות, וואס זענען געווען דיינע פאלאצען, אין דעם ארט פון דיין ארון, וואס איז בעהאלטען, אין דעם ארט פון דיינע כרובים, וואס האבען גערוהט אין די בעהעלטענישען פון דיינע חדרים... ווי קען מיר זיס זיין עסען און טרינקען, ווען איך זעה, ווי הינט שלעפען דיינע לעמפערטען; אדער דאס ליכט פון טאג ווי קען מיינע אויגען לייכטען, ווען איך זעה אין מויל פון ראבען די פגרים פון דיינע אדלערם... — — — — — — — — — — — — — —

„ווער וועט מיר אדלער־פליגעל געבען, און איך וועל דיין ערד אנזאפען מיט מיינע טרערען. איך וועל די שטיינער דיינע קושען און האלזען, און דער טעם פון דיינע לייהם־שטיקער וועט מיר פון האניג זיסער זיין... מיין הארץ איז אין מזרח און איך בין אין עק מערב — ווי זאל מיר שמעקען, וואס איך עס, און ווי זאל עס זיס זיין?״

אזוי האט דעם דיכטער'ס הארץ נישט אויפגעהערט צו קלאגען אין צעהנדליגער ליעדער, און ענדליך זהאט אט די אידעאלע ליידענ־שאפטליכע בענקשאפט איהם איננאנצען בעהערשט — ער האט נישט געקענט מעהר בלייבען אין „עק מערב״, ער האט געמוזט פאהרען און מיט זיינע אויגען אנקוקען דעם געגענשטאנד פון זיינע אייביגע חלומות, די חורבות פון דער פערגאנגענער יודישער גרויסקייט. עס איז געווארען ווי א לעבענס־אידעאל פאר דעם בעגייסטערטען דיכטער, און קיין קרבן איז נישט אימשטאנד געווען, איהם אבצוהאלטען פון דעם געוואגטען שריט. ער האט פערלאזען זיין איינציגע טאכטער און זיין ליעבען איניקעל; ער האט פערלאזען די ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט און טאלעדא, מיט א גרויסער צאהל תלמודים און פריינד, וואס האבען איהם געליעבט און פערעהרט; ער האט זיך מיט אלע

געשײדט, און אונטערגענומען די װײטע און געפערליכע רײזע צו'ם הײליגען לאנד (1140).

אין שפאניען האט זיך ר' יהודה הלוי געזעצט אויף א שיף. װאס איז געגאנגען קײן מצרים, און דא, געטראגען איבער די ברויזענדע חוואליעס, האבען זיך פונ'ם דיכטער'ס ברוסט ארויסגעריסען מעכטיגע ים־געזאנגען, װאס צײכנען זיך אויס מיט א אונגעװעהנליכער שענקײט. דער דיכטער זינגט:

כ'האב פערגעסען אלע ליעבסטע,
כ'האב פערלאזט מײן אײגען הויז;
כ'האב דעם ים זיך אבגעגעבען —
טראג מיך, ים, צום מוטער'ס שויס!...

אנגעברוגזט האט דער ים זיך
און געקנײטשט זיך און געקרומט —
פלוצים האט ער זיך צובײזערט
און ער װיעגט זיך שוין און ברומט.

און אט לויפען שוין אקעגען
װילד און בײז מיט װײסען שוים
חוואליעס־לײבען, חוואליעס־שלאנגען
אויסגעװאקסען פון דעם תהום.

אט האט זיך א מאל געעפענט,
אט שטעהט אויף א הויכער בארג —
פלאטער, זעגעל! בויג דיך, מאסטבוים! —
דו, מײן הארץ, בלײבסט פעסט און שטארק.

האסט א גרויסען גאט אין הימעל,
ימים שפאלט ער מיט זײן האנד;
אויף זײן פליגעל מיט זײן שטורם
טראגט ער דיך צום ליעבען לאנד...

(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

זיך אבשטעלענדיג אין מצרים, איז ר׳ יהודה הלוי אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס כבוד פון די דאָרטיגע יודישע חשובים, צווישען וועלכע עס האבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זייער הארציגער גאסטפריינדליכקייט דער אלעקסאנדרינישער געלעהרטער און דיכטער אהרן בן-ציון אבן-אלמאני און דער נגיד פון מצרים שמואל בן חנניה אבו-מאנסור, וועלכער האט דעם בעריהמטען דיכטער בעזונדער איינגעלאדען צו זיך קיין קאהירא. דאָ האבען די איבערגע-געבליבענע פריינד און פערעהרער פון דעם גרויסען דיכטער איהם אפילו געפרובט איבערערעדען, ער זאל אינגאנצען אויפגעבען די געפעהרליכע רייזע אינ׳ם הייליגען לאנד; דער בעגייסטערטער ציון-זוהן האט זיך אבער נישט אונטערגעגעבען: ער האט זיך אװעקגעלאזען אויף דעם מסוכנ׳דיגען וועג קיין פאלעסטינא, וואס האט זיך דעמאלט געפונען אונטער דער הערשאפט פון די קרייץ-פאהרער, און פון דעם מאמענט אן, זעגען נישט דערגאנגען מעהר קיינע שפורען פון דעם הייליגען וואנדערער, אזוי, אז מ׳ווייס אפילו נישט, צי זיינע פיס האבען זוכה געוועזען צו בעטרעטען די הייליגע ערד. די לעגענדע דערצעהלט, אז ר׳ יהודה הלוי, איז צוגעקומען צו די טויערן פון ירושלים, און דער-זעהענדיג פון דער ווייטען די חורבות פון גאט׳ס הויז, האט ער איינ-געגראבען דעם קאפ אין דר׳ערד, און אויסגעוויינט די בעריהמטע עלעגיע, וואס הויבט זיך אן מיט די ווערטער: ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך", אין דעם איז אנגעפאהרען אנ׳אראבישער רייטער, וועלכער האט דעם וויינענדען דיכטער צוטרעטען מיט די פיס פון זיין פערד.

דער דאָזיגער „ציון, הלא תשאלי" איז, איבריגענס, דאס בעסטע כמעט פון אלע הלוי׳ס ציונ׳ס-לידער, וואס זעגען צו אונז דערגאנגען אין די תשעה באב׳דיגע קינות. דער דיכטער שרייט אויס מיט א צובלוטיגט הארץ:

בענקסט אויך נאך דיינע קינדער, מוטער ציון,
ווי זיי, צוזייהטע און צושפרייטע בענקען?
ווילסט אויך, ווי זיי פון דיר, א ליעבען גרוס בעקומען?
דאָ האסטו איהם! א גרוס פון נאהענטע און ווייטע!
אין הארצען דורות-לאנג געוואַרעמט, טראגט איהם
פון אלע עקען וועלט, דורך ימים און מדבריות,
צו דיר אין שוים איין עלענד קינד דיינס, איינער

פון די, וואס זאפען אן, ווי טוי דיין חרמון,
די פרעמדע בערג מיט ברענעדיגע טרערען
און שטארבען אין דער פרעמד פערליעבטע און פערבענקטע...
מיך ציהט צו דיר!... בייגאכט אויף דיינע חורבות
בין איך דיין נאכט־אייל, דיין יאמערליעד;
און חלומ'ט זיך מיר נאר דיין מארגענשטערן — ווער איך
דיין נאכטיגאל, דיין קלינגענדיגע הארפע...

— — — — — — — — — — — — — —

כ'וויל זעהן, א גרויסער גאט, נאר איין שטראהל ליכט,
נאר איין שטראהל ליכט פון יענעם מארגענשטערן,
וואס דארף, וואס מוז אמאל נאך העל און ליכטיג
זיך אנצינדען אויף ציון'ס בלויען הימעל
בעגייען און בעפרישען זי מיט יוגענד...
גענוג, איין זיסען חלום לאז מיך זעהען נאך..
און אויסגעהן מיט א שמייכעל אויף די ליפען...
(אין דער איבערזעצונג פון ח. נ. ביאליק).

בעזונדער כאראקטעריסטיש פאר דעם גרויסען נאציאנאלען דיכטער איז דאס, וואס אט די ליידענשאפטליכע בענקשאפט נאך ציון איז געווען פאר איהם נישט בלויז א דיכטערישע שטימונג, נאר אויך א טיעף־ערנסטע איבערצייגונג; ר' יהודה הלוי איז געווען אויסער א לירישער דיכטער, אויך א וויטזיכטיגער און אריגינעלער דענקער, און די שענקייט, וואס ער ארויסגעוויזען ביים אויסדריקען דעם יודישען נאציאנאלען געפיהל, האט איהם נישט פערלאזען אויך דאן, ווען ער האט בעגרינדעט דעם נאציאנאלען **געדאנק** פון יודענטום.

דער הייסער נאציאנאלער יוד פון טאלעדא האט דער ערשטער בעגריפען די בעדייטונג פון יודענטום אלס זעלבסטשטענדיגע היסטארישע ערשיינונג און וועהרענד אלע יודישע פילאזאפען פאר איהם האבען זיך בסדר בעמיהט צוצופאסען די עיקרים פון דער תורה צו די יסודות פון דעם העלענישען ראציאנאליזם, — האט ר' יהודה הלוי אפען און דרייסט ערקלערט, אז דער עצם מהות פון יודענטום האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט'ן העלעניזם און איז אויך — **פיעל העכער** פון איהם.

כדי צו דערווייזען דעם אמת, האט ר' יהודה אנגעשריבען א גרויס ווערק (אין אראביש), וואס איז שפעטער איבערזעצט געווארען אין העבראיש, אונטערן נאמען „ספר הכוזרי". דאס ווערק איז געשריבען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען דעם כאזארישען קעניג בולאן (דער, וואס האט זיך מגייר געווען) מיט א גרויסען פילאזאף און דערנאך — מיט א יודישען געלעהרטען. דער פילאזאף, וועמען דער געצענדינערישער קעניג האט גערופען צו זיך, ער זאל איהם שטילען זיין אונרוהיגען געוויסען, — ענטוויקעלט א גאנצע טעאריע פון גלויבען אדער, ריכטיגער געזאגט: נישט גלויבען, אי'ם גייסט פון פלאטאן און אריסטו. ער ערקלערט דעם קעניג, אז די גאטהייט איז צו-הויך, אום צו שטעהן אין וועלכער ס'איז בעציהונג מיט'ן מענשען און צו פערלאנגען פון איהם פערעהרונגען און בעזונדערע מעשים.

דער קעניג בלייבט אבער מיט דער טעאריע נישט צופריעדען. זיין רעליגיעזער געפיהל זאגט איהם, אז ס'מוזען יא זיין גוטע מעשים און שלעכטע, געטליכע ענטפלעקונגען, א געטליכער ווילען און בכלל עטוואס אזוינס בנוגע צום מענשען, וואס די פילאזאפען מיט זייער שכל ווייסען עס נישט. דאן רופט דער קעניג צו זיך פערטרעטער פון קריסטענטום און איסלאם, און ווען ער זעהט, אז ביידע שטיצען זיך אויף דעם יסוד פון דער יודישער אמונה, ווי ער איז אויסגע-דריקט אין די היילינגע שריפטען, שיקט ער אויך נאך א יודישען געלעהרטען, וועלכער ענטוויקעלט פארן קעניג די פילאזאפיע פון יודענטום. לויט דער דאזיגער פילאזאפיע, שטיצט זיך די יודישע אמונה נישט אויף קיין השערות פון דעם מענשליכען פער-שטאנד, נאר אויף רעאלע פאקטען און ענטפלעקונגען, וואס טראגען אויף זיך דעם שטעמפעל פון היסטארישער ווירקליכקייט. יעדער מענשליכער געדאנק, יעדע פילאזאפיע קען זיך אנהויבען ערשט נאך די געשעהענע מופתים פון דער ביבעל — די מופתים, די ענטפלע-קונגען גופא געהען נישט ארונטער אונטער קיין סוג פון קריטיק. דאס איז געווען א פלוצלינגע ערשיינונג אינ'ם גאנצען וועלטאל, אין דער גאנצער יצירה: די געטליכקייט האט זיך ענטפלעקט פאר מיליאנען קינדער פון איין אויסגעוועהלטען שטאם, וועלכען זי האט געמאכט פאר'ן טרעגער און פערשפרייטער פון איהרע אמת'ען, פון איהרע פאדערונגען. זוכה געווען צו דער ענטפלעקונג האט די יודישע אומה, א דאנק איהר אנגעבוירענער זיטליכקייט, א דאנק איהר

נאַטירליכער רעליגיעזיטעט, און זי בילדעט אויף אַזאַ אופן דאָס הארץ פון דער גאַנצער מענשהייט.

ווי דאָס יודישע פאָלק אַזוי איז אויך דאָס יודישע לאַנד אויס=געוועהלט — דאָרט האָט זיך גאָט׳ס הערשאַפט בעזונדער דייטליך אַרויס=געוויזען, דאָרט האָט זיך זיין ווילען ענטפלעקט דורך די נביאים. פון זיי שטאַמען די געבאָטען און פערבאָטען אין דער תורה, וועלכע זענען געגעבען געוואָרען, כדי צו פּפלעגען און דערהאַלטען אין דער יודישער אומה די געטליך=נביאי׳שע נאַטור, כדי יעדער שריט פון דעם יודענ׳ס לעבען זאָל זיין בעשטימט צו אַ הויכען געטליכען ציעל — יודען זאָלען זיין גייסטיג=הויך, גרוים, הייליג. דעם זעלביגען צוועק האָבען אויך די יודישע צרות — דאָס הייליגע פאָלק מוז געלייטערט ווערן, אום צו קענען בעסער אויספיהרען די גרויסע ערציהונגס=פליכטען, וואָס די געטליכקייט האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט.

ביי דעם אַלעמען איז דאָך דאָס יודענטום וויים פון עקסטרעמען אַסקעטיזם. די געבאָטען פון דער תורה שטרעבען נאָר צו שאַפען אַ האַרמאָנישען לעבענס=סיסטעם, אַ סיסטעם פון אויסבילדען אין אַ בעשטימטער מאָס אַלע טיילען פון דעם מענשליכען אָרגאַניזם: עס זאָל דער גוף נישט אויסוואַקסען אויפן חשבון פון דער נשמה און דער יחיד אויפן חשבון פון כלל.

דאָס איז דער תמצית פון ר׳ יהודה הלוי׳ס רעליגיאָנס=פילאָזאָפיע, וואָס שטעלט אַוועק אויפן ערשטען פּלאַץ נישט דעם אַבסאָלוטען אמת, נאָר די האַרמאָנישע אויסבילדונג פון דעם מענשליכען גייסט, די גערעכטיגקייט אינ׳ם מענשליכען צוזאַמענלעבען און די ריינ=קייט פון דעם מענשליכען געפיהל. פון דעם שטאַנדפּונקט האָט זיך ר׳ יהודה הלוי געמוזט בעציהען נעגאַטיוו אי צו דעם שטרעבען ראַצ=יאָנאַליזם, אי צו די אַנטי=עטישע שטרעבונגען פון דער גריכישער קול=טור. ער שרייבט:

„זאָל דיך נישט פערלאָקען די גריכישע קלוגהייט, וואָס האָט קיין פרוכט נישט, נאָר בלומען... דו הערסט די רייד פון איהרע בלאָנדזשענדע חכמים, געבויט אויף שפּינוועבס און בויך=סברות, און קעהרסט דיך אום מיט אַ פוסט הארץ, נישט בעפריעדיגט, דערפאַר מיט אַ מויל פול פלוידעריי".

זעקסטעס קאַפּיטעל.

דער צווייטער קרייץ־צוג; די שמד־גזירות אין די מחמד'נישע לענדער.

אין דער צייט, ווען די געבילדעטע יודען אין שפּאַניען האָבען געאַרבייט פאַר דער אויסבילדונג פון דעם יודישען געשמאַק און דעם יודישען געדאַנק, האָבען די יודישע אַקאַדעמישע קרייזען אין פראַנקרייך פאָרטגעזעצט די פרוכטבאַרע טעטיגקייט פון דעם גרויסען ר' שלמה יצחקי אויף דעם געביעט פון דער יודישער טראַדיציע, פון דער יודישער געזעצגעבונג. דאָס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט, אונטער דער הערשאַפט פון די קעניגען לואי IV און לואי VII, ווען די יודען אין פראַנקרייך האָבען געלעבט נישט בלויז רוהיג, נאָר אויך רייך און הרחבה'דיג. יודען האָבען דאָ געהאַט אין דער צייט גרויסע הייזער און נחלאות, פעלדער און וויין־גערטנער, באַנקהייזער און גרויסע מאַגאַזינען (כמעט אַ העלפט פונ'ם רעמאָלטיגען פאַריז האָט אָנגעהערט צו יודען), און זייער פּאָליטישע לאַגע איז אויך געווען פעסט און געזיכערט. בראש פון יעדער קהלה איז געשטאַנען אַ יודישער בירגערמייסטער מיט ברייטע פאָלמאַכטען, וואָס פלעגט אויסגעקליבען ווערן פון דער קהלה און האָט זיך געפונען אונטער דער שוץ פון קעניג אָדער פון דעם באַראָן, צו וועלכען די שטאָדט האָט אָנגעהערט. יודען האָבען אפילו פאַרנומען הויכע מלוכה־פּאָסטענס, און ר' יעקב תם, איינער פון די גרעסטע תלמוד'ישע אויטאָריטעטען אין יענער צייט, איז געווען אַ גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף.

ביי אזא גינסטיגער מאטעריעלער לאגע האט די ישיבה אין צפון פראנקרייך, וואס איז געגרינדעט געווארען פון דעם גרויסען ר' שלמה יצחקי, געקענט ענטוויקלען א אינטענסיווע אקאדעמישע טעטיגקייט. נאכדעם ווי דער טעקסט פון תלמוד איז קלאר ערקלערט געווארען, האבען זיך איצט געעפענט נייע קוועלען פאר אלערליי לאגישע דרינגענישען און פערגלייכונגען, און עס איז ענטשטאנען דער פלפול, די מעטאדע פון צוגליידערן יעדער הלכה און צוגעבען צו איהר נייע מסקנות מיט נייע מעגליכקייטען. אט די צוגעגעבענע פשט'ל־דיגע טעקסטען האבען בעקומען דעם נאמען „תוספות" און די, וואס האבען זיך בעטייליגט אין דעם—„בעלי התוספות" (תוספיס'טען).

דעם קרייז פון די ערשטע תוספיס'טען האבען געבילדעט אמ־מעהרסטענטייל מיטגליעדער פון רש"ים משפחה: זיינע צוויי איידימ'ס ר' מאיר בן שמואל און ר' יהודה בן נתן (איינע פון רשי"ס טעכטער איז אליין געווען זעהר געלעהרנט אין תלמוד און זי פלעגט אין פאטער'ס נאמען ענטפערן אויף פערשידענע תלמודישע אנפראגען); זיינע דריי אייניקלעך: ר' יצחק, ר' שמואל און ר' יעקב, די זיהן פון דעם דערמאנטען ר' מאיר, און ר' יצחק בן אשר הלוי פון שפייער, רשי"ס א קרוב. די מעהרסטע פון די דאזיגע תוספיס'טען זענען געווען אויך מפרשים פון תנ"ך; דאס זענען אבער געווען מעהר אגדי'שע דרשנים, און זייערע פירושים זענען איינגענטליך געווען, ווי א מין תוספות אויך אויף די היילינע שריפטען.

א אויסנאהם פון די אלע האט געמאכט אין דער הינזיכט ר' שמואל בן מאיר (בעקאנט אונטערן נאמען רשב"ם). ער האט אנגעשריבען א פירוש אויף דער תורה אהן דרש, אהן פשט'לדיגע אגדות, נאר היטענדיג דעם פשוט'ען טייטש פון די ווערטער (פשט).

אט די רוהיגע גייסטיגע טעטיגקייט איז אבער באלד איבערגע־ריסען געווארען — אויף דעם יודישען הימעל האט זיך ווידער א פינסטערער וואלקען פערצויגען. די קריסטליכע ריטער, וואס האבען געהאט עטליכע צעהנדליג יאהר אין זייערע הענד די היילינע שטאדט (ירושלים), זענען בעזיגט געווארען פון דעם טערקישען העלד נורעד־דין, וועלכער האט זיך גענליעבען ארויסצוטרייבען די קריסטען פון גאנץ אזיען. די הילפלאזע ריטער האבען זיך דאן געווענדעט נאך הילף צו אייראפא; אויף דער בקשה האט זיך באלד אבגערופען דער פויפסט עוגעניוס III, און אין גיכען האבען די קעניגען פון פראנקרייך און

דייטשלאנד זיך שוין עוסק געווען אין די הכנות צו א נייעם קרייצצוג (47 — 1146).

כדי צוצוציהען וואס מעהר קאמפפס-ברידער, האט דער פאפסט ארויסגעגעבען א בוללא, אין וועלכער ער האט מודיע געווען, אז יענע אלע, וואס וועלן אריינטרעטען אין דער הייליגער ארמעע, דארפען ניט בעצאהלען יודען קיין פראצענט פאר זייערע חובות. וועגען דער בוללא האט, לויט א בעפעהל פון רוים, געמוזט דרשה'נען אפילו דער בעריהמטער גלח בערנארד, וועלכער איז אין אלגעמיין געווען א הייסער געגנער פון פערברעכערישע מעשים צוליעב הייליגע ציעלען. אנ'אנדער גייסטליכער, פעטער פון קליוני (דער עהרווירדיגער) האט שוין דערנאך די זאך פיעל ברייטער אוועקגעשטעלט. ער האט זיך געווענדעט צום קעניג לודוויג VII און איהם אנגערייצט געגען יודען, בעשולדיגענדיג זיי אין די פערשיעדענסטע פערברעכענס. דערביי האט דער הייליגער ווידער איבערגעחזר'ט דעם אלטען אויפטו וועגען דער יודישער „אונגלויביגקייט".

„צו וואס נוצט עס אונז, — האט ער געשריעבען דעם קעניג — זיך אוועקצולאזען אין ווייטע לענדער זוכען די שונאים פון קריסטענטום, ווען די גאט-לעסטערנדע יודען, פיעל ערגער פון די סאראצענען, לעבען דא צווישען אונז, שענדענדיג קריסטוס'ען און די הייליגקייטען פון דער קירך! גלויבט דאך דער סאראצען גלייך ווי מיר, אז קריסטוס איז פון א יונגפרוי געבוירען, און איז דאך פערפלוכט, ווייל ער גלויבט ניט אין קריסטוס'עס לעבעדיג ווערן, היינט ווי שוין די יודען, וואס לייקענען אלץ אב. איך פאדער ניט, מ'זאל די פערשאלטענע טויטען, דען עס שטעהט געשריעבען: „דו זאלסט זיי ניט טויטען"; נאר זיי זאלען, ווי דער ברודער-מערדער קין, פערברענגען זייערע יאהרען אין גרויסע צרות, אין שאנד — עס זאל זייער לעבען ערגער זיין פון טויט. זיי זענען אבהענגיג, עלענד, דערדריקט, שרעקעדיג — זאלען זיי-זשע בלייבען אין דעם מעמד אזוי לאנג, ביז זיי וועלן זיך ניט אומקעהרען אויפן וועג פון זייער רעטונג. ניט טויטען זאלסטו זיי, נאר פאר זייער ניעדערטרעכטיגקייט אין א צוגעפאסטער מאס בעשטראפען". דאן געהען א רייהע פארשלאגען וועגען אוועקנעהמען ביי יודען זייער פערמעגען און אזוי ווייטער.

לודוויג האט די רשעות'דיגע פארשלאגען ניט אנגענומען, און א דאנק די געווויסענהאפטע יועצים פון קעניג, די גייסטליכע סוגער און בערנארד,

זענען נישט אנגעווענדט געווארען קיינע רדיפות געגען די יודישע קהלות אין פראנקרייך.

אין דייטשלאנד, דאגעגען, האבען די יודישע קהלות, וועלכע זענען נאך נישט געהאט צו זיך געקומען פון די ערשטע בלוטיגע וואונדען, שוין איבערגעלעבט נייע צרות און פערפאלגונגען. דא איז דער קייזער, קאנראד III, אהנמעכטיג געווען, און די צעווילדעטע באלקס-מאסען זענען וואס ווייטער אלץ מעהר צופלאמט געווארען פונ'ם בלוטיגען רעליגיעזען פאנאטיזם. דער דאזיגער פאנאטיזם איז נאך שטארקער פונאנדערגעבלאזען געווארען א דאנק די פייערדיגע דרשות פון דעם פראנצויזישען מאנאך רודאלף; דער לעצטער איז אהן דעם ווימען פון זיינע אויפזעהער ארומגעגאנגען פון שטאדט צו שטאדט און פון דארף צו דארף און געדרשה'נט, אז דער קרייץ-צוג דארף זיך אנ-הויבען פון די יודען: זיי דארפען פערטיליגט אדער אבגעשמד'ט ווערן.

די יודען פון די רהיין-געגענדען זענען איצט אלזא ווידער גע-שטאנען פאר א גרויסען אונגליק. עס האט זיך אפילו דער קייזער אליין אויף זיי מרחם געווען און זיי אבגעגעבען די שטאדט נירענבערג און נאך עטליכע פעסטונגען, וואו די בלוטיגע הענד פון די קרייץ-פאהרער האבען נישט געקענט דערגרייכען; דאס לאנד איגגאנצען האט זיך אבער געפונען אונטער דער הערשאפט פון איינצעלנע פעאדאלען און בישאפען, און דעם קייזער'ס ווארט האט דא קיין בעדייטונג נישט געהאט. דא האבען מעכטיג געקלונגען רודאלפ'ס ווערטער אינ'ם נאמען פון גאט, אינ'ם נאמען פון דער היילינער קירך, און באלד האבען זיך אנגעהויבען ווייזען פרוכטען פון די קערנער, וואס דער היילינער האט פערזייהט.

די ערשטע קרבנות זענען געפאלען אין אויגוסט 1146, אין דער געגענד פון קעלן און שפייער; עס זענען אכזריות'דיג געטויט געווארען ר' שמעון פון טריר און א פרוי מינא פון שפייער. די יודען פון די איבריגע קהלות האבען דאן אנגעהויבען זיך צו פערזיכערן מיט א געוויסער שוץ: זיי האבען בעצאהלט בעדייטענדע סומעס געלד און אבגעדונגען ביי די פירשטען זייערע פעסטונגען און שלעסער. דער קארדינאל-בישאף פון קעלן, ארנאלד, האט איבערגעגעבען די ארטיגע יודען די פעסטונג וואלקענבורג ביי קעניגסווינטער און האט זיי אפילו ערלויבט זיך צו פערטיידיגען מיט געוועהר. אין די דאזיגע פעסטונגען זענען די בעהאלטענע געווען אויסער געפאהר; האט אבער

ייער פון זיי געוואגט, זיך צו ווייזען אויף דער ווייסער וועלט - איי-
ער פון די ברידער גלייך גע'שמד'ט אדער געטויט געווארען.

די קירכען-זיילען פון דער רהיין-געגענד זענען אבער אין אלגעמיין
געווען געגען דער בלוטיגער אנארכיע, וואס האט זיך פערשפרייט
אין לאנד, און זיי האבען גענומען זוכען מיטלען געגען דעם פייערדיגען
אניטאטאר רודאלף, וועלכער איז וואס ווייטער אלץ ווילדער און חוצפה'-
דיגער געווארען. דער מיינצער בישאף האט זיך געווענדעט צום גרעסטען
קירכליכען אויטאריטעט פון יענער צייט, בערנארד פון קלערוואָ, און
איהם געבעטען, ער זאל ווירקען אויף דעם צעווילדעטען מאנאך. דער
הייליגער בערנארד האט דאן פערעפענטליכט א שארפען פראטעסט
געגען רודאלפ'ס דרשות און פערזיכערט, אז די רדיפות אויף יודען
זענען געגען דעם אמת'ען גייסט פון קריסטענטום. אין א קורצער צייט
ארום איז אט דער גלח אליין געקומען קיין דייטשלאנד, כדי צו
ווירקען אויפן קייזער, ער זאל זיך אויך אוועקשטעלן בראש פון א
מחנה קרייץ-פאהרער, און דאן האט ער ווידער גערדרשה'נט פאר'ן
המון און איהם אויפגעפאדערט, צו שוינען די יודען.

די דרשות פון דעם הייליגען בערנארד האבען שוין אבער איצט
נארנישט געקענט אויפטאן אנטקעגען די אויפגערייצטע אינסטינקטען
פון דער מאסע, וואס איז, אגב בעמערקט, געווען אויך אויסגעהאל-
טענער פון די אלע עהרליכע מוסר-זאגער'ס. „אויב עס איז א מצוה —
האט דער קריסטליכער המון גאנץ לאגיש געדרונגען — צו טויטען אונ-
גלויביגע טערקען, איז שוין ממילא אויך קיין עבירה נישט אומצו-
ברענגען די נאכמעהר אונגלויביגע יודען". ווען עס האט זיך, צום
אונגליק, גראד געמאכט, אז ביי ווירצבורג האט מען געפונען א דער-
הרג'עטען קריסט, האבען די אנגעזאמעלטע קרייץ-פאהרער גלייך פער-
שפרייט א קלאנג, אז יודען זענען די רציחה בעגאנגען, און באלד
נאכדעם זענען זיי בעפאלען די ווירצבורגער (25 אדר 1147) יודען
און צוואנציג פון זיי געטויט. צווישען די קדושים האט זיך געפונען
א בעריהמטער ר' יצחק בן אליקום, וועלכען די רוצחים האבען
דערשטאכען מיט א שווערד, ווען ער איז געזעסען פערטיפט איבער
א הייליגען ספר. אנדערע יודען זענען אזוי אכזריות'דיג געשלאגען
געווארען, אז די „הייליגע" האבען זיי אנגענומען פאר דער'הרגע'טע,
און שפעטער האבען זיך מיטליידיגע קריסטען אויף זיי דערבארימט
און אריינגענומען צו זיך אין די הייזער. די אכזריות'דיגע רציחות

האָבען טיעף געריהרט אויף דעם בישאָף פון שטאָדט: ער האָט די יודישע מערטירער געלאָזען מקבר זיין ביי זיך אין גאָרטען, און בעזאָרגט די לעבען-געבליבענע יודען אין א דערביי־איגער פעסטונג.

פון דייטשלאנד האָבען זיך די רציחות ווידער אריבערגעטראָגען קיין פראנקרייך. אין קאראנטאָן איז פאָרגעקומען א אמת'ע מלחמה צווישען די הייליגע באנדעס און א מחנה בעוואָפענטע יודען, וואָס האָבען זיך צונויפגעזאמעלט אין איין הויף; די יודען זענען ענדליך בעזיעגט און כמעט אלע אויסגע'שחט'ען געוואָרען. אין ראמיו איז דער המון בעפאלען די יודען דעם צווייטען טאָג שבועות; דערביי האָבען זיך די רוצחים אריינגעריסען אין הויז פון דעם אָנגעזעהענסטען יודישען גאון אין פראנקרייך, ר' יעקב תם, צורויבט אלץ, וואָס זיי האָבען דאָרט געפונען, צוריסען די הייליגע ספרים און דעם בעל הבית אליין געשלעפט אין פעלד אויסערן שטאָדט. דא האָבען זיי דעם געפאנגענעם פריהער געפייניגט מיט אלערליי ענויים און דערביי ערקלערט: „דו בינזט דער גרעסטער ביי יודען, דעריבער דארפען מיר זיך אין דיר נוקם זיין פאר אונזער געקרייציגטען אויסלייזער". דערווייל איז פאר דעם אָרט פון דער שרעקליכער עקזעקוציע גראד פערבייגעפאָהרען א ריטער, וועלכער האָט ר' יעקב'ן געקענט. דער לעצטער האָט דאן געבעטען הילף ביי דעם בעקאנטען ריטער, צוזאָגענדיג איהם א טייערען פערד, און ער האָט אויסגעבעטען ר' יעקב'ס קערפער פון די מערדערישע הענד (1147 — 48). נאָכדעם זענען שוין אין פראנקרייך, א דאנק דעם איינפלוס פון דעם אויבען דערמאָנטען בערנאַרד, מעהר קיינע יודישע שחיטות נישט פאָרגעקומען.

א בעסערן גורל האָבען געהאט די יודישע קהלות אין ענגלאנד, וואו יודען האָבען, זינט ווילהעלם דעם בעזיעגער, אָנגעהויבען אויסצעוואנדערן פון פראנקרייך. זיי האָבען פון די קרייץ-פאָהרער נישט געליטען, א דאנק דער שוץ פון קעניג סטעפאן. דאגעגען האָבען די בעהמישע יודען דאס מאָל אויך שווער געליטען פון די דורכגעהענדע קרייץ-ברידער: פון זיי זענען געפאלען ביז הונדערט פופציג קרבנות. פריי ער אָבגעאָטעמט האָבען יודען ערשט נאָכדעם, ווי די הייליגע מחנות זענען אריבער די גרענעצען פון מערב-איירא פא; ערשט דעמאָלט האָבען די יודען אָנגעהויבען צו פערלאָזען זייערע בעהעלטענישען. דעמאָלט זענען די אנוסים אויך אריבער צוריק צום יודישען גלויבען, נישט געשטערט פון קיינעם.

בכלל, האט דער פאנאטיזם פון צווייטען קרייץ-צוג פערשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות, ווי דער ערשטער, ווייל די הערשענדע קרייזען זענען איצט מעהר פעראינטערעסירט געוועזען צו בעשיצען יודען; פאר דער שוץ האבען יודען אבער זעהר טייער געצאהלט. דער דייטשער קייזער איז פון יענער צייט אן בעטראכט געווארען, ווי א יודישער בעשיצער, און דאס האט געבראכט דערצו, אז די יודען, וועלכע האבען זיך ביז אהער גערעכענט פאר פרייע בירגער פון לאנד, זענען געווארען קאמער-קנעכט פון דער רוימיש-דייטשער אימפעריע. אין אנהויב האט דער נאמען בעטייט בלויז דאס, אז די יודען זענען אונבעריהרבאר און זיי דארפען דערפאר צאהלען א געוויסען שטייער. וואס ווייטער האט מען אבער אנגעהויבען אריינצולעגען אין דעם נאמען אלץ מעהר דריקונגען, און דער סוף איז געווען, אז די יודען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אויף איין מדרגה מיט שקלאפען און לייב-אייגענע. אט די פערדקנעכטונג האט ארויפגעלעגט א בעזונדער פינסטערן שטעמפעל אויף דער גאנצער פסיכיק פון די דייטשע יודען: זיי האבען פערלוירען יעדען שוואונג פון געדאנק, זענען נאכמעהר איינגעשלאסען געווארען אין זיך און אפגעריסען געווארען אינגאנצען פון דער ממשות-דיגער ווירקליכקייט.

גלייכצייטיג מיט די שרעקליכע יודישע פערפאלגונגען אין די לענדער פון מערב אייראפא, האט זיך פאר די יודען אין צפון-אפריקא אויך אנגעהויבען א רייהע פון שווערע קלעפ און רדיפות. אבדאלא איבן טומארט, בעאיינפלוסט פון דעם מיסטישען מחמדנישען פילאזאף אלגהאזאלי, האט אויפגערודערט אלע בערבערישע שטאמען געגען קונסט און וויסענשאפט און בכלל געגען די פרייזיניגע אלמאראווידישע הערשער. דער אויפשטאנד פון די דאזיגע רעליגיעז-זיטליכע אלמאהאדען (בעקענער פון איין איינציגען גאט, געגען די סוניטישע בולשטעבליכע פערקערפערונגען פון דער גאטהייט) האט באלד ארומגעחאפט גאנץ צפון-מערב אפריקא, און נאך איבן טומארט'ס טויט האט זיך זיין תלמיד אבדול-מומען אוועקגעשטעלט בראש פון דער אלמאהאדישער בעוועגונג. אונטער דער אנפיהרונג פון דעם פאנאטישען העלד, זענען די אלמאהאדען געגאנגען פון נצחון צו נצחון, און צוזאמען מיט דער הערשאפט פון די אלמאראווידען האבען

זיי געוואָלט צו פערניכטען אויך יעדען שפור פון אַנ'אַנדער גלויבען, אויסער דעם ריין-מחמד'נישען. אַרייַנקומענדיג אין דער צפון-אַפריקאַנישער הויפטשטאָדט מאַראָקאָ (1146), האָט דער נייַער הערשער צוזאַמענגערופען אַלע יודען פון דער קהלה, און זיי ערקלערט פאָלגענדעס: „איהר לייַקענט אין דער שליחות פון דעם נביא מחמד, און גלויבט, אַז דער משיח, וואָס וועט צו אייַך קומען, וועט אייַערע געזעצען בעשטעטיגען און אייַער גלויבען בעפעסטיגען. אייַערע עלטער-זיידעס האָבען אָבער פערזיכערט, אַז אָט דער משיח וועט קומען שפעטסטענס איין האַלבען יאָהרהונדערט נאָך מחמד'ס ערשייַנען. אָט דער האַלבער יאָהרהונדערט איז שוין לאַנג אַריבער און אייַער משיח איז נישט געקומען. מיר קענען אייַך דעריבער נישט לאָזען מעהר אין אייַער אונגלויבען; מיר דאַרפען אייַערע שטייַערן נישט; איהר קענט זיך אויסוועהלען: אָננעהמען דעם איסלאַם אָדער שטאַרבען".

די דאָזיגע ערקלערונג האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע פערצווייפלונג אין די יודישע קרייַזען, און נאָך פיעל בקשות און השתדלות'ען איז דער הערשער מרוצה געוואָרען, צו לאָזען אויסוואַנדערן די יודען פון לאַנד נאָך אַ בעשטימטען טערמין. דאַן האָבען מאַסען יודען אויסגעוואַנדערט אין די שכנישע מחמדנ'ישע און אפילו אויך קריסטליכע לענדער; אַ סך זענען אָבער אויך אייַנגעגאַנגען אויף אַ פשרה מיט זייער געוויסען: זיי האָבען לפנים אָנגענומען דעם איסלאַם, וואָס האָט זיי צו קיין זאַך נישט פערפליכטעט, און געהיים אָבגעהיט אַלע געבאָטען פון דער תורה. צווישען די לעצטע האָבען זיך געפונען אפילו בעקאַנטע רבנים און געזעצלעהרער — זיי האָבען זיך געטרייסט דערמיט, וואָס מ'צווינגט זיי נישט צו קיינע נעצענדיגערישע אָדער אַזוי פערברעכערישע מעשים, און דאָס אייַנציגע, וואָס זיי האָבען צו טאָן, איז נאָכזאָגען די פאָרמולע, אַז מחמד איז געווען אַ נביא. אָט די מחמד'נישע אנוסים האָבען אפילו געהאַט עפענטליכע ישיבות, וואו הונדערטער תלמידים האָבען געשטודירט דעם תלמוד.

אין אַ יאָהר-צוויי אַרום איז גאַנץ דרום שפּאַניען שוין אויך געלעגען אין די הענד פון די העלדישע אַלמאָהאַדען און אויך דאָ איז די יודען געשטעלט געוואָרען דער אולטימאַטום: איסלאַם אָדער אויסוואַנדערונג. דערבייַ האָבען זיי גלייַך חרוב געמאַכט די שענע יודישע שוהלען אין אַנדאַלוזיען, וואָס האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פראַכט און געשמאַק. דאַן זענען אונטערגעגאַנגען די בעריהמטע

ישיבות אין סעווילא און לוצענא (1148—49), און װער ס'האט נאר געקענט, איז אנטלאָפען אינ'ם קאסטילישען טאָלעדא. די איבריגע האָבען געטאָן דאס אײגענע, וואס די יודען אין אפריקא: האָבען אנגענומען לפנים דעם איסלאם.

דער זאמעלפונקט פאר די אנטלאָפענע פון דעם מחמדנישען פאנאטיזם איז איצט, ווי געזאגט, געווען דאס קריסטליכע קאסטיליען. דער קלוגער און מענשענפרײַנדליכער קײזער אלפאָנזאָ רײמונדעז (1126—1157) האט די יודען זעהר גוט בעהאנדעלט, און דערצו האָבען דאָ די אנטלאָפענע בעקומען א שטארקע שטיצע פון דעם נשיא ר' יהודה אבן עזרא, וועלכער האט געשפּיעלט א בעדײַטענדע ראָליע אינ'ם קאסטילישען מלוכה-לעבען. ער האט די אנגעקומענע עמיגראנטען ארויסגעוויזען א אמת'ע ברידערליכע גאסט-פרײַנדליכקײט, און אין גיכען איז די קאסטילישע טאָלעדא געוואָרען א בעדײַטענדער צענטער פאר יודישען וויסען און שאפען.

די אנגעזעהענסטע צווישען די דאָרטיגע אויסגעוועהלטע יודישע גײַסטער פון יענער צײַט זענען געווען ר' אברהם אבן-דאוד און ר' אברהם אבן עזרא. דער ערשטער (געב. 1110, געשט. 1180) איז געװען גוט בעהאװענט אין אלע וויסענשאפטליכע געביעטען פון יענער צײַט און האט זיך בעזונדער אָבגעגעבען מיט געשיכטע, יודישער ווי אלגעמײנער. אבן דאוד איז געווען א בעגאבטער, קלאָרער גײַסט, וואס האט זיך בעשעפטיגט מיט די העכסטע פּראָבלעמען פון דעם מענשליכען פערשטאנד, און בעמערקענדיג אין די יודישע קרײַזען א געוויסע צוריקגעצויגענקײט פון דער פילאָזאָפיע, האט ער זיך בעמיהט צו דערווײַזען (אין זײַן אראביש געשריבענעם ספר אמונה רמה), אז דאס יודענטום פערפליכטעט יעדען יודישען יחיד, זיך צו פערטיעפען אין די פראגען פון וועלט און לעבען. די פליכט פון יעדען יודען איז: נישט צו גלויבען בלינדערהײד אין די יסודות פון דער תורה, נאר זיי קריטיש און מיט'ן פולען בעוואוסטזײַן צו בעגרײַפען.

די פראקטישע געבאָטען פון דער תורה טײלט אבן דאוד אײַן אין פינף קאטעגאָריעס. צו די ערשטע העכערע קאטעגאָריעס געהערן די געזעצען, וואס דערמאָנען דעם מענשען אן גאט דעם העכשער און בעשעפער, וואס מאכען איידעלער און פײַנער דעם מענשענס גע-פיהלען און זײַן געזעלשאפטליכען בעוואוסטזײַן; דאן געהען די אלע געזעצען וועגען קרבנות, וועגען כשר און טרפה און אזוי ווײַטער.

אבן דאוד איז אויף אזא אופן דא ארויסגעטרעטען נעגען דעם שטאנדפונקט פון ר' יהודה הלוי, וועלכער זעהט אין די קרבנות, למשל, א ווילכטיגען יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג (כדי צו דער-האלטען די נביאיש-געטליכע נאטור פון דעם יודישען שטאם.)

מעהר בעדייטונג פון אבן-דאוד'ס פילאזאפישע אנשויאונגען האבען זיינע שאפונגען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „ספר הקבלה" האט אבן דאוד אזוי ווי געוואלט דערווייזען די גאנצע היסטארישע קייט פון דער יודישער מסורה, אנגעהויבען פון דעם ערשטען יודישען פיהרער און געזעצגעבער און ענדיגענדיג ביז זיין אייגענער צייט, אום אויף אזא אופן צו שיצען דאס רבני'שע יודענטום נעגען די אנפאלען מצד די קאראאימער. דאס איז א היסטא-ריש-גענויע כראנאלאגישע רשימה פון אלע געזעצלעהרער און רעליגיע-זע אויטאריטעטען, וואס דאס יודענטום האט געהאט אין אלע צייטען און אלע לענדער. דערביי זוכט דער היסטאריקער בעזונדער צו בע-טאנען, אז „די גייסטיגע הענעמאניע פון מזרח איז איבערגעגאנגען צום מערב, און אז די שפאנישע רבנים, אלס אויטאריטעטע ערקלע-רער פון דער תלמודישער געזעצגעבונג, זענען געזעצליכע נאכפאלגער פון די בבלי'שע גאונים" (דובנאוו).

טיעפער און פיעלזייטיגער פון ר' אברהם אבן דאוד איז געווען ר' אברהם בן מאיר אבן עזרא פון טאלעדא (געב. 1092). דאס איז געווען א אונרוהיגער, קריטיש-שארפער גייסט מיט טיעפע קענטעניסען אין אלע צווייגען פון דעם מענשליכען און יודישען וויסען; דערביי אבער אויך נישט אויסגעהאלטען און פול מיט סתירות און הפכים. ער האט זיך בעשעפטיגט מיט שפראך- און ביבעל-פארשונג, אסטראנאמיע, מאטעמאטיק און פילאזאפיע; דאס זענען אבער געווען בלויז צושפליטערטע בליצען פון גייסט, וואס האבען זיך קיינמאל נישט פעראייניגט אין איין ארגאנישער גאנצער אויפפאסונג. אבן עזרא איז געווען אייגנצייטיג א אונערמידליכער שארפער קריטיקער און א קנעכט פון טויטען בוכשטאב, א ראציאנאליסט און א מיסטיקער, א אינערליכער מאמין אין גאט און פול מיט שרעק פאר א „שלעכטען שטערן".

פון טאלעדא האט אבן עזרא אויסגעוואנדערט יונגערהייד, און אין אלגעמיין האט איהם דאס גאנצע לעבען קיין זאך נישט געגליקט. שטענדיג ארים און פערלאזען, האט ער אליין אנגעהויבען קוקען אויף

זיך, ווי אויף א פערמשפט'ען לא יוצלח, וואס קען שוין מעהר אויף קיין גוטס נישט האפען, און דאס האט איהם געמאכט פאר א פרעה־ליכען — אבער נישט גוטמוטיגען — קבצן. ער קלאגט זיך אין איין עפיגראם: „איך בעמיה מיך, רייך צו ווערן, און קען נישט — די שטערן פון מיין הימעל זענען צו מיר פיינדליך. ווען איך וואלט אנהויבען האנדלען מיט תכריכים, וואלט קיין מענש מיין גאנצען לעבען נישט געשטארבען; וואלט איך־זשע מאכען ליכט פאר א סחורה, וואלט ביז מיין טויט די זון נישט אונטערגעגאנגען. קום איך פריה צום האר, זאגט מען: ער האט שוין אוועקגעריטען; קום איך אין אבענד, זאגט מען: ער האט זיך שוין געלעגט; אלץ איינס: צי איז ער איז אוועק־געפאהרען, צי האט ער זיך געלעגט — ער וועט, א, שוין נישט העלפען מיך, געבוירענעם אהן א (גליקס־) שטערן".

אבן עזרא האט דורכגעוואנדערט צפון אפריקא, מצרים, פאלעס־טינא און בבל; דאן האט ער זיך אומגעקעהרט קיין אייראפא און איז פערבליבען אין איטאליען, וואו יודען האבען צו יענער צייט גאנץ רוהיג געלעבט. אזוי ווי דער גייסטיגער צושטאנד פון די איטאליענישע קהלות איז געווען זעהר א געפאלענער, האט דאס אנקומען פון דעם ספרדישען חכם ארויסגערופען א שטארקע צופריעדענהייט און אויך א שטארקע אויפלעבונג אין די מעהר אינטעליגענטע קרייזען פון איטאל־יענישען יודענטום. אלט און יונג האט זיך ארומגעקליבען ארום דעם געלעהרנטען אבן עזרא, און ער האט זיי איבערראשט מיט זיינע רייכע און פיעלזייטיגע קענטענישען. עס האבען זיך זאגאר געפונען מעצענא־טען, וועלכע האבען דעם געלעהרנטען וואנדערער גאסטפריינדליך אויפגענומען און געשטיצט; ער האט אבער זיך נישט אויפגעהאלטען לאנג אין איין ארט, און איז כסדר איבערגעפאהרען פון איין שטאדט אין דער אנדערער (סאלערנא, לוצענא, מאנטוא).

אין איטאליען זייענדיג, האט אבן עזרא פערפאסט א פירוש אויף א גרויסען טייל פון די הייליגע שריפטען. דאס איז א מייסטער־ווערק, געשריבען אין א קורצען, שארף־געשליפענעם סטיל, וואס ער־קלערט דעם איינפאכען, נאטירליכען זין פון די הייליגע טעקסטען, זיך שטיצענדיג אויף דעם גראמאטישען און לאגישען צוזאמענהאנג צווישען די פסוקים גופא, ווי צווישען די געשעהענישען, וועגען וועל־כע עס רעדט זיך אין זיי. דערביי לאזט דער ערקלערער גאנץ אפט פאלען פון זיין פעדער שארפע קריטישע בעמערקונגען איבער פערשיע־

דענע סתירות אין די פסוקים פון די הייליגע שריפטען און קומט אויף דעם סמך צו זעהר דרייסטע בעשלוסען וועגען דער יודישער מסורה. אין קורצע פערשטעלטע רמזים ניט, למשל, אבן עזרא צו פערשטעהן, אז געוויסע פסוקים פון דער תורה זענען צוגעשריבען געווארען פון א שפעטערדיגער האנד — א אויפטו, וואס האט געדינט אלם יסוד פאר אלע שפעטערדיגע ביבעל־קריטיקער.

אין דער צייט האט אבן עזרא אנגעשריבען נאך א רייהע אנדערע ווערק איבער אסטראנאמיע, אסטראלאגיע, מאטעמאטיק, פילאזאפיע און צוויי דריי ספרים איבער דער העברעאישער גראמאטיק.

פון איטאליען וואנדערט אבן עזרא אריבער אין צפון־פראנקרייך, און פון דארטין קיין ענגלאנד. דא פאלט דער פריינדליגער אבן עזרא מיט אמאל אריין אין א טאן פון א פאנאטישען מאמין, און ער טרעט שארף ארויס נעגען דעם בעריהמטען רשב"ם דערפאר, וואס יענער האט זיך ערלויבט אבצוטרעטען פון דער מסורה אין זיין פירוש אויף דער תורה. אין יאהר 1160 בעגעגענט מען דעם אייביגען וואנדערער ווידער אין נארבאנא (דרום־פראנקרייך), וואו ער ארבייט ווייטער איבער זיין גרויסען פירוש אויף תנ"ך און איבער נאך אנדערע ווערק. דאן פערלאזט ער אויך פראנקרייך און קעהרט זיך נאר צוריק אום קיין שפאניען; ווי ס'איז צו גלויבען, איז איהם אבער נישט געלונגען צו בעטרעטען נאכאמאל די ערד פון זיין געבורטסלאנד, נאך וועלכער ער האט זיך פלוצלינג פערבענקט, און ער איז געשטארבען אין קאלאגאר, צווישען נאווארא און קאסטיליען (אין יאהר 1167).

אין דער צייט האט דאס יודישע פראנקרייך אויך געהאט א רייהע בעדייטענדע פערזענליכקייטען, וועלכע האבען נאכמעהר בעפעסטיגט די בעדייטונג פון פראנצויזישען יודענטום. ר' יעקב תם (רבינו תם) פון ראמעריו, וועלכער איז מיט נסים נצול געווארען פון די הענד פון די קרייצפאהרער, איז געווען דער גרעסטער תלמודישער אויטאריטעט פון זיין צייט, און וואס ס'געהערט צו פלפול (אנאליטישער שארפקייט) האט ער „נישט געהאט צו זיך קיין גלייכען, זינט דער תלמוד איז אבגעשלאסען געווארען". די בעהאלטענסטע ווינקעלעך און די פערפלאנטערסטע וועגען פון דעם גרויסען תלמודישען לאבירינט זענען געשטאנען פאר איהם אפען, און ער האט דעם גאנצען געביעט בעהערשט מיט א אונגעוועהנליכער קלארקייט. זייענדיג זעהר רייך, האט ר' תם נישט פערנומען קיין אפיציעלע רבנות; שוין דאן אבער האט זיין נאמען זיך

פונאנדערגעטראָגען איבער אלע קהלות פון שפאניען און איטאליען און פון אומעטום האָט מען זיך געווענדט צו איהם, ווי צום העכסטען שופט. די תשובות אויף אלע שאלות זענען דערנאָך צונויפגעזאמעלט געוואָרען אינ'ם ספר הישר, און אויסער דעם האָט ר' תם געלאָזען נאָך זיך א גרויסע ליטעראַרישע ירושה אין דער קאָלעקטיווער זאמלונג פון די בעלי התוספות, צווישען וועלכע ער פערנעהמט כמעט דעם אנגעזעהענסטען אָרט.

ר' יעקב תם איז אויך געוועזען דער ערשטער, וואָס האָט געשאַפען א מין צענטראַל-אָרגאַן פאַר דער יודישער געזעצגעבונג, ווי בכלל פאַר די אינווענינגסטע אנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען. ער האָט געלאָזען צונויפרופען קאָנגרעסען פון רבנים, ענליך צו די קירכען-קאָנגרעסען, וואָס האָבען זיך בעראַטען וועגען אלע ענינים פון כלל און אָנגענומען פעסטע בעשלוסען. דער ערשטער פון די דאָזיגע רבני'שע צוזאמענפאָהרען איז פאָרגעקומען אין יאָהר 1160, אונטער דער אָנפיהרונג פון ר' תם גופא. אויף דעם צוזאמענפאָהר איז בעשלאָסען געוואָרען, אז אלע סכסוכים און טענות צווישען איין יודען און דעם אנדערן מוזען אויסגעגלייכט ווערן נאָר אין א יודישען בית-דין, און יענע יודען, וואָס ווענדען זיך מיט זייערע אָנקלאָגען אין די אלגעמיינע געריכטען פון לאַנד, ווערן בעשטראָפט מיט א חרם, ד. ה. זיי ווערן אויסגעשלאָסען פון דער יודישער קהלה. די זעלבּיגע שטראָף איז בעשטימט געוואָרען אויך פאַר די יודען, וואָס קויפען און פערקויפען אלערליי קירכליכע מכשירים, ווייל דאָס רייצט אויף דעם קריסטליכען המון געגען יודען. אויף די ווייטערדיגע צוזאמענפאָהרען זענען אָנגענומען געוואָרען א גאנצע רייהע בעשלוסען מיט דעם צוועק, צו בעפעסטיגען די נאָרמען פון דעם יודישען לעבען אין דער פאמיליע און אין דער קהלה. ר' גרשום'ס תקנה געגען פיעלווייבעריי איז בעשטעטיגט געוואָרען אויף אייביג פאַר דער גאנצער אומה; די געזעצען וועגען דער רעכטליכער לאגע פון דער פרוי און וועגען גט'ען זיך זענען גענוי בעשטימט געוואָרען; דערביי האָט איינער פון די צוזאמענפאָהרער שאַרף פערבאָטען: האנדלען מיט פאלשע געלד, מסר'ן און שפיעלען אין קאָרטען.

אין דריי צוזאמענפאָהרען האָט זיך ר' תם אליין נאָך בעטהייליגט, און דער גרעסטער טהייל פון זיינע יאָהרען נאָך דעם אונגליקליכען קרייץ-צוג איז איהם אין אלגעמיין אריבער במנוחה; נאָר עטליכע

חדשים פאר זיין טויט איז איהם בעשערט געווען צו זיין אנ'עדות פון א בלוטיגער יודישער שחיטה.

דאס איז פארגעקומען אינ'ם שטעדטיל בלוא, אויפן ברעג פון טייך לואר, וואו ס'האבען געוואוינט ביז פערציג יודישע משפחות. איינמאל איז א יוד געגאנגען פארנאכט אויסבאדען זיין פערד, און צוזאמען מיט איהם איז געגאנגען אנטרינקען זיין פערד אויך א קריסטליכער קנעכט, וואס האט געדיענט ביים הויפטאויפזעהער פון שטעדטיל; דערווייל האט זיך דאס פערד פון דעם קריסטליכען קנעכט דערשראקען פאר אימיצען און זיך שטארק צעווילדעוועט; דאס האט דעם קנעכט אויפגערייצט און ער איז געקומען צו זיין בעל הבית מיט א שרעקליכער אנקלאגע געגען דעם יודען: ער האט געזעהען, ווי דער יודישער רייטער האט אריינגעווארפען אין וואסער א געשחט'טען קריסטליך קינד. דער הויפטמאן האט די אנקלאגע גלייך איבערגעגעבען דעם הערשער פון שטעדטיל, גראף טהעאבאלד מיט דער ערקלערונג, אז דאס קינד איז געוויס געשחט'ען געווארען, פון יודען צוליעב דעם יום טוב פסח. דער גראף האט דאן געלאזען אריינזעצען אין געפענגניש אלע יודען פון שטעדטיל, אויסער דער איינציגער פרוי פולצעלינא, צו וועלכער ער איז געווען בעזונדער גוט געניגט. אט די קלוגע פרוי האט זיך גענומען משתדל זיין ביי איהר געליעבטען גראף פאר די אונשולדיגע יודען, און ער איז שוין גרייט געווען זיי צו בעפרייען פאר א בעשטימטער סומע געלד; דא האט זיך אבער אריינגעמישט אין דעם ענין דער ארטיגער גייסטליכער און נישט דערלאזען דעם גראף, ער זאל זיך בעציהען צו דער אנקלאגע מיט אזא לייכטקייט. ווי אזוי-זשע האט דאך געזאלט דערוויזען ווערן די יודישע שולד אין אזא הארבען פערברעך? דערצו האט דער גלח פארגעלעגט דעם מיטעל, וואס האט זיך געוועהנליך פראקטיצירט אין מיטעלאלטער ביי אזעלכע פאלען: די וואסער-פראבע. דער קנעכט-בעשולדיגער איז אריינגעזעצט געווארען אין א שיפעל, וואס מ'האט פריהער אנגעפילט מיט געהייליגטען וואסער; אט דאס שיפעל האט מען געלאזען איבערן טייך, און ווען עס איז נישט אונטערגעגאנגען, האט עס געדיענט פאר א זיכערן בעוויז, אז די בעשולדיגונג איז אמת. דער גראף האט גלייך נאך דעם „פאקטישען בעוויז" ארויסגעגעבען א בעפעהל צו פערברענען לעבעדיגערהייד אלע יודען פון שטעדטיל. פון דעסטוועגען האט דער גלח זיי צוגעזאגט א פאלשטענדיגע בעגנעדיגונג, אויב

זיי וועלן איבערגעהן צום רייִנעם גלויבען; די אונגליקליכע האבען אבער דעם פארשלאג מיט פעראכטונג אבגעווארפען. געהענדיג צום שרעקליכען שייטער-הויפען, האבען די העלדישע מערטירער נישט געקלערט און נישט געצווייפעלט, און זינגענדיג דעם פייערליכען הימן „עלינו לשבח לאדון הכל“ זענען זיי אריינגעשפרונגען אין די פלאטערנדע פייער-צונגען (20 סיון 1171). בסך הכל זענען עס געוועזען פיער און דרייסיג מענער און זיעבעצעהן פרויען — צווישען די לעצטע אויך פולצעלינא.

אט די בלוטיגע טראגעדיע האט אויפגעטרייסעלט דאס גאנצע פראנצויזישע יודענטום, און ר׳ יעקב תם האט בעשטימט דעם בלוטיגען טאג אין בלוא אלס טאג פון פאסטען און טרויער פאר אלע יודישע קהלות. מיט דעם תענית איז אויף אזא אופן פעראייביגט געווארען אויך דער ערשטער אויסברוך פון דער רשעות׳דיג-עקעלהאפטער „עלילת דם“ (בלוט-בלבול, די בעשולדיגונג, אז יודען טרינקען פסח דאס בלוט פון קריסטליכע קינדער), וואס האט פון דעמאלט אן שוין טויזענדער יודישע קרבנות איינגעשלונגען, און ווערט נאך ביז היינטיגען טאג אויסגענוצט פון אלערליי בארבארען אלס מיטעל, אנצורייצען דעם פינסטערן המון געגען יודען.

צו דעם תענית האבען צוויי יודישע פייטנים פערפאסט בעזונדערע הארצרייסענדע פיוטים, אין וועלכע עס ווערן בעקלאגט די היילינגע קרבנות פון גאט און זיין תורה. פיוטים צו פערשידענע תפילות זענען, איבריגענס, פערפאסט געווארען אויך פון ר׳ תם אליין, און ווען דער בעריהמטער ר׳ אברהם אבן עזרא איז געקומען קיין פראנקרייך, האט איהם ר׳ תם געשיקט א שענע בעגריסונג אין גערייםטע פערזען. דאס האט דעם שפאנישען דיכטער נישט ווייניג פערוואונדערט, און ער האט געענטפערט דעם פראנצויזישען גאון מיט א עפיגראם: „ווער האט עס דעם פראנצויז אריינגעבראכט אין הויז פון דער פאעזיע? ווי קומט א פרעמדער צו בעטרעטען א היילינגען ארט? און וואלט אפילו יעקב׳ס שיר ווי מן זיס זיין — איך בין די זון, אין מיינע שטראהלען וועט דער מן צוגעהן“. אויף דעם שטאלצען זעלבסטבעוואוסטזיין האט ר׳ תם געענטפערט מיט גרוים עהרפורכט און שטארקע קאמפלימענטען („איך בין אברהם׳ס א געקויפטער קנעכט, און בויג זיך און קניע פאר איהם“), וואס האבען דעם דיכטער טיעף

געריהרט. דער לעצטער האט דאן אויסגעשריען מיט דער געוועהנליכער איבערטריבענער פייערליכקייט פון יענער צייט: „צי פאסט עס פאר'ן גרעסטען פון גאט'ס פאלק און זיין פיהרער, זיך צו ערניעדריגען אין א בריעף צו א פעראכטעטען פון פאלק? זאל דעם מלאך פון גאט פערמיטען זיין, צו קניען און זיך צו בוקען פאר בלעם'ען!"

זיעבּעטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין דער עפּאָכע פון רמב״ם.

אויב די ערשטע העלפט פון צוועלפטען יאָהרהונדערט האָט פערייניגט דעם קרייץ מיט דער האַלבּער לבנה אין׳ם קאַמפּף מיט די „אונגלויבּיגע״ יודען, האָט די לעצטע מיט דער צווייטער העלפט פון דעם יאָהרהונדערט זיך נאָך מעהר דערנעהנטערט צו דער שרעקליכער צייט פון פיין, עלענדקייט און אונמענשליכער אכזריות. דאָס דרייצעהנטע יאָהרהונדערט עפענט פאַר יודען אַ תהום פון אונענדליכער פינסטערניש, אין וועלכען עס דרינגט קיין איין ליכטיגער שטראַהל נישט אַריין. יודען ווערן פערעמד, פעראַכטעט און דערשלאַגען אויפ׳ן גאַנצען ערד־קוגעל, און מוזען יאָהר־יעהרליך ברענגען צעהנדליגער און הונדערטער קרבנות אויף דעם מזבח פון דער אַרומיגער בּיזוויליגקייט, פון דער אַרומיגער פעראַכטונג צו די היימלאָזע אַבּגעזונדערטע עקשנים, פון דעם אַרומיגען רעליגיעזען פאַנאַטיזם. דערווייל, אין די לעצטע צעהנדליגער פון צוועלפטען יאָהרהונדערט, זענען אָבּער נאָך געווען נישט ווענִיג ליכטיגע פונקטען אין דעם יודישען גלות־לעבּען.

אין אַ נוטער לאַגע האָבּען זיך געפונען די יודען אין צפון־שפּאַניען; דאָ האָבּען יודען געוואוינט אין די פינף קריסטליכע קעניגרייכען: קאַסטיליען, לעאָן, אַראַגאָניען, פּאָרטוגאַל און נאַווארא. אין דרום־שפּאַניען דאַגעגען, אין׳ם מחמד׳נישען אַנדאַלוזיען, האָבּען זיך קיין עפענטליכע יודען נישט געטאָרט געפינען צוליעב דעם פאַנאַטיזם פון די אַלמאָהאַדען. די פריהערדיגע בּעריהמטע צענטערן פון יודישען שאַפען און דענקען: קאָרדאָווא, סעווילא, גראַנאַדא, לוצענא — זענען געשטאַנען

ווײַסט, און זייער פּלאַץ האָט פערנומען טאָלעדאָ, די הויפּטשטאָדט פון קאַסטיליען און פון צפון שפּאַניען בכלל. די יודישע קהלה אין טאָלעדאָ האָט געצעהלט אין יענער צייט ביז צוועלף טויזענד מיטגליעדער, און צווישען די פּרעכטיגע בנינים פון שטאָדט האָבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די יודישע שולען, „וואָס האָבען צו זייער שענהייט, ווי ס'דריקט זיך אויס א דעמאָלדיגער כראָניקער, קיין גלייכען נישט געהאַט". יודען האָבען זיך דאָ פערנומען מיט אלערליי געשעפטען און זענען געווען זעהר רייך: האָבען געהאַט פּרעכטיגע פּאַלאַצען און אפילו אויך אייגענע, יודישע ריטער, וואָס האָבען קאָנקורירט מיט די קריסטליכע אריסטאָקראַטען. עטליכע יודען האָבען פערנומען אָנגעזעהענע מלוכה-פּאָסטענס; אזעלכע זענען געווען ר' יוסף בן שלמה אבן שושן, וועלכער איז געווען זעהר בעליבט אין הויף פון אלפאָנזאָ VIII און געטראָגען דעם טיטול נשיא, און אברהם אבן-אלפאכאר, א בעגאַבטע, גייסטרייכע קינסטליער-נאַטור, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך בעדייטענדע שפּורען אין דער אראַבישער ליטעראַטור.

געלעבט האָט נאָך דעמאָלט אויך דער אלטער היסטאָריקער און רעליגיאָנס-פילאָזאָף ר' אברהם אבן דאוד; ער איז ערשט אין יאָהר 1180 געפאַלען אלס קרבן פון א געוויסען פאָלקס-אויפשטאַנד. בעת דעם זעלבינגען אויפשטאַנד זאָל האָבען אומגעקומען אויך די שענע יודישע געליבטע פון קעניג, רחל-פאָרמאָזאַ, וועלכע האָט גאַנצע זיבען יאָהר בעהערשט דעם קעניגס הארץ, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער איז געווען אפיציעל פערהייראַט מיט א ענגלישער פּרינצעסין.

אלס גלייכבערעכטיגטע בירגער, האָבען זיך די קאַסטילישע יודען ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, און אין דעם קריעג פון קעניג אלפאָנזאָ מיט די אנדאַלוזישע אלמאָהאדען האָבען די יודען א שטאַרקען אנטהייל גענומען. זיי האָבען אוועקגעשענקט זייערע גיטער פאַר די הוצאות פון דער מלחמה, און בעת דער שלאַכט ביי אלאַרקאָס (19 יולי 1195) האָבען זיי נישט וועניג מיטגעהאָלפען, ארויסצושטופען פון לאַנד די מעכטיגע מורישע מחנות.

נישט ערגער האָט זיך יודען געלעבט אין אראַגאָניען, צו וועלכער עס האָט אָנגעהערט אויך קאַטאַלאָניען. דאָ האָט געהערשט דער

פריזיניגער און קונסט-ליבענדער אלפאנזא II (1162 — 1196), און אלם אזעלכער האט ער שוין נישט געקענט זיין פיינדליך געשטימט צו די געבילדעטע און בעגאבטע יודען. זיין יועץ און הויף-דיפלאמאט איז געוועזען דער געלעהרנטער יודישער דיכטער ר' ששת בינבי-נישתי, וועלכער איז אויך געשטאנען בראש פון דער יודישער קהלה אין דער אראגאנישער הויפטשטאדט בארצעלאנא, און ר' שמואל אבן-חסדאי הלוי, (1165 — 1217), „דער קוואל פון קלוגהייט און ים פון געדאנקען".

אין טאדעלא, א קליינע שטאדט אויף דער גרענעץ צווישען אראגאניען און נאווארא, האט זיך אויפגעהאלטען א בעדייטענדע, גלייכבערעכטיגטע יודישע קהלה. דאס איז די געבורטס-שטאדט פון דעם בעריהמטען רייזענדען בנימין בן יונה (בנימין פון טאדעלא), וועמען די יודישע און אויך די אלגעמיינע פעלקער-געשיכטע האט א סך צו פערדאנקען פאר זיינע אינטערעסאנטע און אמת'ע ידיעות. ער האט דורכגעוואנדערט (1165 — 1173) א גרויסען טייל פון דרום-אייראפא און אויך א טייל פון אזיען און אפריקא, האט בעאבאכטעט אין יעדען לאנד און אין יעדער שטאדט די איינענטימליכקייטען און זיטען פון דער בעפעלקערונג, און בעשריבען די אינטערעסאנטע בעאבאכטונגען אין א בעזונדער ספר אונטערן נאמען „מסעות בנימין" (בנימין'ס רייזען). — א גרעסערע צאהל בעריהמטע פער-זענליכקייטען האט ארויסגעגעבען די קליינע קהלה אינ'ם קאטאלאנישען שטעדטיל גערנא, וואו ס'האט זיך אויסגעצייכענט די פאמיליע גערונדי. דא איז געבוירען געווארען ר' זרחיה הלוי (גערונדי), וועלכער האט געמאכט א שטארקען רושם אין די יודישע אקאדעמישע קרייזען מיט זיין שארף-קריטישער בעציהונג צו די ווילען פון דער תלמודישער געזעצלעהרע.

אין די פראווינצען אויף יענער זייט פירענעען, לאנגעדאק און פראוואנס, האבען יודען אויך זעהר גליקליך איבערגעלעבט דעם סוף פון צוועלפטען יאהרהונדערט. די הערשאפט איבער די דאזיגע דרום-פראנצויזישע פראווינצען איז געוועזען צוטיילט צווישען צעהנדליגער קלע-נערע און גרעסערע מושלים, וועלכע האבען יודען אנפערטרויט אלער-ליי פעראנטווארטליכע פאסטענס און בכלל זיך בעצויגען צו זיי מיט אכטונג און סימפאטיע. דא האט זיך דעריבער די יודען מאטעריעל אויך גוט געלעבט: זיי האבען געהאט אייגענע גיטער און נהלאות

און געפירט אונגעשטערט א גרויסען האנדעל מיט שפאניען, איטאליען, ענגלאנד, עגיפטען און די ווייטערע מזרח-לענדער.

די בעדייטענדסטע קהלה אין דרום-פראנקרייך איז געווען נארבאנא. אט די קהלה האט זיך געפונען אונטער דער אנפיהרערשאפט פון ר׳ קלונימוס בן ר׳ טודרוס, א אוראייניקעל פון דעם לעגענדארישען ר׳ מכיר, וועלכען קארל דער גרויסער נאך זאל האבען געבראכט פון איטאליען קיין פראנקרייך און איבערגעגעבען די נשיאות איבער די פראנצויזישע יודען. אין נארבאנא האט זיך פאר יענער צייט אויפגע-האלטען די בעריהמטע משפחה קמחי, וואס האט בעדייטענדעס אויפ-געטאן נישט בלויז פאר די פראוואנס-יודען אליין. דער שטאמפאטער פון דער משפחה, ר׳ יוסף בן יצחק קמחי (1170), האט איבער-זעצט פון אראביש אין העברעאיש דעם בעריהמטען „חובת הלבבות״ פון ר׳ בחיי הספרדי, געשאפען א פירוש אויף תנ״ך און פערפאסט א סך פיוטים. איהם ווערט אויך צוגעשריבען א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום, געשאפען אין דער פארם פון א דיאלאג צווישען א „גלויביגען״ (יודען) און זיינעם א געגנער. דער גלויביגער ערקלערט, אז דער איינציגער מאסשטאב פאר יעדען גלויבען איז די זיטליכקייט פון זיינע אנהענגער, און אט זעהט מען טאקי, אז צווישען יודען זענען נישט בנמצא קיין רוצחים און גזלנים, די יודישע קינדער ווערן ערצויגען אין פרומקייט און ערליכקייט, די יודישע מעדלעך זיצען ציכטיג און צניעות׳דיג ביי די עלטערן אין דערהיים, יודען שטיצען זיך איינער דעם אנדערן, שפייזען דעם הונגעריגען, לייזען אויס דעם געפאנגענעם און צייכנען זיך בכלל אויס מיט אלערליי מעשים טובים, וועהרענד די קריסטען גיעבען ארויס פון זיך שרעקליכע פערברעכער און צייכנען זיך נישט אויס מיט קיינע בעזונדערע מענשליכע מדות. דערביי איז כאראקטעריסטיש דער פאקט, וואס דער קריסט לייקענט אט די טענה נישט אב, און דאס איינציגע, וואס ער האט אויפצעווארפען דעם יודישען מאמין, איז דאס, וואס יודען נעהמען פראצענט. אויף דעם ענטפערט איהם דער מאמין, אז קריסטליכע וואכערניקעס זענען אויך פערהאן נישט וועניג, וועלכע בערויבען זייערע איינענע ברידער; די יודישע פראצענטניקעס אבער דריקען וועניגסטענס נישט די יודישע ארימע לייט.

די טעטיגקייט פון ר׳ יוסף קמחי האט פארטגעזעצט זיין יונגערער זוהן דוד קמחי (1160—1235). ער איז געווען דער לעהרער

פון העברעאיש אי פאר די יודען, אי פאר די קריסטען פון איראפא, א דאנק זיין העברעאישער גראמאטיק (מכלול) און זיינע פירושים אויף עטליכע ספרים פון תנ"ך; דאס זענען אבער געווען נישט קיין אריגינעלע זעלבסטשטענדיגע שאפונגען. דער אזוי גערופענער רד"ק (ר' דוד קמחי) האט אליין געפונען פארטיג פאר זיך אין די ווערק פון די גרויסע ספרד'ישע שפראך- און ביבעל-פארשער אבן-גנאח און אבן עזרא, און זיין איינציג פערדיענסט בעשטעהט נאר אין דעם, וואס ער האט די יודען פון פראנקרייך און דייטשלאנד בעקאנט מיט די פילאלאגישע און עקזעגעטישע פארשונגען פון די דאזיגע גדולים.

אין נארבאנא האט זיך א געוויסע צייט אויפגעהאלטען אויך דער דיכטער ר' יהודה בן שלמה אלחריזי (1165—1225) פון טאלעדא, וועלכער דערמאנט שטארק דעם דיכטער שלמה אבן צאקבל. ער האט געשריבען העברעאישע מאקאמען, וואס צייכנען זיך אויס מיט דער פליסיגקייט און לייכטקייט פון זייער שפראך, אבער נישט מעהר. זיינע שירים זענען געווען מעהר טעכנישע קונסט-ווערק: אין זיי פעהלט די לירישע ווייכקייט, דאס לעבעדיגע געפיהל און דער ריטמישער קלאנג פון הלוי'ס, אבן-גבירול'ס און אפילו אבן-עזרא'ס דיכטונגען.

נישט ערגער, ווי אין נארבאנא האט זיך אין יענער צייט געלעבט די יודען אין בעזיער. דא זענען די בעציהונגען צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג געווען גאנץ ערטרעגליך א דאנק דעם צופאל, וואס א סך ארטיגע קריסטען האבען אנגעהערט צו די אלבינעזער, די כופרים אין דער הייליגקייט פון פויפסט. די יודען האבען אבער דא געהאט צו ליידען יעדען יאהר אין די פסחא-טעג פון דעם אלטען מנהג, וואס די גלחים האבען איינגעפיהרט, אויפצורייצען די פינסטערע מאסען צו א פאגראם געגען יודען. די פארשטעהער פון דער קהלה האבען זיך דעריבער כסדר משתדל געווען פאר'ן ארטיגען מושל, ער זאל אבשאפען דעם שענדליכען מנהג, און ענדליך האט זיך זיי דאס איינגעגעבען צו פועל'ן פון דעם וויצע-גראף ראגער. דער לעצטער האט געשלאסען מיט דער קהלה א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען יעדער גייסטליכער, וואס וועט פאר פסחא אויפהעצען דעם המון געגען יודען, וועט ארייננעלעגט ווערן אין חרם, און דאגעגען האט זיך די קהלה פערפליכטעט איינצוצאהלען יעדעס יאהר אין די טעג — פיער פונט זילבער.

א בעדייטענדע יודישע קהלה האט זיך געפונען אין דער בליהענ־דער האנדעלסשטאדט מאנפעליע, די הויפטשטאדט פון דרום־פראנק־רייך; זי איז אבער אין קולטורעלער הינזיכט פיעל ניעדריגער געשטא־נען פון דער קהלה אין דעם דערביייאיגען לוניעל. דא האט זיך געפונען א ישיבה, וואס האט קאנקורירט מיט נארבאנא, און צוגעצוי־גען מאסען תלמידים פון דער פרעמד, פערזארגענדיג זיי מיט אלעם נויטיגען. בראש פון דער קהלה און אויך פון דער ישיבה איז געשטא־נען ר' משולם בן יעקב (געשט. 1170), א אנערקענטער תלמודי־שער געלעהרנטער און דערצו א ן'עושר. דא איז אויך אויסגעוואקסען די משפחה אבן־תבון, וואס האט פעראייביגט איהר נאמען אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער ליטעראטור. דער ערשטער, ר' יהודה בן שאול אבן תבון (1120—1190), וואס האט פון גרא־נאדא אהער איינגעוואנדערט איבער די רדיפות פון די אלמאהאדען, איז געוועזן א בעריהמטער ארצט מיט א רייכער מעדיצינישער פראקטיק; דערביי האט ער גרינדליך בעזעסען די אראבישע און העברעאישע שפראכען. דאס האט בעוואויגען דעם רייכען ר' משולם, אבן תבון'ס א גוטער פריינד, צו א פרוכטבארען שריט: ער האט אויפגעפאדערט ר' יהודה'ן איבערצוזעצען אין העברעאיש די ווערק פון די גרויסע ספרדי־שע חכמים. און אבן תבון האט מיט פערגניגען דעם פארשלאג אנגע־נומען: ער האט איבערזעצט כסדר די ווערק פון ר' סעדיה גאון („האמונות והדעות"), ר' שלמה אבן גבירול („תקון מדות הנפש"; איבער פראגען פון מאראל און פילאזאפיע), ר' בחיי בן פקודי (חובת הלבבות), ר' יהודה הלוי (ספר הכוזרי), ר' יונה אבן גנאח און נאך אנדערע אנערקענטע יודישע דענקער. דאס איז א אוצר פון יודישע גייסטיגע שאפונגען, וואס וואל־טען געווים פערלוירען געגאנגען אהן די העברעאישע איבערזעצונגען. די לעצטע זענען, איבריגענס, נישט זעהר בעפריעדיגענד, צוליעב דעם איבערזעצער'ס פעדאנטיזם: זיי זענען ווערטליך און בינדען זיך שקלאפיש צום אראבישען אריגינאל; דערביי האבען זיי אבער ארייני־געבראכט א מאסע נייע העברעאישע אבסטראקטע בעגריפען, וועלכע זענען פערבליעבען אין דער שפראך און א סך מיטגעווירקט צו איהר ענטוויקלונג.

פיעלזייטיגער און געבילדעטער פון ר' יהודה אבן תבון איז גע־וועזן זיין זוהן שמואל (1150 — 1230). ער איז געוועזן טיעף

געבילדעט אין מעדיצין, תלמוד, אראבישע ליטעראטור און נאָך אנדערע וויסענשאַפטליכע געביעטען, און האט דערצו אויך פיעל געדייזט אין פערשיעדענע לענדער. זיך בעזעצענדיג ענדליך אין מארסעל, האט דער געבילדעטער שמואל אבן תבון געשריעבען עטליכע אייגענע ווערק איבער ביבעל-פארשונג און פילאָזאָפיע. דערנאָך האט ער זיך שטארק צוגעבונדען צום רמבם'ס ווערק, און די בעדייטענדע פון זיי איבערזעצט.

אין פּאָסקיער, נישט וויים פון ליונעל, האט זיך געפונען א יודישע קהלה פון פיערציג מיטגליעדער. דאָ האט געלעבט און געווירקט דער בעריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר' אברהם בן דוד („ראב"ד בעל ההשגות"; געב. 1125, געשט. 1197). ער האט געגרינדעט א גרויסע ישיבה, וואָס האט צוגעצויגען מאסען תלמידים, און זייענדיג אליין זעהר רייך, האט ער די אלע תלמידים אויסגעהאלטען כמעט אויף זיין אייגענעם חשבון. אלס תלמודיסט האט ער אויך, ווי ר' זרחיה הלוי, זיך בעזונדער אויסגעצייכענט מיט זיין קריטישער חריפות און מיט זיינע דרייסטע ארויסטרעטונגען געגען די בעריהמטעסטע תלמודישע אויטאָריטעטען. ר' אברהם בן דוד האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט קבלה און געשאפען אויף דעם געביעט עטליכע ספרים.

פאר די יודען פון צפון-פראנקרייך האָבען די לעצטע צוויי צעהנדלינגער פון צוועלפטען יאָהרהונדערט געבילדעט די גרענעץ-וואנט צווישען גליק און אונגליק. געשיצט פון קעניג לודוויג VII האָבען יודען דאָ גאנץ רוהיג געלעבט: דער קעניג האט זיך נישט גערעכענט מיט די רשעות'דיגע קאנאָנישע פערפאָלגונגען און געגעבען יודען אלערליי זכיות און הנחות. אָט די לאגע האט זיך געענדערט אין די צייטען פון קעניגס נאָכפאָלגער, פיליפּ אויגוסט, וועלכער האט אין אנהויב אויך זיך געפרובט איינשטעלען פאר יודען און איז אפילו דערפאר אריינגעלעגט געוואָרען אין חרם. דער דאָזיגער פעראָריימטער העררשער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, אום צו קענען פיהרען זיינע מלחמות, און ער האט געוואָרפען אַ'אויג אויף די יודישע קאפיטאלען. צו דעם צוועק האט ער איינמאל אין א שבת (16 יאנואר 1180) געלאָזען ארעסטירען (כמעט אָהן א שום בעשולדיגונג) אלע יודען, וואָס האָבען זיך געפונען אין שוהל ביים דאווגען, און אויף אזא אופן ארויסגעריסען פון זיי פופצעהן הונדערט זילבער-מארקען אויסלײַז

געלד; דאס איז אבער געווען נאר א פארשפיעל. נאך אין דעם זעלביגען יאהר האט דער קעניג ערקלערט פאר נישט גילטיג אלע חובות, וואס יודען האבען געמאהנט ביי קריסטען, און א פינפטעל פון די זעלביגע חובות האט געמוזט ארײנקומען אינ'ם אוצר המלוכה. און ביי דער רציחה האבען זיך די פרומע יועצים פון קעניג נאך נישט אבגעשטעלט: מיט איין יאהר שפעטער איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, אז אלע יודען זאלען אויסוואנדערן פון קעניג'ס לאנד; דערביי מעגען זיי מיטנעהמען מיט זיך נאר זייערע בעוועגליכע גיטער, און אלע זייערע הייזער, פעלדער, וויינגערטנער, וויין-קעלטער'ס און אזוי ווייטער — געהען איבער אין רשות פון קעניג. די פערלאזענע שוהלען זענען דאן פערוואנדעלט געווארען אין קירכען, און די אונגליקליכע יודען פון פאריז מיט איהר אומגעגענד, וואס האבען דא געלעבט זייט הונדערטער יאהרען, האבען געמוזט נעהמען דעם וואנדער-שטעקען אין האנד. צום גליק איז דער שטח פון קעניג'ס מלוכה נישט גרויס געווען, און די אויסוואנדערער זענען אונגעשטערט אויפגענומען געווארען פון די יודישע קהלות אין די איבריגע פראנצויזישע פראווינצען.

מיט עטליכע יאהר שפעטער האט דער זעלביגער פיליפ-אויגוסט איינגעטונקט זיינע הענד אין יודיש בלוט: ער האט איבער א נישט וויכטיגען צופאל געשטעלט די יודען פון שטעדטיל ברי דעם בעקאנטען אכזריות'דיגען אולטומאטום: שמד אדער טויט; די אונגליקליכע האבען זיך אבער אפילו נישט פערקלערט איבער דעם פארשלאג און איבער הונדערט פון זיי זענען פערברענט געווארען לעבעדיגערהייד מיט „שמע ישראל!" אויף די ליפען.

אונטער דער צייט האבען זיך אנגעהויבען הכנות צו א נייעם, דריטען, קרייץ-צוג. דער העלדישער סאלאדין האט נישט געוואלט ארויסלאזען פון זיינע הענד די היילינע שטאדט: אפילו דער בעריהמטער ריכארד לייבענהארץ פון ענגלאנד האט זיך געמוזט אונטערגעבען דעם מחמד'נישע זיגער און שליסען מיט איהם א שענדליכען שלום. דאס האט ארויסגערופען א נייעם פלאם פון רעליגיעזער בעגייסטערונג, און באלד האבען געוויסע שלוחים פון פויפסט (אינאצענץ III) ווידער געדרשה'נט וועגען די „אונגלויביגע" יודען און אויפגערייצט געגען זיי די צופלאמטע קריסטליכע מאסען. די דאזיגע התלהבות האט ארומגעכאפט אויך די הערשענדע באראנען און גראפען פון די פראנצויזישע

פּראָווינצען, און זיי האָבען אַרויסגעטריבען די יודען פון זייערע געביעטען, אַרויספּרעסענדיג פון זיי פריהער דאָס לעצטע, וואָס זיי האָבען פערמאָגט. דאַן איז פאָרגעקומען אַ מערקווירדיגע ערשיינונג: פיליפּ-אויגוסט, דער געוועזענער שונא ישראל, האָט איצט פריינדליך אויפגענומען ביי זיך אין לאַנד אַלע אויסגעוויזענע פון די אַנדערע פּראָווינצען, זאָגאַר אויך יענע, וואָס ער אַליין האָט זיי געהאַט פערטריבען (יולי 1198). און דאָ איז ווידער געשעהען דאָס אייגענע, וואָס אין דייטשלאַנד: דער בעשיצער איז אין דער זעלביגער צייט געוואָרען אויך האר און איינענטימער פון די אונגליקליכע יודען. יודען זענען פון דער צייט אָן געוואָרען, ווי אַ מין בעזונדערע קאַסטע פון לייב-אייגענע; זיי האָבען קיין רעכט נישט געהאַט, זיך פריי צו בעוועגען פון איין אָרט אין אַנדערען, זייער פערמעגען האָט געהערט צום קעניג אָדער צום אָרטיגען באַראָן, און אין דעם אינווענטאַר פון יעדער נחלה זענען אַריינגעגאַנגען „אַלע נוטיגע זאַכען און יודען“.

אין ענגלאַנד און אין די פראַנצויזישע פּראָווינצען, וואָס האָבען אָנגעהערט צו ענגלאַנד, האָבען יודען געלעבט אין מנוחה און רחבות. זיי האָבען געוואוינט אין די גרויסע שטעדט, און אין לאָנדאָן האָבען זיי אַפילו געהאַט אייגענע פּרעכטיגע פּאַלאַצען. דאָ האָבען קיין גרויסע אָפּקלאַנגען נישט געפונען די אויפרופען צום ערשטען און צווייטען קרייץ-צוג, און ממילא זענען די יודען אויך פריי געוועזען פון שמד-רדיפות. פערקעהרט נאָך: ביי אַ סך ענגלענדער האָט זיך דעמאָלט אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע נייגונג צום יודענטום, און ווי די כראָניקער פון יענער צייט גיבען איבער, זאָל דאָ האָבען זיך געפונען זאָגאַר אַ גאַנצע קהלה פון לויטער גרים. — זייערע גייסטיגע גדולים און מנהיגים האָבען די ענגלישע יודען בעצויגען פון פראַנקרייך; אַזעלכער איז געוועזען דער לאָנדאָנער רב און ראש ישיבה, ר׳ יעקב פון אָרלעאַנס, אַ תלמיד פון בעריהמטען רבינו תם און איינער פון די בעדייטענדסטע תוספות׳טען.

אַזוי האָט זיך יודען געלעבט אין דער גאַנצער צייט פון היינריך דעם II-טענס הערשאַפט; דאַן האָבען זיך פאַר זיי אויך אָנגעהויבען רדיפות און שווערע פערפאָלגונגען. דעם ערשטען קלאַפּ האָט דאָס ענגלישע יודענטום בעקומען גלייך אינ׳ם קרוינונגס-טאָג פון היינריכ׳ס נאָכפאָלגער, דעם בעריהמטען ריכאַרד לייבענהאַרץ; ווען דער

ניינעקרוינטער הערשער (3 סעפּט. 1189) האָט זיך אומגעקעהרט פון דער קירך אין פּאַלאַץ, האָט אַ יודישע דעפּוטאַציע זיך געוואָלט פאָרשטעלען פאַר איהם און, צווישען אַנדערע, אויך איבערגעבען דעם קעניג אַ רייכע טייערע מתנות; זיי האָט אָבער מיט אַ פינסטערן פּנים עמפּפאַנגען דער ערצבישאָף פון קענטערבורי, באַלדווין, און ערקלערט, אַז פון יודען נעהמט דער קעניג קיין מתנות נישט אָן און זיי אַליין זאָלען גלייך אַרויסגעהן פון זאַל. אָט די בלוטיגע באַליידיגונג האָט געווירקט אָנשטעקענד אויפ'ן המון: עס האָבען זיך גלייך פערשפּרייט קלאַנגען, אַז דער קעניג האָט געהייסען פערטיליגען די יודען, און די פאָלגע דערפון איז געוועזען אַ שרעקליכער פּאָגראָם, וואָס האָט איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות און פערניכטעט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע הייזער. צווישען די קרבנות איז געוועזען דער דערמאָנטער ר' יעקב פון אָרלעאַנס, און איין איינציגער יוד, דער רייכער בענעדיקט פון יאָרק, וועלכער איז אויך געוועזען איינער פון דער דעפּוטאַציע, האָט זיך געלאָזען לפנים אָבשמד'ען. — ווען דער קעניג האָט זיך אויף צומאָרגענס דערוואוסט פון דער שרעקליכער שחיטה, האָט ער די הויפּט-שולדיגע בעשטראָפט מיט'ן טויט, און גלייך צושיקט שלוחים אין אַלע שטעדט מיט שטרענגע בעפעהלען געגען יעדען מין יודענפערפאָלגונג. ריכאַרד האָט זאָגאַר גערופען צו זיך דעם כלומר'שטען משומד בענעדיקט, און הערענדיג פון איהם, אַז ער איז אין האַרצען אַ יוד און וויל שטאַרבען אַ יוד, האָט ער איהם ערלויבט אַראָבצוּוואַרפען פון זיך די קריסטליכע מאַסקע.

דער ריטערליכער הערשער האָט אָבער באַלד פערלאָזען דאָס לאַנד, זיך שטעלענדיג בראש פון דעם נייען קרייץ-צוג, און דעמאָלט האָבען זיך אין דער פּראָווינץ איבערגעחזר'ט די לאָנדאָנער סצענעס. אין די בליהענדע האַנדעלס-שטעדט לין און נאָרוויטש זענען מאַסען יודען פערברענט געוואָרען מיט זייערע הייזער צוזאַמען, נאָר אַמטעהרסטען געליטען האָט די קהלה אין יאָרק, וואו ס'האָבען זיך געפונען עטליכע זעהר רייכע יודען, צווישען זיי אויך דער דערמאָנטער בענעדיקט. די הילפלאָזע האָבען זיך געפּרובט שיצען אין אַ אָבגעדונגענעם קעניגליכען פעסטונגס-שלאָס; דעמאָלט האָט די גאַנצע בעפעלקערונג פון שטאָדט זיך צונויפגעזאַמעלט אַרום שלאָס און איהם בעלאַגערט; דערביי האָבען עטליכע דיענער פון דער הייליגער קירך אָבגעהאַלטען פייערליכע גאָטעסדיענסטען, געלייענט תפילות און אפילו די האָסטיע

גענומען, אום אויסצובעטען בײַ דער געטליִכער השגחה אַ נצחון איִבער דעם הײַפעל אײַנגעשׁלאָסענע, בעלאַגערטע יודען .

און דיִ תפלות האָבען געוויִרקט, חאָטש ניִשׁט איִנגאַנצען און ניִשׁט אַזוי, וויִ דיִ מתפללים האָבען פערלאַנגט . האָבענדיִג פאַר זיִך דעם אויסוואַהל פון טויט אָדער שמד, האָבען דיִ בעלאַגערטע זיִך אָבגעשׁטעלט אויף דאָם ערשׁטע : זײַ האָבען אַלע קאָסטבאַרקײַטען פערברענט, אַרומגעלעגט פײַערן בײַ אַלע אַרויסגאַנגען און זיִך אײַנער דעם אַנדערן מיִט׳ן מעסער געדיִענט . יאָצעאום, דער ראש הקהלה, האָט דער ערשׁטער אַרײַנגעזעצט אַ מעסער איִן דער ברוסט פון זײַן געליִעבטער פרוי (חנה), און באַלד האָט דער רב פון שׁטאָדט דעם זעלביִגען מעסער איִהם איִן האַרצען אַרײַנגעזעצט . אַזוי זענען אַלע בעלאַגערטע (איִבער פיִנף הונדערט) אומגעקומען אײַנער פון אַנדערנ׳ם הענד, און פון דער גאַנצער יאָרקער קהלה איִז קײַן אײַנציִגער יוד ניִשׁט איִבערגעבליִעבען .

מיִט אײַן טאָג שׁפעטער זענען איִן ס״ט עדמונד אויסגעקוילעט געוואָרען זיִבען און פופציִג יודען פון דיִ הענד פון דיִ קרײַץ-פאָהרער, און דעם זעלביִגען גורל האָבען געהאַט כמעט אַלע יודיִשׁע קהלות איִן ענגלאַנד (בײַ דיִ שׁחיטות איִז אומגעקומען אויך דיִ קהלה פון דיִ ג ר י ם). ווען ריִכאַרד האָט זיִך דערוואוסט פון דיִ רציחות, האָט ער אפיִלו געפרובט האַרט בעשׁטראָפען דיִ שׁולדיִגע ; דאָם האָט אָבער קײַן גרויסע בעדײַטונג ניִשׁט געהאַט, און דערצו איִז דיִ ענגליִשׁע ממשלה איִן גיִכען איִבערגעגאַנגען צו ריִכאַרד׳ס ברודער, י אָ ה אַ ן (דער קעניִג אָהן אַ לאַנד), וועלכער האָט זיִך איִנגאַנצען געפונען אונטער דעם אײַנפלוס פון דער קיִרך .

עטוואָס בעסער וויִ איִן פראַנקרײַך און ענגלאַנד איִז געווען איִן יענער צײַט דיִ לאַגע פון דיִ יודיִשׁע קהלות איִן דײַטשׁלאַנד . דאָ זענען דיִ יודען דאָך געשׁטאַנען אונטער דער שׁוץ פון דיִ קיִסריִם, און קײַנער האָט ניִשׁט געוואַגט, זײַ שׁאַרף אָנצוגרײַפען . דערצו ווערט דיִ יודיִשׁע קאַמער-קנעכטשׁאַפט אויך אָבגעשׁוואַכט פון יאָהר צו יאָהר, און דער הערצאָג לעאָפאָלד פון עסטרײַך האָט זאָגאַר געהאַט בײַ זיִך אַ יודיִשׁען פיִנאַנץ-מיִניִסטער, מיִט׳ן נאָמען ש ל מ ה, וועלכער האָט געהאַלטען קריִסטליִכע דיִענער, ניִשׁט קוקענדיִג אויף דעם פערבאָט פון דיִ קיִרכליִכע געזעצען . איִן שׁלעזיען האָבען יודען אויך געהאַט אײַגענע נחלאות מיִט קריִסטליִכע דיִענער, זײַ האָבען אָבער מיִט דער צײַט פערלאָרען

די גיטער און זיך בעזעצט אין די גרויסע שטעדט, וואו זיי האבען געגרינדעט געשעפטען און באנקהייזער.

בײַ דער גאנצער טאלעראנטער בעציהונג צו יודען מצד די הערשער, האבען זיי אבער געהאט נישט וועניג אויסצושטעהן פון דעם טיעף-רעליגיעזען דייטשען המון, צווישען וועלכען די גלחים האבען פערשפרייט די לעגענדע וועגען קריסטליך בלוט און וועגען אנדערע יודישע "פערברעכענס". אט די פיינדליכע שטימונג פון דער ארומיגער קריסטליכער בעפעלקערונג האט פון דעסטוועגען נישט געשטערט צו דער אויסבילדונג פון א יודישען דיכטער אין דער לאנדעס-שפראך, פון א יודישען מינען-זענגער, וועלכער איז אויפגענומען געווארען, ווי א גלייכבערעכטיגטער מיטגליעד אין דעם קרייז פון די ארטיגע דיכטער. דאס איז געווען דער יוד זיסקינד פון טרים-בערג, וואס האט איבערגעלאזען נאך זיך א גאנצע רייהע דייטשע ליעדער, געשריבען אין דעם גייסט און סטיל פון דער דייטשער פאלקס-דיכטונג.

רוהיג און פריי פון רדיפות (אויסער איין איינציגען מאל) האבען יודען אין יענער צייט געלעבט אין איטאליען — דער צענטער פון קאטוליציזם, דאס לאנד פון פעטרוס'עס הייליגען שטוהל. דער קלוגער פויפסט אלעקסאנדער III האט געהאט א יודישען פינאנץ-פערוואלטער, און אונטער זיין הערשאפט האבען די איטאליענישע יודען בכלל נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענעצונגען און בעזונדערע שטייערן. דער דאזיגער פויפסט זאל זאגאר האבען געווירקט אויף דער בעריהמטער קירכען-פערזאמלונג פון יאהר 1179, וועלכע האט בלויז בעשטעטיגט פאר יודען דעם אלטען פערבאט, צו האלטען קריסטליכע דיענערשאפט, און דערפאר אויך בעפעסטיגט אלע פרייהייטען פאר'ן יודישען האב און גוטס, ווי פאר דער יודישער אמונה. נאך וועניגער בעשרענקט זענען געווען די יודען אין דרום-איטאליען — נעאפאל און סיציליען. יודען האבען דא געלעבט רייך און געהאט א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג מיט אייגענע געריכטס-אנשטאלטען.

אין א ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין דער ביזאנטינישער מלוכה. אויף עטליכע אינזלען, אין טעסאליען, מאקעדאניען און טראציען — אומעטום האבען זיך געפונען רייך בעפעלקערטע יודישע קהלות; די בעדייטענדסטע יודישע קאלאניעס אין דער גריכיש-ביזאנטינישער אימפעריע זענען אבער געווען די אין קאנסטאנ-

טינאפאל און טהעבען. די דארטיגע יודען זענען געוועזען רייך און האבען זיך גערעכענט פאר די בעסטע זיידען- און פורפור-פאבריקאנטען פון גאנץ גריכענלאנד; דערפאר איז די יודישע רעכטליכע לאגע אין דעם לאנד איצט אויך נישט בעסער געוועזען, ווי אין די צייטען פון די אלטע פאנאטישע הערשער. די רייכע און די ארימע יודען, די גוטע און די שלעכטע זענען אין א גלייכער מאס פערהאסט און פעראכט געוועזען פון די ארומיגע גריכען. יודען האבען נישט געטארט רייטען אויף קיין פערד—דאס האט דער קייזער עמנואל אלס אויסנאהם ערלויבט נאר זיין יודישען לייב-ארצט שלמה פון עגיפטען. יודען האבען זיך דא בכלל נישט געפונען אונטער דער שוץ פון געזעץ, און דער ערשטער און בעסטער קריסט האט זיי געמעגט בעליידיגען און בערויבען.

אין קליין-אזיען, סיריען און פאלעסטינא איז דער קיום פון די יודישע קהלות אבהענגיג געוועזען פון די ארומרייסענישען צווישען קריסטענטום און איסלאם. איז איינע פון די פראווינצען ארונטערגעפאלען אונטער דער ממשלה פון קרייץ, זענען די דארטיגע יודען באלד נעלם געווארען; דאגעגען האבען זיך געפונען בעדייטענדע קהלות אין די פראווינצען פון איסלאם. סך הכל האבען זיך אין דער גאנצער דעמאלטיגער פאלעסטינא אויפגעהאלטען נישט מעהר, ווי טויזענד יודישע משפחות, וועלכע האבען זיך אממעהרסטען בעשעפטיגט מיט פארבעריי.

פיעל מעהר יודען האבען זיך צו דער צייט געפונען אין די לענדער צווישען פרת און חדקל. די אמאליגע אקאדעמישע צענטערן נהרדעה, סורא און פומבדיתא זענען פערוויסט געווארען, און אויף זייער ארט איז אויסגעוואקסען די קהלה אין באגדאד, וואס האט געהאט ביז איבער טויזענד יודישע משפחות און פיער גרויסע שוהלען. די בבלישע יודען פון יענער צייט (1136) האבען אפילו געהאט א איינענעם נשיא (עקזילארך, מיט'ן נאמען שלמה), וועלכער האט געפיהרט א פירשטליכען שטאט און גענומען א קאפ-שטייער פון אלע יודען אין פערסיען, אינדיען און טיבעט. באגדאד האט געהאט אויך א בעדייטענדע ישיבה, וואס האט וויעדער געקרוינט איהרע פיהרער מיט'ן טיטול גאון. נאך בעדייטענדער ווי אין באגדאד, איז געוועזען די קהלה אין מאסול (נייע-נינוה), וואס האט געצעהלט ביז זיבען טויזענד משפחות. נישט ווייט פון דארטין, אין דער געגענד פון

אזערבײַדזשאַן (צפון-פערסיען) האבען געלעבט גאנצע שארען פרײַע יודען, וועלכע האבען פון קײַן קולטור נישט געוואוסט און זיך פערנומען מיט בעוואפענטע אנפאלען אויף די שטאמען פון דער נידער. וועהרענד זײַ אלײַן זענען געוועזען אונבעצווינגבאר אין זײַערע הימעל-הויכע פעסטונגם-בערג. אט די סטיכישע, קריגערישע יודישע מאסע האט א געווײסער פאנטאסטישער העלד, מיט'ן נאמען דוד אלראי (אדער מנחם בן סוליימאן), געוואלט אויסנוצען צו א גרויסען צוועק. דער דאזיגער ענטוזיאסט האט זיך אנגעגעבען פאר א געשיקטען פון גאט (משיח) און אויפגערײַצט די יודען פון גאנץ פערסיען, מעסאפאטאמיען און סיריען צו א בעוואפענטען אויפשטאנד געגען דעם פערסישען סולטאן, אום צוריקצושטעלען די יודישע מלוכה. אלראי'ן איז זאגאר געלונגען מיט זײַנע מופתים צונויפצוזאמלען ארום זיך א בעדײַטענדע בעוואפענטע מחנה פון די אזערבײַדזשאנער בערג-יודען; דער עקזילארך, ווי בכלל די גדולים פון פערסישען יודענטום, האבען זיך אבער נישט געלאזען פערפיהרען פון דעם געפעהרליכען בעל מופת, און זײַ האט זיך ענדליך אײַנגעגעבען, איהם צו בעזײַטיגען. די משיח-חלומות האבען, איבריגענס, נישט אויפגעהערט אויך נאך אלראי'ס טויט, און דאס האבען ווידער אויסגענוצט עטליכע געשיקטע שווינדלער; זײַ האבען געוויזען די עמי הארצי'שע באגדאדער יודען א בריעף פון דעם געשטארבענעם משיח, וואו ער האט פערזיכערט, אז אין א בעשטימטער שעה, אין א געווײסער נאכהאלבער נאכט, ווען אלע יודען וועלען זיך אנטאן אין גרינע קלײַדער און שטעהן א לאנגע צײַט אויף די דעכער פון זײַערע הײַזער, — וועט קומען א שטארקער ווינט און זײַ אריבערטראגען גלײַך אינ'ם הײַליגען לאנד. דער המון האט זיך געלאזען פערפיהרען, צוטײַלט דערווײַל צווישען ארימע דאס גאנצע האב און גוטס און זיך פערזאמעלט מיט די ווײַבער און קינדער אויף די דעכער, וואו זײַ האבען א גאנצע נאכט געווארט און אויף קײַנע נסים זיך נישט דערווארט. —

א אונאבהענגיגער קריגערישער יודישער שבט האט זיך צו יענער צײַט אויפגעהאלטען אין דער געגענד כאראזאן, בײַ די בערג פון נישאבור. די דאזיגע טויזענדער יודען האבען זיך גערעכענט פאר א איבערבלײַבעניש פון די שבטים דן, זבולן, אשר און נפתלי. זײַ זענען געוועזען גלענצענדע פויגעל-שיסער, האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט און געהאט א אײַגענעם פירשט, מיט'ן נאמען יוסף אמר-

כלא הלוי. אין אלגעמיין האט זיך די ליניע פון דעם פערסיש־יודישען ישוב געצויגען ביז חיווא, וואו ס'האבען געלעבט אלט טויזענד יודישע משפחות, און ביז סאמארקאנד, וואס האט געהאט גאנצע פופציג טויזענד יודען. פון די יודישע קהלות אין אינדיען ווייסט דער דעמאלטיגער רייזענדער נאר דאס צו דערצעהלען, אז ער האט דארט געזעהען שווארץ־הויטיגע יודען, וועלכע היטען בלויז שבת און מלה. א יודישע קאלאניע האט זיך געפונען אויך אויף דער אינזעל ציילאן (קא־רי): דא האבען געלעבט דריי און צוואנציג טויזענד יודען, פאלשטענדיג גלייכבערעכטיגט מיט די איבריגע בעפעלקערונגען פון דער מלוכה. אין אדען, דעם שליסעל־האפען צום אראבישען און אינדישען ים, האט זיך געפונען א אונאבהענגיגער יודישער ישוב, וואס האט בעזעסען אייגענע פעסטונגס־שלעסער, געפיהרט מלחמות מיט די קריסטען פון נוביען און איז געשטאנען אין פערבינדונג מיט עגיפטען און פערסיען.

אין אראביען האבען זיך פאר דער צייט שוין ווידער געפונען יודישע קהלות נאכדעם, ווי די ערשטע קאליפען האבען זיי פון דאנען ארויסגעטריבען. בעזונדער רייך בעפעלקערט פון יודען איז געווען די פרוכטבארע און האנדעלסרייכע תימני'שע פראווינץ, און אין צפון אראביען האבען זיך ווידער, ווי אין די פאר־מחמד'נישע צייטען, אויסגעבילדעט שטארקע אונאבהענגיגע יודישע שבטים, מיט אייגענע פעסטונגען און אייגענע פירשטען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיהצוכט, ערד־ארבייט און קאראוואן־רייזען; דער צענטר פון איין שבט איז געווען די שטאדט טיימא, מיט'ן פירשט חנן בראש. צווישען די יודען האבען זיך געפונען נזירים־הייליגע, וואס האבען א סך געפאסט, קיין פלייש און קיין ויין נישט פערזוכט, געלעבט אין מערות, זיך געקליידט אין שווארצען און געטרויערט נאך ציון. א צווייטע גרופע פון די אראבישע יודען האט זיך אויפגעהאלטען אין דער געגענד פון טאלמאס, און געהאט פאר א פירשט חנן'ס א ברודער, מיט'ן נאמען שלמה. א דריטע גרופע פון פופציג טויזענד יודען האט געלעבט אין דער פראווינץ חיבר; די זענען אממעהרסטען געווען קריגעריש, זיי האבען אבער געהאט צווישען זיך אויך תלמודיש־געלעהרנטע. אין די איבריגע אראבישע שטעדט האבען געלעבט ביז נאך נייןצעהן טויזענד יודען. אט די אלע יודען האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערשטער אנפיהרערשאפט פון באגדאדער עקזילארכאט, וואס

האט אויף א קורצער צייט ווידער אויפגעבליהט. דער נאכפאלגער פון דעם דערמאנטען שלמה איז געווען זיין זוהן דניאל, וועלכער איז אויך געווען זעהר אנגעזעהען ביי די באגדאדער קאליפען. אונטער דער אויפזיכט פון דעם עקזילארך האט זיך שטארק אויפגעהויבען די באגדאדער ישיבה, וועלכע האט בעקומען א בעדייטענדען לעהרער (גאון). דאס איז געווען א געוויסער ר' שמואל בן עלי, וואס האט זיך געדעכענט פאר א גרויסען תלמודישען אויטאריטעט. ער האט צוזאמענגענומען ארום זיך ביז צוויי טויזענד תלמידים, און האט זיך אין דער זעלביגער צייט גערעכענט אויך פאר דעם הויפט-רב און ריכטער פון גאנצען קאליפאט.

נאכ'ן טויט פון דעם קינדער-לאזען עקזילארך איז דער גרעסטער טייל פון יענעמס מאכט אריבער צו דעם איינפלוסרייכען ראש-ישיבה און בן-עלי איז געווארען דער נשיא פון אלע יודיש-אזיאטישע קהלות, וואס האבען זיך געצויגען איבער דעם גאנצען שטח פון דמשק ביז אינדיען און פון קאספישען ים ביז אראביען. צו דעם זעלביגען ר' שמואל בן עלי זאלען, ווי ס'דערצעהלט דער דערמאלטיגער רייזענדער ר' פתחיה פון רעגענסבורג, האבען געקומען שלוחים פון די קויקאזישע בערג-שבטים מיט דער בקשה, זיי צו שיקען יודישע רעליגיאנס-לעהרער, וויל זיעבען פירשטען פון זיי האבען בעשלאסען צו מאכען די יודישע אמונה פאר דער אלגעמיינער אמונה פון לאנד (1180—85). — ביי דער גאנצער אויסערליכער געהויבענער לאגע פון די מורח-לענדישע יודען, זענען זיי אבער דאך געשטאנען אויף א נידריגער שטופע אין דער הינזיכט פון גייסט און קולטור. אהן טיעפערע קענטעניסען און אהן בעוואוסטזיין, האבען די אזיאטישע יודען אויף א גאנץ מעכאנישען אופן אבגעהיט די געבאטען פון דער תורה און זיי דערהאלטען, דערביי אבער גארנישט געשאפען, גארנישט געלאזען פאר די קומענדיגע דורות.

אין עגיפטען האבען די יודישע קהלות געהאט א בעזונדער עקזילארך — אונטערן טיטול נגיד. דאס איז אויך געווען א פירשטליכער טיטול מיט זעהר ברייטע פאלמאכטען: דער נגיד האט זיך גערעכענט פאר דעם העכסטען פיהרער און שופט פון דעם גאנצען יודישען ישוב אין לאנד. אין דער צייט האט דעם טיטול געטראגען דער לייב-ארצט פון עגיפטישען קאליף ר' נתנאל, מיט'ן אראבישען נאמען היבאאש-אלאה-איבן-אלגאמי. איבן אלגאמי האט געשריעבען בעדייטענדע

מעדיציניש ווערק אין דער אראבישער שפראך און אין דער זעלבינגער צייט איז ער אויך געשטאנען בראש פון א גרויסער ישיבה אין דער עגיפטישער הויפטשטאדט קאירא. דא האט זיך געפונען אויך א קאראאימישע געמיינדע, און זי האט אויך געהאט א זעלבסט־פערוואל־טונג מיט א אייגענעם נשיא.

אַכטעס קאַפּיטעל.

ר׳ משה בן מיימון (רמב״ם).

אין דער רייהע פון די גרויסע גייסטער, וואָס דאָס יודענטום האָט געבוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון עלפטען און צוועלפטען יאָהרהונדערט, פערנעהמט אַ גאַנץ בעזונדער פּלאַץ די ריזען-געשטאַלט פון ר׳ משה בן מיימון, דער גייסטיגער קעניג און בעהערשער פון אַלע יודען אין די מזרח-, ווי אין די מערב-לענדער.

ר׳ משה בן מיימון (מיט׳ן לאַנגען אַראַבישען נאָמען: אַבּו אַמראַם מוזא מיימון אָבּאיד אַללאַה) איז געבוירען געוואָרען אין יאָהר 1135, אין קאָרדאָווא, וואו זיין פאָטער מיימון איז געווען אַ דיין ד. ה. אַ מיטגליעד פון דעם דאָרטיגען בית דין. אָט דער טיטול איז איבערגעגאַנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה אינ׳ם משך פון אַ גאַנצער רייהע דורות, און מיימון האָט אויסער תלמודישע ספרים (ער איז געווען אַ תלמיד פון ר׳ יצחק אלפסי) געשריבען אויך ווערק איבער וועלטליכע וויסענשאַפטען: אַסטראָנאָמיע און מאַטעמאַטיק. ביי דעם פאָטער אין הויז האָט דער יונגער משה זיך ערצויגען, לערנענדיג די תלמוד, די אַלגעמיינע למודים, ביז ער איז אַלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר. דאַן האָט פּלוצלונג אויסגעבראָכען דער שטורם פון די אַלמאָהאַדען (1148), וועלכע האָבען זיך אריינגעריסען אין שטאָדט און געשטעלט אַלע איינוואוינער דעם אולטימאַטום: איסלאַם אָדער טויט, — דעם אולטימאַטום, וואָס האָט פערטריבען פון שטאָדט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע איינוואוינער. צווישען די לעצטע

איז געווען אויך מײַמון: ער האָט מיט זײַן פאַמיליע אָנגעהויבען איבער-פאָהרען פון איין שטאָדט אין דער אנדערער. אונטער דער צײַט האָט דער לאָגישער און סיסטעמאַטישער קאָפּ פון דעם קומענדיגען ריזען-גײַסט נישט אויפגעהערט צו אַרבײַטען איבער די פערשידענסטע געביטען פון יודישען און אַלגעמײַנעם דענקען. ער האָט געלערנט תלמוד, פילאָזאָפיע, אַסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק, נאַטור-וויסענשאַפט און מעדיצין, און די פאָלגע פון דער אינטענסיווער גײַסטיגער אַרבײַט איז געווען אַ פיעלזײַטיגער פירוש אויף דער משנה, וועלכען ער האָט אָנגעהויבען שרײַבען נאָך אין יאָהר 1158.

פערוואָגעלט פון שפאַניען איבער דעם פאַנאַטיזם פון די אַלמאָ-האַדען, בעגעגענט מען אין גיכען, אויף אַ אונפערשטענדליכען אופן, דער פאַמיליע מײַמון אין פעץ, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די זעלביגע אַלמאָהאַדען, און וואו יודען האָבען אויך גע-מוזט טראָגען אויף זיך די מאַסקע פון איסלאַם. דאָ האָט זיך דער יונגער דענקער בעקאַנט מיט דער טרויעריגער לאַגע פון די „אנוסים" און אין דער זעלביגער צײַט האָט ער טיעף געזעהען, ווי ווײַט שעדליך די אויסערליכע מאַסקע ווירקט אויף דער גאַנצער אינערליכער געדאַנקען-בילדונג. צוזאַמען מיט זײַן פאָטער האָט ער געזעהען, אַז אַ גרויסער טײל פון די המוני'שע אנוסים הויבט ביסליכווײַז ווירקליך אָן גלויבען אין די עיקרים פון איסלאַם און זיך צוגעוועהנען צו זײ, און די קרענקונג איז נאָך שטאַרקער געווען אַ דאַנק דער אײגענער שוואַכקײַט — זײ אַלײן האָבען דאָך אויך די מאַסקע געטראָגען.

כדי צו שטאַרקען די אָבגעשוואַכטע יודישע געמיטער, האָט דאַן דער פאָטער, מײַמון, פערעפענטליכט אַ דערמאָנונגס-בריעף צו די אנוסים (1160), און אין גיכען האָט אויך דער זוהן בעקומען די געלעגענהײַט עפענטליך אַרויסצוטרעטען וועגען דער אַנגעוועהטאָגטער פראַגע. עס האָט זיך געפונען אַ הײסער יוד, וואָס האָט נישט געקענט רוהיג פערטראָגען די פשרות מיט'ן געוויסען, און ער האָט זיך גע-ווענדט מיט אַ בריעף צו די יודישע קהלות אין אַפריקאַ, אין וועלכען ער האָט געשטראָפט די אנוסים פאַר זײער שוואַכען גלויבען און זײ ערקלערט פאַר כופרים באלהי ישראל, וואָס האָבען קײן חלק נישט אין יודענטום. אָט דער בריעף האָט אַרויסגערופען אַ טיעפע פערצווײפלונג צווישען די מעהר אינטעליגענטע און פרימערע אנוסים, וועלכע האָבען שוין לאַנג געטראָגען די זינד אויף זײער געוויסען; דער לאָגיש

דענקענדער בן מיימון האט אבער געזעהען איך די צווייטע זייט פון דער ערשיינונג: קענענדיג די גייסטיגע שוואכקייט פון די המוני׳שע אנוסים, האט ער מורא געהאט דערפאר, אז אונטער דער ווירקונג פון די שארפע אנפאלען וועלן די איצטיגע געצוואונגענע משומדים איינמאל פאר אלע מאל זיך ווירקליך אבברייסען פון יודישען כלל און איינגאנצען איבערגעהן אין די רייהען פון שונא. דאס האט איהם בע־וואויגען ארויסצוטרעטען מיט א עפענטליכען ענטפער נעגען די זלזולים פון דעם פאנאטישען יודישען מאמין. דער טאן פון דעם ענטפער (געשריעבען אין אראביש, אונטערן נאמען אגרת השמד: א בריעף וועגען שמד), איז א הייסער, נערוועזער — אין איהם פיהלט זיך די אנגעוועהטאגטע פערביטערטקייט פון א בעליידיגטען, וואס מ׳האט איהם אנגעגריפען אינ׳ם עמפפינדליכסטען ארט; די ארגומענטען, וואס ער ברענגט, זענען אבער שטרענג לאגיש און דערביי שטיצט ער זיך אויך אויף פסוקים פון די הייליגע שריפטען און מאמרים פון תלמוד. קודם כל זוכט ער צו דערוויזען, אז זינדיגע און אפילו געצענדיענערישע יודען זענען אויך יודען, דען מיר געפינען, אז אליהו און ישעיה זענען בע־שטראפט געווארען דערפאר, וואס זיי האבען אנגערופען די יודען־געצענ־דיענער פון זייער צייט מיט׳ן נאמען „עם טמא שפתים״; און אויב זיי זענען געשטראפט געווארען, איז ווי שוין „דער לייכטזיניגער, וואס ער לויבט זיך צו זאגען אויף גאנצע יודישע קהלות מיט זייערע חכמים און תלמידים, אז זיי זענען פושעים און רשעים און כופרים באלהי ישראל! און די יודען האבען דאך נישט ווידערגעשפעניגט אין גאט כדי זיך צו זוכען וואוילטאגען, און האבען נישט פערלאזען דעם גלויבען צוליעב וועלטליכע פערגניגענס, נאר זענען פון שווערד אנטלאפען, פון שווערד און פייל און מלחמה־פיין. דערצו איז „דער שמד, אין וועלכען מיר געפינען זיך, נישט גלייך צו אלע שמד׳ען, דען קיינער צווינגט אונז נישט צו ווייזען, אז מיר דיענען עבודה זרה (איסלאם); מיר דארפען נאר נאכזאגען זייער פארמולע (אז מחמד איז א נביא), און זיי אליין ווייסען גאנץ גוט, אז מיר גלויבען נישט מיט׳ן הארצען אין דעם, וואס אונזער מויל רעדט ארויס, און מיר טוען עס נאר, כדי אפצו־נארען דערמיט זייער הערשער (דעם קאליף)“. דאן געהט דער שרייבער פון בריעף אריין טיעפער אין דער זאך: אמת, דער תלמוד פערפליכ־טעט יעדען יודען זיך מוסר נפש צו זיין פאר די דריי עבירות: עבודה זרה, זנות און בלוט־פערגיסען (שפיכות דמים); נאכמעהר: יעדער

יוד איז אין אלגעמיין פערפליכטעט מקדש השם צו זיין אפילו ביי דער קלענסטער זאך; ביי דעם אלעמען איז אבער דאך קיין שטראף נישט אנגעגעבען פאר די שוואכמוטיגע, וואס האבען דאס נישט געטאן, וואס זענען דעם נסיון נישט ביינגעשטאנען, און קיינער האט קיין רעכט נישט, זיי ארויסצונעהמען פון כלל ישראל אזוי לאנג, ווי זיי טוען דעם פערברעך געצוואונגענערהייד, נישט מיט'ן איינענעם ווילען. די איינציגע עצה בלייבט אלזא, מקרב צו זיין די אנוסים און צו זעהן, זיי זאלען אפהיטען ווי וויים מעגליך אלע געבאטען פון דער תורה, אדער — אויסוואנדערן פון לאנד.

די דאזיגע אגיטאציע פון די מיימונידען צווישען די אנוסים האט אויף זיי ארויפגעצויגען א גרוים געפאהר מצד די פאנאטישע מחמד'נער און דער סוף איז געווען, אז די גאנצע משפחה האט זיך קוים מיט'ן לעבען געראטעוועט און זיך געלאזען מיט'ן ים קיין פאלעסטינא. דא האט זיך די פאמיליע אויפגעהאלטען א קורצע צייט אין די שטעדט חברון און ירושלים, וואו דער פאטער מיט די זיהן האבען גאנצע טעג מתפלל געווען אין די מערות פון די יודישע אבות און אויף דעם ארט פון בית המקדש. דערנאך האבען זיי איבערגעוואנדערט קיין עגיפטען, וואס האט זיך דעמאלט גערעכענט פאר'ן צענטר פון איסלאם, און געוואוינט פריהער אין אלעקסאנדריע (דא איז דער אלטער מיימון געשטארבען אין עטליכע חדשים ארום נאך זייער אנקומען) און דאן אין אלט-קאירא (פאסטאט). די דאזיגע עגיפטישע שטאדט איז געוועזען אין יענער צייט א גרויסער האנדעלס-צענטר, און משה מיט זיין יונגערן ברודער דוד האבען אנגעהויבען בעטרייבען א גרויסען געשעפט פון גאלד און טייערע שטיינער. דער פאקטישער פיהרער פון געשעפט איז געווען דער יונגערער ברודער: ער פלעגט אונטערנעהמען רייזען איבערן ים אין די וויטסטע לענדער, צו קויפען און פערקויפען זיין קאסטבארע סחורה, און אין דער צייט איז דער עלטערער ברודער, משה, געזעסען אין דערהיים און געארבייט רוהיג איבער פערשיעדענע למודים און וויסענשאפטען. דער אונגליקליכער גורל האט אבער נישט אויפגעהערט צו פערפאלגען דער מיימונידישער משפחה: אין גיכען איז דוד דערטרונקען געווארען, פאהרענדיג אויף א שיף איבערן אינדישען ים, און דערביי פערלוירען דאס גאנצע אייגענע און פרעמדע פערמעגען, וואס ער האט מיט זיך געפיהרט. פון

דער קאטאסטראפע איז משה שווער קראנק געווארען; ער האט זיך אבער ענדליך געשטארקט, און גענומען ענערגיש פראקטיצירען אין מעדיצין, וואס ער האט שוין געהאט געלערנט אין די פריהערדיגע יאהרען. פון דער פראקטיק האט ער מפרנס געווען זיך מיט דער גאנצער פאמיליע, און די פרייע צייט האט ער געווידמעט דער גרויסער ארבייט, וואס ער האט אנגעהויבען נאך מיט יאהרען צוריק: דעם פירוש אויף משניות.

געענדיגט האט ער דאס ווערק (געשריבען אין אראביש אונטערן נאמען סיראדוש: בעלייכטונג) אין יאהר 1168. דאס איז געווען א אונטערנעהמונג פון אונגעוועהנליכען מאסשטאב, צו ערקלערן און סיסטעמאטיזירען דעם מאטעריאל פון די משנות פשוט און דירעקט, ד. ה. אהן די קאזואיסטישע בעלייכטונגען פון דער גמרא. זאל יעדער תלמיד קודם כל האבען פאר זיך קלאר און בעשטימט דעם מקור פון דער הלכה, די משנה, אהן פשט׳לעך און פערגלייכעניטשען, און ערשט דערנאך זאל ער צוטרעטען צו דעם תלמודישען לאבירינט — דאס האט דער רמב״ם געוואלט דערגרייכען מיט זיין פירוש, און צו דעם זעלבינען צוועק גיט ער צו אין פערשיעדענע שטעלן גרעסערע איינלייטונגען, וואס ערקלערן אויספיהרליך די יסודות פון דער תלמודישער געזעצגעבונג און די בעציהונג פון תלמוד צו די יסודות פון דער תורה. מיט א בעזונדער ליבע ווערן אין דעם פירוש בעהאנדעלט יענע פונקטען פון דער משנה, וואס האבען וועלכע ס׳איז שיכות צו א געוויסען צווייג פון די אלגעמיינע וויסענשאפטען: מאטעמאטיק, אסטראנאמיע, פיזיק, אנאטאמיע, מאראל אדער פילאזאפיע. דא האט ער געהאט די מעגליכקייט: פון איין זייט אויפצעווייזען די וויסענשאפטליכע גרויסקייט פון די טרעגער פון דער יודישער מסורה, און פון דער צווייטער זייט אפצולייקענען די אנגענומענע הנחה, אז אלץ אין דער תורה שבעל פה איז הלכה למשה מסיני. אין דעם פירוש צו די „פרקי אבות” ענטוויקעלט דער רמב״ם א גאנצע עשירות פון געדאנקען וועגען מאראל בכלל און דער יודישער מאראל בעזונדער; דאס זעלבע טוט ער אויך ביים לעצטען פרק פון „סנהדרין”, וואו ס׳רעדט זיך וועגען תחית המתים און השארת הנפש. דא ערקלערט ער פאר אלעם, ווי מ׳דארף פערשטעהן די דאזיגע הבטחות פון א צוקונפטיגען לעבען: יענם לעבען האט קיין שום געמיינזאמעס נישט מיט אלע אונזערע פארשטעלונגען וועגען

ערדישע געניסען און פערגניגענס — עס איז די מלוכה פון גייסט, פון די העכסטע ערקענטנישען, פון די פיינסטע השגות. . ביי דער געלעגענהייט ענטוויקעלט ער שוין אויך בכלל דעם עצם פון דער יודישער גלויבענס-לעהרע און טיילט איהם איין אין דרייצעהן עיקרים: א) ס'איז דא א גאט, וואס האט בעשאפען די וועלט; ב) ער איז אבסאלוט איינציג, ג) ער איז אונקערפערליך און אונפער- ענדערליך, ד) ער איז איביג און אונאבהענגיג פון דער צייט, ה) מ'מוז פערעהרען נאר גאט אליין, ו) ער ענטפלעקט זיך צו זיינע אויסדערוועהלטע (נבואה), ז) די העכסטע ענטפלעקונג איז געווען די דורך משה רבינו, ח) די תורה איז געגעבען גע- ווארען פון הימעל, ט) זי איז אונפערענדערליך, י) גאט זעהט, ווייסט אלץ און פיהרט די וועלט (השגחה פרטית), יא) גאט בעלוינט און בעשטראפט, י״ב) עס וועט קומען א אויסלייזער (משיח), י״ג) די טויטע וועלן לעבעדיג ווערן (תחית המתים).

אונטער דער צייט האט זיך אין תימן אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג פון די פאנאטישע מחמוד'נער געגען יודען, און די לעצטע האבען געמוזט אנווענדען דאס אלטע מיטעל: אננעהמען לפנים דעם מחמד'נישען גלויבען (1172). דא איז אבער די געפאהר פיעל גרעסער געווען, ווי אין אנדערע קהלות, צוליעב דער פראסטקייט פון די יודישע מאסען, און באלד האבען זיך ווירקליך בעוויזען בעגייסטערטע יודישע אפאסטאלען, וואס האבען געדרשה'נט אין די יודישע קהלות, אז מחמד איז געווען א נביא פון גאט, וואס איז אראבגעשיקט געווארען אויף דר'ערד מבטל צו זיין די געזעצען פון דער תורה. צו די דאזיגע איסלאם-פרעדיגער זענען צוגעקומען בעגייסטערטע בעלי-חלומות, וואס האבען זיך אנגעגעבען פאר משיח-אנזאגער און פערשפרייט אלערליי איינבילדונגען און שווערמערייען. דאס האט די מעהר ניכטערע פון די תימני'שע יודען שטארק בעאונרוהיגט, און איינער פון זיי, ר' יעקב אלפיומי, האט זיך געווענדעט צום רמב״ם מיט א הייסער בקשה, ער זאל עפעס טאן פאר'ן תימנישען יודענטום און נישט לאזען עס פערלוירען געהן.

אויף דער בקשה האט זיך ר' משה בן מיימון אבגערופען מיט א פייערליכען בריעף צו די יודען אין תימן (אגרת תימן). אין דעם- אראביש-געשריבענעם-בריעף בעמיהט זיך דער געוועזענער לפנים'דיגער מחמד'נער צו טרייסטען די געדרודפ'טע ברידער און אויפצוועקען אין זיי

דעם בעוואוסטזיין פון דער יודישער גרויסקייט, פון דער יודישער אויסדערוועהלטקייט. „זינט מיר האבען בעקומען די תורה אויפן בארג סיני — שרייבט דער רמב"ם אין דעם בריעף — ביז היינטיגען טאג, זענען שוין אויפגעשטאנען א סך פון די אומות העולם צו פערניכטען יעקב'ס שטאם און זיין גלויבען. אט די יודישע פיינד טהיילען זיך אין דריי קאטעגאריעס: די ערשטע קאטעגאריע בעשטעהט פון יענע, וואס זענען בעפאלען אונזער גלויבען מיט צוואנג און שווערד און פיין, ווי עמלק, סנחריב, נבוכדנאצר, טיטוס, האדריאן און נאך אזעלכע; צו דער צווייטער קאטעגאריע געהערן די פערשארפטע קרומע מוחות (סאפיסטען) און די חכמים פון די איבריגע לשונות (ארומי'שע, פערסישע און גריכישע), וועלכע האבען געוואלט צושטערען אונזער תורה מיט קשיות און שאלות; די דריטע ענדליך זענען די, וואס פערשטעהען, אז דער בנין אינגאנצען וועט זיך אזוי לייכט נישט לאזען צושטערן, און זיי נעהמען זיך אונטערגראבען זיינע פונדאמענטען; אט די ישמעאלים קליגען זיך און זענען כלומר'שט מודה, אז אונזער ענטפלעקונג איז ווירקליך אמאל שטארק און הייליג געווען, נאר דערנאך איז געקומען א נייע ענטפלעקונג, וואס האט יענע מבטל געווען; דאס איז אבער א נארישער ליגען: זייערע אלע ענטפלעקונגען זענען אנטקעגען אונזער תורה, ווי קינסטליכע בילדער געגען א לעבעדיגען מענשליכען געזיכט א. א. וו. „און איהר, ברידער, שטארקט אייך און מוטיגט אייך. זאלען אייך די גזירות און די רדיפות נישט צוטומלען, זאל אייך דעם שונא'ס שטארקייט נישט אבשרעקען: עס איז אלץ פון דער השגחה בעשטימט, אייך אויסצופרובען און צו וויזען, אז איהר זענט יעקב'ס קינדער, אייניקלעך פון יענע, וואס זענען געשטאנען אויפ'ן בארג סיני און מקבל געווען די תורה".

אויף די תימני'שע יודען האט דעם רמב"ם'ס בריעף א גרויסען רושם געמאכט; ער איז ארומגעגאנגען פון האנד צו האנד, ווי א געהיימע ווילכטיגע ענטפלעקונג און געוועקט אין די הערצער יודישע געפיהלען, יודישען שטאלץ. שפעטער, ווען דער רמב"ם איז נתעלה געווארען, האט ער זיך אויך דערמאנט אן די תימני'שע יודען און אויסגעפועלט פאר זיי פערשידענע הנחות; איבער דעם אלעם האבען זיי זיך בעצויגען צו איהם מיט א טיעפער עהרפורכט און אפילו געבעטען אלע טאג אין דאווענען פאר זיין געזונד.

דערווייל איז דער נאמען פון דעם קאירי'שען געלעהרטען געוואקסען

אויך אין מצרים גופא. זיך בעשעפטיגענדיג כסדר מיט מעדיצינישער פראקטיק, ווערט דער רמב"ם אין גיכען (1170—71 בערך) בעשטימט אלס אפיציעלער רב און ראש בית דין פון קאירא, און פון די ווייטסטע קהלות ווענדעט מען זיך צו איהם, ווי צו א אנערקענטען אויטאריטעט, מיט פערשידענע שאלות פונ'ם רעליגיעזען און געזעלשאפטליכען לעבען. אין דער צייט האט דער רמב"ם געארבייט איבער א צווייט קאלאסאל ווערק, וואס האט ארויסגערופען די הייסע בעוואונדערונג פון דער גאנצער יודישער וועלט: די משנה-תורה. דאס איז א פאלשטענדיגער רעליגיאנס-קאדעקס, וואס נעהמט ארום אלע געביעטען פון דעם מענשליכען לעבען. דער עקסטראקט, דער תמצית פון דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג מיט איהר אונגעוועהנליך-פערוויקעלטער דיאלעקטיק, ווערט דא איינגעפאסט אין קלארע, אבגעשלאסענע פאראגראפען, און דער יודישער יחיד בעקומט פאר זיך א מוסטערהאפטען האנדבוך מיט פארטיגע, בעשטימטע לעבענס-רעגעלן, וואס נארמירען נישט בלויז זיינע מעשים, נאר אויך זיינע געדאנקען און געפיהלען. פון דעם תלמודישען לאבירינט, אין וועלכען די גרעסטע קעפ האבען זיך נישט לייכט געפונען, האט דער רמב"ם געשאפען א פלאנמעסיגען בנין מיט בעשטימטע אינוועניגסטע און זייטיגע חדרים, אין וועלכע ס'קען זיך אפילו א פרעמדער לייכט אריענטירען. „איך וואלט וועלן, — זאגט דער רמב"ם אין דער הקדמה צום משנה תורה (האט זיך גערופען אויך יד החזקה) — אז דאס דאזיגע ווערק זאל דינען פאר א פאלשטענדיגער זאמלונג פון דער גאנצער תורה שבעל פה מיט אלע איהרע תקנות, מנהגים און געזעצען, וואס האבען זיך אנגעזאמעלט פון דער צייט פון משה רבינו ביז דער אבשליסונג פון תלמוד. איך האב אנגערופען דעם ספר משנה תורה (ווידערהאלונג פון דער תורה) גלויבענדיג, אז יעדער מענש, וואס איז שוין בעקאנט מיט די הייליגע שריפטען, וועט אימשטאנד זיין גלייך צוצוטרעטען צו דער זאמלונג, אין וועלכער ער וועט זיך בעקאנען מיט'ן אינהאלט פון דער גאנצער תורה שבעל פה".

געשריבען איז דאס ווערק אין א ריינער העברעאישער שפראך, און טיילט זיך אויף פירצעהן חלקים, פון וועלכע דער ערשטער (ספר המדע) איז אינגאנצען געווידמעט די פילאזאפישע עיקרים פון יודענטום. דא ווערן סיסטעמאטיש און אויף א ראציאנאליסטישען אופן בעלויכטען די דאגמען פון דער יודישער אמונה, ווי אויך די יודישע

עטיק, די לעהרע פון דער יודישער מאראל, און וועלכער ער שליעסט איין א רייהע דינים איבער היגיענע. דאן געהען די איבריגע ספרים, וואס בעהאנדלען אלע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען און בירגערליכען לעבען.

מיט זיין קאדעקס האט דער רמב״ם אויף אזא אופן דערגרייכט א דאפעלע ווירקונג: פון איין זייט האט ער אריינגעבראכט א געוויסען קריטישען עלעמענט אין דער בעציהונג צו א סך הנחות פון די בעלי התלמוד, און פון דער צווייטער זייט האט ער אלץ אבגעשלאסען, בעשטימט און בעפעסטיגט, אזוי אז דער פרייער געדאנק האט פאר זיך מעהר נישט געהאט קיין פלאץ, זיך צו בעוועגען. דערביי איז דער רמב״ם זעהר הארב געווען, און אנגעבענדיג די שטעלן, וואס דער תלמוד אליין לאזט זיי אפען, פאר בעשטימטע הלכות, לעזט ער זיי כמעט שטענדיג אין דער ריכטונג פון פערבאטען (לחומרא).

דער רושם פון דעם נייעם קאדעקס אין דער יודישער וועלט איז געווען א אונגעוועהנליכער. ווי נאר דאס ווערק איז פערעפענטליכט געווארען, האט זיך עס גלייך אין טויזענדער איבערגעשריבענע עקזעמפלארען פערשפרייט איבער די קהלות פון אראביען, פאלעסטינא, אפריקא, שפאניען, דרום-פראנקרייך און איטאליען, און צוזאמען מיט איהם האט זיך פונאנדערגעטראגען איבער די אלע לענדער אויך דער נאמען פון דעם גרויסען יודישען געלעהרטען. נישט אומעטום אבער האט מען זיך גלייך בעצויגען צו דער ארבייט פון דעם קאירישען פילאזאף; עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען, ערשטענס, מורא געהאט דערפאר, דער נייער, פערקירצטער תלמוד זאל נישט ארויסשטופען דעם אלטען, אריגינעלען; דערצו האבען די שטרענג-ראציאנאליסטישע בעגרינדונגען פון די יודישע עיקרים אויך נישט געקענט בעפריעדיגען איינגאנצען דעם גייסט פון די מעהר תמימות׳דיגע מאמינים. פון אנאנדער זייט ווידער האט מען סתם אנגעהויבען אבשלאגען דעם רמב״ם׳ס אייגענע הלכי׳שע אויפטועכצען, און אט דער גאנצער „צרר״ פון די אונצופריעדענע האט זיך דערוויל גרופירט ארום דעם מעכטיגען באגדאדער ראש ישיבה ר׳ שמואל בן עלי.

אונטער דער צייט איז דעם רמב״ם׳ס לאנגע אין קאירא אלץ פעסטער געווארען: ער האט בעקומען א שטארקען צוטריט צום קאליפישען הויף, און דארטין האט מען איהם אנגעהויבען שטארק צו שעצען פאר זיינע רייכע קענטעגישען אין מעדיצין און פילאזאפיע. אראב[illegible]ע

דיכטער האבען בעזונגען די גרויסקייט פון דעם איבעראל געשעצטען מוזא איבן-מיימוני, און זיין נאמען אלס ארצט איז אזוי פאפולער געווארען, אז דער גרויסער ריכארד לייבענהארץ, די נשמה פון דעם דריטען קרייץ-צוג, האט איהם געוואלט מאכען פאר זיין לייב-דאקטאר; דער יודישער געלעהרטער האט זיך אבער דערפון אבגעזאגט. און ניכען האט דער קאליפישער הויף בעשטימט דעם רמב״ם פאר א נגיד איבער אלע יודען פון דעם עגיפטישען קאליפאט, און דער טיטול איז איבערגעגאנגען אין דער מיימונישער משפחה בירושה ביזן פיערצעהנטען יאהרהונדערט. די דאזיגע הויכע לאגע האט דער רמב״ם אויסגענוצט, אום אויסצופועלען פערשיעדענע הנחות פאר די יודישע קהלות פון די ווייטערע פראווינצען, און ווען דער קאליף סאלאדין האט אבגענומען ירושלים פון די קריסטליכע הענד, האט ער ערלויבט יודען, זיך אומצוקעהרען אהין און צו וואוינען דארטין אונגעשטערט.

ביי זיין גאנצער אנגעשטרענגטער טעטיגקייט אלס ארצט און פאלקס-ריכטער, האט בן מיימון דאך נישט פערלאזען זיין ליעבלינגס-שטודיום, דעם שטודיום פון דער פילאזאפיע, און די פרוכט פון דער ארבייט איז געווען א נייע, איבערראשענד ווערק אויף דעם געביעט פון דער יודישער רעליגיאנס-פילאזאפיע, מיט׳ן ארבישען נאמען „דאלאלאט אל-האאירין״ — אין דער העברעאישער איבערזעצונג: מורה נבוכים (דער לעהרער פון די בלאנזשענדע). בעשטימט לכתחילה נישט פאר׳ן המון, נאר פאר די העכערע יחידי סגולה. וואס האבען שוין פון פריהער געהאט טיעפע קענטעגישען אין פילאזאפיע, — איז די בעדייטונג פון דעם ספר זעהר גרויס נישט בלויז פאר דער אויסבילדונג פון יודענטום, נאר אויך פאר דער געשיכטע פון דעם מיטעלאלטערליכען דענקען בכלל. דא האט דער רמב״ם געוואלט זיך אליין קלאר מאכען זיין בעציהונג צו אלע פראגען פון וועלט און לעבען און אין דער זעלביגער צייט אויך בעשטימען גענוי דעם פלאץ, וואס דאס יודענטום פערנעהמט אין דער אלגעמיינער פילאזאפיע; דערביי האט ער זיך צוריק אומגעקעהרט צו דעם סיסטעם פון צונויפבינדען דאס יודענטום מיט׳ן העלעניזם, אים גענענזאץ צו דער שיטה פון ר׳ יהודה הלוי, וועלכער האט די יודישע „ענטפלעקונג״ נישט געוואלט אונטערווארפען קיינע אנדערע וועלטליכע אמת׳ען.

די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס דער רמב״ם פערזענליך האט געגלויבט אין צוויי געטליכע ענטפלעקונגען: איינע א

רעליגיעזע, אין דער יודישער תורה און די צווייטע א פילאזאפישע, אין דער תורה פון אריסטו, און ווי די אלטע יודעא־העלענישע דענקער האט ער אויך געזוכט צו שאפען א ארגאנישע פערבינדונג צווישען אט די ביידע התגלות׳ען. נאר אין איין זאך איז ער זיך פונאנדערגעגאנגען מיט אלע יודישע רעליגיאנס־פילאזאפען פאר איהם: ער האט אוועקגעשטעלט אלס אונבעריהרבארען יסוד נישט די התגלות פון דער תורה, נאר די פילאזאפישע התגלות פון דעם גריכישען דענקער, און דארט וואו איהם איז אויסגעקומען אנטקעגענצושטעלען די ביידע אמת׳ען, האט ער די יודישע הנחות גאנץ אפט איבער געוואלט אונטערגעווארפען די הנחות פון אריסטו׳ס מעטאפיזישער לעהרע.

דער יסוד פון רמב״ם׳ס אלע חקירות איז דער „ערשטער בעוועגער" (המניע הראשון), וואס האט אריינגעבראכט לעבען אין דער גאנצער יצירה. אהן דער מציאות פון דעם דאזיגען אייביגען „בעוועגער, וואס איז אליין דאך נישט בעוועגבאר", קענען מיר זיך נישט פארשטעלען דעם קיום פון דער וועלט און די בעהעפטונג פון איהרע איינצעלנע טיילען. אט דעם העכסטען וועזען און בעשעפער, גאט, טאר מען קיינע מענשליכע אייגענשאפטען נישט צושרייבען — יעדע אייגענשאפט פון א צוזאמענגעשטעלטען און בעגרענעצטען וועזען גראבט אונטער די פארשטעלונג פון גאט׳ס אבסאלוטער גאנצקייט און אונענדליכקייט. מיר קענען נאר משיג זיין די ווירקונגען פון דער געטליכקייט, און די פארשטעלונג פון גאט איז בלויז די פארשטעלונג פון זיינע ווירקונגען. און אזוי ווי קיין מציאות קען זיך נישט פערגלייכען מיט דער גאטהייט, מוז מען שוין אננעהמען, אז דער גאנצער וועלטאל, וואס איז בעשאפען געווארען פון גארנישט דורך גאטס ווילען, איז נישט אונענדליך, ווארום אים פערקעהרטען פאל, וואלט דאך די יצירה (בעשאפונג) גלייך געווען מיט׳ן יוצר (בעשעפער) *). דא געהט דער רמב״ם איבער צו דעם אריסטאטעלישען „לייטער פון דער יצירה" (סולם היצירה), וואס אנערקענט די מציאות פון עטליכע

---

*) אין דער הינזיכט געהט דער רמב״ם געגען אריסטו׳ס לעהרע, וואס אנערקענט דעם וועלטאל נישט פאר א יצירה פון גאט, נאר פאר א טייל פון דער גאטהייט גופא, וואס איז נישט אונטערגעווארפען קיין אנהויב און קיין סוף און קיין פערענדערליכקייט (קדמות העולם).

קאטעגאריעס ריין-גייסטיגע וועזענס (שכלים נבדלים) אדער מלאכים צווישען גאט און דעם עולם התחתון (די אונטערשטע, פשוט'ע וועלט).

דאס שלעכטס, וואס בעמערקט זיך אין דער נידעריגער וועלט, שטאמט נישט פון דער גאטהייט אליין — גאט, דער מקור פון גוטס און פאלקאמענהייט, האט נישט געקענט שאפען קיין שלעכטס; דאס איז ענטשטאנען ערשט א דאנק דער גראבער מאטעריע, וואס האט פערדארבען די גוטע השפעה פון דער גאטהייט. פון דער זעלביגער גראבער מאטעריע, נאר אין א העכערער פארם, איז אויך בעשאפען דער מענש, וועלכער טראגט אויף אזא אופן גלייך אין זיך די עלעמענטען פון שלעכטס; דערפאר האט דעם מענשענס נשמה אין זיך א טייל פון דעם ריין-גייסטיגען, געטליכען, פונ'ם „שכל הנבדל". דער מענש איז אלזא בכח, זיך אויפצוהויבען צו דער מדרגה פון א מלאך, איבערוויגענדיג איננאנצען דאס לייבליכע, קערפערליכע אין איהם. אום צו קענען דערגרייכען אט די מדרגה איז דעם מענשען געגעבען געווארען די פולע פרייהייט: דער מענש קען אונגעשטערט זיך אליין פערוואנדלען אין א איבערערדישען וועזען און ווערן אונשטערבליך — אלס א טייל פון דעם אייביגען וועלט-גייסט.

מיט דער הויכער טעטיגקייט פון זיין פארשונגס-גייסט קען דער מענש דערגרייכען נאך א העכערע מדרגה: ער קען זיך ערווערבען א בעזונדער אויפמערקזאמקייט פון דער געטליכער השגחה; ער קען זאגאר מיט זיין אידעאלען לעבען, מיט זיין שטענדיגען דענקען וועגען דער גאטהייט און אויסאיבען גאט'ס מעשים — ענטוויקלען אין זיך א אנלאגע צו דעם העכסטען מענשליכען גליק, צו דער נבואה, וואס ערשיינט אין דער געשטאלט פון א געטליכען חלום. ס'פערשטעהט זיך, אז אין דער נבואה גופא זענען אויך פערהאן פערשידענע מדרגות, און דער גרעסטער פון אלע נביאים איז געוועזען משה רבינו; ער האט אראבגעריסען אלע שלייערן, וואס פערדעקען דאס אויג פון דעם מענשליכען גייסט, און איז צוגעטרעטען ביז דעם העכסטען מקור פון אמת. אט די העכסטע ענטפלעקונג האט ער אראבגעגעבען דעם יודישען פאלק אין דער געשטאלט פון דער תורה, — די פון גאט שטאמענדע לעהרע, וועלכע איז פאלקאמען, אייביג-גילטיג און אונפערענדערליך. זי ענטהאלט נישט בלויז געזעצען, נאר אויך אידעען, גלויבענס-בעגריפען: זי זוכט צו בעפריעדיגען דעם הויכען מענשליכען גייסט און אויך

צו לײַטערן דאָס לײַבליכע אינ׳ם מענשען דורך זיטליכקײַט און רײַנע מעשים.

די ערשײַנונג פון „מורה נבוכים״ האָט אַרויסגערופען אין די יודישע קרײַזען נאָך אַ גרעסערן טומעל, ווי די ערשײַנונג פון רמב״ם׳ס פריהערדיגע ווערק. אַזוי פיעל אינטעלעקטועלע עשירות, אַזאַ שטאַרקע לאָגישע קראַפט האָט נאָך קײַן יודישער דענקער פאַר איהם נישט אַרויסגעוויזען. און די אַלע, וואָס האָבען זיך ביז אַהער געוואַקעלט צווישען אַריסטו׳ס לאָגישע הנחות און די בעגריפען פון יודענטום, האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דער בריק צווישען די בײַדע ברעגעס, וועלכער דער רמב״ם האָט פאַר זיי אױסגעלעגט. דאָס ווערק איז אין אַ קורצער צײַט פערשפרײַט געוואָרען אין די ווײַטסטע יודישע קהלות, און אין גיכען האָבען אויך די נישט־יודישע געלעהרטע זיך שטאַרק מיט איהם בעשעפטיגט. עטליכע מחמר׳נישע שריפטשטעלער האָבען זיך אויסגעדריקט וועגען דעם נײַעם פילאָזאָפישען סיסטעם, אַז ער וועט פערשפרײַטען כפירה און אַטעאיזם, און דאַגעגען האָט אַנ׳אַנדער מחמר׳נער געשריבען אַ פירוש אויפן „מורה נבוכים״. שפּעטער איז דאָס ווערק — אין אַ לאַטײַנישער איבערזעצונג — דערגאַנגען אויך צו די קריסטליכע סכאָלאַסטיקער, און זיי האָבען זיך שטאַרק בענוצט מיט זײַנע חקירות אי׳ם קאַמפף מיט דער אַפּיקורסות.

אַ שטאַרקע אונצופריעדענהײַט האָט דער „מורה נבוכים״ גלײַך אַרויסגערופען אין די אָרטאָדאָקסישע יודישע קרײַזען. די דאָזיגע קרײַזען האָבען זיך אין דעם משך פון הונדערטער דורות צוזאַמענגעלעבט מיט דעם האַרציגען, נאַציאָנאַלען גאָט אין הימעל, וועלכער הערשט איבער דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט, קוקט מיט אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקײַט זיך־צו צו די מעשים פון זײַן אויסדערוועהלטען פאָלק און בעטײַליגט זיך פאַקטיש אין דעם גורל פון יעדען יודישען יחיד, — און דאָ האָבען זיי פאַר זיך פּלוצלינג בעקומען אַ קאַלטען מעטאַפיזישען וועזען, וועלכער האָט קיים עטוואָס אַ שײַכות צו געצעהלטע פילאָזאָפען, מענשען פון אײַביגע טיפע מחשבות, און קימערט זיך גאָרנישט וועגען כלל, וועגען די אַלע דורכשניטליכע יחידים, וואָס זענען יודיש־פרום, גאָטספאָרכטיג און עהרליך, נאָר נישט קײַן פילאָזאָפען, נישט קײַן חוקרים און נישט קײַן „איבערמענשען״; און ווײַל אָט די געטליכע השגחה איז אין דעם רמב״ם׳ס סיסטעם פעראײַניגט געוואָרען מיט אַ הויך־אַבסטראַקטער השארת הנפש,

איז אויסגעקומען, אז נאר איינצעלנע אויסדערוועהלטע האבען געקענט האפען אויף א מין ריין-גייסטיגער עולם הבא, וועהרענד דער גאנצער עולם לעבט און שטארבט אהן א שום פערבינדונג מיט די הימלישע ספערען און האט קיין זאך נישט צו ערווארטען. בעזונדער איז דער „מורה נבוכים“ אזוי ווי איגנאנצען פערביי-געגאנגען דעם עיקר פון תחית המתים, וועלכער האט זיך נישט געלאזען צונויפבינדען מיט די הנחות פון דער גריכישער מעטאפיזיק, און דאס האט דעם רעליגיעזען געפיהל פון די יודישע מאמינים נאך שטארקער אנגעגריפען.

דאס האט געטריבען דעם רמב״ם, זיך צו פערטיידיגען, און ער האט פערעפענטליכט א בעזונדער בריעף וועגען „תחית המתים“ (1191). דא ערקלערט ער, אז באמת האט ער טאקי נישט געפונען קיין פילאזאפישע בעגרינדונג פאר דעם עיקר, און ער גלויבט אין איהם נאר, ווי אין א איבערנאטירליכען אויפטו פון דער השגחה. דערביי בעקלאגט זיך דער דענקער אויף די פאלשע כונות, וואס מ'האט אריינגעלעגט אין זיינע רייד, און בכלל ווייזט ער ארויס אין דעם בריעף א שטארקע אויפגערייצטקייט. ער בעקלאגט זיך אויף דעם, וואס איהם קומט אויס זיך צו פערענטפערן פאר „שוטים און אלטע וייבער“, וועלכע גלויבען אין אלע איינבילדונגען און קענען זיך אפילו פארשטעלן גאט מיט אויגען און אויערן.

אויף אזא אופן האבען זיך אנגעהויבען אויסבילדען צוויי לאגערן ארום דעם נאמען פון גרויסען דענקער: פון הייסע פערעהרער און פערביטערטע געגנער. צו די ערשטע האבען אנגעהערט אויך די קהלות פון דרום-פראנקרייך; „זינט דער טויט פון די לעצטע בעלי התלמוד איז אזא מענש נישט געווען ביי יודען“; „גאט האט איהם ארונטערגעשיקט צו בעלעבען זיין אבגעשלאפטען פאלק“, — דאס איז געווען די מיינונג פון די דרום-פראנצויזישע יודישע דענקער וועגען דעם נגיד פון קאאירא. דער דיכטער אלחריזי האט איהם צוגעשיקט א לויב-ליעד מיט בעגייסטערטע אויסרופען (א מלאך ביזטו, ביזט אין גאט'ס בילד געשאפען א. א. וו.); די קהלה פון ליונעל, מיט דעם בעריהמטען תלמודישען געלעהרטען ר׳ יונתן הכהן בראש, האבען זיך געווענדעט צום רמב״ם מיט עטליכע וויסענשאפטליכע שאלות, און אנגעבעטען, ער זאל זיי צושיקען דעם „מורה“, פון וועלכען זיי האבען אזוי פיעל געהערט.

אונטער דער צייט איז דער רמב״ם קראנק געווארען. ער איז אבגעלעגען א גאנצען יאהר, און דערצו האבען זיך אין דעם עגיפטישען הויף (נאך סאלאדינ׳ס טויט) אויך אנגעהויבען שארפע סכסוכים, וואס האבען אבגעשוואכט זיין מאכט און איינפלוס. ענדליך איז סאלאדינ׳ס עלטסטער זוהן, אלאפדאל, געווארען הערשער פון עגיפטען, און דער רמב״ם האט ווידער איבערגענומען זיין פאסטען אלס לייב־ארצט פון קאליף. פאר דעם לעצטען האט דער רמב״ם פערפאסט א רשימה פון היגיענישע כללים, אין וועלכע ער האט בעזונדער בעטאנט די מעסיגקייט אין טרינקען און אין בעציהונגען מיט פרויען, און בכלל רעקאמענדירט א ריין און פערשטענדיג לעבען.

אין דער צייט האט דער בעריהמטער ר׳ שמואל אבן תבון געגעבען צו וויסען דעם רמב״ם, אז ער נעהמט זיך איבערזעצען דעם „מורה״ פון אראביש אויף העברעאיש. דאס האט דעם קאאירישען דענקער פערשאפט א גרויסען פערגניגען, און ער האט זיין פערעהרער געגעבען געניויע אנווייזונגען בנוגע צו דער איבערזעצונג און אפילו רעקאמענדירט געוויסע פילאזאפישע ווערק צום לייענען. ביי דער געלעגענהייט שרייבט דער רמב״ם צו דער קהלה אין ליונעל: „איהר, געמיינדע־מיטגליעדער פון ליונעל און דער סביבה, זייט די איינציגע, וואס זענט אימשטאנד צו טראגען הויך די פאהן פון משה רבינו און זיך צו פערטיעפען אין די רייד פון רב אשי; אין די איבריגע ערטער (די מזרח־לענדער) ווייסט מען שוין לאנג נישט פון קיין גייסטיגער טעטיגקייט. די גרעסטע קהלות שטארבען אויס, ווענינער — גוססען א. א. וו., און אונזער גאנצע האפנונג איז נאר אויף אייך״.

א קורצע צייט נאכ׳ן שרייבען דעם דערמאנטען בריעף איז דער רמב״ם געשטארבען (20 טבת ד׳ תתקס״ה — 1204), אין דער עלטער פון זיעבעציג יאהר. דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער און לעהרער האט ארויסגערופען א טיעפען טרויער אין אלע קהלות פון דער יודישער דיאספארא; אין אלט קאאירא גופא איז איינגעארדענט געווארען א עפענטליכער טרויער פון דריי טעג, אין וועלכען ס׳האבען זיך בעטייליגט אי די יודען, אי די מחמד׳נער פון שטאדט. אין ירושלים איז אויסגערופען געווארען אנ׳אלגעמיינער תענית, און דעם קערפער פון גרויסען נפטר האט מען איבערגעפיהרט קיין טבריה — אינ׳ם היילינען לאנד. די לעגענדע דערצעהלט, אז אין וועג זענען

בערואינען אנגעפאלען אויפ'ן ארון מיט די בעגלייטער; האבען זיי אבער דעם ארון נישט געקענט א רירה טאן פון ארט, און דעמאלט האבען זיי זיך אליין אויך צוגעשלאסען צו די בעגלייטער פון דעם הייליגען.

דער רמב"ם האט איבערגעלאזען נאך זיך איין איינציגען זוהן, אבול-מעני-אברהם, וועלכער האט גע'ירשה'נט פון פאטער אי דעם פאסטען פון א לייב-ארצט, אי דעם טיטול נגיד איבער די יודישע קהלות פון מצרים.

ניינטעם קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב־איירא‍פּא און די גרויסע מחלוקת.

מיט'ן אָבשטאַרבען פון דעם גרויסען קאַאירישען געלעהרטען איז דאָס אַלוועלטליכע יודענטום געבליבען אָהן אַ צענטראַלע פּערזאָן, אָהן אַ גייסטיגען פיהרער און וועגוויזער. דעם רמב"ם'ס זוהן ר' אברהם (1183—1267), איז אַפילו געווען אַ מענש מיט ברייטע אַלגעמיינע און יודישע קענטעניסען; זיין אויטאָריטעט איז אָבער דאָך נישט גרויס געווען, און נישט בלויז אין מזרח — אויך אין די מערב־לענדער, אין איירא‍פּא, האָט זיך נישט געוויזען קיין אויסערגעוועהנליכער, צייט־בעהערשענדער גייסט, וואָס זאָל אימשטאַנד זיין צו קאָנצענטרירען ארום זיך די גאַנצע אומה.

צו דער דאָזיגער גייסטיגער פער'יתום'טקייט זענען צוגעקומען אויך שווערע רדיפות מצד דער קריסטליכער קירך. דער פּויפּסט אינאָצענץ III, וואָס האָט דער ערשטער איינגעפיהרט די שטראָף פון שייטער־הויפענס פאַר יענע, וועלכע האָבען געוואַגט צו צווייפלען אין זיין הייליגער „אונפעהלבאַרקייט“, — אָט דער טיראַן פון מלכים און פעלקער איז געווען אַ ביטערער שונא פון יודען און יודישקייט, און ער האָט טיפע וואונדען איבערגעלאָזען אין דעם יודישען פאָלקס־אָרגאַניזם. דער מעכטיגער פירשט פון וואַטיקאַן, וועלכער האָט גאַנץ איירא‍פּא אין דער מורא געהאַלטען, האָט זיך געפיהלט געקוועלט און געדריקט פון דעם

קלײַנעם הײַפעל יודען, וואָס האָט מיט זײַן קלאָרען פערשטאַנד, לויטערן גלויבען און אָנגעבוירענער זיטליכקײַט געדינט, ווי אַ שטילער פּראָטעסט געגען די שרעקליכע מעשים פון דער קירך און די קירכענלײַט. אין אָנהויב פון זײַן רעגירונג האָט אינאָצענץ אַפילו געפּרובט בעשיצען די יודען פון די אכזריות'ען פון די קרײַץ־פאָהרער; די לעצטע האָבען אויף דעם סמך פון דער מחילה וסליחה, וואָס זיי האָבען בעקומען פון פּויפּסטליכען שטוהל, אויסגעאיבט איבער יודען די שרעקליכסטע גזילות און רציחות, און ווען די אונגליקליכע האָבען זיך געווענדעט נאָך הילף צו דעם העכסטען שופט פון דער קירך, האָט ער בעפוילען (1199), אויפצוהערען די אַלע רציחות געגען יודען: זיי ניט צו בערויבען, ניט שמד'ען איבער געוואַלט, ניט שלאָגען און ניט שענדען זייערע טויטע. דערבײַ האָט דער אַלערהײַליגסטער ערקלערט, אַז קריסטען טאָרען די יודען ניט פערטיליגען, ווײַל... זיי, די יודען, מוזען בלײַבען פאַר די קומענדיגע דורות און דאָן דערווײַזען דער וועלט דעם אמת פון קריסטענטום, איבערגעהענדיג צו דער הײַליגער קירך! —

אָט דער גרויסער צוועק האָט אָבער ניט אויסגעשלאָסען קײַן דערווײַליגע רדיפות. דעם פראַנצויזישען צורר היהודים פיליפּ אויגוסט מאַכט אינאָצענץ אַ שאַרפען אויסרײַד פאַר זײַן יודענפרײַנדשאַפט (1205): „צו זײַנע אויערן איז געקומען", אַז אין פראַנקרײַך מעגען יודען בעזיצען אונבעוועגליכע גיטער, האַלטען קריסטליכע דינערשאַפט און אַפילו אויפבויען נײַע שוהלען, וואָס זענען העכער פון די שכנישע קירכען *). אויסער דעם איז די יודען ניט פערוועהרט, זיך צו ווײַזען אין די גאַסען אין די טעג פון פסחא. אין זעלביגען יאָהר האָט דער הײַליגער פיהרער שאַרף געמוסר'ט פאַר זײַן צו־ווייכער בעציהונג צו יודען אויך דעם קעניג פון קאַסטיליען, אַלפאָנזאָ, און שפּעטער מיט דרײַ יאָהר האָט אַזאַ בריעף בעקומען דער גראַף פון נעווערס. די יודען — שרײַבט דער פּויפּסט אוים אין דעם בריעף — דאַרפען פון קריסטליכע פירשטען ניט בעשיצט, נאָר פערשקלאַפּט ווערן; זיי

*) דאָס איז געווען אין דער צײַט, ווען די יודען זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון אַלע פראַנצויזישע פּראָווינצען, און פיליפּ־אויגוסט האָט זיי ערלויבט זיך צו בעזעצען אין זײַן לאַנד, פון וואַנען ער אַליין האָט זיי פריהער פערטריבען.

דארפען, ווי דער ברודער-מערדער קין, מיט אייביגער שאנד בעדעקט זיין און אייביג ארומוואנדערן פון ארט צו ארט. עס איז דעריבער א פערברעך, צו לאָזען די יודען וואוינען ביי זיך, צו לאָזען זיי האנדלען און האָבען בעציהונגען מיט קריסטען און ניט צו נעהמען פון זיי קיין מעשר (צעהנט-חלק פון פערדיענסט) פאר די דיענער פון דער קירך.

אין דעם פערביטערטען צאָרן פון אינאָצענץ III געגען יודען איז געוועזען א געוויסער קערן פון שרעק פאר זייער שעדליכער ווירקונג בנוגע צו דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער הינזיכט האט איהם זיין אינסטינקט ניט איינגאנצען אָבגענארט. יודען האָבען באמת געווירקט אויף זייערע קריסטליכע שכנים און געוועקט אין זיי פערשיעדענע געדאנקען, און אין דער שטארקער בעוועגונג געגען פויפּסט פון די „אפיקורס'ישע" אלביגנעזער האט דער יודישער איינפלוס געשפּיעלט ניט קיין קליינע ראָליע. א סך פון אט די דרום-פראנצויזישע „אפיקורסים" האָבען אפילו אָפען געזאָגט: „דאס געזעץ פון די יודען איז העכער און פאלקאָמער, איידער דאס געזעץ פון די קריסטען". אינאָצענץ האט דעריבער די יודען פון דרום-פראנקרייך גערודפ'ט צוזאמען מיט זיינע געגנער, און ווען ער האט ענדליך בעזיעגט אלע פירשטען פון די פראנצויזישע פּראָווינצען, האט ער זיי, אונטער די שרעקליכסטע שטראָפען, געצוואונגען צו שווערן, אז זיי וועלען די יודען קיינע פרייהייטען ניט געבען.

איינער פון די דאָזיגע בעזיעגטע הערשער איז געוועזען אויך דער גראף ראָגער פון בעזיער, וועלכער האט ארויסגעוויזען יודען פערשיעדענע חסדים און איז אויך געוועזען פערדעכטיג אין סימפּאטיע צו די אלביגנעזער. דאָ האט די קרייץ-מחנה פון דעם הייליגען פאטער, אונטער דער אָנפיהרונג פון דעם בלוט-דורשטיגען נזיר ארנאָלד, איינגעריכטעט א אמת'ע בלוט-באד. „מיר האָבען ניט געשוינט — שרייבט דער אכזריות'דיגער נזיר אין זיין בעריכט צום פויפּסט — קיין שטאנד, קיין געשלעכט, קיין עלטער — כמעט צוואנציג טויזענד מענשען זענען אומגעקומען פון אונזער שווערד. נאָך דער גרויסער שחיטה איז די שטאָדט אויסגערויבט און פערברענט געוואָרען און די געטליכע נקמה האט זיך דאָ ארויסגעוויזען אויף א וואונדערבארען אופן". אין דער שחיטה זענען ניט געשוינט געוואָרען אפילו רעכט-גלויביגע קאטוילוקען, און אויף דער פראגע פון די קרייץ-סאָלדאטען, ווי אזוי זיי זאָלען אונטערשיידען צווישען א רעכט-גלויביגען און א'נ-

אפיקורס (א אלבינגנזער), האט זיי ארנאלד געענטפערט: „איהר הרג׳עט כסדר — גאט וועט זיך שוין די זייניגע ארויסגעפינען״. ביי אזא בעציהונג צו מענשליכע לעבענס בכלל האט שוין, נאטירליך, וועגען שוינען די יודען קיין רייד נישט געקענט זיין: ביז צוויי הונדערט יודען זענען געטויט געווארען, און מאסען האבען די בלוט-מענשען געפאנגען און פערקויפט.

נאך די אלע נצחונות פון דער פויפסטליכער הייליגקייט האט זיך אנגעהויבען א אלגעמיינע אויסראטונג פון דער אפיקורסות: יעדער שפור פון פרייען געדאנק איז דערשטיקט געווארען — דאס דענקען בכלל איז געווארען א זינדיגע זאך; די תלמידים פון דעם אפיקורס, וואס האט געלייקענט אין דער הייליגקייט פון רוים און פון פויפסט, האט מען לעבעדיגערהייד פערברענט. אויף אלערליי פילאזאפישע שריפטען, וואס האבען זיך געפונען אין דעם אוצר פון דער קריסטליכער סכאלאסטיק — צווישען זיי אויך די ווערק פון ר׳ שלמה בן גבירול — איז ארויפגעלעגט געווארען א שווערער חרם, און די יודען פון שפאניען און דרום פראנקרייך זענען געבליבען כמעט די איינציגע טרעגער פון ליכט און וויסען פאר גאנץ אייראפא. די קירך האט זיי אבער נישט אבגעלאזען. אויף דעם קירכען-קאנגרעס אין אוויניאן (1209) זענען ווידער אויסגעארבייט געווארען נייע גזירות פאר יודען; לויט איינער פון זיי האבען יודען נישט געטארט ארבייטען אום זונטאג און אין די קריסטליכע יום-טובים און אין די קריסטליכע פאסט-טעג האבען זיי נישט געטארט עסען קיין פלייש. —

אין ענגלאנד זענען די יודען צו יענער צייט אויך געווען ארומגערינגעלט פון אלע זייטען מיט שונאים, און אט די אלגעמיינע ארומינע רדיפות האבען בעוואויגען גאנצע דריי-הונדערט רבנים פון פערשידענע שטעדט אין פראנקרייך און ענגלאנד, אויסצעוואנדערן קיין ארץ-ישראל (1212). דארט זענען זיי פריינדליך אויפגענומען געווארען פון סולטאן אלאדיל, און זיי האבען פערשפרייט איבער׳ן גאנצען מזרח א נעץ פון ישיבות, וואו זיי האבען פערפלאנצט דעם תוספי׳סטישען לעהר-סיסטעם מיט זיין פלפול׳דיגער שארפזיניגקייט.

אונטער דער צייט האט זיך פאר די יודען פון אייראפא אנגעהויבען א נייער שטורם. דער אלמאהאדישער פירשט מחמד אל-נזיר פון צפון-מערב אפריקא האט אויסגערופען א הייליגען קריעג פאר דער אויבער-הערשאפט פון איסלאם איבער דער פירענעאישער האלב-

אינזעל, און אין גיכען האט זיך א האלבער מיליאן מחמר'נישע קריגער שוין געפונען אין אנדאלוזיען. דאס האט ארויסגערופען א נייעם קרייץ-צוג פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט און די אנגעקומענע צעווילדעטע מחנות, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם אויבען דערמאנטען ארנאלד האבען זיך קודם כל ארויפגעווארפען אויף די יודען פון דער רייכער קאסטילישער הויפטשטאדט, טאלעדא (יוני 1212). צום גליק האט אלפאנסא זיך אנגענומען פאר יודען, און זיי האבען קיין סך נישט געליטען.

מיט א קורצע צייט שפעטער האט אינאצענץ געלאזען צוזאמענרופען א אויסערגעוועהנליכע קירכען-פערזאמלונג, וואס האט די מאכט פון רוים נאך פערברייטערט און גאנץ איירָאפּא איינגעשלאסען אין די ראהמען פון גייסטיגער קנעכטשאפט. יודען האבען פערשטאנען, אז די פערזאמלונג וועט זיי קיין גוטס נישט ברענגען און געפרובט זיך משתדל זיין פריהער; דאס האט אבער נישט געהאלפען, און דער קאנגרעס האט אנגענומען פיער בעשלוסען געגען יודען. די שווערסטע פון די דאזיגע בעשלוסען זענען געווען די, אז יודען דארפען יעהרליך איינטראגען א גרויסען שטייער פאר דער קירכה, אויסער דעם געוועהנליכען מעשר, און אז זיי טארען זיך נישט קליידען גלייך מיט די קריסטען, וויל די גלייכע קליידונג פיהרט צו געמישטע חתונות צווישען „גלויביגע" מיט „נישט-גלויביגע". אגב, האבען די הייליגע פון דער קירכה זיך דא כלומר'שט אנגענומען פאר דעם געזעץ פון דער תורה, וואס פערבאט יודען צו זיין אויסערליך גלייך מיט די נישט-יודישע (געצענדיענערישע) פעלקער, און דערפון איז ארויסגעקומען דער רשעות'דיגער אויפטו, אז יודישע קינדער דארפען פון צוועלפטען לעבענס-יאהר אן טראגען אין זייער קליידונג א מיטשיק (לאטע) פון אבעזונדער פארב, די מענער אויף די היט און די פרויען — אויף די שלייערס (30 נאוועמבער 1215). דאן האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון שטאנדען-פערזאמלונגען און מיניסטערישע זיצונגען, וואס האבען זיך ספעציעל בעשעפטיגט מיט דעם ערפינדערישען „יודען-צייכען": בעשטימט זיין פארב, פארם, לענג און ברייט און אזוי ווייטער.

און די שענדליכע יודענפרעסער האבען זייער צוועק דערגרייכט: דער „צייכען" האט דעם יודען געמאכט צו שאנד און שפאט אין די אויגען פון דער גאנצער קריסטליכער בעפעלקערונג; האט זיך א יוד

בעוויזען אין גאס, זענען איהם הונדערטער שקצים בעפאלען, געלאכט פון איהם, פערווארפען איהם מיט בלאטע, געשלאגען און אפט אויך דער׳הרג׳עט. די קריסטען האבען זיך בכלל צוגעוועהנט פון דעמאלט אן צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידריגע בעשעפענישען, וואס פערדינען קיין אכטונג און קיין מיטלייד נישט, און דאס האט געווירקט אויך אויף די אונגליקליכע גופא: זיי האבען פערלוירען יעדען שפור פון זעלבסטאכטונג און נאטירליכען שטאלץ. פעראכט און בעליידיגט פון אלעמען און אהן א שום צוטריט צו די העכערע קרייזען פון דער קריסטליכער געזעלשאפט, האבען די יודען פערנאכלעסיגט זייער אויסערליכען אויסזעהן, פערלוירען יעדען געפיהל פון שענהייט און געשמאק און בעקומען אינגאנצען א פנים פון טרויעריגע און דערשלאגענע.

נאטירליך, איז די גזירה נישט אזוי שנעל דורכגעפיהרט געווארען און די יודען האבען זיך מיט אלע מעגליכקייטען געוועהרט געגען דעם געצוואונגענעם שאנדפלעק. בעזונדער האבען געארבייט אין דעם די קהלות פון שפאניען און דרום-פראנקרייך, וואו יודען האבען נאך דערווייל פערנומען פערשידענע אנגעזעהענע פאסטענס (פון דיפלאמאטען, שאץ-מייסטער׳ס, לייב-דאקטוירים א. א. וו.); זיי האבען זיך דערשלאגען צו דעם נאכפאלגער פון אינאצענץ III, האנאריוס III, און ביי איהם געפועל׳ט, אז די בישאפען זאלען קוקען אויף דעם ענין צווישען די פינגער. אין אראגאניען ווידער האט זיך וועגען דער גזירה שטארק משתדל געווען דער בעריהמטער לייב-דאקטאר פון קעניג, יצחק בנבנישתי, וועלכער איז געווען שטארק געליעבט פון אלעמען און האט אפילו בעקומען א אייגענהענדיגען דיפלאם פון פויפסט; אין זיין זכות האט מען אלע איבריגע יודען אויך נישט געצוואונגען צו טראגען דעם שאנד-צייכען. דער זעלביגער פויפסט האנאריוס האט, איבריגענס, זיך אויך בעצויגען צו יודען מיט א טיפען חשד, און ער האט געזוכט צו ווירקען אויף די קריסטליכע הערשער, זיי זאלען נישט אנפערטרויען יודען קיין דיפלאמאטישע שליחות׳ען.

אין ע נ ג ל א נ ד זענען יודען פון דעם שאנד-צייכען נ י ש ט בעפרייט געווארען — דאס האבען זיי געהאט צו פערדאנקען דעם אכזריות׳דיגען ערצבישאף פון קענטערבורי ל א נ ג ט א ן. ער האט זאגאר די רדיפות געגען יודען נאך פערמעהרט און פערשטארקט, און ווי עטליכע היסטאריקער ווילען האבען זאל דאס האבען געווען א נקמה פון יודען

דערפאר, וואס אין דעם זעלביגען יאהר האט זיך א דיאקאן מגייר געווען (נאטירליך, איז ער פערברענט געווארען אויפן שייטערהויפען).
די דאזיגע רדיפות האבען נישט אויפגעהערט אויך פאר דער צייט פון דעם אויפגעקלערטען און פרייזיניגען קייזער פרידריך II, וועלכער האט געהאט ביי זיך אין הויף יודישע געלעהרטע אלס איבערזעצער פון אראבישע וויסענשאפטליכע ווערק (אויף לאטיניש).

נאך טרויעריגער איז געווען די יודישע לאגע אין דרום-פראנקרייך. דא זענען אבגעפרישט געווארען אלע פערשימעלטע גזירות פון די אלטסטע צייטען, און אין דער גאנצער וואך, למשל, פון פסחא האבען יודען זיך נישט געטארט ווייזען אין גאס. אט די אלע צרות זענען נאך אבער אלץ נישט געווען דאס לעצטע ווארט פון דער קירכליכער ערפינדערישקייט אויף דעם געביעט פון פערביטערן דאס יודישע לעבען. דער גיהנם-קוואל האט זיך געעפענט פאר יודען פון גאנצע פיער זייטען: פון פויפסט גרעגאר IX אין רוים, פון קעניג לודוויג IX (דער הייליגער) אין פראנקרייך, פון קעניג פערדינאנד III אין קאסטיליען און ענדליך פון דעם דאמיניקאנער-גענעראל רײמונד דע פעניאפארטע, *) וועלכער האט דורכאוים געוואלט בעגליקען די נשמות פון אלע יודען און מחמד'נער.

אין יענער צייט האט זיך די מאכט פון רוים פערשפרייט אויך איבער די לענדער ביי די ברעגעס פון דונײ און טעאיס. אין אונגארן האבען די יודען גאנץ פריה איינגעוואנדערט פון ביזאנטיען און פון דער כאזארישער מלוכה, און הגם די מאדיארען זענען שוין דעמאלט געווען האלבע קריסטען, האבען זײ דאך זיך בעצויגען טאלעראנט צו יודען, ווי צו די געצענדיענער און מחמד'נער, וואס האבען געלעבט אין דעם לאנד. יודען האבען דא פון די אלטסטע צייטען געהאלטען אין ארענדע פערשיעדענע מלוכה-שטייערן און האבען בכלל פערנומען זעהר אנגעזעהענע מלוכה-פאסטענס. דאס האט זיך געצויגען ביז דער צייט פון פויפסט גרעגאר IX, וועלכער האט געצוואונגען דעם אונגארישען קעניג אנדרעאס, צו דערווייטערן יודען פון יעדען עהרען-פאסטען. אנדרעאס האט געפרובט אין אנהויב זיך נישט

*) דאמיניקאנער און פראנציסקאנער — דאס זענען נעמען פון צוויי אלט-קאטוילישע מאנאכען-ארדענס.

שטארק רעכענען מיט דער גזירה, דאן האט דער פויפסט ארויפגעלעגט אויף איהם א שווערען חרם, און דער קעניג האט געמוזט געבען א פייערליכע הבטחה (1233), אז ער וועט יודען און מחמר'נער נישט צולאזען צו קיין שום אמט, נישט לאזען זיי האבען קריסטליכע לייב־איינענע, חתונה האבען מיט קריסטען און ענדליך אויך — זיי צווינגען צו טראגען דעם שאנד־צייכען. די זעלביגע שבועה האבען געמוזט געבען דער קעניג פון סלאוואניען און אלע איבריגע פירשטען פון לאנד.

אט די אלע רדיפות פון אויסווענינג האבען נישט געקענט בלייבען אהן א טיעפער ווירקונג אויף דעם אינוועניגסטען יודישען לעבען, און דאס האט זיך באלד ארויסגעוויזען אין זעהר א שארפער פארם. דאס פערשטארקטע רעליגיעזע געפיהל האט זיך מיט אמאל אנגעהויבען ארומצוזוימען פון אלע מעגליכע שלעכטע ווירקונגען, און דא האט עס זיך אנגעשטויסען אן דעם נייעם שטראם אין יודענטום, וואס האט זיך געצויגען פון רמב"ם'ס ווערק. דער לעצטער האט, ווי ס'איז שוין אויבען אנגעוויזען געווארען, אין א סך הינזיכטען אבגעטרעטען פון דער יודישער מסורה און בכלל פערבויגען נישט וועניג ביבלישע און תלמודישע שטעלען, וועלכע האבען זיך נישט געלאזען איינפאסען אין די ראהמען פון דער אריסטאטעלישער פילאזאפיע. דאס האט אין די ארטאדאקסיש־רבני'שע קרייזען ארויסגערופען א שטארקען שטורם געגען יעדען מין פילאזאפיע איבערהויפט. אויף דעם באדען איז ענטשטאנען א פערביטערטער קולטור־קאמפף מיט צוויי פיינדליכע לאגערן, וואס האבען זיך קאנצענטרירט ארום דעם נאמען פון פערשטארבענעם דענקער: מיימוניסטען און אנטי־מיימוניסטען. די לעצטע, בעזונדער יענע פון זיי, וועלכע האבען נאך געדענקט דעם רמב"ם, האבען אפילו נישט געוואגט צו ריידען שלעכטס אויף איהם אליין און צו צווייפלען אין זיין עהרליכקייט און פרומקייט; זיין ווירקונג אבער האבען זיי אנערקענט פאר שעדליך, ווייל די מיינונגען, וואס ווערן ארויסגעזאגט אין זיינע ווערק, זענען סותר די טראדיציאנעלע יסודות פון יודענטום.

אנגעהויבען האט זיך אייגענטליך דער אידעען־קאמפף גלייך נאכ'ן רמב"ם'ס טויט. נאך אין יאהר 1205 האט א געלעהרנטער יונגערמאן פון טאלעדא, מיט'ן נאמען ר' מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיא, אנגעשריבען א עפענטליכען בריעף צו די „חכמי לוניל" (די געלעהרנטע פון לונעל), אין וועלכען ער האט זיי אויפמערקזאם

גיזמאכט, אויף די „אפיקורסי׳שע שטעלן אין „ספר המדע״ פון רמב״ם׳ס „משנה תורה״. דער בריעף האט אבער קיין ערפאלג נישט געהאט, און דער אנגעזעהענער גדול ר׳ אהרן בן משולם האט דעם אנפאלער הארב אבגעענטפערט פאר דער חוצפה, זיך צו טשעפען צו אזא ריזע, ווי דער רמב״ם. דער בעריהמטער ר׳ ששת בנבנישתי פון בארצעלאנא האט אויך חוזק געמאכט פון דעם יונגען פאנאטיק, און געשריעבען: „מ׳רופט איהם בעלייכטער (מאיר), ווערהענד ער בלאנדזשעט גאר אין דער פינסטער״. געוואונען פאר זיך האט אבולעפיא גאר עטליכע רבנים פון צפון פראנקרייך, צווישען זיי איינער פון די בעלי התוספות, ר׳ שמשון פון סאן. דערמיט האט זיך דערווייל דער טומעל פערענדיגט, און דעם רמב״ם׳ס אידעען האבען זיך פאר דער צייט שטארק פערשפרייט אין גאנץ שפאניען און דרום פראנקרייך. כמעט אלע בעדייטענדע יודישע פערזענליכקייטען אין די לענדער זענען בעהערשט געווארען פון דער ראציאנאליסטישער פארשונגס-מעטאדע, און האבען אנגעהויבען זיך בעציהען שטרענג-קריטיש צו אלע דאגמען און געבאטען פון יודענטום. נאטירליך, האט עס געמוזט פיהרען צו א געוויסער קאלטקייט בנוגע צום אבהיטען די דאזיגע געבאטען, און א סך האבען אנגעהויבען שטארק מקיל זיין אין זאכען, וואס זענען ביז דאן געווען זעהר פערהייליגט — עס איז זאגאר דערגאנגען ביז חתונה-פערבינדונגען מיט קריסטליכע אדער מחמד׳נישע פרויען.

דאס האט ענדליך שטארק אויפגעטרייסעלט די ארטאדאקסישע קרייזען, און באלד האט זיך צופלאקערט א הייסער און פערביטערטער קאמפף. עס האט זיך געפונען א שטרענג-פרומער תלמודישער געלעהרטער, מיט׳ן נאמען ר׳ שלמה בן אברהם פון מאנפעליע, וועלכער האט דער ערשטער גענומען אויף זיך מקנא צו זיין קנאת ד׳ צבאות און איינמאל פאר אלע מאל פערניכטען די פערשאלטענע פילאזאפיע. ער האט צוגענומען צו זיך נאך צוויי תלמודישע געלעהרנטע, ר׳ יונה בן אברהם גירונדי און ר׳ דוד בן שאול. און צוזאמען האבען זיי אויסגערופען א חרם (אנהויב 1232) איבער יענע אלע, וועלכע לערנען די פילאזאפישע טיילען פון רמב״ם׳ס ווערק, בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפטליכע חקירות וועגען גאט און גלויבען און טייטשען בכלל אויס די תורה און דעם תלמוד נישט אין פשטות. אויף דעם חרם האבען זיך גע׳חת׳מעט נאך פיעל רבנים פון צפון-פראנקרייך, צווישען זיי אויך דער בעריהמטער ר׳ יחיאל פון פאריז.

דערמיט אבער האט זיך דאס פייער נאר פונאנדערגעקאכט. דערוויסענדיג זיך פון דעם חרם, האבען די מיימוניסטען פון דרום-פראנקרייך אויפגעהויבען א גאנצען שטורם. זיי האבען אין דעם שריט געזעהען אין א שענדליכע בעליידיגונג פאר'ן נאמען פון דעם גרויסען דענקער און געזעצלעהרער, אין די געפאהר פון א שרעקליכער שפאלטונג, און די דריי גרויסע דרום-פראנצויזישע קהלות: בעזיער, ליונעל און נארבאנא האבען מבטל געווען דעם חרם פון ר' שלמה'ן מיט זיינע חברים. די קהלה פון מאנפעליע גופא האט זיך אויך צוטהיילט אויף צוויי פארטייען: די געבילדעטע זענען געווען געגען ר' שלמה'ן און דער פרומער המון—פאר איהם. דא איז עס אפילו דערגאנגען צו געשלעגערייען, און באלד האט זיך די מחלוקת פונאנדערגעטראגען איבער אלע קהלות פון קאטאלאניען, אראגאניען און קאסטיליען. די מחלוקת איז פון ביידע זייטען געפיהרט געווארען מיט א פערביטערטער ליידענשאפטליכקייט, און דאס ערגסטע דערביי איז געווען דאס, וואס ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף אלטע אויטאריטעטען.

אין לאגער פון די מיימוניסטען האבען זיך בעזונדער אויסגעטהיילט די געשטאלטען פון צוויי בעריהמטע פערזענליכקייטען: ר' דוד קמחי און דער יונגער ר' משה בן נחמן. דער ערשטער, אלס העברעאישער שפראך-פארשער און ביבעל-ערקלערער, איז געווען איינער פון די היציגסטע פערעהרער פון רמב"ם, און די אנטי-מיימוניסטען פון צפון-פראנקרייך האבען אויף איהם אויסגערופען א בעזונדער חרם — פאר זיין מיימוניש-פילאזאפישען פירוש אויף דער וויזיע פון יחזקאל הנביא און פאר זיין ערקלערונג, אז ווען משיח וועט קומען, וועט דער תלמוד בטל ווערן. אין דעם קאמפף געגען די אנטי-מיימוניסטען איז אלזא דער רד"ק פערזענליך פעראינטערעסירט געוועזען, און ער האט אליין, אונטערגענומען א רייזע קיין שפאניען, כדי צו בעקומען אויף זיין צד די דארטיגע קהלות.

די צווייטע טאן-געבענדע פערזענליכקייט אין דעם קאמפף, ר' משה בן נחמן (דער רמב"ן, געב. 1195, געשט. 1270) פון גערונא, האט געפרובט שטילען די צורייצטע ליידענשאפטען און רופען צו א ערנסטער איבערלעגונג. ער אליין איז שטרענג געשטאנען אויף דעם באדען פון דער מסורה און יעדער מאמר פון תלמוד און אפילו פון די שפעטערדיגע גאונים (שוין נישט רעדענדיג וועגען די היייליגע שריפטען) איז געוועזען פאר איהם הייליג און אונבעריהרבאר; לויט דער

בעשעפטיגונג א דאקטאר און בכלל א מענש מיט ברייטע אלגעמיינע קענטעניסען, האט ער דאך געקוקט מיט פעראכטונג אויף דער גריכישער פילאזאפיע, און אין דער צייט, ווען דער רמב"ם האט איבערהויפט געזוכט אלץ קלאר צו מאכען אין יודענטום, אלץ אונטערצעווארפען דער קריטיק פון דעם ריינעם מענשליכען פערשטאנד, — האט דער רמב"ן גראד די קבלה גערעכענט פאר דאס הייליגסטע און העכסטע פון דער יודישער ענטוויקלונג. דער רמב"ן האט געגלויבט אויך אין רוחות און שדים, וואס דער רמב"ם האט גערעכענט פאר געצענדיענסט; ביי דעם אלעם איז אבער דער רמב"ן דאך געווען פיעל טאלעראנטער פון די צפון-פראנצויזישע רבנים. צו דער צייט, ווען דער חרם איז אויסגערופען געווארען אויף די מיימוניסטען, האט דער יונגער, נאר זעהר אנגעזעהענער גאון פון גערנא (דער רמב"ן) זיך געשטעלט אויפן צד פון די חרם-אויסרופער: ר' שלמה פון מאנפעליע און זיין פעטער ר' יונה, און זיך געווענדט מיט א בריעף צו די קהלות פון אראגאניען, נאווארא און קאסטיליען, אין וועלכען ער האט זיי אויפגעפאדערט, זיך נישט צו לאזען פערפיהרען פון די „פאלשע" מיימוניסטען.

די מעהרסטע קהלות פון שפאניען האבען זיך אבער יא געלאזען „פערפיהרען". דער לייב-ארצט פון אראגאנישען קעניג, בחיאל אבן-אלקאנסטאנטיני, זיין ברודער שלמה, מיט נאך צעהן אנגעזעהענע פיהרער פון דער קהלה אין סאראגאסא האבען אויפגערופען אלע אראגאנישע קהלות, זיך צו פעראייניגען מיט זיי אין קאמפף געגען יענע, וואס האבען געוואגט ארויסצוטרעטען געגען דער גרויסקייט פון רמב"ם, „וועלכער האט אונז ארויסגעצויגען פונ'ם תהום פון אונוויסענהייט, פערבלענדעניש און נארישקייט". אויף דעם אויפרוף האבען זיך אבגערופען די פיער קהלות: הוסעקא, מאנזאן, קאלאטאיוד און לערידא, וועלכע האבען זיך פעראייניגט מיט די מיימוניסטען. דער ענטשיידונגס-פונקט פון דעם קאמפף איז אבער געלעגען אין דער טאן-געבענדער טאלעדא, און גראד דא איז די שטימונג געווען מעהר פאר ר' שלמה'ן, ווי געגען איהם. דער אויבען-דערמאנטער ר' מאיר אבולעפיא האט אין זיין בריעף צום רמב"ן פאראויס פערזיכערט, אז די גדולים פון טאלעדא זענען צופריעדען מיט'ן חרם, וואס איז אויסגערופען געווארען אויף יענע, „וועלכע שטיצען זיך אויף זייער פערשטאנד און זאגען, אז גאט פאדערט גארנישט קיין אויסערליכע

מעשים, נאָר בלויז אינערליכע פערטיעפונגען אים גייסט פון דער פילאָזאָפיע". אין דעם בריעף דראָהעט ער זאָגאַר, אז ער מיט זיינע חברים וועלן זיך אינגאנצען אָבזונדערן פון די פערברעכערישע מיימוניסטען און מיט זיי מעהר קיין מגע ומשא נישט האָבען, — ווי מיט אָבגעריסענע טיילען פון דער אומה. דאָס האָט דעם רמב"ן ארויפגעבראַכט אויפן רעיון די מורא פאַר א נייער שפאַלטונג אין יודענטום, און ער האָט פאָרגעלעגט א אויסוועג, וואָס האָט געזאָלט צופריעדענשטעלן ביידע צדדים. דער פאָרשלאָג איז בעשטאַנען אין דעם, אז דעם חרם פון רמב"ם'ס הלכי'שע ספרים, צווישען זיי אויך דעם עטישפילאָזאָפישען ספר המדע, זאָל מען אָראָבנעהמען, דען „וועמ'ס שיידט זיך אָב פון רבי'ס (רמב"ם'ס) ספרים איז, ווי ער וואָלט זיך אָבשיידען פון לעבען"; דאגעגען זאָל פערבאָטען ווערן צו לעהרנען „קאָמפאַניעס-ווייז" (עפענטליך) דעם „מורה נבוכים". און דערביי זאָל מען אויך קיין זעהר הארבע מיטלען נישט אָנווענדען, נאָר ווירקען מיט גוטען: „ווער ס'וועט פאָלגען וועט פאָלגען און ווער נישט — נישט; מ'קען דאָך נישט צווינגען אלע יודען, זיי זאָלען זיין חסידים און צדיקים".

די דאָזיגע פשרה האָט קיינעם פון די קעמפפענדע צדדים נישט בעפריעדיגט — צו טיעף איז געווען דער אָבגרונד צווישען דעם רמב"ם'ס יודישקייט און דאָס יודישקייט פון דער מסורה, אום זיי זאָלען נאָך קענען אויף וועלכען ס'איז אופן קומען צווישען זיך צו אַן אויסגלייך. איינער פון די מעהר בעוואוסטזיניגע צווישען די אנטימיימוניסטען, דער פירשט (נשיא) פון קאסטילישען יודענטום און לייבארצט פון קעניג ר' יהודה בן יוסף אבן אלפאכר, האָט דעם געדאַנק זאָגאַר אָפען און דרייסט ארויסגעזאָגט. אלס טאָן-געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייט, האָט דער ר' יהודה אלפאכר זיך געהאַלטען די ערשטע צייט פון דער וויטען און נישט ארויסגעזאָגט קיין בעשטימטע מיינונג וועגען דער פראגע; דאַן האָט זיך דער אַלטער ר' דוד קמחי געווענדעט צו איהם מיט א הייסען בריעף (ער האָט זיך געלאָזען אַליין פאָהרען צו איהם פון דרום-פראַנקרייך, נאָר אין וועג איז ער קראַנק געוואָרען), אין וועלכען ער האָט איהם אויפגעפאָדערט, ארויסצוזאָגען זיין מעכטיג וואָרט וועגען דער ברענענדיגער מחלוקת און איינמאָל פאַר אלע מאָל א סוף מאכען מיט די ווילדע מעשים פון די פינסטערע „פאנאטיקער". און אבן אלפאכר האָט זיין

וארט ארויסגעזאגט; דאס איז אבער געוועזן א הארטער קלאפ נישט פאר די פאנאטיקער, נאר פאר די פריזיניגע מיימו-ניסטען. אין זיין שארפען ענטפער דעם רד״ק שרייבט ער: בן מיימון האט געוואלט צונויפבינדען די תורה מיט דער גריכישער פילאזאפיע און געמיינט, אז זיי וועלן ביידע הויזען צוזאמען; דאס קען אבער נישט זיין — די תורה קען זיך נישט פערבינדען מיט דער פילאזאפיע, וואס שמיצט זיך אפט אויף סאפיסטישע פשט׳לעך. דא ווייזט ער אן אויף א סך פאקטען פון דער תורה, וואס דער „מורה נבוכים" ער-קלערט זיי „על פי שכל" אזוי, אז מ׳קען זיי יא אננעהמען און נישט אננעהמען, און קומט צו צו דעם בעשלוס, אז ביי דעם גאנצען כבוד, וואס ער פיהלט צו דעם גרויסען גייסט, צו דעם טיעפען דענקער און מחבר פון „משנה תורה", זעהט ער דאך א סך שעדליכעס אין זיינע פילאזאפישע ווערק. „א תורה האט אונז געגעבען — שרייט אויס אבן אלפאכר — משה (רבינו), און איהר ווילט דעם רבי׳ן משה (בן מיימון) ז״ל אויפהויבען העכער פון די נביאים... אין „מורה" זענען נישט אלע שטעלן גלייך: אנדערע זענען גוט, אנדערע זענען אבער שעדליך. הלואי וואלט דער ספר (מורה נבוכים) אינגאנצען נישט געשאפען, נישט איבערזעצט און נישט געלייענט געווארען... דער ערשטער שולדיגער איז ר׳ שמואל אבן תבון; ער האט יהם איבערזעצט אויף העברעאיש און אויף אזא אופן פערשפרייט צווישען המון אזעלכע מיינונגען, וואס זענען בעשטימט נאר פאר יחידי סגולה...".

נאך דעם אלעמען איז די שטימונג פון דער מעהרהייט צווישען פאלק און די רבנים דאך געוועזן אויף דער זייט פון די מיימוניסטען, און ווען דער אויפגערייצטער ר׳ שלמה האט געזעהען, אז די צאהל פון זיינע מיינונגס-חברים ווערט אלץ קלענער, האט ער זיך בעשלאסען אויף א שענדליכער עובדא. דאס איז געוועזן אין דער צייט, ווען גרעגאר IX האט איינגעארדענט אינקוויזיציאנס-געריכטען אין אלע גרעסטע שטעדט פון דרום-פראנקרייך, צו משפט׳ען די פערדעכטיגע אין אפיקורסות; אט די בלוט-געריכטען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אונטער דער השגחה פון די אכזריות׳דיגע דאמיניקאנער און צו זיי האט זיך דער צוהיצטער קנאי געווענדעט נאך הילף אים קאמפף מיט די מיימוניסטען. ר׳ שלמה מיט זיין חבר ר׳ יונה זענען געקומען צו די דאמיניקאנער און האבען געזאגט צו זיי: איהר פערברענט אייערע אפיקורסים, פערפאלגט-ישע אויך אונזערע. די מעהרסטע יודען פון פראוואנס (דרום-פראנקרייך)

זיינען אנגעשטעקט מיט די אפיקורסישע ווערק פון ר׳ משה בן מיימון. ווען איהר וועט אט די ווערק עפענטליך און פייערליך פערברענען, וועט דאס די יודען אבשרעקען״. דערביי האבען זיי פארגעלייענט פאר די דאמיניקאנער געוויסע שטעלען פון ספר המדע און מורה נבוכים, פון וועלכע די בעגרענצטע מאנאכען זיינען פערציטערט געווארען. און דאס איז, נאטירליך, גענוג געווען פאר די היילינע דינער פון דער קירך, זיך אנצוהאפען אן דעם פארשלאג. די שרעק פון דער קירך איז נאך גרעסער געווען דערפאר, וואס דער „מורה״ איז שוין דעמאלט געווען איבערזעצט אויך אויף לאטייניש, און דאס האט דעם גורל פון די „שעדליכע״ ווערק נאך צוגעאיילט: די שלוחים פון דער אינקוויזיציע האבען זיך גלייך ארויסגעלאזען איבער אלע יודישע הייזער פון מאנפעליע, און אלע געפונענע עקזעמפלארען פון „ספר המדע״ און „מורה״ זיינען דערנאך עפענטליך פערברענט געווארען. אויף ר׳ יונה׳ס פערלאנג איז דאס זעלבע פארגעקומען אויך אין פאריז; אויך דא האט מען דעם רמב״ם׳ס ספרים צונויפגעזאמעלט אין גאס און אנגעצונדען — ביי א אלטאר-ליכט פון א דערבייאיגער קירך.

אט די שענדליכע מסירה האט ארויסגערופען א געוואלדיגע אויפרעגונג אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. אין גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען האט אויסגעבראכען א שטורם פון צארן און כעס געגען דעם אונגעלומפערט-פערברעכערישען קנאי מיט זיינע חברים, וואס האט פעראייניגט די פריהערדיגע געגנער און אנהענגער. פון אלע זייטען האבען זיך געשאטען קללות און זלזולים אויף די קעפ פון די „מוסרים״, און די פריהערדיגע הייסע אנהענגער פון ר׳ שלמה׳ן (אויך ר׳ מאיר אבולעפיא) זיינען פון חרפה אינגאנצען אנטשוויגען געווארען. די מיימוניסטען ווידער האבען איצט אין איין אטעם געווארפען פיילען פון פייערדיגע בריעף און גיפטיגע סאטירען אין די רייהען פון די בעשולדיגטע, און דאס האט ווייטער געבראכט צו עקסצעסען פון דער צווייטער זייט: עטליכע איינפלוסרייכע מיטגלידער פון דעם מיימוניסטישען צד האבען פאר דעם זעלביגען אינקוויזיציאנס-געריכט בעשולדיגט די קנאים אין פאלש עדות-זאגען געגען רמב״ם׳ס ווערק, און דאס געריכט האט ביז צוהן אנגעקלאגטע געלאזען אויסשניידען די צינגער פון מויל (איינער פון די דעמאלטיגע סאטיריקער האט געליינט איבער די בעשטראפטע דעם פסוק: שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, ד. ה. זיי האבען געווענדעט זייערע מיילער

זעגען הימעל, איצט וואלגערט זיך זייער צונג אויף דר'ערד.

געענדיגט האט זיך דער קאמפף מיט'ן פאלשטענדיגען נצחון פון די מיימוניסטען. וואס מיט ר' שלמה'ן איז געווארען — איז נישט בע-קאנט; דאגעגען האט ר' יונה עפענטליך אויסגעדריקט א טיעפע חרטה איבער זיינע מעשים; ער האט גענומען אויף זיך א שווערע תשובה, און וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט, האט ער זיך אומעטום מתודה געוועזען און פאר אלע אויסגערופען: „משה (בן מיימון) איז אמת און זיין תורה איז אמת, נאר מיר זענען פאלש". — צווישען די קעמפ-פענדע צדדים האבען זיך, איבריגענס, געפונען אויך אזעלכע, וואס האבען געזוכט צו פערהיטען די שלעכטע ווירקונג פון רמב"ם'ס חקירות מיט אנ'אנדער, פונקט אנטקעגענגעזעצטער ווירקונג; אזוינער איז געוועזען דער אנגעזעהענער תוספ'יסט ר' משה פון קוצי. א בעריהמטער און טיעף-געלעהרנטער תלמודישער געזעצקענער (ער האט מחבר געוועזען א מין קאדעקס לויט'ן זין פון דער מסורה, מיט'ן נאמען „ספר מצות גדול", קורץ: סמ"ג), האט ער זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אלס בעליעבטער דרשן, און דאס האט ער אויסגענוצט אויף צו פער-שטארקען דעם יודישען רעליגיעזען געפיהל. ער איז ארומגעפאהרען פון שטאדט צו שטאדט איבער גאנץ דרום-פראנקרייך און שפאניען, און מיט זיינע הארציגע דרשות געפלאנצט אין די יודישע הערצער פרומ-קייט, עהרליכקייט און גוטע מענשליכע מדות. אונטער דער ווירקונג פון די דאזיגע דרשות האבען א סך לייכטזיניגע און לייכטגלויביגע יודען אנגעהויבען שטרענגער אבצוהיטען די געבאטען פון דער תורה און פיעל האבען זיך אפילו אבגעטיילט פון זייערע קריסטליכע אדער מחמד'נישע פרויען.

ר' משה איז געשטארבען אין יאהר 1260; זיין צייט-חבר ר' יצחק פון קארבייל האט ארויסגעגעבען א פערקירצטע אויסגאבע פון דעם גרויסען ספר מצוות (סמ"ג), אום איהם צו מאכען מעהר צוגענגליך פאר די ברייטע שיכטען פון פאלק. אט די פערקירצטע אויסגאבע האט בעקומען דעם נאמען „ספר מצוות קטן" אדער אבגעקירצט: סמ"ק.

צעהנטעס קאפיטעל.

די אויפבליהונג פון דער קבלה.

צו די כאראקטעריסטישע ערשיינונגען אינ'ם יודישען גייסטיגען לעבען פון יענער צייט דארף מען צורעכנען אויך די שטארקע אויפבליהונג פונ'ם יודישען מיסטיציזם, פון דער קבלה. דאס איז געווען ווי א מין רעאקציע געגען דער ממשלה פונ'ם טרוקענעם ראציאנאליזם, וועלכען אלערליי יודישע און נישט-יודישע פילאזאפען האבען אריינגעפיהרט אין די ספרים פון יודישען שאפען און דענקען. דער סיסטעם פון חקרה'נען זיך, פון צוגליעדערן יעדער זאך מיט'ן קאלטען שכל, האט איבערהויפט „נישט בעפרידיגט דאס רעליגיעזע געוויסען פון יענע הארציג-גלויביגע, וועלכע האבען געזוכט אין יודענטום נעהרונג נישט פאר'ן פערשטאנד, נאר פאר'ן געפיהל, וועלכע האבען געזוכט זעלבסטפערגעסונג און נישט זעלבסטבעוואוסטזיין"; געטריבען פון די „אויפגעקלעהרטע" מיימוניסטען, זיך צו פערטיפען אין די אייביגע פראגען פון גאט און וועלט, האבען אט די עקזאלטירטע און מיסטיש-געשטימטע נאטורען דעריבער געשאפען פאר זיך א גאנץ בעזונדערע טעאזאפיע (גאט-קלוגהייט, גאט-לעהרע) — אזעלכע, וואס שטיצט זיך נישט אויף קיין לאגישע הנחות, נאר אויף פאנטאסטישע בילדער און פארשטעלונגען. דערביי האבען זיך די פארשטעהער פון דער לעהרע נישט אבגעריסען פון דער טראדיציע, נאר פערקעהרט: איינגעפאסט

אלע זייערע מיסטישע בעגריפען אין פסוקים פון די היילינע שריפטען *), אגדות פון תלמוד און מדרש און איבערהויפט אין די טעקסטען פון די עטליכע קבלה-ספרים (ספר יצירה א. ג. א.), וואס האבען זיך שוין געפונען אין דער יודישער רעליגיעזער ליטעראטור.

די קבלי'סטישע טעאזאפיע אין אנהויב פון דרייצעהנטען יאהר-הונדערט האט ארויסגעשטעלט דעם פאלגענדען אידעען-גאנג: גאט איז העכער פון אלץ — אפילו אויך פון זיין און דענקען. זאגען פון דער גאטהייט, אז זי רעדט, דענקט, וויל, טוט, בעוועגט זיך און אזוי ווייטער, הייסט בעגרענעצען איהר מהות און זי איז פאקטיש אונבע-גרענעצט, ווייל — פאלקאם. אויב עס לאזט זיך יא מיט עפעס בעשטימען דער מהות פון גאט, איז עס בלויז דערמיט גופא, אז ער איז אונבעגרענעצט, אז ער איז א „אין סוף" (אונענדליך) ד. ה. א וועזען אהן שום ממשות'דיגע אייגענשאפטען, וואס איז פערהוילען פון דעם מענשליכען גייסט און לאזט זיך בעצם נישט בעגרייפען. ווי אזוי-זשע איז צו אונז אויף אזא אופן דערגאנגען די מציאות פון דער גאטהייט? דורך דער יצירה; דורך דעם, וואס איז דא, וואס עקסיס-טירט — דורך דער וועלט. אט די נידריגע, מאטעריעלע וועלט מיט אלע איהרע שלעכטקייטען און חסרונות האט אבער פון דעם „אין סוף" אליין נישט געקענט בעשאפען ווערן — דאס אונבעגרענעצטע, אבסאלוט-פאלקאמע האט נישט געקענט אונמיטעלבאר ארויסברענגען א יצירה, וואס איז בעגרענעצט און נישט פאלקאם. וואס דען? דער אין סוף, דאס אונענדליכע ליכטפולע וועזען האט אויסגעשטראהלט פון זיך איין גייסטיגען מהות, איין כח (קראפט), און איהם מיטגעגעבען א טייל פון זיין פאלקאמער אונענדליכקייט. אט די אויסגעשטראהלטע קראפט איז, הייסט עס, נישט גלייך צו דעם אין סוף, נאר ערנליך צו איהם, ד. ה. זי האט צוזאמען מיט איהר אונבעגרענעצטקייט אויך איין

*) עס האט געהייסען, אז יעדער פסוק פון דער תורה קען אויסגעטייטשט ווערן אויפן פשוט'ען אופן (פשט), אויפן אופן פון אידעלע אנדייטונגען (רמז), דורך צונויפפלעכטען מיט תלמודישע הלכות אדער אגדות (דרש), און דורך דער העכסטער פארם, וואס ווערט איבערגעגעבען מונדליך נאר געצעהלטע היילינע אין יעדען דור, — די פארם פון סוד, פון געהיימע בילדער. צונויפשטעלונגען און קאמבינאציעס (צרופים).

בעגרענעצטע זייט. אזוי איז ענטשטאנען די ערשטע ספירה (לויט דער טערמינאלאגיע פון די מקובלים; פון לשון ספר-צעהלען אדער פון דעם גריכישען ווארט ספערע), וועלכע האט פון זיך ווידער אויסגעשטראהלט א צווייטע, די צווייטע — א דריטע און אזוי כסדר ביז צעהן ספירות.

די דאזיגע צעהן כחות בילדען אי צווישען זיך, אי בנוגע צום אין סוף איין שטרענגע איינהייט, זיי שטעלן נאר פאר פערשיעדענע זייטען (פרצופים, געשטאלטען) פון איין און דעם זעלבינגען וועזען, אזוי ווי דאס פייער, למשל, ווייזט זיך ארויס אין פלאם, ליכטיגקייט און פונקען. די צעהן ספירות, וועלכע שיידען זיך אונטער איינע פון דער אנדערער, ווי די פערשיעדענע קאלירען פון איין פייער, קענען אויף אזוי פיעל אונענדליך ווירקען, אויף וויפיעל דער אין סוף איז משפיע אויף זיי פון זיין אונענדליכקייט. די אלע שטעלן פון דער תורה, וועלכע שילדערן גאט, ווי א וועזען, וואס בעוועגט זיך, רעדט, פיהלט דעם ריח פון קרבנות א. א. וו., בעציהען זיך אלזא נישט אויף דעם אין סוף אליין, נאר אויף די ספירות. די לעצטע, וועלכע האבען אין זיך עטוואס קערפערליכעס, האבען, לויט'ן ווילען פון אין סוף, בעשאפען די קערפערליכע וועלט און פיהרען זי; אלע זאכען, נישט בלויז די ארטען (מינים), נאר אויך די איינצעלנע זאכען אין דער נידריגער וועלט האבען דעריבער זייער פארבילד, זייער טיפוס אין די העכערע וועלטען און בעזיצען ממילא שוין אויך הויכע בעדייטונגען.

לויט זייערע ווירקונגען ווערן די צעהן ספירות איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס. די ערשטע, העכסטע, ווירקט אויף דער וועלט פון גייסט (עולם האצילות). אין איהר געהען אריין די ספירות: קרוין (כתר), חכמה (די שאפענדע, ריינע) און פערשטאנד (בינה); פון די דריי ספירות קומען ארויס: די געטליכע קראפט, די העכסטע ערקענטניסען, די תורה, די מלאכים און די נבואה. אין דער צווייטער קאטעגאריע געהען אריין די ספירות: גנאד (חסד), געזעץ (דין) און שענקייט (תפארת); זיי זענען משפיע אויף די נשמות און האבען אין זייער רשות די מאראלישע הנהגה פון דער בריאה. די דריטע קאטעגאריע איז שוין משפיע אויף דער פאקטישער, ממשות'דיגער וועלט; זי נעהמט אריין די ספירות: איינביגע-שטארקייט (נצח), פראכט (הוד), פונדאמענט און הערשאפט (יסוד). די

צעהנטע ספירה איז די השגחה (מלכות), די שכינה, וואס רוהט אויף דעם יודישען פאלק און בעשיצט איהם. א דאנק די ספירות ווערט דער אין סוף צוגענגליך פאר אונזערע חושים, און דורך די אונזיכט-בארע „צנורות" (קאנאלען), וועלכע ציהען זיך פון זיי, האבען מיר אויף דער וועלט דאס אלץ, וואס מיר זעהען.

זעהר א הויכע בעדייטונג האט די מענשליכע נשמה — זי שטאמט פון די העכסטע וועלטען און שטעהט אין א אונמיטעלבארער פערבינדונג מיט אלע ספירות. דאס גיט איהר די מעגליכקייט אויסצופועל'ן פאר זיך א גרויסען שכר, אויב זי איז ריין און היילִיג, און פערקעהרט אויך, ארויפצוציהען אויף זיך א גרויסע שטראף. אין דער גאנצער וועלט-ארדנונג ווידער בכלל פערנעהמט די יודישע אומה א בעזונדער פלאץ; זי ציהט אראב אויף דער וועלט אלע צנורות פון גנאד און גייסט און בארימהערציגקייט. דאס טוט זי אויף מיט איהר ענטפלעקונג, מיט איהרע תרי"ג (613) מצוות, וועלכע בילדען אויף אזא אופן דעם איינציגען וואונדער-מיטעל צו דערהאלטען די וועלט און האבען א טיעף-מיסטישע בעדייטונג. אזא בעדייטונג האבען געהאט די קרבנות אין בית המקדש — זיי האבען לעבעדיג געהאלטען די פערבינדונג צווישען דער ניעדריגער וועלט מיט די העכערע ספערען, מיט די ספירות. דעם זעלביגען צוועק האבען אויך די תפילות: יעדעס ווארט, יעדער אות פון דער תפילה איז בעשטימט פאר אנ'אנדער ספירה, און יעדע בעוועגונג ריהרט אן אנ'אנדער פונקט אין די „עולמות העליונים" (העכערע וועלטען).

אויסער די דאזיגע אלע הנחות, וואס האבען געמוזט פערשטארקען דעם פרעסטיזש פון דער קבלה אין די קרייזען פון דער יודישער ארטאדאקסיע, האט די נייע מיסטישע טעאזאפיע אריינגעבראכט אין יודענטום נאך א איבערגענומענעם אבערגלויבען פון די מזרח-פעלקער, די אמונה אין גלגולים. אין דער צייט, ווען די ריינע נשמות שוועבען גלייך נאכ'ן מענשענ'ס טויט אוועק אין די געטליכע הויכע וועלטען, בלייבט די נשמה פון דעם זינדיגען געשטארבענעם אויף דר'ערד, וואנדערט ארום א לאנגע צייט, בעזעצט זיך אין קערפער פון אנ'אנדער מענשען (אדער א חיה, א בהמה א. א. וו.) און האט נישט קיין „תקון" פריהער, איידער זי קויפט נישט אוים איהרע זינד. אזוי האט די קבלה ארומגענומען אלע זייטען פונ'ם רעליגיעזען

שאפען און אויף אלץ געגעבען א אויספיהרליכע, חאטש נישט קײן קלאָרע, תשובה. דער ערשטער פערטרעטער פון דער נײער ריכטונג אין דרײצעהנטען יאָהרהונדערט זאָל האָבען געװעזען א געװיסער ר׳ ע ז ר י א ל פון געראָנא, דאָס קלײנע אראַגאָנישע שטעדטיל, װאָס איז איבערהויפט געװאָרען װי א מין נעסט פאַר דער קבלה אויף א לאַנגער צײַט. אַט דער ר׳ עזריאל האָט נאָך געפּרובט זיך צוחנפה׳נען צו דער פילאָזאָפיע און זי געװינען פאַר זיך, דאַגעגען האָט אַן׳אַנדער קבלי׳סט, מיט׳ן נאָמען ר׳ י ע ק ב ב ן ש ש ת ג י ר ו נ ד י, אויך פון געראָנא (1243), שוין פערהאַסט די גאַנצע פילאָזאָפיע און זי פערשאָלטען.

כדי צוצוגעבען זײערע מיסטישע אידעען א גרעסערן אויטאָריטעט אין די אויגען פון דעם יודישען עולם, האָבען די קבלים׳טען פון דער עפּאָכע זיך בענוצט מיט דער אַמאָליגער פּסעװדאָגראַפיע: זײ האָבען אויף זײערע װערק ארויפגעשטעלט נעמען פון פערזאָנען, װעלכע זענען שוין פון פערצײַטיגע יאָהרען פערהײליגט געװען בײַ יודען. אַזױ האָט אײן מקובל פון דער צײַט אָנגעשריבען א קבלי׳שען ספר, אונטערן נאָמען „ה ב ה י ר“ (גלאַנץ), און איהם צוגעשריבען דעם אויטאָריטעטען תנא ר׳ נ ח ו נ י א ב ן ה ק נ ה. אומזיסט האָבען אַזעלכע תלמודי׳שע גדולים, װי ר׳ מ א י ר ב ן ש מ ע ו ן פון נאַרבאָנאַ און ר׳ מ ש ו ל ם ב ן מ ש ה פון בעזיער געװאָרענט זײערע קהלות פון די פאַלשע אײַנבילדונגען, װאָס די קבלים׳טען פון געראָנא פערשפּרײטען אונטער פערהײליגטע נעמען, — אַט די פאַלשע אײַנבילדונגען האָבען בעפריעדיגט א דרינגענדע בעדערפניש פון טויזענדער יודישע געמיטער, און די קונציג-געשאַפענע נײַע װערק פון כלומר׳שט אַלטע מחברים זענען פון טאָג צו טאָג מעהר פערשפּרײט און פערהײליגט געװאָרען.

א שטאַרקער נצחון פאַר דער נײַער לעהרע איז געװען דאָס, װאָס זי האָט געװאונען פאַר זיך דעם ר מ ב״ן. אַט דער קלאָרער שאַרפער גײַסט, װאָס האָט אַרײַנגעבראַכט אַזױ פיעל ליכט און קלאָרקײט אין די פערדונקעלטע שטעלן פון דער תלמודישער דיאַלעקטיק, — האָט זיך אינגאַנצען אַרײַנגעװאָרפען אין׳ם תהום פון דער פאַנטאַסטישער הימעל-װעלט, און דאָס האָט שוין צוגעצויגען אויף דער זײַט פון די מקובלים נאָך פיעל אַנדערע אָנגעזעהענע חכמים און רבנים, װעלכע האָבען זיך נישט געקענט אַנטקעגענשטעלן דעם אויטאָריטעט פון גרויסען רמב״ן.

אויף אזא אופן זענען ענטשטאַנען גאַנצע דרײַ פּאַרטײען אין

יודענטום: פילאָזאָפיש-אויפגעקלערטע, תלמודיסטען און קבלי'סטען. די ערשטע האָבען זיך געהאַלטען בײַם רמב"ם'ס ווערק און זענען אַפילו אַוועק נאָך פיעל ווײַטער פון איהם בנוגע צו אַ סך אַנגענומענע בעגריפען פון דער יודישער מסורה; די תלמודיסטען האָבען זיך אינגאַנצען דערווײַטערט פון אַלע חקירות וועגען „מה למעלה און מה למטה" (וואָס אויבען און וואָס אונטען, מעטאַפיזיק), זיך פערנומען מיט דעם הלכי'שען טײל פון תלמוד אָדער מיט די תלמוד'ישע אגדות, אין וועלכע זײ האָבען אויך אַרײַנגעלעגט געוויסע כונות — אויף זײער שטײגער; דאַן ענדליך די קבלי'סטען, וועלכע האָבען צום סוף פון דרײַצעהנטען יאָהרהונדערט שוין אויסגעמאַכט אַ בעדײַטענדע פּאַרטײ; צווישען זײ מיט די תלמודיסטען זענען אין אָנהויב קײן גרויסע רײַבונגען נישט פאָרגעקומען, שפּעטער איז אָבער דער תהום צווישען די צוויי פּאַרטײען זיך אויך שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסען, און די בײדע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען געגען די אפיקורסים-מײַמוניסטען.

ווייניגער פרוכטבאַר איז געווען אין יענער צײַט די טעטיגקײט פון דעם יודישען גײַסט אויף דעם געביעט פון דער פּאָעזיע. די סאַטירישע ליעדלעך און עפּיגראַמען, מיט וועלכע די מײַמוניסטען און די אַנטי-מײַמוניסטען האָבען זיך אײנע די אַנדערע דורכגעווערטעלט, זענען געווען די לעצטע שטראַהלען פון דער נײַ-העבּרעאישער פּאָעזיע, וואָס איז געוואַקסען און האָט זיך ענטוויקעלט אין'ם משך פון גאַנצע דרײַ הונדערט יאָהר. אין די דאָזיגע גערײַמטע פונקען האָט זיך גאַנץ זעלטען געפיהלט דער הויך פון עכט-דיכטערישער שענקײט, און די פערפאַסער אַלײן האָבען שוין אויך געקוקט אויף זיך בלויז, ווי אויף איבערגעבליעבענע זכרונות פון „די גוטע אַלטע צײַטען". צו די דאָזיגע לעצטע פערטרעטער פון דער נײַ-העבּרעאישער פּאָעזיע האָבען אַנגעהערט ר' יהודה אלחריזי, ר' יוסף בן סבארה און ר' יהודה בן שבתי. זײערע שאַפונגען טראָגען אַלע אויף זיך כמעט אײן און דעם זעלביגען שטעמפּעל; דאָס זענען סאַטירישע ראָמאַנען אויסגעמישט מיט רעטאָרישע איבערטרײַבונגען און אַלגעמײנע חקירות. אלחריזי האָט איבערזעצט אַ בעדײַטענדע צאָהל רעליגיעז-פילאָזאָפישע און עטישע ווערק פון אַראַביש אויף העבּרעאיש און דערצו האָט ער געשאַפען אויך עטליכע אײגענע, מעהר ווערטליכע ספרים, פון וועלכע דער בעריהמטסטער איז דער „תחכמוני", אַ פּליסיגע שילדערונג פון אַלערלײ לעבענס-בילדער און געשעהענישען אין גערײַמטער פּראָזאַ.

עהנליך צום „תחכמוני“ איז דער ראמאן „שעשועים“ (אונטערהאלטונג) פון ר׳ יוסף בן סבארה. דער דריטער, ר׳ יהודה בן שבתי, האט אנגעשריבען א וכוח צווישען חכמה און עשירות און א סאטירישען ראמאן, אונטערן נאמען „דער ווייבער-פיינד“. נאהנט צו די דריי איז געשטאנען ר׳ אברהם בן חסדאי פון בארצעלאנא, דער הייסער אנהענגער פון בילדונג און אויפקלערונג, וועלכער האט צו דעם צוועק איבערזעצט פון אראביש א רעליגיעז-מאראלישען שמועס, מיט׳ן נאמען „בן המלך והנזיר“ (דער פרינץ און דער דערוויש).

מעהר איבערזעצער, ווי אריגינעלער דיכטער איז געווען אויך ר׳ ברכיה בן נטרונאי הנקדן פון דרום-פראנקרייך. ער האט געוואלט אויפלעבען די אלט-העברעאישע פאבעל-דיכטונג, און אזוי ווי ער אליין איז נישט אימשטאנד געווען צו שאפען אייגענע דראמאטישע טיער-געשפרעכען, האט ער איבערגעזעצט א מאסע משלים פון דעם אינדישען בידפאי, דעם גריכישען עזאפוס און דעם אראבישען לוקמאן; אט די שען געפארמטע פאבעלן האט ער ארויסגעגעבען אין איין זאמלונג, אונטערן נאמען „משלי שועלים“. ר׳ ברכיה האט זיך בעשעפטיגט אויך מיט פילאזאפישע פראגען און איבערגעלאזען א פערקירצטע איבערזעצונג פון ר׳ סעדיה גאונ׳ס „האמונות והדעות“.

אנ׳אנדער פאבעל-דיכטער, ר׳ יצחק אבן-סאהולא פון צפון שפאניען, האט אנגעשריבען א ווערק, מיט׳ן נאמען „משל הקדמוני“, וואו ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אז די העברעאישע פאעזיע איז נישט ארימער פון דער אראבישער. די לעצטע האט, איבריגענס, איינגעשלונגען אויך נישט וועניג יודישע כחות, און איינער פון די בעריהמטעסטע אראבישע ליעבעס-דיכטער אין דער עפאכע איז געווען אבו-איסחאק איבראהים איבן-סאהאל פון סעווילא (1211 — 1250). די אראבער האבען זיך נישט געקענט אבלויבען פון זיינע הארציגע שענע ליעדער, און אין דער צייט, ווען פאר׳ן קאראן האט מען געצאהלט צעהן גאלד-רענדליך, האט מען פאר אנ׳עקזעמפליאר פון איבן-סאהאל׳ס ליעדער-זאמלונג געצאהלט צוועלף די זעלבינע מטבעות. דער געריהמטער אראבישער דיכטער איז געווען אויך פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין סעווילא, און ווי אייניגע היסטאריקער ווילען האבען, איז ער געווען פון די, וואס האבען אנגענומען דעם איסלאם אין דער צייט פון די אלמאהאדישע שמד-רדיפות.

צוזאמען מיט'ן אונטערגאנג פון דער העברעאישער פאעזיע זענען אנגעקומען די לעצטע צייטען אויך פאר דער שפראך- און ביבעל-פארשונג. ר' דוד קמחי איז געוועזן דער לעצטער פערטרעטער פון די פשוט'ע ביבעל-ערקלערער און גראמאטיקער. דער רמב"ן האט אפילו אויך געשריעבען א פירוש אויף דער תורה און דא ארויסגעוויזען א שטארקען שפראך-געפיהל, דאס איז אבער געוועזן פאר איהם נישט קיין צוועק פאר זיך, נאר א מיטעל אבצושלאגען די אויסטייטשונגען פון אנדערע.

ערפטעס קאפּיטעל.

די שרעקליכע רדיפות און די וכוחים איבער'ן תלמוד.

אין דער צייט פון די אינוועניגסטע ארומרייסעניסען צווישען די פערשיעדענע שטרעמונגען אין יודענטום האבען די יודען-פערפאלגונגען מצד דער קירך אנגענומען א שרעקליכען כאראקטער. ווי א אנשטעקענדע קראנקהייט האט זיך די שנאה צו יודען איבערגעטראגען פון איין ארט אין אנדערן, און פון יאהר צו יאהר איז זי געווארען בלוטיגער און אכזריות'דיגער. אינאצענץ האט געוואלט אראבדריקען די יודען ביז דער סאמע ניעדריגסטער שטופע; ער האט געוואלט, אז זיי זאלען טראגען אויף זיך די לאסט פון אלע געזעלשאפטליכע שטאנדען. פירשטען, גייסטליכע, בירגער און פויערן — אלע זאלען מיט זייער משא צוזאמענפרעסען דעם היילען יודען און איהם אויף אזא אופן פערמאוס'ען, דערדריקען. דאס פראסטע פאלק האט אבער פון קיינע גרענעצען נישט געוואוסט; אט די אליין פעראכטע און געפלאגטע האבען מעהר נישט געדארפט, ווי בעקומען א גאנצען קלאס מענשען טיעף אונטער זיך. פאר דעם המון איז דער יוד געווארען א ווילדע בעשעפעניש, וואס קיינער נעהמט זיך דערפאר נישט אן און מ'קען עס אהן שום געוויסענסביסע בע'עולה'ן און דערשלאגען. די שענדליכסטע פערברעכענס זענען ארויפגעווארפען געווארען אויף יודישע קעפ, און דער צעווילדעטער המון האט שטענדיג געגלויבט און געפונען זיינע קרבנות. דער בלוט-בלבול איז וואס ווייטער געווארען אלץ אפטער און זיכערער, און מיט דער צייט האבען שוין אנגעהויבען גלויבען אין

איהם אפילו די מעהר געבילדעטע קרייזען. צווישען לוירא און בישאפס-היים (אין באדען) האט מען געפונען דעם קערפער פון א געהרג'עטען קריסט. ווער-זשע איז דער מערדער געוועזען? פערשטעהט זיך: יודען, און הונדערטער יודישע מענער, פרויען און קינדער ווערען אהן א שום חקירה ודרישה געטויט פון קריסטליכע הענד. דערנאך ערשט פערפיהרט מען כלומר'שט א פראצעס נעגען אכט אנגעזעהענע געלעהרטע יודען און מ'פערמשפט זיי צום פערברענען (3—2 יאנואר 1285); דערביי זענען נאטירליך נאכמעהר יודישע הייזער צורויבט און צושטערט געווארען. די אונגליקליכע פון די שבני'שע ערטער לויפען צום פויפסט בעטען רחמים, און ער לאזט ארויס א בוללע (הייליגען בעפעהל), וואס פערבאט צו-אכזריות'דיגע ארויסטרעטונגען געגען יודען (8 מאי 1285); דאס פאלק גלויבט אבער דעם פערטרעטער פון הימעל אויך נישט: אויב ער שטעלט זיך איין פאר די „פערשאלטענע" יודען, מסתמא האבען זיי איהם אונטערגעקויפט מיט געלד. אזוי איז די אונמענשליכע בעציהונג צו דעם „גאט-פערשאלטענעם" שטאם ביסליכווייז איינגעזויגען געווארען אי'ם בלוט פון דער גאנצער קריסטליכער וועלט, און אפילו די בעסטע און איידעלסטע נאטורען האבען זיך פון דעם עלעמענטארען געפיהל נישט געקענט בעפרייען. און דאס איז אין דער צייט געוועזען, ווען יודען זענען געוועזען כמעט די איינציגע פערטרעטער פון גייסט און האנדעל אין גאנץ אייראפא; ווען נאר זיי אליין האבען געפפלעגט און ענטוויקעלט פערשיעדענע געביעטען פון דער וויסענשאפט (בעזונדער פילאזאפיע און מעדיצין) און זיי צוגענגליך געמאכט פאר דער קריסטליכער וועלט; ווען זיי די איינציגע האבען פערזעהען די האנדעלס-פלעצער מיט סחורה און דעם ביכער-מארק מיט די שענסטע שאפונגען פון דעם מענשליכען גייסט!

די בעציהונג פון דער מיטעלאלטערליכער וועלט צו יודען לאזט זיך בעזונדער בולט אילוסטרירען מיט דעם פערהאלטען זיך צו זיי פון דעם געבילדעטען דייטש-רוימישען קייזער פרידריך II, דער געניאל-סטער און פערהעלטניסמעסיג פרייזיניגסטער מאנארך פון יענעם יאהר-הונדערט. מעהר סיציליאנער, ווי גערמאנער, האט ער ליעב געהאט די וויסענשאפט און מיט א ברייטער האנד געשטיצט איהרע טרעגער. גרינדענדיג די אוניווערזיטעט אין נעאפאל האט ער געלאזען איבערזעצען פון אראביש מאסען פילאזאפישע און אסטראנאמישע ווערק, און זיך דערביי בענוצט מיט יודישע געלעהרטע. מיט דעם בערימטען

געלעהרטען ר׳ יהודה בן שלמה אבן-מתקה פון טאלעדא איז דער קייזער געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אויף זיין פערלאנג איז אבן-מתקה זאגאר געקומען קיין איטאליען. אן׳אנדער יודישע בערימטהייט, ר׳ יעקב אנאטאלי פון דרום-פראנקרייך האט פרידריך אראבגעבראכט ספעציעל קיין נעאפאל און איהם בעשטימט א פירשטליכע יעהרליכע פענסיע, אום ער זאל קענען אונגעשטערט ארבייטען איבער דער איבערזעצונג פון פערשידענע ווערק. פרידריך האט זאגאר אליין שטארק ליעב געהאט דעם רמב״ם „מורה נבוכים" און איהם מיט פערגניגען געלעהרנט.

ביי אזא פערהאלטען זיך צו יודישע וויסענשאפטליכע כחות וואלט דאך נאטירליך זיין, ווען דער קייזער וואלט זיין נישט שלעכט געשטימט אויך צו יודען אין אלגעמיין; דאס איז אבער דער פאל נישט געווען. א פערביטערטער נעגנער פון קריסטענטום און בעזונדער פון דער פויפסטליכער הייליגקייט, איז פרידריך פון דעסטוועגען געווען נישט וועניגער יודענפיינד, ווי לודוויג „דער הייליגער". אין זיין הויפטשטאדט פאלערמא האט ער די יודען פערשפארט אין א געטא, און אין אלגעמיין האט ער בנוגע צו יודען אבגעהיט אלע קירכליכע בעגרענעצונגען און גזירות.

עטוואס בעסער איז געווען די יודישע לאגע אין עסטרייך. דא האט די ממשלה אנערקענט די בעדייטונג פון דעם יודישען האנדעל פאר׳ן וואוילשטאנד פון לאנד, און בעשטימט זאגאר יודען פאר הויכע מלוכה-בעאמטע. לויט א בעפעהל פון עסטרייכישען הערצאג פרידריך I (1244) איז די קריסטען אונטער טויט-שטראף פערבאטען געווארען צו טויטען א יודען; דערביי האט דער הערשער בעשטעטיגט דעם געזעץ, אז קיין פראצעס קען נישט פערפיהרט ווערן געגען א יודען אויף דעם סמך פון בלויזע קריסטליכע עדות; יודען האבען דא אפילו בעקומען אייגענע געריכטען, און זייערע שוהלען און בית-עולם׳ס זענען געשיצט געווארען אויך פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דאס פראצענט נעהמען איז יא בעגרענעצט געווארען, דערפאר האט אבער דער הערצאג געגעבען יודען א סך הנחות אין מסחר און שטארק בעווארנט זייערע תביעות; מיט צוויי צעהנדליג יאהר שפעטער האבען די אלע הנחות געגאלטען אויך פאר אונגארן, בעהמען, גרויספוילען, מיהרען, טהירינגען און דערנאך אויך פאר שלעזיען.

אָט די יודענפריינדליכע מלוכה-פיהרונג פון דעם קליינעם עסטרייכישען הערצאָג האָט שטאַרק בעאונרוהיגט דעם מעכטיגען קייזער (פרידריך II), און ער האָט בעפוילען דעם ערשטען, צו דערווייטערן יודען פון אַלע מלוכה-פּאָסטענס און בכלל זיך צו בעגעהן מיט זיי שטרענג לויט די קאַנאָנישע געזעצען. מיט אַ בעזונדער בעפריעדיגונג בעטאָנט דער פרייזיניגער מאָנאַרך דעם זאַץ, אַז די יודען דאַרפען אומעטום בעהאַנדעלט ווערן, ווי קאַמער-קנעכט פון קייזער, און אין דער צייט, ווען אין שפּאַניען האָט די מאַכט זיך נישט ווייסענדיג געמאַכט פון דעם שאַנד-צייכען און פערגעסען אָן איהם, האָט פרידריך געצוואונגען אַלע יודען פון זיין מלוכה איהם צו טראָגען. צו די גזירות זענען נאָך צוגעקומען אונגעוועהנליך שווערע שטייערן, וואָס יודען האָבען געהאַט בעזונדער צו צאָהלען, און דאָס האָט אויך נישט ווייניג מיטגעווירקט, צו פערשטאַרקען אין דער בעפעלקערונג די פעראַכטונג צום יודישען מיטבירגער.

דאָס איז געווען אין רוהיגע צייטען; אין אונרוהיגע, ווען די בלוטיגע אינסטינקטען האָבען זיך צושפּילט, האָבען יודישע לעבענס אינגאַנצען קיין ווערט נישט געהאַט. די מחנות פון דעם נייעם קרייץ-צוג האָבען זיך, ווי צורייצטע וועלף, אַרויפגעוואָרפען אויף די יודישע קהלות אין פראַנקרייך; אַנזשו, פּאָאַטו, באָרדאָ, אַנגולעם און נאָך אַנדערע שטעדט—אומעטום זענען די יודען געצוואונגען געוואָרען צום שמד; און ווען די „ווילדע עקשנים" האָבען זיך אויך דאָס מאָל אָבגעזאָגט פון דעם „אמת'ען גלויבען", האָבען די קרייץ-פאָהרער זיי צוטרעטען מיט זייערע פערד, אויפגעשניטען די בייכער פון זייערע פרויען, דערהרג'עט זייערע ברוסט-קינדער, נישט געלאָזען בעגראָבען זייערע הרוגים, פערברענט זייערע הייזער, צורויבט דאָס האָב און גוטס, חרוב געמאַכט די שוהלען און געשענדעט די הייליגסטע ספרים. מעהר ווי דריי טויזענד יודישע נפשות זענען אין דעם זומער אומגעקומען (1236) און איבער פינף הונדערט האָבען זיך געשמד'ט.

די איבערגעבליבענע קהלות האָבען ווידער געפרובט בעטען רחמים ביים פּויפּסט, און ער האָט ווידער צושיקט אַ ערקלערונג, אַז די קירך הייסט נישט פערטיליגען די יודען און נישט אָבשמד'ען זיי איבער געוואַלט (סעפּטעמבער 1286); אַזעלכע ערקלערונגען האָבען אָבער קיינעם נישט איבערצייגט — האָט דאָך די זעלביגע קירך אַרויסגעגעבען אַלערליי גזירות און בעגרענצונגען פאַר די „גאָט-פערשאָלטענע"

יודען! פאר יודען איז נאר איין איינציג מיטעל געבליבען, זיך צו ראטעווען פון די פאנאטישע בלוט-מענשען — דאס געלד. דערמיט האבען די יודען פון ענגלאנד אונטערגעקויפט דעם קעניג היינריך III און געפועל'ט ביי איהם, ער זאל דורך ספעציעלע העראלדען אנזאגען אין אלע זייטע לענדער, אז קיינער זאל די יודען נישט טשעפען און נישט בע'עולה'ן. דאס דאזיגע מיטעל איז אבער געווען א צווייזייטיגער מעסער; כדי צו קענען אויסהאלטען די שווערע שטייערן, האבען די יודען געמוזט ארויספרעסען פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג זעהר גרויסע פראצענטען, און דאס האט, נאטירליך, ווידער פערגרעסערט די אייביגע שנאה צו יודען און געבראכט צו נייע ווילדע אויסברוכען. לודוויג IX האט אפילו בעגרענעצט דעם פראצענט-מסחר און גאנץ אפט האט ער הונדערטער יודישע חובות פון קריסטען אינגאנצען קאסירט; ווען דער זעלביגער קעניג האט אבער געפרובט אינגאנצען פערבאטען פראצענט, האבען די צונויפגערופענע באראנען ערקלערט, אז די מויערן און סוחרים קענען פאר קיין פאל נישט אויסקומען אהן הלואות, און אויב שוין יא דולדען פראצענטניקעס איז שוין בעסער יודישע, ווארום די קריסטליכע זענען נאכמעהר אכזריות'דיג און פרעסען ארוים פון זייערע בעלי חובות נאך גרעסערע פראצענטען.

ביי אזא פערהאלטונג פון דער גאנצער ארומיגער וועלט און ביי אזעלכע העלישע פערפאלגונגען איז נאך פון דעסטוועגען געבליבען איין ווינקעל, וואו דער יוד האט זיך געפיהלט פריי און געהויבען, וואו ער האט פערגעסען אן אלע צרות — דער בית מדרש. פערטיפט אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד אדער אין זיינע הארציג-קינדישע אגדות, האט דא דער יוד זיך ארויסגעטאן פון דער וואלעדיגער וועלט, מיט איהר גיפטיגער רשעות, מיט איהרע גיהנם-יסורים, פרינצען, אויסדערוועהלטע קינדער פון א אויסדערוועהלטען שטאם, מענשען פון גייסט און געדאנק — אזעלכע זענען אין די פיער וועגט פון בית-מדרש געווארען די אייביג-בעליידיגטע, אייביג-געראדפ'טע. לערנען א שווערע שטעלע אין תלמוד, בעלייכטען עטוואס אדער אויפטאן עטוואס נייעס — דאס איז גליק געווען, און דאס וויכטיגסטע, הייליגסטע און ליעבסטע פון אלע בעשעפטיגונגען איז געווען לערנען: תורה, לערנען תלמוד (גמרא). ווי דאס קינד האט נאר אנגעהויבען פלאפלען, האט מען עס גלייך (מיט ארומגעוויקעלטע אויגען — עס זאל נישט זעהען קיין אונרייניגע זאך) אוועקגעפיהרט אין בית

מדרש אָדער אין חדר, און דער טאָג, ווען דאָס קינד האָט אָנגעהויבען לערנען חומש אָדער גמרא, איז אַ פייער-טאָג געווען פאַר דער גאַנצער משפחה. דער אָנגעזעהענסטער שטאַנד איז געווען דער פון די „לומדים" (תלמודיש געלעהרנטע), און אויב די לעהרע איז אפילו געווען זעהר איינזייטיג, האָט זי אָבער דערפאַר געהאַט אין זיך אַ סך הייליגעס, אידעאַלעס.

אין דעם ווינקעל האָט מען אָבער די יודען אויך נישט געלאָזען רוהיג לעבען, אויך פון דאַנען האָט מען זיי געוואָלט פערטרייבען. די איניציאַטיווע דערצו האָט געשטאַמט פון אַ געטויפטען יודען, דאָנין, וועלכער האָט אויפגערייצט אי די וועלטליכע, אי די גייסטליכע מאַכט געגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. ער האָט אַלס תלמודישער געלעהרטער (אין לאַראָשעל, צפון פראַנקרייך) זיך שאַרף אַרויסגעזאָגט געגען געוויסע תלמודישע שטעלן און געגען דער מסורה בכלל; דאָס האָט אויף איהם אַרויפגעצויגען דעם כעס פון די יודישע גדולים, און זיי האָבען אויסגערופען אויף איהם אַ חרם. דאַן האָט זיך דאָנין געשמד'ט און אָנגענומען דעם נאָמען ניקאָליי; דאָס איז איהם אָבער ווייניג געווען. ער האָט זיך דורכאויס געוואָלט נוקם זיין אי אָן תלמוד, אי אָן די רבנים, און נאָכדעם ווי זיין יודענפיינדליכע אַגיטאַציע האָט שוין געבראַכט צו אַכזריות'דיגע יודישע שחיטות, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזען צום פויפסט גרעגאָר IX און פער'מסר'ט פאַר איהם דעם תלמוד. דער נייער קריסט האָט ערקלערט דעם פאָטער פון דער קירך, אַז דער תלמוד איז פול מיט פאַלשקייטען, גאָט-לעסטערונגען און בעזונדער בעליידיגענדע שטעלן געגען דעם נוצרי און זיין מוטער. אַזעלכע תלמודישע מאמרים געגען קריסטענטום אָדער געגען קריסטען האָט ניקאָליי-דאָנין צוזאַמענגעקליבען ביז פינף-און-דרייסיג, און אויף דעם יסוד איז אויפגעשטעלט געוואָרען אַ שווערער בעשולדיגונגס-אַקט נישט בלויז געגען תלמוד, נאָר געגען אַלע יודען. דער פויפסט האָט גלייך פונאַנדערגעשיקט בריעף צו די בישאָפען פון פראַנקרייך, ענגלאַנד, קאַסטיליען, אַראַגאָניען און פאָרטוגאַל און זיי בעפוילען, צו בעפעלען די יודען אין אַ בעשטימטען שבת'דיגען פריהמאָרגען, ווען זיי זענען אַלע פערזאַמעלט אין די שוהלען, און קאָנפיסקירען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד. די קאָנפיסקירטע עקזעמפּליאַרען האָבען געדאַרפט צוגעשטעלט ווערן די דאָמיניקאַנער און פראַנציסקאַנער,— די זעלביגע, וועלכע

האָבען געהאט אין זייער מאַכט די אינקוויזיציע איבער ביכער און איבערצייגונגען; זיי האָבען געדארפט נאָכזעהען די אָנגעגעבענע שטעלען און אים פאַל, אויב די בעשולדיגונג וועט זיך בעשטעטיגען, — פערברענגען די עקזעמפּליארען אויף אַ עפענטליכען שייטערהויפען.

אין שפּאַניען און ענגלאַנד האָט מען זיך מיט דעם בעפעהל גאָרנישט גערעכענט; נאָר אין פראַנקרייך, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון „הייליגען" לודוויג IX, האָבען די גייסטליכע זיך אָנגעחאַפּט אָן דעם נייעם אויפטו. עס איז פערפיהרט געוואָרען אַ פּראָצעס געגען תלמוד, און אויפן בעפעהל פון קעניג איז פאָרגעקומען אַ עפענטליכער וכוח איבער די אָנגעגעבענע ציטאַטען צווישען ניקאָליי-דאָנין און פיער רבנים. די רבנים זענען געווען ר׳ יחיאל פון פּאַריז, ר׳ משה פון קוצי, ר׳ יהודה בן דוד פון מעלון און ר׳ שמואל בן שלמה פון שאַטאָ טיערי; פון זיי איז ר׳ יחיאל געווען דער הויפּט-רעדנער. דער וכוח איז פאָרגעקומען אין דער לאַטיינישער שפּראַך, אין קעניגליכען הויף, ביי דער אָנוועזענהייט פון אַ מאַסע בישאָפען, דאָמיניקאַנער און דער קעניגין-מוטער בלאַנש (25 יוני 1240).

דאָנין, ווי אַ געוועזענער תוספ׳יסט, האָט געפאָדערט אַ שבועה פון ר׳ יחיאל׳ן, אַז ער וועט ענטפערן לויט זיין פערשטאַנד און געוויסען און נישט מיט קיין צווייזייטיגע פּלפּול׳דיגע פשט׳לעך; אויף דעם האָט ר׳ יחיאל געענטפערט, אַז ער האָט נאָך אין זיין לעבען נישט געשוואוירען און ער וויל איצט אויך נישט דערמאָנען אומזיסט גאָט׳ס נאָמען. דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבען דער וכוח, און ר׳ יחיאל האָט, ערשטענס, ערקלערט, אַז דער תלמוד איז די נשמה פון דער יודישער אומה און זי וועט זיך אפילו לאָזען אומברענגען פאַר איהם; דאַן וואָס ס׳געהערט צו די אָנגעגעבענע שטעלען, בעציהען זיי זיך אינגאַנצען נישט צו קריסטען און צום נוצרי, וואָרום עס זענען דאָך געווען שוין אַ סך קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען גוט געקענט דעם תלמוד און קיינער פון זיי האָט אין איהם קיין בעליידיגונג פאַר׳ן קריסטענטום נישט געפונען. אָט די טענות האָבען אין אַ געוויסער מאָס געווירקט אויף אייניגע פון די איינפלוסרייכע בישאָפען, און די עקזעמפּליארען האָבען שוין געזאָלט אומגעקעהרט ווערען צוריק; איז אָבער צום אונגליק אָט דער בישאָף געשטאָרבען גלייך נאָכדעם, און זיינע איבערגעבליבענע חברים האָבען דאָס אויסגעטייטשט, ווי אַ שטראָף פון גאָט

פאר זיין יודענפריינדשאפט. דאן האט מען לויט א בעפעהל פון קעניג צונויפגענומען אלע קאנפיסקירטע תלמוד־עקזעמפליארען, ווי וועקנעפיהרט (אויף פיער און צוואנציג וועגענער) אויף א אפענעם פלאץ אין פאריז און פערברענט (1242). דאס איז געווען א שרעקליכער קלאפ פאר דער גאנצער אומה, און צוויי יונגע געלעהרטע האבען געשאפען הארצרייסענדע קינות איבער דעם פאלקס־אונגליק.

נאטירליך, האבען זיך געצעהלטע עקזעמפליארען פון תלמוד פארטדערהאלטען ביי די פראנצויזישע יודען, און זיי האבען געפרובט לעהרנען אין זיי בגנבה. דאס האט ארויסגערופען נייע רעפרעסיעס און איןעטליכע יאהר ארום איז ווידער איינגעארדענט געווארען א שייטערהויפען פאר'ן פערארטיילטען תלמוד.

אזוי האבען די גזירות מיט די פערפאלגונגען נישט אבגעלאזען אפילו אויף א קורצער צייט די אונגליקליכע קינדער פון דעם אויסדערוועהלטען שטאם. בעזונדער האבען זיך די רדיפות פערשטארקט אין דייטשלאנד; ווען די מאנגאלישע און טאטארישע מחנות האבען זיך אריינגעריסען אין איירא׳פא און פערשקלאפט רוסלאנד מיט פוילען, האט מען די יודען אין דייטשלאנד בעשולדיגט, אז זיי האבען געשטיצט די ווילדע אנפאלער, כדי זיך נוקם צו זיין אן די קריסטען. ס׳זענען, אמת, געווען יודישע קריגער אין די רייהען פון די מאנגאלען, די אונאבהענגיגע יודישע שבטים פון לאנד כאראזאן אדער די יודען פון הינטער די קאספישע בערג; יעדענפאלס אבער האבען די איירא׳פעאישע יודען מיט זיי קיינע פערבינדונגען נישט געהאט, און דא האט דער המון זיך שוין נוקם געווען אן די כלומר׳שטע „פעררעטער".

נישט גערוהט האט אין דער צייט אויך די קירך אליין. זי האט געווארפען אנ׳אויג אויף דעם לעצטען בכבוד׳יגען ווינקעל, וואס איז פאר יודען געבליבען אין דער קריסטליכער געזעלשאפט, — די מעדיצין. במעט יעדער פירשט האט געהאט זיין יודישען לייב־דאקטאר, וועלכער האט געקענט מעהר אדער ווענינער ווירקען אויף איהם לטובת די פערפאלגטע און גערודפ׳טע. דאס האבען די פערטרעטער פון דער קירך נישט געקענט פערטראגען, און אויף זייער פערזאמלונג אין בעזיער (1246) איז אנגענומען געווארען א בעשלוס, אז קיין קריסט טאר זיך נישט לאזען היילען פון א יודישען דאקטאר. דאס איז געווען דער דאנק פון די קריסטליכע איידעל־לייט פאר דער עשירות, וואס יודען האבען אריינגעבראכט אין דער דעמאלטיגער מעדיצין־ליטעראטור; פאר אלץ,

וואס זיי האבען אויף דעם געביעט אויפגעטאן . צום גליק פון די יודישע מעדיקער , האט די בעשטימונג זיך נישט אזוי לייכט געלאזען דורכפיהרען אין לעבען . דער פינסטערסטער קריסט האט אויך פערגעסען אן אלע פרומקייטען , ווען עס האט זיך געהאנדעלט נישט וועגען דער נשמה , נאר וועגען זיין לייב , און דעם „היילינגען“ לודוויג׳ס ברודער אפילו , גראף פון פאאטו און טולוז , ווען ער האט געליטען אויף די אויגען , האט ער זיך כמעט אייגעבעטען ביי דעם יודען אברהם פון ארראגאניען , ער זאל קומען איהם היילען . אין מאנפעליע פלעגען יודען שטענדיג גערופען ווערן אלס פערהערער ביי דעם מעדיצינישען עקזאמען און אנדערע פון זיי האבען פערנומען אויך פראפעסאר-שטוהלען .

שרעקליך איז געוועזען אין דער צייט די לאגע פון די יודען אין ענגלאנד ; דער קעניג , היינריך III, האט אפילו ערלויבט יודען פון אנדערע לענדער , זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד און בעשטימט פאר אלע קהלות איין רב הכולל מיט ברייטע פאלמאכטען ; דער לעצטער איז אבער פאקטיש געוועזען נישט מעהר , ווי א שטייער-אויפזעהער פון קעניג . ער האט געמוזט אנפילען די קאסע פון דעם לייכטזיניגען און פערשווענדערישען הערשער — פון יודישע אבצאהלונגען . יודען זענען געוועזען פאר דעם קעניג , ווי א אפענע קאסע , וואס נעהמט זיך קיינמאל נישט אויס , און איינמאל האט ער זאגאר געלאזען צונויפרופען א ספעציעלען יודישען פארלאמענט , וואס האט געהאט אויסצוגעפינען נייע קוועלן פאר א אונגעהויערער סומע געלד . און דאס געלד האט געמוזט אייגעטראגען ווערן — פאר דעם זענען די אנגעזעהענסטע יודען פעראנטווארטליך געוועזען מיט זייערע ווייבער און קינדער . שפעטער , ווען די קהלות זענען פון דעם רויבערישען קעניג שוין אינגאנצען אויסגעזויגט געווארען , האט ער זיי ערשט פערקויפט זיין ברודער , וועלכער האט זיי ווידער בעדריקט און ארויסגעפרעסט פון זיי דעם לעצטען גראשען . צו די רויבערישע אפעטיטען פון די וועלטליכע הערשער זענען נאך צוגעקומען די גייסטליכע מיט זייערע קירכליכע רדיפות . זיי האבען אויסגעפועל׳ט ביים קעניג א געזעץ , אז די יודען טארען נישט אויפשטעלען קיין נייע שוהלען און בתי-מדרשים , טארען נישט צו הויך שרייען בעת׳ן דאווגען און מוזען אהן א שום תירוץ טראגען דעם „יודענצייכען“ .

אט די דאפעלע אכזריות׳ען האבען אויף אזוי פיעל פערביטערט דאס לעבען פון די ענגלישע יודען , אז איינער פון די הויפט-רבנים מיט נאך עטליכע פערטרעטער פון די קהלות האבען זיך געפרובט

ווענדען צום קעניג איִ'ם נאמען פון די לעצטע און איהם בעטען, ער זאל ערלויבען די יודען אויסצעוואנדערן פון לאנד. די בקשה איז אבער נישט אנגענומען געווארען, און די אונגליקליכע האבען געמוזט פערבלייבען אין זייער גיהנם, אבגעבען דעם לעצטען פערהארעוועטען גראשען און וואכערן, כדי כסדר אנצופילען דעם אויסגעפרעסטען שוואם. אין א משך פון זיעבען יאהר האבען די ענגלישע יודען איינגעטראגען אין הענריק'ס קאסע איבער 422,000 (פיער-הונדערט-צוויי-און-צוואנציג טויזענד) פונט שטערלינג, און דער איינציגער אהרן פון יארק האט דעם קעניג אין דער צייט איבערגעגעבען ביז דרייסיג טויזענד זילבער-מארקען און דער קעניגין צוויי-הונדערט גאלד-רענדלעך.

ווען מ'בעטראכט די אלע צרות און פערפאלגונגען, וואס יודען האבען געהאט אויסצושטעהן אין ענגלאנד, פראנקרייך און דייטשלאנד, מוז מען אנערקענען די לאגע פון די שפאנישע יודען פאר א גליקליכע. אין קאסטיליען האט דעמאלט געהערשט אלפאנזא X (1284 — 1225), וועלכער האט ווירקליך ליעב געהאט די וויסענשאפט און דערצו אויך פערשטאנען אבצושאצען די יודישע פערדיענסטען פאר דער מלוכה. ווען ער האט זיך געשלאגען פאר סעווילא, האבען זיך אין זיין מחנה געפונען א סך יודען, און נאכדעם ווי ער האט דאס לאנד איינגענומען, האט ער די יודישע קריעגער אוועקגעשענקט א גרויסע שטרעקע ערד, וואס האט בעקומען דעם נאמען יודישער דארף (אלדעא דע לאס יודי-אס). אין סעווילא גופא האט אלפאנזא איבערגעגעבען די יודען דריי מחמד'נישע מאשעען, וועלכע זיי האבען איבערגעמאכט פאר שוהלען, און א גרויסער טייל פון שטאדט, ארומגעצוימט מיט א געמויערטער וואנט, האט אנגעהערט איננאנצען צו יודען.

אוים דאנקבארקייט פאר די בעוויעזענע חסדים האט די קהלה פון סעווילא אונטערגעטראגען דעם קעניג א קאסטבארען, קינסטליך אויסגעארבייטען שליסעל מיט א אויפשריפט אויף העברעאיש און שפאניש: מלך מלכים יפתח, מלך הארץ יבא (דער מלך איבער אלע מלכים וועט עפנען. דער מלך פון לאנד וועט אריינטרעטען). אלפאנזא האט יודען אנפערטרויט די פעראנטווארטליכסטע פאסטענס פון דער מלוכה; זיין פינאנץ-מיניסטער איז געוועזען דער געבילדעטער און תלמודיש-געלערנטער דון מאיר דע מאליאה, פון וועלכען דער פאסטען מיט'ן טיטול „אלמאקסאריף" איז איבערגעגאנגען בירושה צום

זוהן דאָן צאַג (יצחק). די פינאַנץ-פערוואַלטונג איז בכלל אַ לאַנגע צייט געלעגען אין יודישע הענד, און דערצו זענען די יודען דאָ אויך, ווי אומעטום, געוועזען די איינציגע פערמיטלער אויף די געביעטען פון מעדיצין, אַסטראָנאָמיע און פילאָזאָפיע. אַלפאָנזאָ האָט געהאַט אַ יודישען לייב-דאָקטאָר, דאָן יהודה בן משה הכהן, וועלכער איז צוגלייך געוועזען אויך אַסטראָנאָם און אַסטראָלאָג פון קעניגליכען הויף. אַנאַנדער בעריהמטער יודישער אַסטראָנאָם, דער שוהל-חזן דאָן צאַג (יצחק) איבן-סעיד, האָט אויפן קעניג'ס פערלאַנג צונויפגעשטעלט די בעריהמטע טאַבעלן (אַלפאָנזינישע טאַבעלן), מיט וועלכע די פאַכמענער האָבען זיך בענוצט ביז די אַסטראָנאָמישע ענטדעקונגען פון דער נייער צייט. אין אַלפאָנזאָ'ס הויף האָט זיך געפונען נאָך אַ יודישער נאַטור-פאָרשער, מיט'ן נאָמען שמואל הלוי, וועלכער האָט ערפונדען דעם וואַסער-זייגער. נאַטירליך, האָבען די פערטרעטער פון דער קירכע נישט אַזוי לייכט געקענט פערטראָגען אַזאַ בעציהונג צו יודישע געלעהרטע און דער פויפסט ניקאָלאַי III האָט דעם קעניג אַריינגעשיקט אַ שאַרפען מוסר-בריעף.

נאָך דעם אַלעמען וואָלט פון דעסטוועגען דאָך נישט ריכטיג זיין צוצושרייבען דעם קעניג אַלפאָנזאָ בעזונדער פריינדליכע געפיהלען צום יודישען כלל. אין דעם בעריהמטען קאָדעקס פאַר אַלע פעלקער פון זיין מלוכה, וואָס ער האָט געשאַפען אין דער קאַסטילישער שפראַך (66 — 1257), פערנעהמען די יודען אַ בעזונדער קאַפיטעל, און דאָרטין שטעהט געשריעבען: „חאָטש די יודען גלויבען נישט אין קריסטוס'ען, ווערן זיי דאָך געדולדעט אין אַלע קריסטליכע לענדער, כדי צו דיענען אַלס אייביגע עראינערונג אַן יענעם שטאַם, וואָס האָט קריסטוס'ען געקרייציגט". אין דעם קאָדעקס זענען אַריינגענומען געוואָרען אַלע בעשרענקונגען פאַר יודען נאָך פון די אַמאָליגע ביזאַנטינער און וועסטגאָטען, און אַפילו דער „יודענצייכען" איז דאָ אויך נישט אויסען געבליעבען. עס האָט געהייסען, אַז יעדער יוד (אויך פרויען) מוז טראָגען אויף דער קאָפ-בעדעקונג אַ לאַטע פון אַ בעשטימטער פאַרב, אונטער דער שטראָף פון צעהן שמיץ פאַר די, וואָס וועלן עובר זיין אויף דעם געבאָט. יודען האָבען אויסער דעם נישט געטאָרט עסען מיט קריסטען צוזאַמען, זיך וואַזען אין גאַס אין'ם הייליגען פרייטאָג און אויך קיינעם נישט קרייציגען אין דעם טאָג — דער „קלוגער" הערשער האָט פעסט געגלויבט, אַז די יודען קרייציגען

יעדעס יאהר א קריסטליך קינד און טרינקען זיין בלוט, חאטש דער פויפסט אליין, אינאצענץ IV, האט דעם בלבול אבגעלייקענט.

דאס איינציגע, וואס אלפאנזא'ס קאדעקס האט די יודען איבערגע־לאזען, איז געווען דער פערבאט, ניט צו שענדען יודישע שוהלען און אנדערע היילינקייטען, ניט אבצושמד'ען קיין יודען איבער גע־וואלט, ניט צוצוציהען א יודען צום געריכט אין די יודישע פייער־טעג און צו לאזען די יודען שווערן ביי א ספר תורה אהן די בעליידי־גענדע צערעמאניעס, וועלכע זיי האבען געהאט דערביי אויסצואיבען אין דייטשלאנד און אין אנדערע לענדער.

די אלע אויפטועכצען פון דעם זיעבענטהיליגען קאדעקס האבען צאך דערווייל אייגענטליך קיין פראקטישע בעדייטונג ניט געהאט, און אלפאנזא אליין האט בנוגע צו יודען עובר געווען אויף א סך פון זיינע פעראָרדנונגען; וואס ווייטער אבער איז די נייע געזעצען־זאמלונג אלץ מעהר איינגעפיהרט געווארען אין לעבען, און אין דער שפאנישער אמעריקא האבען די דאזיגע רשעות'דיגע געזעצען געגאלטען ביז דער גייעסטער צייט.

אין דעם שכני'שען אראגאניען איז די יודישע לאגע נאך פיעל ערגער געווען. דא האבען יודען געהאט א סך צו ליידען פון די דאמי־ניקאנער, וועלכע האבען דורכאויס געוואלט אבשמד'ען אלע יודיש־און מחמד'ניש־גלויביגע פון לאנד. צו דעם צוועק האט מען אין די דאמי־ניקאנישע שולען גילערנט העברעאיש און אראביש, און באלד איז פון די שולען אויסגעוואקסען איין תלמיד, וואס האט די דאזיגע גרויסע ישועה פאר'ן קריסטענטום געגלויבט צו דערנעהנטערן מיט זיינע דרשות. דאס איז געווען דער דאמיניקאנער פאבלא חריסטיאני, א גע־שמד'טער יוד, וועלכער האט דער ערשטער גענומען פיהרען א מיס־יאנערישע אגיטאציע צווישען יודען. ער איז ארומגעפאהרען פון קהלה צו קהלה און אומעטום אויפגעפאדערט די יודען, זיי זאלען זיך מיט איהם מתוכח זיין וועגען דעם קריסטליכען משיח. נאטירליך האבען יודען זיך ניט זעהר געאיילט צו דערפילען זיין מיסיאנערישען פערלאנג און די אגיטאציאנס־רייזע האט קיין גרויסע נוצען ניט געבראכט. דאן איז דער דאמיניקאנער־גענעראל פעניאפארטע געפאלען אויף אנ־אנדער מיטעל; ער האט געצוואונגען עטליכע יודישע גדולים ארויסצוטרעטען אין א עפענטליכען וכוח וועגען קריסטענטום מיט דעם משומד כריסטיאני, גלויבענדיג, אז ווען אזא אויטאריטעט, ווי דער

רמב"ן, למשל, וועט זיך אבשמד'ען, וועלן איהם אלע יודען נאכטאן און ענדליך דאך בעגליקען זייערע „פערבלאנזשעטע" נשמות. אזוי זענען די אנגעזעהענסטע יודישע קעפּ פון אראגאניען, מיט'ן רמב"ן בראש, גערופען געווארען צום קעניג קיין בארצעלאנא, וואו ס'איז פארגעקומען דער פייערליכער וכוח. דער רמב"ן האט פאראויס ערקלערט, אז ער פאדערט פאר זיך פאלשטענדיגע רעדע-פרייהייט, וואס דער קעניג האט איהם געגעבען, און ווען פעניאפארטע האט דערביי בעמערקט, אז אט די געשענקטע רעדע-פרייהייט ערלויבט נאך נישט צו לעסטערן דאס קריסטענטום, האט דער רמב"ן זיך שטאלץ ארויסגערופען: „איך ווייס אויך, וואס טאקט איז". דאן האט זיך אנגעהויבען דער וכוח, וואס האט געדויערט פיער טאג (פון 20-טען יולי אן) אין דער אנוועזענהייט פון גאנצען הויף, פיעל הויכע גייסטליכע, ריטער, פאלקסמאסען און יודען. דער רמב"ן האט גלייך אין אנהויב קאנצענטרירט דעם וכוח און איהם אוועקגעשטעלט אויף דריי הויפּט-פונקטען, וועלכע ער האט איינציגווייז בעהאנדעלט. ווען חריסטיאני האט געפּרובט בעווייזען פון תלמודי'שע אגדות די הייליגקייט פון דעם קריסטליכען משיח, האט דער רמב"ן איהם שארף ערקלערט, אז די אגדות זענען נישט מעהר ווי פרייע שאפונגען, אין וועלכע יודען זענען נישט מחויב צו גלויבען. חריסטיאני האט זיך אבער שטארק געהאלטען ביי זיינע אגדות; דאן האט דער רמב"ן פּשוט ערקלערט: אלע נביאים האבען אונז פארגעזאגט, אז נאך משיח'ס קומען וועט זיך אנהויבען א צייט פון הויכער מאראל און געהויבענער מענשליכקייט; אז דעמאלט וועלן אלע קריעגערייען אויפהערן און קיין בלוט-פערגיסען וועט מעהר נישט געדאכט ווערן, און דא זעהען מיר, אז זינט קריסטום איז ערשינען איז די וועלט, פערקעהרט גאר, פול געווארען מיט גזילות און רציחות און מלחמות. —

די שטאלצע און פרייע האלטונג פון רמב"ן האט ארויפגעווארפען א שרעק אויף די יודען. זיי האבען איהם געבעטען, ער זאל איבעררייסען דעם וכוח אינמיטען און נישט אויפרייצען מעהר די שוין אזוי אויך אויפגערייצטע קריסטען; דער קעניג האט אבער דורכאוים פערלאנגט, דער וכוח זאל געענדיגט ווערן, און דאן האט ער זיך אין א פריוואט-געשפרעך אויסגעדריקט וועגען רמב"ן, אז ער האט נאך קיינמאל נישט געזעהען א מענשען פערטיידיגען א אונגערעכטע זאך מיט אזוי פיעל גייסט. דעם קומענדיגען שבת איז פעניאפארטע צוזאמען מיט'ן קעניג

געקומען אין דער יודישער שוהל און ווידער בענייט דעם וכוח מיט׳ן רמב״ן ; אויך דאס מאל אבער האט דער רמב״ן בעזיגט זיינע געגנער און דער קעניג האט איהם אפילו געשענקט א עהרען-צייכען .

פעניאפארטע האט פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט פערלוירען זיין האפנונג אבצושמד׳ען די יודען , און ער האט ווידער ארויסגעשיקט א גאנצע מחנה מיסיאנערען , וועלכע האבען זיך אומעטום אריינגעלאזען אין וכוחים מיט יודען . דאס איז פאר די לעצטע א נייע גזירה געווען : זיי האבען לויט א בעפעהל פון קעניג געמוזט אויסהערען די „דרשנים״ , געבען זיי די ספרים , וואס זיי האבען פערלאנגט און אפילו דעקען די קאסטען פון די דאזיגע וכוחים . ווען אט די אלע מיטלען האבען ווידער נישט געווירקט , האבען זיך די דאמיניקאנער גענומען צום תלמוד אויפן שטייגער פון דעם בעריהמטען ד א נ י ן . זיי האבען זיך געווענדעט צום פויפסט קלעמענס IV מיט א מסירה אויפן תלמוד , און ער האט בעפוילען צו קאנפיסקירען אלע תלמוד-עקזעמפליארען און זיי פערברענען ; דער קעניג האט אבער די גזירה פערלייכטערט . ער האט בעהייסען נאכזוכען די אנגעגעבענע בעליידיגענדע שטעלן פון תלמוד און אויב זיי זענען ווירקליך בעליידיגענד פאר׳ן קריסטענטום — זיי אויסמעקען . דאס איז געווען די ערשטע דאמיניקאנישע צענזור איבערן תלמוד אין שפאניען .

די שנאה פון די פערביטערטע דאמיניקאנער האט געטראפען אויך דעם רמב״ן פערזענליך . דער לעצטער האט פערעפענטליכט א העברעאישען בעריכט פון דעם וכוח אין בארצעלאנא , וואו ער האט אויספיהרליך איבערגעגעבען זיינע תשובות אויף די טענות פון די געגנער . דאס האט די בעזיגטע דאמיניקאנער אויפגעקאכט , און זיי האבען איהם פערמסר׳ט פאר׳ן קעניג , אז ער פערשפרייט שלעכטע מיינונגען וועגען קריסטענטום . דער קעניג האט דאן צונויפגערופען א אויסערגעוועהנליכע קאמיסיע , וואס האט ארויסגעפאדערט דעם אנגעקלאגטען זיך צו פערטיידיגען . דער רמב״ן האט מודה געווען , אז אין זיין בעריכט געפינען זיך ווירקליך שטעלן געגען דער קריסטליכער אמונה , אבער נישט מעהר און נישט קיין אנדערע , ווי יענע , וואס ער האט עפענטליך אויסגעדריקט בעת׳ן וכוח אין דער אנוועזענהייט פון קעניג און אלע זיינע איצטיגע שופטים . אט די טענה האט די קאמיסיע אין א געוויסער מאס אנגענומען , און זי האט פערמשפ׳ט דאס ווערק צום פערברענען און דעם רמב״ן אליין בלויז אויף צוויי יאהר

גלות פון אראגאניען. די דאמיניקאנער האבען זיך אבער מיט דעם אורטייל נישט בעפריעדיגט, און זעהענדיג, אז דער קעניג איז צום רמב"ן בכלל גוט געזינט, האבען זיי זיך געווענדעט ווענען דעם מיט א אנקלאגע צום פויפסט. און דאס האט געווירקט: דער קעניג האט זיך דערשראקען פאר דעם הארבען מוסר פון פויפסט, און דער זיעבעציג־יעהריגער רמב"ן האט געמוזט פערלאזען אראגאניען אויף אייביג. אויסגעוואנדערט האט ער קיין ארץ ישראל, וואוהין עס האט איהם שוין לאנג געצויגען, און אנקומענדיג אהין האט ער דארט געפונען א שרעקליכען חורבן. דאס איז געווען עטליכע יאהר נאך די ווילדע אנפאלען פון די מאנגאלען און טאטארען אויפ'ן גאנצען מזרח (1260), פון וועלכע דאס היילינע לאנד האט אמשטארקסטען געליטען. „וואס היילינער א ארט איז, שרייבט דער רמב"ן אין זיין בריעף פון ארץ ישראל, אלץ גרעסער איז זיין חורבן; ירושלים איז מעהר פערוויסט פון די שכני'שע שטעדט און די — פון גליל". ווען די מאנגאלען זענען פערטריעבען געווארען פון פאלעסטינא האבען זיך אין ירושלים געפונען צוויי טויזענד מחמד'נער און עטליכע הונדערט קריסטען, און יודען בלויז צוויי אדער דריי משפחות, — די איבריגע זענען אלע אויסגעטויט געווארען.

דער רמב"ן איז אבער נישט פערצווייפעלט געבליעבען; ער האט זיך גענומען שאפען צוריק א יודישען כלל־לעבען אינ'ם לאנד פון דער יודישער פערגאנגענהייט. ער האט ארגאניזירט קהלות, אויפגעבויט שוהלען און געגרינדעט א בעדייטענדע ישיבה, וואס איז מיט דער צייט געווארען א אנגעזעהענער גייסטיגער צענטר פאר'ן גאנצען מזרח. עס האבען זיך צונויפגעזאמעלט הונדערטער תלמידים ארום דעם פערטריעבענעם שפאנישען גדול און ער האט פאר זיי נייע האריזאנטען געעפענט, נייע געביעטען פון דענקען און שאפען.

אין דער צייט איז דעם רמב"ן'ס השפעה פארטגעזעצט געווארען אויך אין דעם לאנד, פון וואנען ער איז געקומען, א דאנק דער טעטיגקייט פון זיינע דארטיגע תלמידים. זיי זענען פעסט געשטאנען אויף דער וואך פון דעם יודישען גייסט, פון דער יודישער קולטור, אין דער צייט, ווען די מאטעריעלע יודישע לאגע איז וואס ווייטער געווארען אלץ ערגער און פינסטערער. יודען זענען געווארען דער „שעיר לעזאזל" פאר אלעמענס זינד און האבען מיט זייער בלוט דורכגענעצט די ערד פון גאנץ אייראפא. בעת דער אנארכיע, וואס האט

אויסגעבראכען אין דייטשלאנד נאך׳ן טויט פון קייזער פרידריך II, זענען טויזענדער יודען געפאלען, און ס׳האבען זיך געפונען הונדערטער דייטש-קריסטליכע פאמיליעס מיט דעם שטאלצען טיטול יודענברעטער (יודענבראטער), צום אנדענקען פון די „גאט-פערשאלטענע״, וועלכע זיי האבען אין שפאס פערברענט. און די קירך פון איהר זייט האט אויך נישט געשוויגען — זי האט ערקלערט, אז די יודען-לאטע איז וועניג, נאר יעדער יוד מוז טראגען אבעזונדער מין הוט (מיט שפיצען און הערנער), וועלכען די גאסען-שקצים זאלען לחלוטין נישט קענען רוהיג פערבייגעהן (אויפן ווינער קירכען-קאנגרעס, 1264). —

א געזעץ אין דעם זעלביגען זין האט ארויסגעגעבען אויך לודוויג דער הייליגער. ער האט בעפוילען, אז יעדער יוד זאל טראגען אויפן אויבער-מאנטעל א געלע טוכענע אדער לעדערנע לאטע אין דער געשטאלט פון א ראד אי אויפן ברוסט, אי אויפן פלייצע, „כדי די פעראכטעטע זאלען דערקאנט ווערן פון אלע זייטען״.

אין אנ׳אנדער לאנע האבען זיך געפונען די יודען אין אונגארן און פוילען. די דאזיגע האלב-ווילדע קריגערישע פעלקער האבען און יודען פשוט נישט געקענט אויסקומען; די לעצטע, מיט זייערע אינדוסטריעלע פעהיגקייטען און פראקטישער געשיקליכקייט, האבען פערשטאנען אויסצונוצען די אונגעהויערע נאטירליכע עשירות פון די לענדער ארום דונאי און ווייכסעל און פון ביידע זייטען קארפאטען, און דאס האט די לענדער גרויס און שטארק געמאכט. די אלע השתדלות׳ען מצד דער קירך ארויסצורייסען פון יודישע הענד די העכערע מלוכה-פאסטענס און די ארענדע פון פערשידענע שטייערן, — האבען דא דעריבער קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל די מלוכה האט איינפאך נישט געהאט, מיט וועמען צו פערבייטען די אבגעזאגטע יודען, נישט ברענגענדיג דערביי דאס לאנד צו א פאלשטענדיגער ירידה. דער אונגארישער קעניג בעלא IV האט כמעט אלע שטייערן פון לאנד איבערגעגעבען יודישע ארענדאטארען נאכדעם, ווי דאס לאנד איז שרעקליך פערארימט געווארען צוליעב דעם אנפאל פון די מאנגאלען. דער זעלביגער קעניג האט איינגעפיהרט פאר די יודען פון זיין לאנד די געזעצען פון דעם עסטרייכישען הערצאג פרידריך I, וועלכע האבען נישט בלויז געשיצט די יודישע רעכטען, נאר אפילו זיי פערברייטערט און פערגרעסערט. דאס אלץ האט שטארק בעאונרוהיגט דעם פאטער

פון דער קירך, און ער האט אראבגעשיקט אין די קארפאטען-לענדער א גאנצע מחנה ראמיניקאנער און פראנציסקאנער, וועלכע האבען „ערצויגען" די דארטיגע פעלקער און איינגעפלאנצט אין זיי אלע שענע מדות פון דעם ריינעם גלויבען. נאטירליך, האבען די יודען איצט שוין נישט געקענט מעהר בלייבען אהן א בעזונדער השגחה, און די צוזאמענגערופענע קירכען-פערזאמלונג, אונטער'ן פארזיץ פון פויפסט-ליכען שליח, האט אויסגעארבייט א גאנצע רייהע בעגרענעצונגען פאר יודען אין אונגארן, פוילען, דאלמאציען, קראאטיען, סלאוואניען, לאדאמעריען און גאליציען. זיי איז פערבאטען געווארען יעדער מין ארענדע פון שטייערן, „ווייל ס'איז געפעהרליך, אז יודען זאלען וואוינען צוזאמען מיט קריסטליכע פאמיליעס און פערקעהרען מיט זיי פריינדליך אין די הויפען און די הייזער", אויך די געלע לאטע האבען די הייליגע נישט פערגעסען ארויפצופרעסען אויף דער יודישער ברוסט — טאמער וועט מען, חס ושלום, דעם יודען נישט דערקאנען.

צום גליק פון די אונגארישע און פוילישע ידן האבען די דאזי-גע געשריבענע פעראָרדנונגען דערווייל קיין גרויסען בעדייטונג נישט געהאט, און די הערשענדע בעפעלקערונגען האבען א לאנגע צייט נאך זיך אבגעזאגט צו פערשטעהן דעם טיעפען שכל פון די קירכליכע קדושים, לויט וועלכען מ'טאר קיין טרונק וואסער נישט געבען א יודען, וואס האט נישט קיין געלע לאטע אויפ'ן מאנטעל, — אין קליין פוילען האבען יודען, אויסער די גייסטליכע, געהאט געגען זיך אויך די ארבייטער-צעחען און מאגיסטראטען, וועלכע זענען בעשטאנען פון איינגעוואנדערטע דייטשען. די לעצטע, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט מסחר און מלאכה, האבען געזעהען אין יודען געפעהרליכע קאנ-קורענטען און געוואלט פון זיי פריי ווערען; די מלכים פון לאנד האבען אבער געשיצט די יודען און זיי ערקלערט פאר א פריווילעגירטען גע-זעלשאפטליכען שטאנד, וואס געפינט זיך אונטער דער בעזונדער השגחה פון מלך אליין, אזוי אז נישט די גייסטליכע, נישט די וועלט-ליכע מאכט האט דאס רעכט יודען צו משפט'ען אדער צו בעשטרא-פען.

דער ערשטער פון די פוילישע מושלים, וואס האט זיך אזוי בעצויגען צו יודען, איז געווען באלעסלאוו דער פרומער, דער דוכס פון קאליש, אין זיין צייט האבען קיין פוילען איינגעוואנדערט מאסען יודען פון די שכני'שע לענדער, וואו עס האבען געווילדעוועט

די קרייץ־פאהרער און אלערליי אנדערע בלוט־מענשען ; דאס האט געבראכט צו פערשידענע רייבונגען צווישען דער יודישער און דער ארטיגער בעפעלקערונג , און דער דוכס האט זיך גלייך געחאפט אויף דעם , אז די בעציהונגען פון יודען צו דער מלוכה און צו די איבריגע איינוואוינער מוזען קלאר און גענוי רעגולירט ווערן . דאן האט ער ארויסגעגעבען פאר די יודען פון זיין מלוכה א ספעציעלען סטאטוט , וואס האט זיי אוועקגעשטעלט אין א פריווילעגירטער לאגע מיט א פאלשטענדיגער אינערליכער זעלבסט־פערוואלטונג (1264) .

א עהנליכע ערשיינונג איז פארגעקומען אויף דער פירענעאישער האלב־אינזעל . דא איז די קירך אויך הינטערשטעליג געבליבען מיט איהרע גזירות און רדיפות צוליעב דעם , וואס די בעפעלקערונג איז געווען געמישט פון קריסטען , מחמד'נער און יודען . דערצו איז דא נאך צוגעקומען דער פאקט , וואס די יודען האבען פערנומען כמעט דעם אנגעזעהענסטען פלאץ אינ'ם קולטור־לעבען פון לאנד און געקענט לייכט אנטקעגענווירקען אלע אנפאלען מצד די קירכליכע פאנאטיקער . אלפאנס („דער קלוגער") אליין , חאטש ער האט זיי אין זיין קאדעקס אויסגעשלאסען פון יעדען קולטורעלען און געזעלשאפטליכען פאסטען , האט דערוויל כמעט די בעדייטענדסטע פונקציעס פון זיין מלוכה אנפערטרויט יודען . נאר איין מאל האט זיך דער קעניג פערבייזערט אויף זיין יודישען אלמאקסאריף און דערביי האט ער זיין צארן אויסגעגאסען אויף אלע יודען פון זיין מלוכה . דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן : דער אינפאנט (קרוין־פרינץ) דאן סאנטשא איז געווען פיינדליך געשטימט געגען קעניג , און איינמאל האט ער דעם יודישען שאצמייסטער דון צאג געצוואונגען , איהם ארויסצוגעבען די עפענטליכע געלדער . פאר דער שוואכקייט האט אלפאנס געלאזען דון צאג'ן שמידען אין קייטען און איהם פייניגען דעם פרינץ אין די אויגען . דער לעצטער האט געבעטען רחמים ביים פאטער פאר דעם אונשולדיגען שאץ־מייסטער ; דאס האט דעם צורייצטען הערשער נאכמעהר אויפגעבראכט און דעם פיינדליכען זוהן אויף צו־להכעיס , האט ער געהייסען טויטען דעם פערמשפט'ען און קאנפיסקירען זיין פערמעגען (1280) . נאכדעם האט ער געלאזען איינשליסען אין געפענגניש אלע קאסטילישע יודען און אויף אזא אופן ארויסגעפרעסט פון זיי א גרויסע סומע געלד .

אט די געוואלט־מעשים האבען אלע שיכטען פון פאלק אוועקגעשטעלט אויף דער זייט פון קרוין־פרינץ , און אין גיכען איז ער גע־

וואָרען הערשער פון לאנד . דער נייער קעניג האט רעגולירט די יודישע שטייערן ; ער האט אנשטאט דעם קאָפּ-שטייער , וואס יעדער יוד האט ביז אהער געמוזט אָבצאָהלען צום אָנדענקען פון ישו׳ס טויט , בעשטימט איין אלגעמיינע סומע פאר יעדער פראָווינץ , און די יודישע פאָרשטעהער האָבען שוין די סומע אַליין איינגעטיילט צווישען די קהלות . בסך הכל האָבען די אַכט הונדערט און פופציג טויזענד יודען פון קעניגרייך קאסטיליען געהאט אריינצוטראָגען יעהרליך אין דער מלוכה-קאסע 2,780,000 מאראוועדי׳ס (ארום 2 מיליאָן רובעל) . אויף דעם זענען געוועזען אַכציג יודישע קהלות , פון וועלכע די בעדייטענדסטע איז געוועזען טאָלעדאָ מיט איהרע צוויי און זיבעציג טויזענד יודען .

נישט שלעכט האט זיך יודען דעמאלט געלעבט אויך אין קעניג-רייך פאָרטוגאַל , אונטער אַלפאָנזאָ III און דיניז . יודען זענען דאָ פריי געוועזען פון דעם מעשר פאר דער קירך און פון דעם שענד-ליכען „צייכען“ און די אַנגעזעהענע פון זיי האָבען פערנומען בעדייטענ-דע פאָסטענס . דאָס האָט געבראַכט צו שאַרפע סכסוכים צווישען דער וועלטליכער און דער קירכליכער מאכט , און געענדיגט האָט זיך עס דערמיט , אַז דיניז האָט כלומר׳שט איינגעפיהרט די קירכליכע גע-זעצען , אָבער נישט מעהר , ווי אויפ׳ן פּאַפּיער .

צוועלפטעם קאפיטעל.

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דער קבלה.

אויב די מאטעריעלע לאגע פון די שפאנישע יודען איז בכלל נישט פיעל בעסער געוועזען פון דער יודישער לאגע אין עטליכע אנדערע לענדער (פוילען, אונגארן), זענען זיי אבער קולטורעל נאך אלץ בעשטאנען בראש פון גאנצען יודענטום. דא האט נאך אלץ אמשטארקסטען פולסירט דאס גייסטיגע לעבען, און די בעדייטענדסטען אויסדריקען פון דעם יודישען שאפען און דענקען זענען פון דאנען פונאנדערגעטראגען געווארען אין אלע טיילען פון דער דיאספארא.

די בעדייטענדסטע פערזענליכקייט פון שפאנישען יודענטום פאר דער עפאכע איז געוועזען ר׳ שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא (1245—1310) אדער, ווי ער איז בעקאנט אינטער דעם פערקירצטען נאמען: דער רשב״א. א מענש מיט א שארפען און קלארען פערשטאנד און מיט א טיעף אינערליכען, פעסטען גלויבען, האט ער זיין גאנצע טעטיגקייט געווידמעט דעם שטודיום פון תלמוד; ער האט זיך ערווארבען א אונגעוועהנליכע בקיאות אין דער גאנצער תלמודישער געזעצגעבונג, און בעהערשענדיג דעם דאזיגען אונגעהויער-פערוויקעלטען מאטעריאל מיט זיין גאונישען קאפ, האט ער אין איהם אריינגעבראכט ליכט און לעבען. ווי א תלמיד פון רמב״ן איז ר׳ שלמה נישט ווייט געוועזען אינגאנצען פון דער אויבערפלעכליכער פילאזאפיע, און אויך די קבלה האט ער שטארק פערהייליגט; ער האט אבער געראטען,

צו זײַן זעהר פאַרזיכטיג מיט די אַלע למודים און זײַ נישט צו פערשפרײַטען צווישען המון.

פירציג יאָהר האָט דער רשב״א פערנומען דעם רבנות-שטוהל אין באַרצעלאָנא, און פאַר דער צײַט איז זײַן אויטאָריטעט איבערגעוואַקסען נישט בלויז די גרענעצען פון שפאַניען, נאָר פון גאַנץ אײַראָפּא, אזיען און אפריקא. די קהלות פון דײַטשלאַנד און פון ארץ ישראל, א פערוואָרפען שטעדטיל אין צפון אפריקא און די גרעסטע געמײַנדעס פון בעהמען און איטאליען, — אַלע האָבען זיך מיט זײַערע שאלות געווענדעט צו דעם גרויסען געזעצלעהרער אין שפאַניען, און ער האָט קײַן אײַנציגע שאלה נישט געלאָזען אָהן א קלאָרען ענטפער.

אַלס תלמודישער געלעהרטער איז דער רשב״א געווען נישט אײַנער אין זײַן צײַט; אין שפאַניען גופא האָט געלעבט ר' אהרן הלוי, וועלכער האָט אויך געהאַט גרויסע פערדינסטען פאַר זײַן טעטיגקײַט אויף דעם געביעט פון דער יודישער הלכה. דער מנהיג הדור איז אָבער געווען דער רב פון באַרצעלאָנא, ווײַל ער האָט מעהר פון אַלע זײַנע צײַט-חברים זיך אײַנגעשטעלט פאַר'ן יודענטום און עס געשיצט געגען יעדען אָנגריף פון אינעווייניג, ווי פון אויסווייניג. דער רשב״א האָט אָפט געפיהרט וכוחים מיט קריסטליכע טעאָלאָגען וועגען די יסודות פון דער קריסטליכער אמונה. און ווען דער געלעהרנטער דאָמיניקאַנער רײַמונד מאַרטין האָט אָנגעשריבען צווײַ ביכער געגען יודענטום, האָט דער רשב״א איהם אָבגעענטפערט מיט א קלײַנער בראָשור, אין וועלכער ער האָט אײַנס נאָך אײַנס אָבגעשלאָגען אַלע טענות פון די יודישע געגנער.

אין דער צײַט האָט צוריק אויפגעלעבט דער אַלטער קאַמפף צווישען בילדונג און פרומקײַט, און דאָס מאָל האָבען שוין די קבליסטען אויך זײַער וואָרט געזאָגט. עס האָט זיך פונאַנדערגעקאָכט די אַלטע פראַגע וועגען רמבם'ס פילאָזאָפישע ווערק, צי זענען זײַ שעדליך פאַר דער אמונה, צי נישט, נאָר אָנשטאָט שפאַניען און פראַנקרײַך, זענען איצט אַרויסגעטרעטען די קהלות פון דײַטשלאַנד און איטאליען. די דײַטשע יודען, וועלכע האָבען ביז אַהער קײַן אַהנונג נישט געהאַט פון די אַלע פילאָזאָפישע חקירות און פשט'לעך וועגען גאָט און וועלט, זײַענדיג אינגאַנצען פערזונקען אין דעם שטודיום פון דער יודישער הלכה, — האָבען איצט איבערגעלעבט דאָס אײַגענע, וואָס די פראַנצויזישע תוספי'סטען מיט פופציג יאָהר צוריק. געראָפּ'ט און געפּײַניגט

פאר דער אמונה, האבען די גדולים פון דייטשען יודענטום אנגעהויבען קרום צו קוקען אויף אלע יודישע פילאזאפען און אויף דער פילאזאפיע בכלל, וואס זוכט צו ערקלערן יעדער זאך „על פי שכל" און גראבט דערמיט ממילא אונטער די יסודות פון דער אמונה. אט די שטילע אונצופרידענהייט איז שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען פון א הייסען מקובל און תלמודיסט, מיט'ן נאמען ר' שלמה פעטיט. אליין א פערביסענער שונא פון יעדער מין בילדונג און חקירה, האט דער דאזיגער קנאי געוואלט דורכאויס פערטרייבען דעם רמב"ם פון דער יודישער גאס, און צו דעם צוועק איז ער געפאהרען פון לאנד צו לאנד און פון קהלה צו קהלה קלייבען חתימות פון גדולים אויף א נייעם חרם. אויף אזא אופן האט דער אייראפעאישער מקובל זיך דערשלאגען קיין ארץ ישראל, און דארט (אין עכו) איז איהם ענדליך געלונגען צו פערווירקליכען זיין אידעאל: די רבנים פון ארץ ישראל האבען אויך איינגעזעהען די שעדליכקייט פון דער געפעהרליכער פילאזאפיע און דער חרם איז אויסגערופען געווארען. עס האבען זיך זאגאר געפונען פאנאטיקער, וועלכע האבען אופן רמב"ם'ס מצבה אויפגעקריצט די ווערטער: „משה בן מיימון איז אן אפיקורס און ליגט אין חרם".

מיט די מעשים האט זיך די מחלוקת ערשט פונאנדערגעקאכט. ווען דעם רמב"ם'ס אייניקעל ר' דוד, דער נגיד פון עגיפטען האט זיך דערוואוסט פון דער בעליידיגענדער אגיטאציע געגען דעם נאמען פון זיין גרויסען זיידען, האט ער צונויפגענומען ארום זיך די אנגעזעהענסטע פארשטעהער פונ'ם מזרח'ישען יודענטום און זיי האבען אויסגערופען א געגען-חרם איבער אלע, וואס שענדען דעם נאמען פון גרעסטען יודישען דענקער אדער פון זיינע ווערק. ר' שלמה האט זיך דעמאלט ווידער אוועקגעלאזען קיין אייראפא און בעניים אין די רבני'שע קרייזען זיין שארפע אגיטאציע געגען רמב"ם. איצט האט זיך איהם ווידער איינגעגעבען צו בעקומען אויף זיין צד כמעט אלע יודישע גדולים פון דייטשלאנד, און ער האט זיך געלאזען צוריק קיין פאלעסטינא דורך איטאליען; דא האט ער אבער בעגעגענט א שטארקען ווידערשטאנד. די איטאליענישע קהלות האבען דעמאלט גראד אנגעהויבען אויפבליהען און אויפלעבען נאכדעם, ווי זיי האבען אין דעם משך פון עטליכע יאהרהונדערט נישט ארויסגעוויזען קיין שפור פון א גייסטיגען לעבען. עס איז געווען, ווי א מין איראניע פון דער געשיכטע: די נאהנטסטע שכנים פון פעטרוס'עס שטוהל, די יודען אין די איטאליענישע פראווינצען, האבען נישט געוואוסט פון קיינע קאנאנישע גזירות

און בעגרענצונגען! דער קעניג פון סיציליען האט געהאט א יודישען לייב-דאקטאר, פאראדוש איבן-שלמה, וועלכער איז אלס געלעהרטער (אונטערן נאמען פאראגוט) געוועזן בעריהמט אויך אין די קריסטליכע קרייזען; דער פויפסט אליין זאגאר האט עובר געוועזן אויף דער קירכליכער גזירה, זיך נישט צו לאזען היילען פון א יודען, און האט זיין אייגענעם הייליגען גוף אנפערטרויט דעם יודישען דאקטאר יצחק בן מרדכי, וועלכער האט געטראגען דעם טיטול מאעסטרא גאיא. יודען האבען זיך דא בכלל זעהר היימיש געפיהלט אין דעם לעבעדיגען האנדעל, ווי אין דער בליהענדער קולטור פון לאנד, און זייערע גייסטיגע פיהרער זענען גאנץ ווייט געוועזן פון רעליגיעזען פאנאטיזם.

איינע פון די טאן-געבענדע יודישע פערזענליכקייטען איז דא געוועזן דער דאקטאר הלל פון וועראנא. ער האט זיך בעזונדער וואריםאייגעשטעלט פאר'ן רמבם'ס כבוד און פארגעלעגט צונויפצורופען א ספעציעלען רבנים-צוזאמענפאהר פון גאנצען מזרח, וואס זאל ארויסטראגען א בעשטימטען און שארפען אורטייל וועגען אלע מעשים פון ר' שלמה'ס צד. דאס איז אבער שוין נישט נויטיג געווען נאכדעם שארפען חרם, וואס די אנגעזעהענסטע יודישע פארשטעהער פון די מזרח-לענדער האבען אויסגערופען אויף די בעליידיגער פון רמב"ם.

אין יענער צייט האבען די יודישע קהלות אין דייטשלאנד געהאט אויסצושטעהן שווערע רדיפות און פערפאלגונגען. דא האבען זיך איבערגעחזר'ט די צרות פון די ענגלישע יודען אין די צייטען פון היינריך III, נאר מיט מעהר גראבקייט און אכזריות. דער פלוצלינג אויפגעקומענער קייזער רודאלף פון האבסבורג האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלד, כדי צו בעפעסטיגען די מאכט פון זיין דינאסטיע, און דאס האט ער אהן א אויפהער ארויסגעפרעסט פון זיינע יודישע אונטערטאנען — אמאל פאר דעם פרייז פון נעוויסע הנחות און אמאל אונטער דער מורא פון שווערע גזירות און בעשולדיגונגען. רודאלף האט בעשטעטיגט פאר די רעגענסבורגער יודען א גאנצע רייהע פון זייערע אלטע פריווילעגיעס, און אין א קורצער צייט ארום האט ער פערבאטען יודען זיך צו בעוויזען אין גאס אין די טעג פון פסחא, „אום נישט צו בעליידיגען דעם קריסטליכען גלויבען". פאר די עסטרייכישע יודען האט רודאלף בעפעסטיגט דעם בעריהמטען סטאטוט פון הערצאג פרידריך I, וואס האט די יודען געשיצט פון יעדער מין

גנישה מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג און זײ געשענקט א סך
פריװילעגיעס ; דאגעגען האט ער עפענטליך פערבאטען צו בעשטימען
יודען אויף װעלכען ס׳איז פאסטען. רודאלף האט עטליכע מאל בע-
שטעטיגט די פויפסטליכע בוללעס װעגען דער פאלשקײט פון „עלילת
דם", און בכלל אװעקגעשטעלט די יודען אונטער זײן פערזענליכער
שוץ ; פון דעסטװעגען איז די צײט פון זײן הערשען ניט אריבער
אהן פאגראמען און יודען-שחיטות. בײ אײנעם אזא פאגראם, װאס איז
ארויסגערופען געװארען א דאנק דעם זעלביגען אבגעלײקענטען בלוט-
בלבול, זענען צעהן יודען געטויט און א מאסע יודישע הײזער צורויבט
געװארען (מײנץ 1283). אין דעם זעלביגען טאג זענען אין באכראך
אומגעקומען פון דעם צעװילדעטען המון נאך זעקס און צװאנציג יודען,
און מיט אײנע צװײ יאהר שפעטער האט די מינכענער יודישע קהלה
מקריב געװען נאך א גרעסערע צאהל לעבענס. דא האט זיך דער
המון אויך צעבושעװעט איבער א בלוט-בלבול און דערשלאגען צעהנ-
דליגער יודען, און װען די אונגליקליכע האבען זיך געפרובט פער-
קלאפען אין א שוהל, האבען די פערשכורט׳ע מערדער געבראכט ברען-
מאטעריאל און פערברענט די שוהל מיט הונדערט אכציג לעבעדיגע
נפשות. אזא בלוטיגע סצענע האט זיך אבגעשפיעלט אויך אין אבער-
װעזעל, װאו איבער פיערציג יודען זענען אומגעקומען (1280).

אט די אונערטרעגליכע לאגע האט געבראכט דערצו, אז גאנצע
קהלות האבען בעשלאסען אויסצעװאנדערן פון דעם פערשאלטענעם
לאנד. בראש פון די אויסװאנדערנדע קהלות איז געשטאנען דער בע-
ריהמטער תלמודישער געלעהרטער ר׳ מאיר פון ראטענבורג
(מהר״ם מרוטנבורג, 1220—1286), װעלכער איז געװען פער-
רעכענט פאר א קדוש. די אונגליקליכע האבען זיך געלאזען קײן ארץ-
ישראל, פערפיהרט פון עפעס א פאלשער האפנונג װעגען א משיח,
װאס אל האבען דארט ערשינען אויסצולײזען דאס פאלק ישראל.

און אינ׳ם מזרח איז פאר יענער צײט װירקליך פארגעקומען עט-
װאס בעזונדערעס, מערקװירדיגעס, כאטש עס לאזט זיך דערבײ,
נאטירליך, גאנץ װעניג רעדען װעגען א משיח. די מאנגאלען האבען
בעגרינדעט א גרויסע מלוכה אין פערסיען, װאס האט זיך געצױגען פון
טײך פרת ביז׳ן קאספישען ים, און אט האט אײנער פון די מאנגאלישע
הערשער שטארק דערהויבען זײן יודישען לײב-ארצט סעד אבדאולא.
דער לעצטער איז געװען א מענש מיט ברײטע קענטעניסען, מיט א

קלארען פאליטישען פערשטאנד און מיט זעהר א שענער געשטאלט; ער האט דעריבער שטארק נושא חן געווען ביים גרויס-לאן, וועלכער האט איהם געמאכט פארן פאקטישען פיהרער פון דער גאנצער מלוכה.

עס קען אלזא זיין, אז די פערגעבעלטע ידיעות וועגען דעם „גרויסען שר" האבען עס אויפגעמונטערט די דערשלאגענע דייטשע יודען צו פערלאזען זייער פאטער-לאנד. עס האט זיך אבער געפונען א משומד, וואס האט פערמסר'ט דעם גרויסען ר' מאיר מיט דער גאנצער מחנה אויסוואנדערער, און רודאלף האט אלס שטראף פאר דער שלעכטער כונה געלאזען אריינזעצען דעם פערהיילינטען גאון אי'ם שלאס-טורעם פון עלזיסהיים (עלזאס, 4 תמוז 1286). אין געפענגעניש האט מען ר' מאיר'ן גאנץ וויך בעהאנדעלט, ווייל פאקטיש איז ער געזעסען בלויז אלס משכון פאר די קייזערליכע „קאמער-קנעכט", זיי זאל נישט איינפאלען נאכאמאל זיך צו וועלן ארויסגנב'נען פון לאנד און צונעהמען דערמיט ביים קייזער א בעדייטענדע הכנסה. ר' מאיר'ס געפענגעניש איז געווען נישט מעהר, ווי א מין הויז-ארעסט; ער האט געמעגט אננעהמען, וועמען ער האט געוואלט, לערנען מיט די תלמידים און בכלל אויסאיבען אלע רבני'שע פונקציעס, נאר דעם ארט נישט בייטען. די הייזער און פלעצער ווידער פון די אויסגעוואנדערטע יודען האט דער קייזער פאר זיך צוגענומען, אלס א ירושה פון זיינע קאמער-קנעכט.

די דייטשע יודען האבען געפרובט אנווענדען דאס אלטע מיטעל. זיי האבען דעם קעניג געגעבען צוואנציג טויזענד מארק און דערפאר געזאלט אויספועל'ן ביי איהם עטליכע זייטיגע הנחות און הויפטזעכליך ר' מאיר'ס פרייהייט; דער יודישער גדול האט זיך אבער אבגעזאגט פון אזא אויסלייזונג, כדי נישט צו ווייזען קיין וועג פון ארויספרעסען ביי יודען געלד דורך אזעלכע מיטלען. ער איז אלזא פערבליבען זיצען אין געפענגעניש ביז זיין טויט, און אויך דעמאלט האט רודאלפ'ס נאכפאלגער נישט געוואלט ארויסגעבען דעם קערפער פון גרויסען נפטר אינ'ם משך פון א לאנגער צייט. דאן האט זיך געפונען א רייכער פראנקפורטער יוד, ר' אלעקסאנדער זיסקינד ווימפפען, וועלכער האט בעצאהלט דעם קייזער א אונגעהויערע סומע געלד, און דער מהר"ם איז געבראכט געווארען צו קבורה (אין מיינץ).

נאך אונגליקליכער פון די דייטשע יודען זענען געווען אין דער צייט די יודען אין ענגלאנד. די ערשטע יאהרען פון עדווארד דעם

ערשטענ'ס ממשלה זענען אריבערגעגאַנגען געוויסערמאַסען בשלום , און די יודישע בעפעלקערונג האָט געליטען בלויז פון שווערע שטייערן אַליין . דאַן איז אָבער פאָרגעקומען אַ פאַל , וואָס האָט אינגאַנצען אומגעגליך געמאַכט דאָס יודישע לעבען אין דעם לאַנד . ראָבערט ר ע ד ד י נ ג ז ש , אַ איינפלוסרייכער בעריהמטער דאָמיניקאַנישער דרשן , וועלכער האָט אַ לענגערע צייט געשטודירט די העברעאישע שפּראַך און איהר ליטעראַטור , כדי צו קענען בעסער קעמפפען מיט דער יודישער „עקשנות", — איז אַ ל י י ן „אַראָב פון וועג" . ער האָט אויף אַזוי ווייט ליעב בעקומען דאָס יודענטום , אַז נישט קוקענדיג אויף דער אכזריות'-דיגער שטראָף , וואָס האָט איהם געדראָהעט , האָט ער זיך מגייר געווען און חתונה געהאַט כדת משה וישראל מיט אַ יודישער טאָכטער (1275) . אַט דער פאַקט האָט די דאָמיניקאַנער אינגאַנצען ווילד געמאַכט און זיי האָבען אויסגעלאָזען זייער גאַנצען כעס צו די יודען פון לאַנד . עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה פון שענדליכע בלוטיגע רדיפות געגען די „פערשאָלטענע פערפיהרער" , אין וועלכע די הויפּט-ראָליע האָט געשפּילט נישט דער קעניג , נאָר די קעניגין-מוטער ע ל ע אָ נ אָ ר אַ . בעאיינפלוסט פון דער קעניגין מיט איהרע דאָמיניקאַנישע יועצים האָט דער פּאַרלאַמענט אַרויסגעגעבען אַ סטאַטוט וועגען יודען , וואָס האָט זיי — ווי ס'דריקט זיך אויס אַ ענגלישער שריפטשטעלער פון יענער צייט — אַוועקגעשטעלט כמעט אין איין לאַגע מיט די יודען אינ'ם אַמאָליגען מצרים , נאָר אָנשטאָט די ציגעל , וואָס יענע האָבען געדאַרפט אויסאַרבייטען פאַר פרעה'ס פּאַלאַצען , האָבען די ענגלישע „קאַמער-קנעכט" געמוזט ברענגען — געלד .

דערצו האָט זיך די פערביטערטע יודענפיינד באַלד געמאַכט אַ געלעגענהייט , אַרויסצוטרעטען מיט אַ שווערער בעשולדיגונג געגען די ענגלישע יודען . עס האָבען צירקולירט אין ענגלאַנד פאַלשע מטבעות , וואָס פלעגען אַריינגעפיהרט ווערן פון אויסלאַנד אָדער פאַבריצירט ווערן בגנבה אין לאַנד גופא ; האָט מען די בעשולדיגונג אַרויפגעוואָרפען אויף די אייביגע „שולדיגע" , און אין איין טאָג (17 נאָוועמבער 1278) זענען אַלע יודען פון ענגלאַנד מיט די פרויען און קינדער אַריינגעזעצט געוואָרען אין געפענגעניש . ביים משפט האָט זיך אַרויסגעשטעלט , אַז אויסער אַ געוויסער צאָהל יודען , זענען אין דעם ענין פערמישט אויך מאַסען קריסטען און אפילו עטליכע לאָנדאָנער אַריסטאָקראַטען , דאָס האָט אָבער די לאַגע נישט געענדערט ; הונדערטער

יודען זענען פערמשפט געוואָרען צום הענגען און צו אַנדערע אַכזריות׳ען, וועהרענד די קריסטען זענען אָבגעקומען מיט געלד־שטראָפען. דער אויסגאַנג פון דעם משפט איז געוועזען אַזוי שרעקליך פאַר יודען, אַז נאָך אַ צייט לאַנג פלעגען די שלעכט׳ע קריסטען דראָהען די יודען מיט פער׳מסר׳ן און אויף אַזאַ אופן אַרויספּרעסען פון די אונגליקליכע דעם לעצטען גראָשען. די זאַך איז ענדליך דערגאַנגען צום קעניג, און ער האָט בעפוילען, נישט אָנצונעהמען מעהר קיינע בעשולדיגונגען געגען יודען פאַר פאַלש־מינצעריי.

אינ׳ם זעלבען יאָהר האָבען די דאָמיניקאַנער אויסגענוצט נאָך עטליכע „געלעגענהייטען״. אין נאָטהאַמפּטאָן האָבען יודען, ווי ס׳האָט געהייסען, „געקרייציגט״ אַ קריסטליך קינד, און צעהנדליגער יודען זענען געטויט געוואָרען מיט מיתות משונות (2 אפּריל 1279); מיט עטליכע חדשים שפּעטער איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז יודען האָבען געלעסטערט די קריסטליכע הייליגקייטען, און ווידער זענען יודען געטויט און געפּייניגט געוואָרען: דערנאָך האָבען זיך די דאָמיניקאַנער גענומען צו זייערע פריהערדיגע דרשות״; די יודען זענען פון אַלע זייטען אַרומגערינגעלט געוואָרען מיט אַלערליי מיסיאָנערען און האָבען געמוזט מיט זיי זיך מתוכח זיין; דער קעניג האָט זאָגאַר געלאָזען אויפשטעלען אַ ספּעציעלען בנין פאַר יודישע משומדים, און ווען דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפען, האָט דער בעריהמטער פראַנציסקאַנישער געלעהרטער דונס סקאָטוס פאָרגעלעגט דעם קעניג, ער זאָל בעפוילען איבער געוואַלט אָבצורייסען די יודישע קינדער פון זייערע עלטערן און זיי ערציהען אין קריסטליכען גלויבען. פון די זעלביגע קרייזען איז אָוועקגעשיקט געוואָרען אויך אַ מסירה צום פּויפּסט אין רוים (האָנאָריוס IV), אַז די יודען בעגעהען זיך שלעכט מיט קריסטען, בענוצען זיך מיט שבת־גוים נויטען זיי, צו קניען פאַר דער תורה און צווינגען די משומדים זיך צוריק אומצוקעהרען צום יודענטום. אויף דער מסירה האָט זיך דער פּויפּסט אָבגערופען מיט אַ שטרענגען בריעף, וואָס האָט אַרויסגערופען נייע רדיפות און בעגרענעצונגען (1286).

מיט אַ יאָהר שפּעטער האָט די קירכען־פערזאַמלונג אין עקסעטער בעשטעטיגט אַלע ביזהעריגע גזירות פאַר יודען, און אין פירצעהן טאָג אַרום האָט דער קעניג ווידער געלאָזען איינזעצען אין געפענגעניש אַלע ענגלישע יודען מיט די ווייבער און קינדער, בעפרייענדיג זיי שפּעטער פאַר אַ אונגעהויערע סומע אויסלייז־געלד. די פאָרשטעהער

פון דער קירך האָבען זיך אָבער נאָך אַלץ נישט בעפריעדיגט, און אין יאָהר 1290 האָט דער קעניג בעפוילען ארויסצוטרייבען אַלע יודען פון לאַנד. זיי איז געגעבען געוואָרען אַ קורצער טערמין, צו פערקויפען זייער האָב-און גוטס און אָבצוגעבען אַלע קריסטליכע משכנות, וואָס האָבען זיך ביי זיי געפונען, און נאָך דעם טערמין האָט קיין איינציגער יוד — אונטער טויט-שטראָף — נישט געטאָרט זיך געפינען אין די גרענעצען פון ענגלאַנד. די אונגליקליכע האָבען אפילו נישט אויסגעוואַרט די גאַנצע צייט: זיי (16,511) האָבען פערלאָזען ענגלאַנד נאָך פאַר'ן בעשטימטען טערמין, איבערלאָזענדיג הייזער און פּלעצער, וואָס האָבען הונדערטער יאָהרען אָנגעהערט צו זייערע זיידעס און עלטער-זיידעס. די אכזריות האָט שוין נאָכ'ן אויסוואַנדערן אויך נישט אויפגעהערט; איין שיפס-קאַפּיטאַן האָט הונדערטער פאַמיליעס פון די אונגליקליכע צוגעפיהרט צו אַ זאַמד-באַנק און זיי דאָרט איבערגעלאָזען פאַר די חוואַליעס פון ים, שרייענדיג פון זיין שיף אַראָב, אַז משה וועט פאַר זיי שפּאַלטען דאָס וואַסער און פיהרען דורך דער טריקעניש. — ווען דער קעניג האָט זיך דערנאָך דערוואוסט פון דער רציחה, האָט ער דעם קאַפּיטאַן געלאָזען אויפהענגען; וויפיעל אָבער אַזעלכע רציחות זענען נישט ענטדעקט געוואָרען?

צוזאַמען מיט די ענגלישע יודען האָבען געמוזט אויסוואַנדערן פון לאַנד אויך די יודען פון גאַסקאָניע, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער ענגלישער קרוין. די דאָזיגע יודען האָבען געפּרובט זיך בעזעצען אין פראַנקרייך; זיי זענען אָבער באַלד פון דאָרטין אויך פערטריבען געוואָרען (1291).

אין דעם זעלביגען יאָהר האָבען אויך די יודען פון די מזרח-לענדער בעקומען אַ שטאַרקען קלאַפּ. אַ לאַנגע צייט האָבען זיך דאָ יודען געפיהלט זיכער און פעסט, אַ דאַנק דער שטיצע פון סעד אבדאולאה, דעם מעכטיגען יודישען פיהרער פון דער גרויסער מאָנגאָלישער מלוכה. דער יודישער שטאַאַטסמאַן האָט איינגעפיהרט געזעצליכקייט און אָרדנונג אין דער האַלב-ווילדע אימפּעריע פון חאַן ארגון, פערפּלאַנצט דאָרטין קולטור און וויסענשאַפט און אַפילו פערקניפּט בעציהונגען מיט אייראָפּאַ. דערביי האָט ער יודען, נאַטירליך, בעזונדערע טובות געטאָן און זיי איבערגעגעבען די בעדייטענדסטע פּאָסטענס, וועהרענד די אָרטיגע מחמד'נישע בעפעלקערונג, צו וועלכער דער חאַן אַליין איז אויך געווען פיינדליך געשטימט, איז דערווייטערט

בעוואָרען פון יעדען אַנטהייל אין דער מלוכה-פיהרונג. דאָס האָט ארויס-גערופען אַ שטאַרקען צאָרן געגען דעם יודישען שני למלך און נאָכ'ן האַמ'ס טויט האָט אויסגעבראָכען אַ אויפשטאַנד, בעת וועלכען סעד אבדאולאה איז געטויט געוואָרען. דער מחמד'נישער המון האָט זיך אויך נוקם געווען אָן די יודישע בעדריקער און אין באַגדאַד איז עס געקומען צו אַ בעוואָפענטען קאַמפף צווישען יודען און מחמד'נער.

די צווייטע העלפט פון XII-טען יאָהרהונדערט, וואָס איז אַזוי רייך געווען אין פערגאַסען יודיש בלוט און ביטערע יודישע טרערען, האָט אַ שטאַרקען שטויס געטאָן פאָראויס די לעהרע פון דער קבלה. די לעצטע האָט איצט שוין בעזעצט די אָנגעזעהענסטע פערזענליכ-קייטען פון דער יודישער אינטעליגענץ און פון דעם קליינעם שטעד-טיל געראָנאַ האָט זי זיך אריבערגעקליבען אין דער אריסטאָקראַטיש-רייכער טאָלעדאָ. דאָ האָט זי געוואונען פאַר זיך דעם טאָן-געבער פון יודישען געזעלשאַפטליכען און גייסטיגען לעבען אין גאַנץ קאַסטיל-יען ר' טודרוס בן יוסף הלוי אבולפיא (1234—1305) און דערמיט איז איהר פּאָזיציע נאָך פעסטער און שטאַרקער געוואָרען. אבולפיא האָט פערנומען אַ אָנגעזעהענעם פּאָסטען אין קעניגליכען הויף, וואו ער איז שטאַרק בעליעבט געווען, און די יודען האָבען געקוקט אויף איהם, ווי אויף זייער נשיא. ווען דאָס שפּאַנישע קעניגס-פּאָר איז געפאָהרען זיך טרעפען מיט'ן קעניג פון פראַנקרייך (לודוויג דער שענער), האָט זיך אבולפיא געפונען אין זייער סוויטע און די דרום-פראַנצויזישע יודען האָבען דעם יודישען שר פייערליך בעגריסט. אַט דער געשעצטער אריסטאָקראַט און בעגאַבטער שטאַאַטסמאַן איז אָבער געווען אַ ביטערער שונא פון יעדער מין חקירה און פילאָזאָפיע. ער האָט דעם רמב"ם נישט געקענט מוחל זיין זיינע לייכטקייטען בנוגע צו שדים און רוחות און נאָך אַזעלכעס, און דאַגעגען האָט ער אין דער קבלה געזעהען אַ געטליכע חכמה. די זעלביגע בעציהונג צו דער קבלה האָבען ארויסגעוויזען אויך אבולפיא'ס צוויי זיהן לוי און יוסף, און באַלד האָבען זיך ארום דער אריסטאָקראַטישער פאַמיליע גרופּירט די דריי בעדייטענדסטע קבלי'סטען פון דער עפּאָכע: ר' יצחק אבן-לאַטיף, ר' אברהם אבולפיא און ר' משה דע-לעאָן.

ר׳ יצחק אבן־לאַטיף (אָדער אַללאַטיף) איז אַליין נאָך געשטאַנען אויף דעם באָדען פון דער פילאָזאָפיע, און ווי אַלע סכאָלאַסטיקער פון יענער צייט האָט ער אויך געזוכט צונויפצובינדען די לאָגישע חקירות מיט די סודות פון דער קבלה. גאַנץ אַנדערש איז געווען זיין צייט־חבר ר׳ אַברהם אַבולפיאַ פון סאַראַגאָסאַ (1240—1291). דאָס איז געווען אַ עקסצענטרישער קאָפּ פול מיט ווילדע פאַנטאַזיעס, און דערצו אַ אומגעוועהנליך ריהרעווידיגע, בעוועגליכע נאַטור. דאָס גאַנצע לעבען פון דעם דאָזיגען מערקווירדיגען גייסט איז געווען אַ קייט פון אויפפאַלענדע געשעהעניש׳ן און איבעראַשענדע אַרויסטרעטונגען. צו צוואַנציג יאָהר האָט זיך אַבולפיאַ אוועקגעלאָזען זוכען דעם לעגענדאַרישען טייך סמבטיון, וואו ס׳האָבען זיך געזאָלט געפינען די אַלטע עשרת השבטים. אַזוי איז ער געקומען קיין פּאַלעסטינאַ און פון דאָרט קיין גריכענלאַנד, וואו ער האָט זיך פערליעבט אין אַ מעדעל, גלייך מיט איהר חתונה געהאַט און גלייך טאַקי... איבערגעלאָזען אויף גאָט׳ס באַראָט. ערשט אויפן דריטן און דרייסיגסטען יאָהר קומט אַבולפיאַ צוריק קיין שפּאַניען און פערטיעפט זיך מיט אַ אומגעוועהנליכער התמדה אין די קוועלען פון דער קבלה. דאָס האָט זיין פאַנטאַזיע אינגאַנצען צושרויפט, און ווי ער אַליין דריקט זיך אויס, איז ער פון דאַן אָן גאַנצע פופצעהן יאָהר אַרומגעגאַנגען אַ צוטראָגענער, ווי אין אַ וועלט פון כאַאָטישע בילדער און געשטאַלטען. איינס נאָר איז איהם קלאָר געוואָרען, אַז די פילאָזאָפיע, מיט וועלכער ער האָט זיך פריהער אַ סך בעשעפטיגט, איז נישט אימשטאַנד צו בעפרידיגען דעם דאָרשט נאָך אַ קלאָרען, אַלזייטיגען אמת. איהם איז די עלעמענטאַרע קבלה אויך וועניג געווען — ער האָט געבענקט נאָך אַ נבואה־ליכטיגקייט, וואָס זאָל איהם פאַר איין מאָל אַלץ בעלייכטען. און נאָך אַ רייהע יאָהרען פון אָנגעשטרענגטער געהירען־אַרבייט און פאַנטאַסטישע געדאַנקען־בילדער האָט ער ענדליך אַליין אָנגעהויבען גלויבען אין זיינע כלומר׳שט־נביאי׳שע ענטפּלעקונגען. דערביי האָט ער ערפונדען אַ מין העכערע קבלה, וואָס שטיצט זיך אויף געהיימע צונויפשטעלונגען פון די ביבלישע אותיות (צרופים) און זייער צאָהל (גמטריות) און נאָך אַנדערע הייליגע פאָרמולעס.

פון דער „ענטפּלעקונג״ בעגייסטערט און פול מיט כאַאָטישע פּלענער און געדאַנקען, פערלאָזט אַבולפיאַ ווידער זיין פאָטערלאַנד און פאָהרט קיין איטאַליען. דאָ פּרובט ער אין

פערשיעדענע פארמען ארום מיט זיין „ענטפלעקונג" (1279), און ענדליך פאלט איהם גאר איין א משוגע'נער געדאנק: ער וועט געהן צום פויפסט, מארטין IV, און איהם מאכען פאר א יודען. פאר דעם אויפטו איז ער אריינגעפאלען אין געפענגעניש און איהם האט געדראהעט טויט-שטראף; סוף כל סוף האט ער זיך אבער פון דאנען אויך ווי ס'איז ארויסגעדרעהט און איז אוועק קיין סיציליען, וואו ער האט זיך שוין אנגעגעבען נישט בלויז פאר א נביא, נאר אויך פאר א משיח. לויט זיין בשורה האט די גאולה געדארפט קומען אין יאהר 1290, און ס'האבען זיך געפונען נישט ווייניג אזעלכע, וואס האבען געגלויבט אין דעם הייליגען אסקעט און זענען גרייט געווען, זיך צו לאזען מיט איהם קיין ארץ-ישראל. די פיהרער פון די קהלות זענען אבער געווען פיעל פארזיכטיגער; זיי האבען אוועקגעשיקט א בריעף צום בעריהמטען ר' שלמה בן אדרת פון בארצעלאנא און איהם אנגעפרעגט וועגען דעם שפאנישען משיח. דער רשב"א האט, נאטירליך, געווארנט די סיציליאנישע יודען פון אבולפיא'ס חלומות, און דער לעצטער האט געגען דעם זיך שטארק געוועהרט. מיט צארן און ביטערקייט שרייט אוים דער נישט אנערקענטער נביא און משיח: „די יודען זענען אונגלויביג; אנשטאט צו בערעכנען די אותיות פון גאט'ס נאמען, רעכנען זיי בעסער, וויפיעל געלד זיי האבען". פון סיציליען איז אבולפיא אוועק ערגעץ אין א שכני'שען לאנד, און מעהר זענען צו אונז פון איהם קיינע ידיעות נישט דערגאנגען.

אין דער זעלביגער צייט — און אפשר אונטער דעם איינפלוס פון דעם זעלביגען אבולפיא — זענען אין שפאניען אויך אויפגעטרעטען צוויי מיסטישע משיח-טרוימער, וואס האבען ארויסגערופען נישט קיין קליינעם טומעל. דאס זענען געווען צוויי יונגע לייט פון אילאן און אווילא, וועלכע האבען פלוצלינג אנגעהויבען צו זאגען נביאות וועגען דער נאהנטער גאולה. דאס האט ארויסגערופען א שטארקען גערודער אין די ביידע קהלות, און די מעהר געלאסענע האבען זיך ווידער געווענדעט צום רשב"א. דער לעצטער האט דאן ערקלערט, אז די ערשיינונג גופא איז פאר איהם אויך א אונערקלערבאר רעטעניש; פון דעסטוועגען געפינט ער דאך נישט פאר מעגליך צו אנערקענען די „וואהרזאגער" פאר אמת'ע געטליכע נביאים. אט די ווארנונג האט די נביאים נישט איבערגעשראקען און זיי האבען בעשטימט דעם טאג פון

דער גאולה אין יאהר 1295. און דער המון האט געגלויבט: א סך האבען געפאסט, תשובה געטאן, צדקות געטיילט און זיך ריין געוואשען פון אלע זינד צו דעם גרויסען טאג פון דער אויסלייזונג. אין בעשטימטען טאג האבען זיך די גלויביגע, יום כפור'דיג געקליידט, פערזאמעלט אין שוהל און געווארט אויפן שופר של משיח; נאטירליך, איז קיין זאך נישט געשעהען, און ווי די לעגענדע דערצעהלט, זאלען די אבגענארטע, ארויסגעהענדיג פון שוהל, האבען בעמערקט אויף די קליידער קליינע צלמים'לעך. דאס האט אויף זיי שטארק געווירקט: א סך האבען זיך געשמד'ט און א סך זענען פון זינען אראב. וואס מיט די צוויי נביאים איז געווארען — איז נישט בעוואוסט.

מיט א ווייטערער ווירקונג אויף די קומענדיגע דורות און מיט א רייכערער גייסטיגער ירושה איז געווען די טעטיגקייט פון דעם דריטען פון די טעארעטישע קבל'יסטען אין יענער צייט, ר' משה בן שם-טוב דע-לעאן (1250—1305). עס איז שווער צו זאגען עטוואס בעשטימטעס וועגען דער דאזיגער מערקווירדיגער פערזענליכקייט; זיכער איז בלויז דאס, אז ער האט אין א גרויסער מאס בעזעסען די קונסט פון אויסדריקען — אדער, ריכטיגער געזאגט, פון נישט אויסדריקען — געדאנקען אין א שענער, עטוואס פערנעבעלטער פארם. א געבוירענער א שפאניער האט ער זיין גאנצען לעבען געוואנדערט אין דעם לאנד פון קהלה צו קהלה און זיך מפרנס געווען פון זיינע חבורים. אזעלכע זענען געווען דער „ספר הרמון“, „ספר המשקל“, „שקל הקודש“ און „ספר הסורות“, וואו ער פאלעמיזירט מיט דער פילאזאפיע און פאלט וואס ווייטער אלץ מעהר אריין אינ'ם טאן פון דער זעהר גאנגבארער קבלה. צוויי פון די ספרים ווידמעט ער די רייכע אבולפיא'ס און ווערט דערפאר פון זיי שטארק געשטיצט. דאס איז אבער דע לעאנ'ען ווייניג און ער פאלט אויף דעם זעלביגען מיטעל, אויף וועלכען עס איז שוין געפאלען איין מקובל פאר איהם: ער לאזט ארויס א גרויס ווערק, א מין קבל'יסטישען מדרש אדער א פירוש אויף דער תורה, וואס איז צוזאמענגעשטעלט פון קונציגע, מיסטיש-איינגעהילטע מאמרים און בילדער, אונטערן נאמען זהר (גלאנץ, שיין), און שרייבט איהם צו דעם פערהייליגטען תנא ר' שמעון בן יוחאי. דער לעצטער זאל אט דעם הייליגען ספר האבען געשאפען אין די דרייצעהן יאהר, ווען ער איז געווען בעהאלטען אין א פערבארגענער מערה, דעריבער איז די שפראך פון דעם ספר נישט העבראיש, נאר

כאלדעאיש (אראמיש). אויף דער פראגע: פון וואנען האט זיך עס פלוצלינג גענומען אזא הייליג ווערק און פארוואס האט מען ביז אהער גארנישט געוואוסט פון איהם? — האט דער געשיקטער מחבר געענטפערט מיט דעם קלאנג, וואס ער האט ארויסגעלאזען, אז דער רמב״ן, זייענדיג אין ארץ-ישראל, האט דארטין געפונען דעם הייליגען כתב-יד און איהם איבערגעשיקט קיין שפאניען, וואו ער, דע-לעאן, האט זוכה געוועזען איהם צו בעקומען, כדי צו פערשפרייטען אין דער יודישער וועלט. די דאזיגע אלע עפעקטען האט דע-לעאן אזוי קונציג ארומגעארבייט, אז נאר וועניגע האבען געפועל׳ט ביי זיך צו צווייפלען אין זייער ריכטיגקייט, און כדי זיך איננאנצען צו פערזיכערן האט דע-לעאן נאך איין קליינינגקייט אויפגעטאן: ער האט געלאזען דעם הייליגען תנא אליין (אין „זהר״ גופא) פארזאגען, אז זיין געטליכע שאפונג וועט ענטפלעקט ווערן אין אנהויב פון זעקסטען טויזענד ד. ה. נאכ׳ן יאהר 1240 לויט דער קריסטליכער צייט-רעכנונג.

דער כלומר׳שטער מחבר פון זהר, בן יוחאי, טרעט דא ארויס, ווי א מין „הייליגע ליכט״, וואס בעקומט דירעקטע ענטפלעקונגען פון די סאמע העכסטע הימעל-ספערען וועגען מענש, וועלט און לעבען. אין איין ארט פון זהר שרייט בן יוחאי אויס: „איך נעהם פאר עדות די הייליגע הימלען און די הייליגע ערד, אז מיר איז איצט ענטפלעקט געווארען דאס, וואס איז קיין שטערבליכען נישט ענטפלעקט געווארען, זינט משה איז צום צווייטען מאל אראב אויפ׳ן בארג סיני; מיין ענטפלעקונג איז זאגאר נאך גרעסער, דען משה האט נישט געוואוסט, אז זיין געזיכט שטראהלט און איך ווייס דאס יא״.

בנוגע צו דער יודישער מסורה איז די שטעלונג פון „זהר״ א צווייזייטיגע: ער גיט צו דעם מינדסטען יודישען מנהג א מיסטישע, וועלט-ענדערנדע בעדייטונג, און פון דער צווייטער זייט בעציהט ער זיך גרינגשעציג צום תלמוד און צו דער גאנצער הלכי׳שער לעהרע, — נאטירליך, אין זעהר פערשטעלטע אנדייטונגען און רמזים. דער זהר פערגלייכט דעם תלמוד מיט א נידריגער שקלאפין אדער מיט א הארטען פעלזען, פון וועלכען ס׳לאזט זיך קיין זאך נישט ארויספרעסען, ווערענד די הארינטע קבלה איז ענהליך צו א רייכפליסענדען קוואל, פון וועלכען עס גיסט זיך לעבען, טוי און פרישקייט.

די ערשיינונג פון „זהר״ האט ארויסגערופען שטוינען און איבערראשונג אין די קבלי׳סטישע קרייזען. פון אלע זייטען האט מען זיך

געווענדעט צו דעם גליקליכען בעזיצער פון דעם הייליגען אוצר און געפאָדערט קאָפּיעס , פאר וועלכע מ'האָט איהם גוט בעצאָהלט ,—וואָס ס'איז אפשר געווען זיין איינציגע כונה . איינמאָל איז אפילו פאָרגעקומען א אינצידענט , וואָס האָט ענטדעקט דעם גאנצען שווינדעל : ווען דער מקובל ר' י צ ח ק פון ע כ ו (ארץ ישראל) איז געקומען קיין שפּאניען און געזעהען דעם הייליגען ספר פון ר' ש מ ע ו ן ב ן י ו ח א י , וועלכען דער רמב"ן זאָל כלומר'שט האָבען ענטדעקט אין דער זעלביגער שטאָדט,—איז ער נבהל ונשתומם געוואָרען . דען אויסער דעם , וואָס ער איז דאָרטין געבוירען און ערצויגען געוואָר'ען , איז ער געווען אויך פון רמבן'ס נאָהנטסטע תלמידים , און ביי דעם אלעם האָט ער פון אזא מין „מציאה“ קיינמאָל נישט געהערט . אזוי צוגעדריקט צום וואנט , האָט דע-לעאָן פייערליך געשוואוירען , אז ער האָט ביי זיך אין דערהיים דעם אָריגינעלען כתב-יד פון ר' שמעון בן יוחאי אליין , פון וועלכען ער מאכט די קאָפּיעס . און א קורצער צייט ארום איז ער געשטאָרבען ; דאן האָבען זיך געפונען עטליכע בעלנים , וועלכע האָבען פאָרגעלעגט דער אָרימער אלמנה גרויסע סומען געלד פאר דעם אמת'ען כתב-יד און זי האָט בתמימות ערקלערט , אז איהר מאן האָט אזא מין כתב-יד קיינמאָל נישט געהאַט און דעם „זהר“ האָט ער אליין אויפגעשריבען „פון קאָפּ“ . אָט די ענטדעקונג האָט ארויסגערופען א שטיקעל גערודער אין א ענגערן קרייז , וואו מ'האָט וועגען דעם נישט ווייניג גערעדט ; בכלל אָבער איז די רעפּוטאציע פון „זהר“ שוין נענוג פעסט געווען און ער איז אויך אויף וויטער פערבליבען הייליג און פערגעטערט , ווי א נביאי'שע ענטבלעקונג פון א געטליכען קדמון . אזוי האָט זיך אין דער געדאנקען-וועלט פון יודענטום ארייננעגנב'עט א נייע ווערק, וואָס איז געוואָרען די ב י ב ע ל פון דער קבלה און איהר וועג-ווייזער. א שטיקעל מעלה האָט דער „ז ה ר“ געהאַט : ער האָט אין א געוויסער מאָס אָבגעשוואכט די טרוקענקייט פון דעם הלכי'שען שטודיום און איהם צוגעגעבען פאנטאזיע , לירישע ווייכקייט , הארציגקייט ; דערפאַר האָט ער אָבער אויך פ ע ר פ י נ ס ט ע ר ט דעם יודישען פערשטאנד, איהם ארומגערינגעלט מיט אלערליי שדים און רוחות און אין אלגעמיין פערצויגען די ווירקליכע וועלט מיט א מיסטישען נעבעל .

נאטירליך , האָט דער אנדערער צד זיך נישט אזוי שנעל אונטערגעגעבען , און אויף וויפיעל די קבלי'סטען זענען וויט פערגאנגען

אין זייערע מיסטישע שווערמעריַיען, אויף אזוי פיעל און נאָך ווייטער זענען די מיימוני׳סטישע ראציאָנאליסטען אוועק אין זייער פריַיהייט בנוגע צו די בעגריפען פון דער מסורה. אָנשטאָט די סודות, כונות און צרופים פון די מיסטיקער, האָבען די פילאָזאָפען אריַינגעלעגט פילאָזאָפישע חקירות און געדאנקען אין די הייליגע שריפטען און אין תלמוד, און דערמיט לחלוטין אונטערגעגראָבען די בעדיַיטונג פון אלע מצוות און געבאָטען; ווארום אויב די דאָזיגע געבאָטען זענען נישט מעהר ווי פאָרשטעלונגען פון א געוויסען געדאנק, איז דאָך שוין נישט וויכטיג די אויסאיבונג פון דעם געבאָט גופא, קוים איז דער געדאנק אליין קלאָר און פעסט. אנדערע פון די ראציאָנאליסטען האָבען אפילו אָבגעלייקענט די נבואה פון משה רבינו אין איהם אוועקגעשטעלט אויף איין מדרגה מיט די געזעצגעבער פון אלע איבריגע פעלקער.

דער טאָן־געבער פון די חוקרים איז געוועזען א געוויסער ר׳ לוי בן חיים פון ווילפראנזש (1240 — 1305). ער האָט אין יעדען וואָרט פון דער יודיש־רעליגיעזער ליטעראטור אריַינגעלעגט אַן אנדער פילאָזאָפישען פשט׳ל, אויף דעם שטייגער פון די אמאָליגע אלעקסאנדרינישע העלעניסטען. זייענדיג אליין זעהר אָרים האָט ר׳ לוי זיך געזוכט שוץ אין דעם דערנאָעבענגיען [illegible] שטעדטיל פערפיניאן ביַים דאָרטיגען גביר און למדן דון שמואל הסולמי אָדער סען עסקאליטא, וועלכער איז זעהר געריהמט געוואָרען פאר זיין לומדות און פאר זיינע גוטע מדות. אין פערפיניאן האָט דאַן געלעבט אלס רב פון שטאָדט דער גייסטרייכער תלמודישער געלעהרטער דון ווידאל מנחם בן שלמה המאירי, וועלכער איז אויך געוועזען א שטארקער ליעבהאָבער פון פילאָזאָפישע חקירות, האָטש פון די אלעגאָריעס אליין האָט ער נישט קיין סך געהאלטען.

נישט אומעטום אָבער האָט מען זיך אזוי רוהיג בעצויגען צו די פריַיזיניגע חקירות. אין מאָנפעליעה, די פראנצויזישע היימאט פון פשוט׳ען אָרטאָדאָקסישען יודענטום, האָט זיך ווידער אָנגעהויבען רודערן געגען די פילאָזאָפען מיט זייערע חקירות, און ס׳איז באלד געקומען דערצו, עס זאָל זיך ווידער פונאנדערקאָכען א פייערדיגע מחלוקת. דער פאָרשטעהער פון די איצטיגע קנאים איז געוועזען ר׳ אבא מרי בן משה, מיט זיין אלגעמיינעם נאָמען: דאָן אסטרוק דע ליונעל, א מענש פון אָנגעזעהענעם יחוס, וועלכער האָט געשפיעט א גרויסע ראָליע אין זיין שטאָדט (מאָנפעליעה). ער האָט

זיך געווענדעט מיט א בריעף צום אויטאריטעטען רשב״א פון בארצעלאנא, אין וועלכען ער האט איהם געשילדערט די גאנצע שעדליכקייט פון די חקרני׳שע און אלעגארישע ביבעל-אויסטייטשונגען און איהם אויפגעפאדערט, שארף ארויסצוטרעטען געגען דער ערשיינונג. בן אדרת האט זיך אפילו אין אנהויב אבגעזאגט אריינצומישען אין ענינים פון פרעמדע קהלות; ביסליכווייז איז ער אבער דאך אריינגעצויגען געווארען אין דעם אלגעמיינעם טומעל און אויף זיין פערלאנג האט דון שמואל הסולמי אויפגעהערט צו שטיצען דעם „אפיקורס״ לוי בן חיים. דאס איז אבער די קנאים וועניג געווען: זיי האבען געוואלט מיט א חרם פערבאטען בכלל צו לערנען וויסענשאפטליכע ספרים (אויסער מעדיציניש׳ע) אלע יונגע לייט, יונגער פון דרייסיג יאהר. צו דעם צוועק האט ר׳ אבא מרי געוואלט געווינען פאר זיך אויך דעם אנגעזעהענעם ר׳ יעקב בן מכיר אבן-תבון פון מאנפעליעה, וועלכער איז שטארק געשעצט געווען אין די יודישע, ווי אין די קריסטליכע קרייזען (זיין פאך-וויסענשאפט איז געווען מעדיצין; דערצו איז ער געווען טיעף געלערנט אויך אין מאטעמאטיק און אסטראנאמיע, און גוט געוואוסט די יודישע ליטעראטור). דער לעצטער איז, האטש א דעקאן אין אוניווערזיטעט, דאך געשטאנען אינגאנצען אויף דעם באדען פון דער יודישער מסורה, און ר׳ אבא מרי האט איהם געפרובט פארלעגען, ער זאל זיך אויך אונטערשרייבען אויף דעם דערמאנטען חרם, אויף וועלכען עס זענען שוין געווען די חתימות כמעט פון אלע דרום-פראנצויזישע גדולים. דער אלטער בן מכיר (מיט׳ן אלגעמיינעם נאמען דאן פראפיאט) האט אבער שארף פראטעסטירט געגען אזא ווילדער בעגרענעצונג פאר דער וויסענשאפט, און באלד האבען זיך ארום איהם גרופירט אלע פרייערע עלעמענטען, וואס האבען דעריבער בעקומען דעם נאמען תבוני׳דען. אט די פארטיי האט געפאדערט פרייהייט פאר דעם מענשליכען פארשונגס-גייסט און דערביי האט זי בעטאנט, אז זי האט נישט קיינע שלעכטע כונות געגען דער תורה. „אויב מ׳האט אייך געזאגט, — שרייבט ר׳ יעקב בן מכיר אין זיין פראטעסט-בריעף צום רשב״א — אז ס׳זענען פערהאן צווישען אונז אזוינע, וואס לייקענען אין די עקרים, האט איהר געדארפט די זאך גוט נאכפארשען און נישט זיך פערלאזען אויף איין עדות״.

דער בארצעלאנא׳ער גאון איז אבער געווען מעהר גענויטיגט צום

צווייטען צד, צום צד פון די קנאים, צו וועלכען עס זענען פאר דער צייט שוין געהאט צוגעשטאנען די קהלות ארגענטיער, עה, אוויניאן און ליונעל. אין פערפיניאן האבען ביידע צדדים געוואלט בעקומען פאר זיך די חתימה פון דעם זעהר אנגעזעהענעם ר׳ קלונימוס בן טודרוס, און ענדליך איז ער אריבער אויף דער זייט פון די קנאים. דערווייל איז ווידער די צאהל פון די תבוני׳דען אויך געוואקסען און דאס האט געבראכט דערצו, אז דער רשב״א האט זיך נישט געאיילט מיט׳ן חרם: ער האט געפאדערט פריהער נישט ווענינער, ווי צוואנציג חתימות פון גרויסע קהלות. און עס וואלטען זיך אפשר אזוי פיעל קנאי׳שע קהלות נישט געפונען, ווען נישט די נייע פערזענליכקייט, וואס האט זיך אין דער צייט בעוויזען אויף דעם האריזאנט פון מערב-אייראפעאישען יודענטום.

דאס איז געווען ר׳ אשר בן יחיאל פון דייטשלאנד (געב. 1250, געשט. 1327). א תלמיד פון דעם בעריהמטען מהר״ם מרוטנבורג (ר׳ מאיר פון ראטענבורג), האט ר׳ אשר (דער רא״ש) זיך איינגעאיבט אין דעם שארפזיניגען לעהר-סיסטעם פון די תוספים׳טען; דערביי האט ער געהאט מעהר זין פאר ארדנונג און קלארקייט. נאך ר׳ מאיר׳ס טראגישען טויט (אין געפענגעניש) איז ר׳ אשר אוועקגעשטעלט געווארען בראש פון דייטשען יודענטום; די שרעקליכע רציחות און רדיפות האבען איהם אבער נישט געלאזען ענטוויקלען קיין טעטיגקייט. נאך די איבערגעלעבטע רציחות פון די קרייץ-צוגען האט זיך אין לאנד פונאנדערגעקאכט א בלוטיגער בירגער-קריעג, וואס האט ווידער איינגעשלונגען הונדערטער יודישע קרבנות. אינ׳ם שטעדטיל רעטינגען האט מען יודען בעשולדיגט אין שענדען די האסטיע און דאס האט געבראכט צו א נייעם קרייץ-צוג געגען די יודען פון אלע ארומיגע שטעדט, שוין נישט רעדענדיג וועגען רעטינגען גופא. דא זענען אלע מיטגליעדער פון דער קהלה פערברענט געווארען (אפריל 1298); דעם זעלביגען גורל האט געהאט ווירצבורג (יולי). אין נירנבערג האבען די יודען זיך געפרובט ראטעווען אין א פעסטונגס-שלאס און אפילו זיך שלאגען מיט געוועהר; זיי זענען אבער דאך בעזיעגט און ביז איינעם אויסגעטויט געווארען (אויגוסט). בעת דער שחיטה איז אומגעקומען דער גאון ר׳ מרדכי בן הלל מיט זיין פרוי און פינף קינדער, און א סך פון די, וועלכע האבען מורא געהאט פאר זייערע קינדער, טאמער

װעלן זײ דעמנסיון נישט בײַשטעהן,—האָבען פריהער זײ אין די פלאַמען אַרײַנגעװאָרפען און דערנאָך זיך.

פון פראַנקען און בײַערן האָבען זיך די צעווילדעטע בלוט-מחנות איבערגעטראָגען קײן עסטרײַך, וואו זײ האָבען פערניכטעט איבער הונדערט און פיערציג יודישע קהלות מיט א בעפעלקערונג פון מעהר ווי הונדערט טויזענד נפשות. די בלוטיגע באַנדע וואָלט זיכער פערטיליגט דאָס גאַנצע דײַטשע און עסטרײַכישע יודענטום, ווען דער בירגער-קריעג וואָלט זיך דערווײַל נישט ענדיגען. דער אויסגעװעהלטער קײזער האָט זיך גענומען צוריק אויפשטעלן די אָרד-נונג אין לאַנד און די אַלע, וואָס האָבען זיך בעטײליגט אין די שחיטות פון זײַנע „קאַמער-קנעכט”, זענען האַרט בעשטראָפט געוואָרען. דער קײזער האָט אפילו ערלויבט די געצעהלטע יודען, וואָס האָבען זיך געשמד'ט אונטער דער שרעק פון טויט, איבערצוגעהן עפענטליך צום יודענטום.

נאָך די דאָזיגע שחיטות און הריגות האָט זיך דער רא"ש גע-פיהלט נישט גוט אין דײַטשלאַנד, און ווי ס'ווערט דערצעהלט האָט דער קײזער גאָר געפאָדערט פון איהם די סומע אויסלײז-געלד פאַר'ן טויטען קערפער פון מהר"ם מרוטנבורג, פאַר וועלכער ער האָט ערב געוועזן. דאָס האָט געבראַכט דעם רא"ש צו פערלאָזען דײַטשלאַנד (1303) און ער האָט א לאַנגע צײַט געוואַנדערט מיט זײַן ווײַב און קינדער פון לאַנד צו לאַנד ביז ער האָט זיך ענדליך דערשלאָגען קײן טאָלעדא (1305), וואו ער איז מיט פרײד און כבוד אויפגענומען געוואָרען פאַר א רב.

דאָס איז געוועזן נאָך פאַר דעם קולטור-קאַמפף, וואָס האָט דער-נאָך אויסגעבראָכען אין שפּאַניען און דרום-פראַנקרײַך. שוין דעמאָלט אָבער האָט ער אַרויסגעוויזען זײַן שאַרפע התנגדות צו אַלע מיני וועלטליכע למודים. דער פשוט גלויבענדער צדיק און תלמודישער גאון האָט לחלוטין נישט פערשטאַנען, ווי אזוי א פרומער יוד קען אָבגעבען צײַט און מוח אויף צו ערלערנען „חכמות חצוניות” אין דער צײַט, ווען עס איז פערהאַן אזא גרויסער תלמוד מיט אזוי פיעל נאָך אַנדערע הלכי'שע קוועלן. שפּעטער, ווען דער קאַמפף האָט אויס-געבראָכען, איז דער רא"ש נאַטירליך צוגעשטאַנען צו די קנאים; ער איז אָבער אַוועק נאָך ווײַטער פון זײ: פאַר איהם איז ווענינ געוועזן דער פערבאָט זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאַפט ביז

דרייסיג יאהר, און שפעטער, און נאך דרייסיג יאהר. מעג דען א יוד זיך אוועקזעצען און עוסק זיין אין דברים בטלים? זיין פלאן איז דעריבער געוועזען, צונויפצורופען א גרויסע אספה פון רבנים, וואס זאל בעפוילען אלע יודען צו לערנען אויסשליסליך נאר תורה און תלמוד, ווי דער פסוק זאגט אן: והגית בו יומם ולילה (דו זאלסט דיך פערטיפען אין איהר (אין דער תורה) ביטאג און ביינאכט); וויל־זשע איינער דורכאוים זיך פערנעהמען מיט חכמות חצוניות אויך, זאל ער עס טאן, „ווען ס'איז נישט טאג און נישט נאכט".

אט די פעסטע אמונה פון דעם דייטשען גאון האט געמאכט א שטארקען איינדריק אויף די געמיטער פון די שפאנישע יודען. דער רשב"א אליין אפילו, וועלכער האט זיך ביז אהער אביסעל געוואקעלט אין דער דעה, האט מיט אמאל ערקלערט, אז ער איז גרייט אויסצורופען דעם פראיעקטירטען חרם, און אינ'ם „שבת חזון" (23 יולי 1305) איז אונטער פייערליכע צערעמאניעס געלייענט געווארען די שרעקליכע תוכחה געגען אלע יונגערע פון פינף און צוואנציג יאהר, וואס לייענען וויסענשאפטליכע ספרים, אין אריגינאל אדער אין א העברעאישער איבערזעצונג. אין דעם חרם זענען אריינגענומען געווארען אויך אלע יענע, וואס טייטשען אוים די תורה על פי שכל אדער לייגען אריין אין איהר וועלכע ס'איז פילאזאפישע חקירות און כונות. א אויסנאהם איז געמאכט געווארען נאר פאר דער מעדיצין, ווייל דער תלמוד אליין האט גארנישט געגען דעם. דער טעקסט פון חרם, וואס איז אויסגערופען געווארען אויף פופציג יאהר, איז פונאנדערגעשיקט געווארען (מיט דער חתימה פון רשב"א און נאך זעקס און דרייסיג פארשטעהער פון דער בארצעלאנא'ער געמיינדע) אין אלע יודישע קהלות פון שפאניען, דרום־פראנקרייך, צפון פראנקרייך און דייטשלאנד.

דערמיט האט זיך אבער דער שטרייט נאך נישט געענדיגט. די תבוני'דען האבען זיך פריהער דערוואוסט פון דעם שריט, וואס דער רשב"א קלויבט זיך צו מאכען, און זיי האבען זיך מקדים געוועזען. דער אלטער ר' יעקב בן מכיר מיט נאך פיעל אנגעזעהענע פערזענליכקייטען פון מאנפעליערה האבען אויסגערופען א געגען־חרם געגען יענע, וועלכע שטערן זייערע קינדער, זיך צו בעשעפטיגען מיט וויסענשאפט; בעליידיגען דעם אנדענקען פון גרויסען רמב"ם און לעסטערן בכלל א

גלויביגען מחבר פאר זיינע פילאזאפישע איבערצייגונגען. דער חרם איז אויך אויסגערופען געווארען זעהר פייערליך אין דער שטאדטישער שוהל, אין דער אנוועזענהייט פון דער גאנצער קהלה.

די אנהענגער פון קולטור און וויסענשאפט האבען בעקומען פאר זיך נאך א שטארקע קראפט אין דער פערזאן פון ר׳ ידעיה הבדרשי (פון בעזיער, 1340—1280). ער האט פערעפענטליכט א שענע זאמלונג פון עטיש-פילאזאפישע בעטראכטונגען אין דער געשטאלט פון ספר קהלת, אונטערן נאמען „בחינת עולם", וואס איז זעהר בעליעבט געווארען, און אלס הייסער פערעהרער פון רמב״ם און אבן-עזרא האט איהם דעם רשבא״ם חרם שטארק אויפגעקאכט. ער האט זיך דעריבער געווענדעט מיט א שארפען בריעף צו דעם בארצעלאנא׳ער גאון, וואס לייענט זיך, ווי א שווערער בעשולדיגונגס-אקט. ר׳ ידעיה ערקלערט דרייסט, אז ער נעהמט זיך אן נישט פאר׳ן כבוד פון דער בעליידיגטער וויסענשאפט — זי איז געטליך און שרעקט זיך פאר קיין חרם נישט אב; איהם ארט נאר דער כבוד פון די דרום-פראנצויזישע קהלות, אויף וועלכע מ׳האט ארויפגעווארפען פאלשע בעשולדיגונגען. זייער איינציגע זינד איז די וויסענשאפט, מיט וועלכער זיי גיעבען זיך אב, און זי איז נישט קיין פרעמדע אין יודענטום, מיט איהר האבען זיך בעשעפטיגט אלע יודישע גדולים פון שפאניען און פראוואנס אינ׳ם משך פון פינף הונדערט יאהר, ווייל זי איז בעצם א נויטיגער טייל פון יודענטום גופא. און ווי קורצזיכטיג איז דער אויסנאהם פאר מעדיצין! ערשטענס, קען מען מעדיצין נישט גרינדליך ערלערנען אהן די איבריגע חכמות, און צווייטענס, קען די מעדיצין אליין אויך ברענגען צו כפירה און אפיקורסות. און ר׳ ידעיה ענדיגט זיין בריעף מיט דער פאדערונג, אבצורופען צוריק דעם חרם אויף דער וויסענשאפט און איהרע ווערק, דען עס וועט נישט העלפען; יודען וועלן זיך פון דער וויסענשאפט נישט שיידען „אזוי לאנג, ווי עס וועלן נאר זיין נשמות אין זייערע קערפער׳ס; און ווען אפילו עס וואלט קומען יהושע בן נון און דאס זאגען מיט זיין אייגענעם מויל וואלטען זיי איהם אויך נישט געפאלגט, ווייל זיי האבען פאר זיך דעם גרויסען לעהרער (רמב״ם) מיט זיינע ספרים; פאר זיין כבוד זענען זיי גרייט צו קעמפפען און פאר זיין לעהרע וועלן זיי זייער געלד און זייער לעבען מקריב זיין".

דער פייערדיגער בריעף האט געמאכט א געוואלדיגען איינדריק אויפ׳ן רשב״א מיט זיינע יועצים, און זיי האבען אנגעהויבען רופען צו

שלום און צו אחדות. „הערט אויף, רבותי, זיך ארומצוקריגען, — בעט זיך דער רשב״א אין זיינע בריעף פון דער צייט — הערט אויף צו זידלען, צו דערוויטערן און צו אסר׳ן — אונז (בארצעלאנא׳ער) וועט גארנישט ארען, ווען מ׳וועט זיך מיט אונזער בעשטימונג (חרם) נישט שטארק רעכנען״. עס איז שוין אבער צו שפעט געווען; די ליידענשאפטען האבען זיך פונאנדערגעקאכט, פון ביידע זייטען זענען געווען בעליידיגטע, וואס האבען אויף זייער כבוד נישט געוואלט מוחל זיין און אין דער לופטען האט זיך געטראגען די געפאהר פון א שרעקליכער מחלוקת, וואס וואלט זיך געוויס געענדיגט מיט א שארפער שפאלטונג אין יודענטום, — ווען עס וואלט נישט אנקומען פלוצלינג א גרוים אונגליק אויף די פראנצויזישע יודען.

דרייצעהנטעם קאפיטעל.

דער גירוש פון פראנקרייך.

גלייכצייטיג מיט דעם קולטור-קאמפף אין יודענטום האבען אויסגעבראכען שארפע סכסוכים צווישען דעם קעניג פיליפּ (דער שענער) IV פון פראנקרייך און דעם פויפּסט באניפאציוס VIII; עס האט זיך געהאנדעלט וועגען מאכט און געלד, מיט וועלכע די ביידע הערשער האבען זיך נישט געקענט איינטיילען. דאס האט נאך יודען נישט שטארק נוגע געווען און זיי האבען דערפון נישט געליטען; דאן האט אבער אויסגעבראכען א צווייטער סכסוך צווישען פיליפּ'ן מיט'ן דייטשען קייזער אלברעכט, און דאס מאל האט עס געבראכט צו א שרעקליכען קלאפּ פאר'ס גאנצע פראנצויזישע יודענטום; פיליפּ האט אין שטרענגסטען סעקרעט בעפוילען זיינע בעאמטע, צו בעפאלען פלוצלינג אלע יודען פון דער פראנצויזישער מלוכה און זיי מיט די ווייבער און קינדער איינצוזעצען אין געפענגעניש (תשעה באב 1306). דארט האט מען די אונגליקליכע מודיע געווען, אז אין א חודש ארום טאר קיין איינציגער פון זיי נישט איבערבלייבען אויף דער פראנצויזישער ערד און אלץ, וואס זיי בעזיצען און פערמאגען (אויך די חובות פון קריסטען), געהט איבער צום קעניג.

די סיבה פון דער אונגעוועהנליכער אכזריות איז געווען נישט די שנאה צו יודען, נאר די שטארקע ליעבע צו זייער פערמעגען, וואס איז דעם קעניג גראד זעהר נויטיג געווען. פיליפּ'ס ארימקייט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז קיין הון אין טאפּ, ווי ס'האט זיך געזונגען

אין א פאלקסליעדעל, איז נישט זיכער געוועזען פון קעניג׳ס גאפעל״. דערצו איז אבער צוגעקומען נאך א אומשטאנד, וואס האט איהם נעבראכט צו דעם בעשלוס; דער דייטשער קייזער אלברעכט, וועלכער האט מיט פיליפ׳ן געהאט פערשיעדענע חשבונות, האט איהם פלוצלינג ארויסגעשטעלט דריי שארפע פאדערונגען: ער זאל אוועקגעבען דער דייטשער קרוין די פראווינץ ארל, ער זאל איבערגעבען דייטשלאנד דעם דערנער־קראנץ פון ישו הנוצרי, וואס געפינט זיך אין א פראנצויזישער קירך און... די פראנצויזישע יודען זאל ער איהם, אלברעכטען, אבגעבען, ווייל זיי זענען זיינע, זיי געהערן נאר איהם אליין, אלס נאכפאלגער פון די רוימישע מלכים. נאטירליך, האט אלברעכט נישט פערלאנגט די יודען אליין, נאר זיין טייל פון זייערע הכנסות, און דאס האט פיליפ׳ן שטארק געקרענקט. ער האט געפרובט נאכפארשען פריהער, צי די טענה פון דעם דייטשען קייזער איז יורידיש אויסגעהאלטען, און ווען זיינע יוריסטען האבען אנערקענט, אז די יודישע „קאמער־קנעכט״ געהערן ווירקליך צו דעם יורש פון די רוימישע מלכים, איז פיליפ געפאלען אויף דעם שכל, אוועקצונעהמען ביי זיינע יודען אלץ, וואס זיי פערמאגען, און דאן זיי, נאקעט און בלויז, אבגעבען אלברעכטען. און דער אויפטו האט זיך פאלשטענדיג איינגעגעבען: פיליפ׳ס משרתים האבען אהן רחמנות אוועקגענומען ביי די אונגליקליכע נישט בלויז זייער געלד און זייערע נחלאות, נאר אפילו — די קליידער פון לייב. גאנצע וועגענער מיט יודיש גאלד, זילבער, עדעלשטיינער און אנדערע קאסטבארקייטען האבען זיך פון אלע עקען לאנד געצויגען אין פיליפ׳ס פאלאץ, און די קליידער און איבריגע קלייניגקייטען זענען פערקויפט געווארען פאר גראשענס. פון דעם גאלד האבען די אונגליקליכע געפאנגענע בעקומען אלע גלייך צו א בעשטימטער צאהל מטבעות — אויף איין טאג צום לעבען.

צום בעשטימטען טערמין (סעפטעמבער 1806) האבען איבער הונדערט טויזענד יודישע נפשות פערלאזען דאס לאנד, וואו זייערע אור־אור־עלטערן האבען זיך בעזעצט נאך א צייט לאנג פאר דער רוימישער רעפובליק, ד. ה. איידער די פראנקען מיט׳ן קריסטענטום צוזאמען זענען אריינגעדרונגען אין פראנקרייך. די בעריהמטע פלעצער, וואו ס׳איז אמאל אזוי פיעל גייסט ענטוויקעלט געווארען, די ישיבות פון רש״י און די בעלי התוספות, די היסטארישע שוהלען

און בתי מדרשים, — אלץ איז פערקויפט אדער אוועקגעשענקט געווארען דעם ערשטען און בעסטען, און קיינעם איז גארנישט איינגעפאלען זיך צו רעכנען מיט דער הייליגקייט פון די בנינים. איין פאריזער שוהל האט פיליפ אוועקגעשענקט — זיין קוטשער, און וויפיעל ס'האבען איינגעבראכט די פערקויפטע יודישע נחלאות איז צו זעהן דערפון, וואס אין דער פראווינץ ארלעאן אליין האט דער קעניג פאר זיי בעקומען 337,000 פראנק.

דער שרעקליכער גירוש איז נישט אריבער אויך אהן נאכוועהענישען: פיעל האבען זיך געשמד'ט, פיעל האבען בלויז צוגעזאגט זיך צו שמד'ען און האבען דערנאך דערפאר אויפן שייטערהויפען מיט זייער לעבען בעצאהלט. די פערטריעבענע וויעדער האבען זיך צושטרייט איבער דער גאנצער וועלט; אנדערע האבען זיך אוועקגעלאזען קיין ארץ ישראל, די מעהרסטע אבער זענען פערבליעבען נעהנטער צו די גרענעצען פון זייער ליעבער פראנקרייך: אין די פראווינץ-שטעדט, וואס האבען זיך געפונען אונטער דער אויבערהערשאפט פון דייטשלאנד און אין דער פראווינץ רוסיליאן, וואס האט אנגעהערט צום אראגאנישען קעניג. די אונגליקליכע האבען געוואלט אבווארטען אויף בעסערע צייטען, און זיי האבען זיך ווירקליך נישט גענארט; דער זעלביגער פיליפ איז באלד וויילער געווארען און האט ערלויבט געוויסע קאטעגאריעס יודען זיך אומצוקעהרען אין לאנד.

חאראקטעריסטיש איז דער פאקט, וואס דער שטרייט צווישען די אויפגעקלעהרטע און די ארטאדאקסען האט זיך איבערגעטראגען צוזאמען מיט די פערטריעבענע אין יענע ערטער, וואו דער טרויעריגער גורל האט זיי פערווארפען. א טייל פון די תבוני'דען האט זיך בעזעצט אין פערפיניאן, וואס האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון דעם נישט זעהר יודענפריינדליכען מאלארקי'שען קעניג, און ווען אהין איז אנגעקומען אויך דער בעריהמטער ר' אבא מרי, כדי זיך דארט צו בעזעצען, האבען די משכילים אנגעווענדעט זייער גאנצען איינפלוס אין די הויכע ספערען, אום דאס צו שטערן. דערפון האט זיך דאס פייער פונ'ם נייע פונאנדערגעקאכט און וויעדער האבען די שפאנישע גדולים, דער רשב"א מיט'ן רא"ש, זיך געמוזט אריינמישען אין דעם ענין. פון זיי האט דער לעצטער, ר' אשר, איצט נאכמעהר צארן ארויסגעוויעזען געגען די משכילים, וועלכע זענען נישט בעסער געווארען אפילו נאך די שרעקליכע צרות, און

אזוי ווי דער רשב״א איז אין גיכען געשטאָרבען (1310) איז ער געבליבען דער איינציגער אויטאָריטעט אין אַלע רעליגיעזע אַנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען פאַר גאַנץ מערב אייראָפּאַ. צום ראַ״ש זענען צוגעקומען זיינע זיהן און תלמידים, וועלכע זענען מיט איהם צוזאַמען געקומען פונ׳ם פינסטערן דייטשלאַנד, און זיי האָבען ביסליכווייז אַרויפגעלעגט זייער שטעמפּעל — דעם שטעמפּעל פון פיינליך-פרומער, איינזייטיג-עהרליכער יודישקייט — אויף אַלע יודען פון דער לעבענס-לוסטיגער, ליכטיגער פּירענעאישער האַלב-אינזעל. דער תלמוד האָט אַלעמען בעהערשט און אַלע אַנדערע חכמות פערדונקעלט; אַלט און יונג האָט זיך פערזונקען אין דעם פערוויקעלטען לאַבירינט פון דער תלמודישער הלכה, און דער גרויסער ראַ״ש האָט געלערנט, געפיהרט און דעם וועג געוויזען.

אין דער צייט איז די מאַטעריעלע לאַגע פון שפּאַנישען יודענטום געווען נישט קיין שלעכטע. דער קעניג פערדינאַנד IV (1295—1312) האָט געהאַט אַ יודישען שאַצמייסטער מיט׳ן נאָמען שמואל, וועלכער האָט איהם געדיענט אויך פאַר אַ דיפּלאָמאַטישען יועץ; צוליעב די סכסוכים צווישען קעניג און זיין מוטער איז אָבער שמואל שטאַרק פערהאַסט געווען פון דער לעצטער און זי האָט זאָגאַר אונטערגעשיקט איינעם, וואָס האָט דעם שאַצמייסטער געוואָלט טויטען. שפּעטער, ווען די זעלביגע קעניגין האָט איבערגענומען די הנהגה פון דער מלוכה, האָט זי אויך געהאַט אַ יודישען פינאַנץ-פערוואַלטער (דון משה 1312—1329). די לאַגע האָט זיך נישט געענדערט אויך פאַר דער צייט פון רעגענט דאָן יואַן עמנואל (1319—1325), וועלכער איז אַליין געווען אַ בעדייטענדער שריפטשטעלער און דיכטער. זיין יודישער ליעבלינג און יועץ איז געווען ר׳ יהודה בן יצחק אבן-וואַקאַר, וועלכער איז גאַנץ ווייניג אָבגעשטאַנען פון ראַ״ש אַליין בנוגע צו פאַנאַטישער פרומקייט. די וועלטליכע מיט דער גייסטליכער מאַכט האָבען דאָ אויף אַזאַ אופן געבילדעט איין האַרמאָנישע שטימונג און דאָס האָט די אַטמאָספערע פון שפּאַנישען יודענטום נאָך מעהר פערפינסטערט און פערווילדעט. אבן-וואַקאַר האָט, למשל, פערמשפּט אַ יודישען גאָט-לעסטערער, איהם אויסצושניידען די צונג און אַ יודיש מיידעל, וואָס האָט געהאַט קערפּערליכע בעציהונגען מיט אַ קריסט, איהר אָבצושניידען די נאָז, — שטראָפען, וואָס האָבען זיך גאַנץ זעלטען פּראַקטיצירט אין דער ביז-דעמאָלטיגער יודישער געזעצ-

גענונג. און דער ראש האט די משפטים נישט נאר בעשטעטיגט — ער האט ר׳ יהודה׳ן פאר זיי קאמפלימענטען געמאכט און געדאנקט. —

ערגער האט זיך יודען געלעבט אין צפון-שפאניען און אין דרום-פראנקרייך. די יודען האבען אין אנהויב א געוויסע טרייסט געפיהלט, ווען לודוויג X האט מבטל געווען זיין פאטער׳ס גזירה און זיי געבעטען, זיי זאלען זיך צוריק בעזעצען אין פראנקרייך. די פריהערדיגע (מיט נייו יאהר צוריק) ארויסגעטריבענע האבען זיך ערלויבט אפילו בעדינגונגען צו שטעלען: לודוויג האט זיי געמוזט פערזיכערן, אז קיינער וועט זיי נישט שטערן זיך צו בעזעצען. וואו זיי האבען געוואוינט פאר׳ן גירוש; אז מ׳וועט זיי אומקעהרען זייערע שוהלען, בית-עולם׳ס און ספרים אדער שענקען פלעצער אויף דעם, און ענדליך, אז זיי וועלן קענען אויפמאהנען זייערע אלטע חובות פון די קריסטען. פון זייער זייט ווידער האבען די יודען מסכים געווען צו טראגען דעם „צייכען" פון א בעשטימטער פארב, און אזוי איז געשלאסען געווארען א פארמעלער אבמאך צווישען די יודען און דעם קעניג אויף צוועלף יאהר, ד. ה. אז אויב ער וועט נאך דיזן טערמין זיי ווידער וועלן ארויס-טרייבען פון לאנד מעג ער עס טוהן, נאר ער פערפליכטעט זיך, זיי וועגען דעם מודיע צו זיין מיט א יאהר פריהער. דאן האט לודוויג ארויסגעלאזען א דעקרעט, אין וועלכען ער האט ערקלערט, אז זיין פאטער האט ארויסגעטריבען די יודען פון לאנד, ווייל ער איז פערפיהרט געווארען פון שלעכטע יועצים; און אזוי ווי די אלגעמיינע שטים פון פאלק פערלאנגט, אז די יודען זאלען זיך צוריק אומקעהרען אין לאנד, טוט ער נאך זיין גדויסען זיידען, וועלכער האט אויך פריהער פער-טריבען די יודען און דערנאך זיי צוריק אויפגענומען. דער הערשער נאך איהם, פיליפ V, האט די יודישע פריווילעגיעס נאך פערמעהרט און בעפעסטיגט; אינדירעקט האט ער אבער ארויסגערופען נייע אכזריות׳ען און שרעקליכע יודען-שחיטות.

פיליפ׳ן איז איינגעפאלען צו ארגאניזירען א נייעם קרייץ-צוג, כדי ענדליך פארט ארויסצורייסען דאס היליגע לאנד פון די הענד פון די אונגלויביגע. די העכערע קרייזען האבען זיך פון דעם פלאן אויסגע-לאכט און אפילו דער פויפסט אליין, יאהאן XXII, האט זיך ארויס-געזאגט געגען איהם. דערפאר האט אבער דער המון זיך אויפגעקאכט ביי דעם געדאנק פון געהן קעמפפען געגען די אונגלויביגע. עס האט זיך געפונען א יונגער פאסטוך מיט א צוהיצטער פאנטאזיע, וואס האט ערקלערט

אז די הייליגע יונגפרוי האט זיך צו איהם באוויזען און געהייסען ואמלען קרייץ-טרעגער. אט די „ענטפלעקונג" איז פון געוויסע גייסטליכע שטארק פונאנדערגעבלאזען געווארען און אין גיכען האט זיך א מחנה פון איבער פיערציג טויזענד פאסטוכער געלאזען מיט געזאנג און הייליגע פאהנען — אויסלייזען דעם הייליגען קבר (1320). דאס פאלק האט אין אנהויב מיט בעגייסטערונג געקוקט אויף דער אונגעוועהנליכער פראצעסיע, וואס האט זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט, און ארויסגעוויזען די העלדען א שטארקע ליעבע; דאן האבען זיך אבער צוגעשלאסען צו זיי אויך אלערליי גנבים און רוצחים און עס האט זיך אנגעהויבען א סדרה פון יודישע שחיטות. אויפן גאנצען וועג פון אגען ביז טולוז האבען די פאסטוכער קיין איינציגען יודען נישט לעבען נעלאזען; פינף הונדערט יודען האבען זיך פערבאריקאדירט אין דער פעסטונג ווערדון, און ווען זיי האבען געזעהן, אז זיי וועלן נישט אויסהאלטען דעם שטורם פון דער שטארקער מחנה, האבען זיי זיך איינע די אנדערע אויסגע'שחט'ען, כדי נישט אריינצופאלען אין די הענד פון דער צעווילדעטער באנדע. דערביי איז פארגעקומען א אינטערעסאנטער אינצידענט: די אונגליקליכע האבען אויסגעוועהלט דעם עלטסטען און אנגעזעהענסטען פון זיך פאר'ן „שוחט"; ער איז אבער צו שוואך געווען ד[illegible]רצו, און האט גענומען א יונגען מיטהעלפער, וועלכער האט ווירקליך אלע אויסגעשחט'ען, אויך דעם אלטען אליין; נאר אויף זיך אליין האט ער זיין האנד נישט געוואלט אויפהויבען — ער איז ארויס צו די זיעגער און זיי פארגעלעגט, זיך צו לאזען אבשמד'ען. יענע זענען אבער געראכטער געווען און זיי האבען דעם פעררעטער אויף שטיקער צוריסען.

אין טולוז האט זיך די אדמיניסטראציע אנגענומען פאר יודען און אפילו אר[illegible]סטירט א סך פון דער מחנה פאר זייערע פריהערדיגע רציחות; דאס האט אבער נאר אויפגערייצט דעם קריסטליכען המון, וועלכער האט זיך אנגענומען פאר די „קדושים", און דערביי איז די גאנצע יודישע קהלה אומגעקומען. סך הכל זענען פון דעם פאסטוכער-צוג חרוב געווארען איבער הונדערט און צוואנציג יודישע קהלות אין פראנקרייך און צפון-שפאניען, און די איבערגעבליבענע זענען אויך צורויבט און שטארק פעראָרימט געווארען.

מיט איין יאהר שפעטער האט אנ'אנדער אונגליק איינגעשלונגען פיעלע טויזענדער יודישע לעבענס. דאס מאל האט זיך עס אנגע-

הויבען מיט אַ שענדליכען בלבול פון מצורעים (קרעציגע); די לעצטע פלעגען אין מיטעלאלטער בעהאנדעלט ווערן, ווי לעפּעריגע טויטע, און האָבען געמוזט אויסשטעהן אונמענשליכע יסורים. דאָס האָט עטליכע פון זיי שטארק פערביטערט, נעגען די געזונדטע און זיי האָבען פערגיפטעט דאָס וואסער פון אלע שטאָדטישע ברונעמס, פון וואָס עס זענען פיעל מענשען געשטאָרבען (1325). נאטירליך איז מען די זאך דערגאנגען און די בעשולדיגטע שרעקליך געפּייניגט; דאן זענען זיי געפאלען אויף אַ אָריגינעלען געדאנק: זיי האָבען ערקלערט, אַז יודען האָבען זיי אָנגערעדט צו פערגיפטען די ברונעמס.

און דאָס איז געלונגען: אין פאָלק האָבען גלייך אָנגעהויבען ארומגעהן פערשידענע ערקלערונגען צו דער משונה'דיגער בעשולדיגונג (אַז יודען האָבען זיך געוואָלט נוקם זיין פאר זייערע קרבנות פון דעם פאסטוכער־צוג א. ג. אַ.) און געענדיגט האָט זיך עס — מיט שחיטות און שייטערהויפענס. אין שינאָן האָט מען אָנגעפילט אַ טיעפע גרוב מיט פייער און אריינגעוואָרפען אהין אַלע יודישע מענער און פרויען, וועלכע האָבען זיך זינגענדיג איבערגעגעבען דעם טויט אין די אָרעמס; כדי נישט איבערצולאָזען די קינדער אונטער דער געפאהר פון שמד, האָבען די מוטער'ס פריהער זיי אין די פלאַמען אריינגעוואָרפען, און אזוי זענען דעמאָלט צוואמען ביז פינף טויזענד יודישע נפשות פערברענט אָדער דערשטאָכען געוואָרען. דאָס איז אָבער נאך ווייניג געוועזען. פיליפּ האָט געוואָלט אויך זיין קאסע אָנפילען אויף דעם סמך פון דער בעשולדיגונג, חאָטש ער האָט שוין דעמאָלט געוואוסט, אַז זי האָט לחלוטין קיין שום גרונד נישט געהאַט. ער האָט דעריבער ארויפגעלעגט אויף די פראנצויזישע יודען אַ מין קאָנטריבוציע פון 150,000 פונט, וועלכע זיי האָבען אליין איינגעטיילט צווישען די קהלות.

אינ'ם זעלבינען יאָהר איז פאָרגעשטאנען אַ גרויסע געפאהר דער עלטסטער יודישע קהלה אין איראָפּאַ, און דאָס איז אויך געקומען אונערוואַרטעט. יודען האָט זיך אין רוים געלעבט זעהר רוהיג זייט עטליכע יאָהרהונדערטער, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס פון דאנען האָט זיך די יודישע שנאה פערשפּרייט איבער דער גאנצער קריסטליכער וועלט. דאָ איז בכלל די גאנצע פינסטערניש פון מיטעלאלטערליכען קריסטענטום קיינמאָל נישט אזוי געדיכט געוועזען, ווי אין די איבריגע לענדער, און דערצו האָבען אין איטאליען פאר

דער צייט (אין אנהויב פון פערצעהנטען יאהרהונדערט) אנגעהויבען נייע ווינטען צו בלאזען — ווינטען פון גייסט, שענהייט און ליעבע; עס האבען זיך אנגעהויבען הערן די ערשטע קלאנגען פון א נ י י ע ר מוזיק — פון דער מוזיק, וואס האט זיך שפעטער פונאנדערגעשפיעלט איבער גאנץ אייראפא און צושמעטערט אלע קייטען פון מענשליכער קנעכטשאפט און גייסטיגער פינסטערניש.

די יודען זענען נאטירליך נישט אפגעשטאנען פון דער אלגעמיינער שטימונג און עטליכע פון זיי האבען אפילו געשפיעלט נישט קיין אונבעדייטענדע ראליע אין דער אזוי גערופענער „אויפלעבונג". זיי האבען קודם כל אריינגעבראכט די יודישע גייסטיגע אוצרות אין די קרייזען פון דער גייסט-דורשטיגער קריסטליכער אינטעליגענץ, און דערביי האבען זיי אליין אויך ארויסגעוויזען א שטארקע עמפפינדליכקייט פאר די נייע שטרעמונגען און בעגריפען. דער קעניג פון נעאפאל האט געהאט ביי זיך א יודישען לעהרער, ביי וועלכען ער האט געלערנט די ביבעל אין אריגינאל, און זייענדיג אין דרום-פראנקרייך האט ער פון דארטין מיטגעבראכט מיט זיך א הויך געבילדעטען יודישען סאטיריקער, מיט'ן נאמען ר' קלונימוס בן קלונימוס (1284—1337). ער האט געקענט די אראבישע שפראך און אין דער יוגענד שוין איבערזעצט אין העברעאיש מעדיצינישע, אסטראנאמישע און פילאזאפישע ווערק. אין די שפעטערדיגע יאהרען האט ער געשריבען עטליכע אריגינעלע ווערק איבער פראגען פון מאראל אין דער פארם פון סאטירישע שילדערונגען. די אלגעמיינע שטימונג פון דער דאזיגער סאטירע איז מעהר א לייכטע, פרייזיניגע; דער דיכטער שילדערט, למשל, ווי גוט איהם וואלט געווען, ווען ער וואלט געבוירען ווערן א פרויענצימער: ער וואלט פערשפארט צו לערנען אזוי פיעל גמרות, פוסקים, חכמות און וואלט אויך פטור געווען פון דעם גאנצען בארג מצוות און דינים און חומרות און סיגים. דער לעזער קען אבער נישט אנווייזען די אמת'ע כונה פון דיכטער, איבער דעם צווייטיגען טאן. דאס זעלבע איז אויך מיט זיין שפאס „מסכת פורים", וואס איז א קינסטלערישע פאראדיע אויפן תלמוד.

מעהר דיכטעריש און בעגאבט איז געווען זיין עלטערער פריינד און פערעהרער ר' עמנואל בן שלמה הרומי (1265—1330), וועלכער האט געהאט דאס גליק אויפגענומען צו וו[illegible]ן אינ'ם קרייז פון דעם בעריהמטען דאנטע. ר' עמנואל איז געווען די ערשטע

זעלטליכע פערזענליכקייט אין דער יודישער ליטעראטור פאר דער צייט פון גאנצען מיטעל-אלטער. גייסטרייך, שארפזיניג און לעבעדיג-לייכט, האט ר׳ עמנואל „פערוואנדעלט דער צניעות׳דיגער, טיעף-פער-דעקטער יונגפרוי פון דער העברעאישער מוזע אין א לייכט-אומגעהיל-טער טענצערין, וואס ווארפט כסדר בליקען ארום זיך און מאכט חנ׳-דלעך״. ר׳ עמנואל איז שטארק בעאיינפלוסט געווארען פון זיין גרויסען איטאליענישען צייט-חבר, דאנטע, און האט איינגעפיהרט די איטאליע-נישע קונסט-פארם אין דער העברעאישער פאעזיע. ער האט אנגע-שריבען א מאסע קליינע נאוועלען, עראטישע ליעדער, דיאלאגען און הומאריסטישע לויב-דרשות. אין איינער פון די נאוועלען שילדערט עמנואל א סצענע מיט א העברעאישען גראמאטיקער. דער לעצטער, א שרעקליכער פעדאנט, פיהרט מיט זיך א יונג שען ווייבעל, און דער דיכטער לאזט זיך אריין מיט׳ן מאן אין א טיעפען וכוח וועגען דער גראמאטיק, כדי צו קענען דערווייל בעסער בעטראכטען די בליהענדע שענהייט. און דער וכוח ענדיגט זיך מיט׳ן דיכטער׳ס דורכפאל אין דער גראמאטיק, דערפאר אבער מיט זיין נצחון אין דער — ליעבע. עמנואל האט אפילו געפרובט נאכאהמען דעם גרויסען דאנטע און אויך אנגעשריבען א פאנטאסטישע שילדערונג פון גיהנם און גן עדן; ער איז אבער דא אויך געבליבען בלויז סאטיריקער, און וועהרענד דאנ-טע האט געשאפען א געניאלע „געטליכע קאמעדיע״, איז זיין שילדערונג נישט מעהר, ווי א געוועהנליכע דיכטערישע הלצה איבער אלע פאלשקייטען און קאמישע זייטען אינ׳ם לעבען פון דער מענשליכער (בעזונדער: יודישער) געזעלשאפט. זיך אליין לאזט עמנואל מיט גרויס פאראד אריינפיהרען אין גן-עדן; דערביי לויפען אלע אבות, נביאים, חכמים און צדיקים איהם אנטקעגען און רופען אויס בעגייסטערט: „א, באלד וועט פרעהליך ווערן — עמנואל איז געקומען!״

אזוי האבען די יודען א לאנגע צייט רוהיג געלעבט אויף דער איטאליענישער ערד און אונגעשטערט זיך בעטייליגט אין אלע צווייגען פון איהר געזעלשאפטליכען און קולטורעלען לעבען; איצט איז אבער אט די יודישע מנוחה איבערגעריסען געווארען און זיי האבען מיט אמאל דא אויך דערפיהלט אויף זיך די אייזערנע הערשאפט פון דער קירך מיט איהרע דיענער, אויפן פערלאנג פון זיין שוועסטער, וועלכע האט ארויסגעלאזען א קלאנג, אז יודען האבען בעליידיגט א היילינע פרא-צעסיע, — האט דער פויפסט יאהאן XXIII בעפוילען, ארויסצוטרייבען

אלע יודען פון דעם רוסישען געביעט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע צורודערונג אין די יודישע קרייזען און זיי האבען געשיקט א דעפוטאציע צום פויפסט קיין אוויניאן און צום קעניג פון נעאפאל; דער לעצטער האט דאן די יודען א טובה געטאן, און נאכדעם ווי דער פויפסט מיט זיין שוועסטער האבען בעקומען 20,000 דוקאטען, איז די בעשולדיגונג געגען יודען צוריקגעצויגען געווארען און צוזאמען מיט איהר אויך די גזירה.

דער איינציגער פונקט אין אייראפא, וואו יודען האט זיך פאר דער צייט אינגאנצען רוהיג און גליקליך געלעבט, איז נאך דערווייל אלץ געווען — שפאניען. יודען האבען דא נישט בלויז זיך בעטייליגט, נאר אפילו אויך בעהערשט אין א געוויסען זין דאס קולטורלעבען פון לאנד, און אנשטאט די יודישע איינגעבוירענע רוקענס מיט דער שענדליכער לאטע אויפ'ן פלייצע, וואס זענען שוין לאנג געווארען א געוועהנליכע ערשיינונג אין די אנדערע אייראפעאישע לענדער, האבען דא געלעבט שטאלצע, רייכע יודען מיט אריסטאקראטישע מאניערן, וואס האבען זיך געקליידט אין גאלד און זייד.

אין א פיעל ערגערער לאגע האבען זיך געפונען די יודען אין ארגאניען, וואס איז דעמאלט געווען פעראייניגט מיט מאלארקא און סיציליען. אין נאווארא, וואס האט אנגעהערט צו דער פראנצויזישער קרוין, האט זיך צו יענער צייט אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג געגען דער פראנצויזישער איבער-הערשאפט, און געענדיגט האט זיך דאס מיט ווילדע פאגראמען, בעת וועלכע איבער זעקס טויזענד יודען זענען געטויט געווארען אויף אנ'אכזריות'דיגען אופן.

דער דאזיגער המוני'שער צארן געגען יודען האט זיך, איבריגענס, שוין אנגעהויבען ארויסווייזען דאן אויך אינ'ם גליקליכען קאסטיליען. אזוי איז פארגעקומען, אז דער שאצמייסטער און פריוואט-סעקרעטאר פון קעניג דון יוסף בן אפרים בנבנישתי הלוי איז בעפאלען געווארען פון צעווילדעטען המון, וועלכער האט איהם דורכאוים געוואלט טויטען, און נאר דער קעניג אליין, וואס איז געקומען צולויפען אויפן פלאץ מיט א מחנה ריטער, האט איהם געראטעוועט פון דער געפאהר. דער צווייטער יודישער שר אין אלפאנזא'ס הויף איז געווען דער אויבענדערמאנטער דון שמואל אבן-וואקאר, וועלכער האט דארט פערנומען די פאסטענס פון א לייב-ארצט און א אסטראנאם. ער האט בעקומען פון קעניג אויך

די ארענדעס פו״ם גרעסטען טייל שטייערן, ניִשט קוקענדיג אויף דעם, וואס די קריסטליכע בעפעלקערונג האט זיך עטליכע מאל אפען ארויסגעזאגט געגען יודישע שאצמייסטער׳ס און שטייער-ארענדאטארען. דאס האט געדיענט פאר א גוטען מאטעריאל אין די הענד פון פערשיעדענע יודענפיינד, וועלכע האבען אויפגערייצט דעם פאלק און איהם אנגעוויעזען אויף די יודישע מוכס׳ניקעס און פראצענטניקעס, ווי אויף די איינציגע שולדיגע אין אלע זיינע צרות. אין אט דער יודענפיינדליכער אגיטאציע האבען, ווי אלע מאל, די הויפט-ראליע געשפיעלט די פארשטעהער פון דער קירך, און צווישען זיי האט זיך ביי דער ארבייט בעזונדער אויסגעצייכענט דער משומד אבנר (מיט׳ן קריסטליכען נאמען: אלפאנזא בורגענזיס דע וואלאדאליד), פון וועלכען יודען האבען מיט דער צייט געהאט אויסצושטעהן שרעקליכע צרות. דאס איז געוועזען א מענש מיט ברייטע יודישע און אלגעמיינע קענטעניִשען (לויט דער פראפעסיע א דאקטאר), וואס האט פון לעבען א סך געפאדערט און זיך ניִשט בעפריעדיגט מיט זיין ארימער לאגע. צו דעם צוועק האט ער זיך געשמד׳ט און אנגעהויבען ניִשט געהן, נאר ל ו י פ ע ן אויף דעם לייטער פון דער קירכליכער היערארכיע, וואס האט צו יענער צייט געגעבען אי עשירות, אי מאכט. געהאלפען דערביי האט איהם זיין געלערנטקייט אין דער יודישער ליטעראטור און זיין אנגעבוירענע פעסטקייט, און כדי נאך מעהר צו פערשטארקען זיין פאזיציע אלס קירכען-זייל האט ער אנגעהויבען מיט א אונגעוועהנליכער אכזריות פערפאלגען זיינע געוועזענע גלויבענס-ברידער. אלפאנזא האט אנגעשריבען עטליכע ווערק מיט שארפע זלזולים געגען יודענטום און זיי אריינגעשיקט זיין געוועזענעם פריינד ר׳ י צ ח ק פ ו ל ג א ר; דער לעצטער איז דאן ארויס מיט א בייסענדער סאטירע געגען דעם געוויסענלאזען משומד און פון אלע זייטען האט מען איהם גענומען ענטפערן אויף זיינע זלזולים. אויף אזא אופן איז ענטשטאנען א פערביטערטע פאלעמיק צווישען יודענטום און קריסטענטום, און דער סוף איז געווען, אז אלפאנזא האט פשוט פ ע ר מ ס ר׳ ט דעם יודישען גלויבען. ער האט ערקלערט דעם קעניג, אז די יודען לעסטערן אין זייערע תפילות דעם נוצרי און שילטען זיינע אנהענגער, און נאך א עפענטליכען וכוח, וואס איז פארגעקומען וועגען דעם אין קעניג׳ס געגענווארט צווישען דעם משומד און יודישע פערטרעטער, האט דער קעניג בעפוילען, אויסצומעקען די אנגעגעבענע תפילות (1336). אזוי-

איז די יודענפיינד געלונגען צו געווינען אויף זייער זייט דעם יודענ־פריינדליכען קעניג.

דאן איז עס שוין געגאנגען כסדר. די יודישע הויפ־לייט זענען אין גיכען פערהאסט געווארען פון זייער פריהערדיגען בעשיצער, און ער האט זיי געלאזען אבנזעצען אין געפענגעניש און פייניגען. עס איז אפילו געשטעלט געווארען די פראגע וועגען ארויסטרייבען אלע יודען פון קאסטיליען, כדי ארויסצופרעסען פון זיי — אויפן שטייגער פון לודוויג דעם פראנצויזישען — די הוצאות אויף דער מלחמה מיט גראַ־נאדא, נאר די בעראטונג ביים קעניג האט איינגעפונען, אז עס איז נישט פראקטיש, ארויסצולאזען פון די הענד א שטענדיגע הכנסה צו־ליעב א היי־שעה.

צום גליק פון די קאסטילישע יודען, איז דער הויפט־אויפטועער פון די אלע יודישע רדיפות, גאנצאלא מארטינעץ, אין גיכען געטויט געווארען פאר פעררעט, און די פערפאלגטע האבען ווידער עטוואס פרייער אבגעאטעמט. עס זענען ווידער אוועק א רייהע יאהרען פון מנוחה און רייכטום פאר דאס קאסטילישע יודענטום; עס איז שוין אבער גייסטיג פעראָרימט געווען, און אויסער אויף דעם געביעט פון דער תלמוד'ישער הלכה האבען די קאסטילישע יודען מעהר קיין זאך נישט געשאפען פאר די קומענדיגע דורות. איבער דער יודישער גאס האט זיך דא א שווערע פינסטערניש פערצויגען, אזוי אז קוים האט זיך יא געפונען א יוד מיט גייסט און געפיהל, האט ער שוין מעהר ביי יודען גופא קיין ארט נישט געהאט און געמוזט איבערגעהן צו דער אלגעמיינער קולטור פון לאנד.

אין דער הלכה דאגעגען האבען די קאסטילישע יודען בעדייטענ־דעס געשאפען. דער רא"ש מיט זיינע אכט זיהן, קרובים און תלמידים, האבען פערשפרייט איבער'ן גאנצען לאנד א נעץ פון ישיבות, וואו ס'איז געלערנט געווארען בלויז תלמוד, און באלד האבען זיך אויף דעם געביעט בעוויזען גרויסע שאפונגען, וואס דערמאנען די קלאסישע צייט פון דער תלמוד'ישער לעהרע.

דער בעדייטענדסטער פון רא"ש'ס זיהן איז געווען ר' יעקב (1280—1340). ער האט אריינגעבראכט א געוויסע ארדנונג אין דעם הלכי'שען לאבירינט פון תלמוד, און זיך בענוצענדיג מיט אלע קוועלן, וואס ער האט געפונען פאר זיך פון פריהער (אלפס, רמב"ם א. א.) האט ער געשאפען א צווייטען אבגעשלאסענעם רעליגיאנס־

קאָרעקס (אין פיער אָבטהײלונגען, ט ו ר י ם , ארום 1340). אין דעם
קאָדעקס האָט ר' יעקב אריינגענומען נישט בלויז די מסקנות פון
תלמוד, נאָר אויך אַלע רבני'שע אויפטועכצען, מנהגים און בעגריפען,
וואָס זענען געשאפען געוואָרען אינ'ם דייטשען יודענטום פאר די לעצ-
טע יאָהרהונדערטער. לויט דער פאָרם און דעם סטיל זענען ר'
יעקב'ס „ט ו ר י ם" פיעל ניעדריגער פון רמבם'ס י ד - ה ח ז ק ה ; דאָך
זענען זיי גלייך אָנגענומען געוואָרען פון אַלע תלמודישע אויטאָריטעטען
און אין אלע קהילות האָט מען זיך אָנגעהויבען צו בענוצען מיט זיי,
ווי מיט פראַקטישע געזעצביכער. דער צווייטער זוהן נאָך ר' יעקב'ן
(דעם „ב ע ל ה ט ו ר י ם") איז געוועזן ר' יהודה. ער האָט איבערגע-
נומען פון פאָטער די רבנות אין טאָלעדאָ און איז פון אַלעמען זעהר
געשעצט געוואָרען; איהם איז אָבער שפאניען נישט געווען צום האר-
צען, און זיינע זיהן האָט ער אָנגעזאָגט, זיי זאָלען זיך אומקעהרען
קיין דייטשלאנד, די היימאט פון זייער פאמיליע.

יודען מיט מעהר זין פאר אלגעמיינע פראגען זענען
פערבליבען נאָר געצעהלטע, און דאָס אויך מעהר אין דרום-פראנק-
רייך, ווי אין שפאניען. דער בעדייטענדסטער צווישען די יחידים איז
געוועזן ר' ל ו י ב ן ג ר ש ו ן (רל"בג, 1288 — 1345).
דאָס איז געוועזן אַ פיעלזייטיגער און גרינדליכער גייסט, וואָס האָט
נישט פערטראָגען קיין האלבקייט און אויבערפלעכליכקייט. זיך בעשעפ-
טיגענדיג מיט אַסטראָנאָמיע, האָט ער ערפונדען אַ ספעציעלען אפא-
ראט, כדי צו קענען מאַכען גענויע בעאָבאַכטונגען; איבערגעהענדיג
צו מעדיצין האָט ער אויך ערפונדען נייע היילמיטלען, און אין דער
תלמוד-לעהרע אפילו האָט ער אויך אריינגעבראַכט אַ בעשטימטען
סיסטעם (אין זיין מעטאָדאָלאָגישען פירוש אויף דער משנה); אָט די
אַלע אויפטועכצען האָבען אָבער נישט אזא שטאַרקען רושם געמאַכט,
ווי זיין רעליגיעז-פילאָזאָפישער „מ ל ח מ ו ת ד'" מיט די פרייע מעטא-
פיזישע געדאנקען, וואָס ווערן דאָרט ארויסגעזאָגט. דער זעלבסט-
שטענדיגער שארפער דענקער וויל נישט וויסען נישט פון רעליגיעזע
כונות און נישט פון פילאָזאָפישע אויטאָריטעטען; אלץ מוז דורכגעהן
דורך דער קריטיק פון זיין אייגענעם פערשטאנד, וואָס אורטהיילט מיט
אַיין און דער זעלביגער פילאָזאָפישער רוהיגקייט וועגען די פסוקים פון
דער תורה, ווי וועגען די הנחות פון אריסטו און רמב"ם. ביי דעם

אלעמען האט דער רלב"ג דאך כמעט קיין איינפלוס נישט געהאט אויף דער יודישער געדאנקען-וועלט; די ארטאדאקסישע קרייזען האבען איהם גלייך ערקלערט פאר אנ'אפיקורס און זיין ספר „מלחמות פון גאט" (מלחמות ד') האבען זיי אנגערופען „מלחמות געגען גאט". דאגעגען האט מען אין דער קריסטליכער וועלט יא אבגעשאצט די בעדייטונג פון רלב"ג און עטליכע פון זיינע ווערק זענען נאך פאר זיין לעבען איבערגעזעצט געווארען אין לאטייניש (1342).

ערנליך אין א געוויסען זין צום רלב"ג איז געוועזען ר' משה בן יהושע פון נארבאנא (הנרבוני) אדער, ווי מ'האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, מאעסטראווידאל. ער האט געשריבען פירושים צו פערשידענע פילאזאפישע ווערק, בעזונדער צו די פון רמב"ם און אבן-רשד. ער האט אויך פיעל געפייזט און מיט א אונגעווענליכער רוהיגקייט בעאבאכטעט די פערשידענסטע לעבענס-ערשיינונגען; דערביי איז ער אבער נישט אזוי ארגינעל געוועזען, ווי דער רלב"ג און זיינע „אפיקורסישע" געדאנקען האט ער אויך ארויסגעזאגט נישט דרייסט און פערשטעלט. געשטארבען איז ר' משה אין סאריא, צו דרום-זייט פון די פירענעען, וואו ער האט זיך געקליבען אומצוקערען אין זיין געבורטס-לאנד.

פֿיערצעהנטעס קאַפּיטעל.

דער „שוואַרצער טויט" און די שרעקליכע יודען־שחיטות.

די גליקליכע לאגע פון דער יודישער קאָלאָניע אין שפּאַניען פאַר דער צייט פון אַלפאָנזאָ XI האָט געבראַכט צו איין אַלגעמיינעם חילדען אויסברוך געגען יודען אין אַלע לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, — צו אַנאויסברוך, וואָס האָט איבערגעשטיגען אַלע ביזהעריגע יודישע שחיטות מיט זיין סטיכישער גרויזאַמקייט. עס האָט זיך ווי אַ שרעקליכער בלוט־שטורם אַראָבגעלאָזען אויפ'ן קאָפּ פון דער גאַנצער יודישער אומה און געוואָלט זי דערשטיקען, מיט די חוואַליעס איינשלינגען און פאַרניכטען, פייניגען ביז משוגעת, ביז אונמענשליכער ווילדקייט.

געעפענט אָט דעם טויט־טאַנץ האָט דייטשלאַנד. דער קייזער לודוויג פון בייערן האָט קודם כל געוואָרפען אַנ'אויג אויפ'ן יודישען פערמעגען און געזוכט ארויסצופּרעסען פון זיינע „קאַמער־קנעכט" וואָס מעהר געלד. צו דעם צוועק האָט ער זיי בעלעסטיגט מיט די שווערסטע שטייערן און דערצו אַרויפגעלעגט אויף זיי אַ ספּעציעלען לייב־אָבצאָהל פון אַ גולדען אַ יאָהר — אַ זכר פון דעם קאָפּ־שטייער, וואָס די יודען האָבען אַמאָל געמוזט צאָהלען וועספּאַסיאַנ'ען און טיטוס'ען, די פאָטער'ס פון דער איצטיגער דייטש־רוימישער אימפּעריע. דאָס איז אָבער נאָך נישט דאָס שרעקליכסטע געווען; דער המון האָט נאָך אַלץ געקוקט אויף די פערשאָלטענע יודען, ווי אויף אַ פּריווילעגירטען שטאַנד, וואָס פועל'ט אויס ביים קייזער אַלערליי הנחות אויף זיין חשבון.

און באַלד האָבען זיך אָנגעהויבען איבערצוחזר'ן די אַלטע ערשײַנונגען. בעת דעם בירגער-קריעג, וואָס האָט אויסגעבראָכען אין לאַנד, האָבען צוויי יאָהר דורכאַנאַנד געבושעוועט פאַלשטענדיג אָרגאַניזירטע פויערן-מחנות, אונטערן נאָמען „יודענשלעגער", וואָס האָבען כלומר'שט בעקומען אַ בעפעהל פון אויבען, זיך נוקם צו זײַן אָן די יודען פאַר'ן טויט פון דעם געקרייציגטען משיח. אַזוי האָבען פינף טויזענד פויערן, בעוואָפּענט מיט העק, זעגען, שנײַד-מעסער'ס און שפּיזען, זיך אַוועקגעלאָזען איבער די געגענדען אַרום רהײַן און אומגעבראַכט טויזענדער יודישע לעבענס. די אונגליקליכע האָבען שוין גאַרנישט געוואַרט אויפן טויט פון שונא — זיי האָבען זיך אַליין צוקוילעט איינער דעם אַנדערן און אין די פלאַמען געוואָרפען. דער קייזער איז אפילו געשטאַנען אויף דער זײַט פון די יודען און געפּרובט זיי שיצען; עס איז שוין אָבער צו שפּעט געוועזען. דערפאַר האָט ער איינעם פון די אַנפיהרער פון די מחנות, דעם ריטער אַרמלעדער, בעשטראָפט מיט'ן טויט.

אין דער זעלביגער צײַט האָט אין אַן'אַנדער דײַטשער פּראָווינץ אויך נישט וועניגער יודיש בלוט געשטראָמט. דער מאַגיסטראַט פון דער שטאָדט דעקענדאָרף אין בײַערן האָט געוואָלט זיך און די קריסטליכע בירגער פרײַ מאַכען פון די יודישע חובות; דאָס איז גענוג געווען, אום עס זאָל איבערגע'חזר'ט ווערן די לעגענדע וועגען שענדען די קירכליכע הייליגקייטען מיט אַלע איהרע פאָלגען. לויט אַ גענוי-אויסגעאַרבייטען פּלאַן, בײַ סיגנאַלען פון קירכען-גלאָקען און אין אַ בעשטימטען טאָג, האָט זיך דער המון, אונטער דער אָנפיהרונג פון ריטער, אַרויפגעוואָרפען אויף די אונבעוואָפענטע יודען און געראויבט, געבריענט און געטויט. צום אָנדענקען פון דעם גרויסען נס, וואָס איז דאָ געשעהען מיט דער פון יודען דורכגעשטאָכענער האָסטיע, איז זאָגאַר אויפגעשטעלט געוואָרען אַ ספּעציעלע קירך, וואו די „געשענדעטע" האָסטיע גופא האַלט זיך אויף נאָך ביז הײַנטיגען טאָג.

פון דאַנען האָבען זיך די שרעקליכע יודען-שחיטות איבערגעטראָגען קיין בעהמען, מעהרען און עסטרײַך. טויזענדער יודען זענען אויף די אַכזריות'דיגסטע אופנים געטויט און געפּײַניגט געוואָרען; נאָר די בירגער פון ווין און רעגענסבורג האָבען זיך אָנגענומען פאַר זייערע יודישע שכנים. דער פּויפּסט האָט אפילו געשריבען די בישאָפען, זיי זאָלען מאַכען אַ חקירה ודרישה וועגען דעם כלומר'שטען פאַקט מיט דער

האסטיגע און שטרענג בעשטראפען די שולדיגע, אויב עס וועט זיך ארויסווייזען, אז די בעשולדיגונג איז פאלש געוועזן, — וואס ס'האט זיך ווירקליך ארויסגעוויזען. די ווילדקייט פונ'ם דעמאלטיגען קריסטליכען המון איז שוין אבער לאנג אריבערגעוואקסען אט די אלע נארמען פון רעכט און גערעכטיגקייט, און זי האט אפילו דער קירך אליין נישט אנערקענט דארט, וואו ס'האט זיך געהאנדעלט וועגען די „פערשאלטענע" יודען. — און טאמער האבען זיך געפונען עטליכע יודען, וואס זענען אין דעם נאך נישט איבערצייגט געוועזן, האבען זיי דאס באלד געזעהען בחוש. עס האט זיך אנגעהויבען די שוידערהאפטע עפידעמיע („די שווארצע מגפה"), וואס האט אין א משך פון גאנצע פיער יאהר (1348 — 1352) כסדר געשניטען מענשליכע לעבענס, ווי מ'שניידט אונטער זאנגען אין פעלד. זיך פערשפרייטענדיג פון חינא איבער גאנץ אייראפא, האט די קאטאסטראפע איינגעשלונגען אין דער צייט א פיערטעל פון דער דעמאלטיגער מענשהייט (25,000,000), נישט שוינענדיג קיין שטאנד, קיין פאלק און קיין עלטער.

און דא איז געשעהען עטוואס אונגלויבליכעס: די פערווילדעטע קריסטליכע מאסען האבען אויך אט דעם אונגעהויערן נאטור-אויסברוך צונויפגעבונדען מיט יודען. עס האט געהייסען, אז יודען האבען געבראכט די מגפה אויף דער וועלט (דורך פערגיפטען די לופט און אלע וואסערן), כדי אויף אזא אופן איינמאל פאר אלע מאל פטור צו ווערן פון זייערע אייביגע שונאים, די קריסטען; והראיה: ערשטענס, פאלען יודישע קרבנות א סך ווייניגער פון קריסטליכע (דאס איז גיכער געוועזן א רעזולטאט פון דעם יודישען מעסיגען לעבען); און צווייטענס — פון וועלכער אמונה אויף דער וועלט האבען יודען נאך אזוי פיעל צרות געליטען, ווי פון דער קריסטליכער!?... ווי אזוי אבער האבען עס די יודען אזא גרויסע זאך געקענט א דורכפיהרען? ווער האט זיי אין דעם געהאלפען? גאנץ פשוט: די שפאנישע יודען, וועלכע זענען אזוי רייך און אזוי געבילדעט, זיי האבען אויסגעקלערט דעם טייוולאנישען פלאן צו פערטיליגען פאר איין מאל אלע קריסטען. זיי האבען פונאנדערגעשיקט אומעטום דעם סם, און די יודען אין גאנץ אייראפא האבען געפאלגט — זיי האבען מורא געהאט פאר'ן חרם פון די מעכטיגע ספרדים. און באלד זענען אויך נעמען אויסגעוואקסען: יעקב א פאסקאטע פון טאלעדא האט מיטגעבראכט מיט זיך דעם גיפט

קיין שאמבערי, און פון דאנען פונאנדערגעשיקט גאנצע שארען יודישע גיפטמישער אין אלע שטעדט און לענדער.

אזעלכע אונגעלומפערט-נארישע לעגענדעס, וועלכע זענען פון דער צוהיצטער פאנטאזיע נאך פיעלפאכיג פערגרעסערט און איבערטריעבען געווארען, האבען בעשעפטיגט נישט בלויז דעם המון; גאנצע געריכטס-קאלעגיום׳ס זענען געזעסען און געפארשט די בעשולדיגטע, — נאטיר-ליך מיט אלערליי פיין- און צוואנגס-מיטלען; דאס איבריגע האט שוין דאס פאלק אליין געטאן. אין איין דרום-פראנצויזישער שטאדט זענען אלע יודישע מענער, פרויען און קינדער פערברענט געווארען אינאיינעם מיט די הייליגע ספרים (מאי 1348). פון דאנען האט זיך דער שטורם אריבערגעטראגען קיין קאטאלאניען און אראגאניען, נאר דא האט דער אדעל זיך איינגעשטעלט פאר יודען, און זיי זענען אבגעקומען מיט עטליכע צעהנדליג קרבנות. דער פויפסט אליין אפילו האט צושיקט א שטרענגען בעפעהל, נישט שלעכטס צו טאן קיין יודען אהן א געריכט-ליכער אויספארשונג; דער בעפעהל איז אבער געבליעבען כמעט אהן א שום בעדייטונג אין די איבריגע קריסטליכע לענדער, אויסער פראנק-רייך און שפאניען. אין דער געגענד פון גענף זענען הונדערטער יודען געפאנגען און געפייניגט געווארען אלס פערדעכטיגע אין דער פערגיפטונג, און דער סוף איז געווען, אז עטליכע האבען די יסורים נישט געקענט אריבערטראגען און אנגעגעבען כלומר׳שט בעשטימטע שטעדט, וואו זיי האבען דעם גיפט אוועקגעלעגט. אויף דעם סמך זענען אלע יודען פון דער געגענד פערברענט געווארען. פון גענף האט זיך די געריכטליכע „ענטפלעקונג" פונאנדערגעטראגען איבער גאנץ שווייצאריען און באלד האבען זיך דא אויך אבגעשפיעלט די זעלביגע סצענעס פון גריבער און שייטער-הויפענס. דער פויפסט האט זיך איצט נאכאמאל געווענדעט צו דער קאטוילישער וועלט און פשוט אריינגעלעגט אין חרם יענע, וואס פערמשפט׳ען אדער טויטען א יודען פאר דער פאלשער בעשולדיגונג. אבער אומזיסט! דאס קינד איז איבערגעוואקסען זיין ערציהער, דער פויפסט איז מעהר קיין אויטאריטעט נישט געווען.

נאכמעהר ווילד און אכזריות׳דיג איז צוגעגאנגען די יודישע פערטיליגונג אין דער הייליגער רוימיש-דייטשער מלוכה. דא האט אויך דער קייזער בפירוש בעפוילען נישט צו לאזען פאלען אפילו איין האר פון זיינע „קאמער-קנעכט"; ווער קען זיך עס אבער רעכנען מיט בעפעהלען דארט, וואו עס האנדעלט זיך וועגען מענשען, וואס האבען

פערגיפטעט אלע ים׳ען, טייכען, קוואלען, ברונעמס, פעלדער, לאנקעס און אפילו — די לופט?! בלויז געצעהלטע איינצעלנע קריסטען האבען זיך געפונען, וועלכע זענען געווען גענוג ניכטער און קלאר, אום צו פערשטעהן די גאנצע לעכערליכקייט פון אזא מין בעשולדיגונג. אזעלכע האבען זיך געפונען אין יעדער שטאדט און זיי האבען ווירקליך געשיצט מיט אלע כחות די אונגליקליכע און נישט געלאזען זיי שלעכטס טאן.

אין בענפעלדען (עלזאס) האט די בעראטונג וועגען יודען בעשלאסען, זיי, אמת, נישט צו פערברענען, נאר צו פערטרייבען פון לאנד; עס איז אבער דאך דערביי נישט געבליבען און דער גרעסטער טייל יודען פון באזעל, פרייבורג און אנדערע רהיין-שטעדט זענען פערברענט אדער אזוי געטויט געווארען. אין שטראסבורג איז די גאנצע קהלה — צוויי טויזענד נפשות — איינגעזוצט געווארען אין געפענגניש און גלייך אויף צומארגענס האט מען די אונגליקליכע אוועקגעפיהרט אופ׳ן יודישען בית עולם; דארט איז אויפגעשטעלט געווארען א הילצערנע געביידע, אין וועלכער זיי האבען אלע געמוזט אריינגעהן, און דאן האט מען זי אונטערגעצונדען. נאכדעם איז דאס יודישע פערמעגען צוטיילט געווארען צווישען די בירגער, און דער מאגיסטראט האט בעשלאסען, אז אין א משך פון הונדערט יאהר זאל זיך אין שטראסבורג קיין איינציגער יוד נישט געפינען.

דאן איז אנגעקומען די רייהע צו דער עלטסטער יודישער קהלה אין דייטשלאנד, צו ווארמס (ווירמייזא). דא האבען די יודען גארנישט געקענט האפען אפילו אויף א שוץ פון קייזער, ווייל ער האט זיי נאך פריהער „אוועקגעשענקט״ דער שטאדט און די בירגער; די לעצטע האבען אויף אזא אופן געקענט טאן מיט „זייערע״ יודען אלץ, וואס זייער הארץ האט געגלוסט, אהן א שום פעראנטווארטליכקייט, און זיי האבען אהן גרויסע שהיות בעשלאסען נאכצוטאן זייערע חברים פון שטראסבורג. די יודען האבען אבער נישט געווארט אויף די תלינים — זיי האבען אליין אונטערגעצונדען זייערע הייזער און זיך אריינגעווארפען אין די פלאמען. דאס איינענע איז פארגעקומען אויך אין אפענהיים און פראנקפורט-אם-מיין.

אט די טויזענדער יודישע קרבנות האבען נאך נישט געשטילט אינגאנצען דעם פייערדיגען בלוט-דורשט, וואס האט זיך פונאנדערגעקאכט אין די קריסטליכע מאסען, און קוים איז די בלומר׳שטע בעשולדיגונג פון גיפטמישעריי עטוואס אבגעשוואכט געווארען איז ענטשטאנען

א נייע בעוועגונג מיט נייע לאזונגען, וואס האט ווידער זיך אויסגע־לאזען צו יודישע קעפ. די מגפה האט ארויסגעווארפען א פחד אויף די גלויביגע קריסטען און זיי האבען אנגעהויבען זיך צו פערגעהמען מיט תשובה און פייניגונגען. אין דייטשלאנד האבען זיך געצויגען פון שטאדט צו שטאדט גאנצע שארען פון האלב-נאקעטע אסקעטען, וואס האבען, ווי די אמאליגע כהנים פון אבגאט בעל, זיך געשלאגען ביז צו בלוט און אין אלגעמיין געפייניגט דעם קערפער מיט אלערליי ענויים. די דאזיגע ווילדע פראצעסיעס האבען שטארק גע־ווירקט אויף'ן פראסטען פאלק און צוקאלט אין איהם דעם רעליגיעזען פאנאטיזם, פאר וועלכען די זעלביגע „גיפטמישער" זענען ווידער אויסגעוואקסען אין דער געשטאלט פון „אונגלויביגע", פון „משיח-פייניגער". פון די הייליגע בעלי-תשובות אליין זענען אויך געווען א סך, וואס האבען זיך מיט שטאלץ אנגערופען „יודענשלעגער". און די גרויסע יודען-שחיטה אין פראנקפורט איז כמעט אינגאנצען זייער ארבייט געווען. פון פראנקפורט האבען זיך די הייליגע געלאזען קיין מיינץ, דא איז אבער זייער פלאן עטוואס געענדערט געווארען. די מיינצער יודען האבען בעשלאסען נישט אוועקצוגעבען זייערע לעבענס אומזיסט, און בעגעגנענדיג דער ווילדער מחנה מיט געוועהר אין די הענד, האבען זיי פון איהר אויסגעטויט ביז צוויי הונדערט מאן. אט די „חוצפה" האט, נאטירליך, נאכמעהר אויפגערייצט דער קריסטליכער בעפעלקערונג, און עס האט זיך פונאנדערגעקאלט א בלוטיגער קאמפף אויף לעבען און טויט, וואס האט זיך געענדיגט מיט'ן נצחון פון די קריסטען. דעמאלט ערשט האבען די בעזיעגטע — זעקס טויזענד נפשות — זיך פערמאכט אין זייערע הייזער און זיי אונטערגעצונדען. אינ'ם זעלביגען טאג איז אויך קעלן בעפאלען געווארען, און נישט קוקענדיג אויף דער שטיצע פון בירגער-מייסטער זענען אלע יודען פון שטאדט אומגעקומען. אין שוואבען און בייערן זענען אויף דעם זעלבי־גען אופן חרוב געווארען כמעט אלע יודישע קהלות.

אויסער דייטשלאנד זענען די אויסברוכען געווען פערהעלטניס־מעסיג מענשליכער. דער אונגארישער קעניג, לודוויג, האט אין דער זעלביגער צייט ארויסגעטריבען די יודען פון זיין לאנד, אמת, נישט אלס גיפטמישער, נאר אלס אונגלויביגע. אין פוילען, וואו די מגפה האט אויך שטארק געבושעוועט, האבען די יודען כמעט נישט גע־פאסט פון קיינע פערפאלגונגען, ווייל דער דעמאלטיגער קעניג,

קאזימיר דער גרויסער, האט זיי געשיצט. קאזימיר האט בעשטעטיגט פאר יודען די פריווילעגיעס, וואס זיי האבען בעקומען פון באלעסלאוו דעם פרומען, און בכלל ארויסגעגעבען פאר זיי זעהר גינסטיגע געזעצען. דער גרויסער „הערשער פון די פויערן און ארימע לייט" האט געקוקט אויף יודען, ווי אויף א לעבעדיגען מלוכה-קאפיטאל, וואס פערדיענט נישט בלויז שוץ, נאר אויך אכטונג. „יודען — זאגט זיך אין איין ערקלערונג פון זיין סטאטוט — מוזען זיין די געלד-מענשען און אלס אייגענטום פון דער מלוכה, דארפען זיי איהר שטיצען מיט געלד, ווען זי נויטיגט זיך אין דעם". וועגען דעם זעלביגען קעניג דערצעהלט זיך, אז ער האט זיך פערליעבט אין א יודיש מעדעל פון אפאטשנא (נעבען סאנדאמיריש), מיט'ן נאמען אסתר, צוליעב וועלכער ער האט פערלאזען זיין פריהערדיגער בעהמישער געליעבטער. אסתר זאל האבען געלעבט פריהער אין איהר געבורטסשטאדט און דערנאך אין דעם שלאס לאבזאווא ביי קראקא, וואו זי האט דעם קעניג געבוירען צוויי זיהן מיט צוויי טעכטער.

אויף דער מערב-זייט פון דייטשלאנד, אין בעלגיען, זענען די יודען בעת דער שווארצער מגפה שטארק פערפאלגט געווארען. אין בריסעל זענען די אנגעקומענע „קדושים" בעפאלען אלע יודישע הייזער, ארויסגעטריעבען די איינוואוינער אין גאס און דארט זיי אלע (ביז פינפהונדערט מאן) אויסגעטויט. די געליטענע קהלות זענען אבער אויך נישט זיכער געוועזען פון א צווייטען איבערפאל, און דאס האט זיי געצוואונגען צו טראכטען וועגען אנגעהמען מיטלען. אין ארראגאניען, למשל, האבען די יודען געזאלט צונויפזאמלען אנ'אלגעמיינעם געלד-פאנד אויפ'ן פאל פון א פאלקס-אונגליק; זיי האבען געוואלט אויספועל'ן א זיכערע שטיצע פון קעניג און פון פויפסט. פון די פלענער איז אבער גארנישט געווארען און די יודען זענען, ווי ביז אהער, אויך ווייטער געבליעבען הענגען צווישען שרעק און האפנונג.

אונטער דער צייט איז אין די לענדער, וואו די ערד איז נאך פייכט געוועזען פונ'ם פערגאסענעם יודישען בלוט, פארגעקומען עטוואס מערקווירדיגעס: מ'האט אנגעהויבען זוכען יודען און זיך רייסען פאר זיי. די דריי הונדערט שטעדט, וואס האבען זייערע יודען פערברענט און זיך פערשווארען אויף הונדערטער יאהרען, נישט אריינצולאזען מעהר ביי זיך קיין איינציגען פון דער פערשאלטענער אומה, — האבען זיך מיט אמאל ארומגעזעהען

אז זיי קענען אהן די דאזיגע „פערשאלטענע״ יודען נישט אויסקומען. די יודישע פערניכטונג האט אויך דאס לעבען פון לאנד אבגעשטעלט: עס איז אבגעשטארבען דער האנדעל, קיינע אונטערנעהמונגען האבען נישט געקענט אויס־געפיהרט ווערן צוליעב מאנגעל אין געלד און דערצו האבען זיך שטארק פערקלענערט די מלוכה־אבצאהלען. דאן האט זיך אנגעהויבען א קאמפף צווישען די פירשטען, מאגיסטראטען און בישאפען: יעדערער האט געוואלט „האבען יודען״, האבען ביי זיך וואס מעהר פון דעם מענשען־קאפיטאל, וואס ברענגט אזוי פיעל הכנסה. דער בישאף פון אויגסבורג האט זיך משתדל געווען ביים קייזער קארל IV, ער זאל איהם ערלויבען „צו האלטען יודען און זיי אויפצונעהמען״. דאס זעלבע האבען געטאן אויך די קורפירשטען, נאר אנשטאט זיך משתדל צו זיין, האבען זיי פעסט געפאדערט דאס רעכט, צו קענען בעזיצען „קאמער־קנעכט״, — דאס רעכט, וואס האט ביז אהער געהערט בלויז צום קייזער אליין. און קארל האט געמוזט נאכגעבען: ער האט אין דער בעריהמטער „גאלדענער בוללע״ פון יאהר 1355 נאכגעגעבען די פאדערונג פון זיעבען דייטשע קורפירשטען, צו מעגען עקספלאאטירען די נאטירליכע אוצרות פון זייער ערד (גאלד־, זילבער־ און אנדערע מינעס) און אויך „צו האלטען יודען״. צו די מעטאל־גריבער און אנדערע נאטור־אוצרות האט זיי דער קעניג, הייסט עס, צוגעגעבען נאך א מקור פון עשירות: יודען. די קלענערע פירשטען, דאגעגען, און די מאגיסטראטען האבען דאס רעכט נישט געהאט: „זייערע״ יודען זענען, ווי פריהער, געבליעבען „קאמער־קנעכט״ פון קייזער.

דאס אייגענע איז פארגעקומען אויך אין פראנקרייך. אויך דא האבען די הערשער געזוכט אריינצוברענגען די יודען צוריק אינ׳ם לאנד, אום עס צו ראטעווען פון א שרעקליכען קריזיס. די יאהרען־לאנג דויערנדע מלחמות מיט ענגלאנד האבען פערארימט דער מלוכה־קאסע און דא איז נאך דער קעניג אליין (יאהאן) געפאנגען געווארען פון די ענגלענדער. ביי אזא לאגע איז גאנץ נאטירליך, אז דער יונגער רעגענט האט זיך אנגעחאפט אן יודען, ווי אן די איינציגע רעטער. ער האט געפונען א יודען מיט׳ן נאמען מנשה (מאנעסיע) דע וועזו, וועלכער האט איהם געהאלפען אנפילען צוריק די פראנצויזישע שטעדט מיט יודישע איינוואוינער, — די זעלביגע שטעדט, פון וועלכע יודען זענען אין איינע פופציג יאהר פערטריעבען, צוריקגערופען און ווידער פער־

טריבען געוואָרען. איצט איז דער אָבמאַך געשלאָסען געוואָרען אויף צוואַנציג יאָהר; יודען האָבען געמעגט זיך בעזעצען, וואו זיי ווילען, בעזיצען אייגענע נחלאות, האַנדלען און זיך פריי בעוועגען איבער׳ן גאַנצען לאַנד. נאָר צאָהלען האָבען זיי געדאַרפט אַ סך צאָהלען; אויסער דעם שטייער (14 גולדען פון פאָטער און צו איין גולדען פון יעדען פאַמיליענגליעד) ביים אָנקומען, האָט נאָך יעדע פאַמיליע געהאַט צו צאָהלען אויך אַ יעהרליכען קאָפּ-שטייער. דערפאַר זענען זיי ניט געשטאַנען אונטער דעם ווילקיר פון די אַלגעמיינע געריכטען, נאָר געהאַט אַ אייגענעם הויפּט-שופט — אַ פּרינץ פון דער קעניגליכער פאַמיליע. די קלענערע משפטים זענען פאָרגעקומען פאַר אַ יודישען בית-דין פון עטליכע דיינים מיט עטליכע ביזיצענדע. די יודען זענען גאַראַנטירט געוואָרען פון געוואַלט-מעשים אויך מצד דעם אַדעל און די גייסטליכע; קיינער האָט ניט געטאָרט טשעפּען זיך צו זייערע ספרים און אויך ניט צווינגען זיי, אויסצוהערען זיינע מיסיאָנערישע דרשות. בעזונדער זענען געשעצט געוואָרען די יודישע רעכט אין האַנדעל: זיי האָבען געמעגט פערלייהען געלד ביז אויף **אַכציג פּראָצענט**, נעהמען משכנות און בכלל מאַכען אַלערליי געלד-אָפּעראַציעס.

נאַטירליך, האָבען די דאָזיגע פּריווילעגיעס גופא שוין געשאַפען אַ באָדען פאַר אַלערליי רייבונגען און פיינדשאַפטען מצד די פערשידענסטע שיכטען פון פאָלק, און די מלוכה האָט געפּרובט עטליכע מאָל אָבנעהמען אייניציגע פון די יודישע זכיות; נאָר ווען קאַרל V איז אַרויף אויף דעם פראַנצויזישען טראָן, האָט ער פערלענגערט דעם טערמין פון יודישען וואוין-רעכט אין פראַנקרייך און ביי דער געלעגענהייט ווידער בעפעסטיגט אַלע זייערע פריהערדיגע פּריווילעגיעס. ער האָט זיך זאָגאַר אָפען געשטעלט אויף דער זייט פון די יודען **געגען דער קירך**, און אין דער צייט, ווען די גייסטליכע האָבען אריינגעלעגט אין חרם יעדען קריסט, וואָס גיט אַ יודען אַ טרונק וואַסער אָדער פערקויפט איהם עפּעס, — האָט קאַרל בעפוילען זיינע בעאַמטע שטרענג צו בעשטראָפען יעדען, וואָס וועט אַ יודען בעליידיגען אָדער שלעכטס טאָן.

אַזוי האָבען די יודען אין דייטשלאַנד און פראַנקרייך אויפגעלעבט עטוואָס נאָך דעם נאָר-וואָס איבערגעלעבטען חורבן. זייער גייסט איז אָבער נאָך אַלץ טויט געוועזען; אין פראַנקרייך זענען געווען בלויז געצעהלטע רבנים, וועלכע זענען איבערגעוואַקסען די גרענעצען פון

זייערע קהלות. פון זיי איז דער בעדייטענדסטער געוועזן ר׳ מתתיהו בן יוסף הפרובנסי. ער איז פון קעניג אזוי געאכט געוועזן, אז איהם מיט זיין גאנצער פאמיליע איז ערלויבט געוועזן, זיך צו קלויבען אהן דעם בעשטימטען יודען-צייכען. ר׳ מתתיהו האט א סך אויפגעטאן פאר׳ן פראנצויזישען יודענטום; ער האט געגרינדעט א ישיבה אין פאריז, וואו ס׳זענען ערצויגען געווארען רבנים פאר אלע קהלות פון לאנד, און דערצו האט ער געלאזען פונ׳ם ניי קאפירען א גרויסע צאהל עקזעמפליארען פון תלמוד, וואס איז, איבער די אפטע קאנפיסקאציעס, שוין געווארען א יקר המציאות. פאר די פערדיענסטען איז ער מיט דער צייט בעשטימט געווארען אלס רב הכולל פון גאנץ פראנקרייך.

אין דייטשלאנד האבען די שרעקליכע שחיטות אויך צוגענומען די בעסטע גייסטיגע קרעפטען פון דעם יודישען קבוץ. עס איז נישט געבליבען כמעט קיין איינציגער, וואס זאל קענען דיענען פאר אנ׳אויטאריטעט בנוגע צו אלע פראגען פון דעם רעליגיעזען לעבען. און אזוי ווי די צייט האט איצט גראד ארויסגערופען א סך זעהר פערוויקעלטע שאלות (וועגען די איבערגעבליבענע עגונות א. נ. א.), האבען די רבנים ארגאניזירט א צוזאמענפאהר, וואס האט בעשטעטיגט פיעל בעשטימונגען פון די פריהערדיגע צייטען און ארויסגעגעבען נייע (תקנות שו״ם, 1381). די זעלביגע גייסטיגע ארימקייט פון דייטשען יודענטום האט געבראכט אויך צו דער תקנה פון דעם וויענער ר׳ מאיר בן ברוך הלוי (געשט. 1390), אז קיינער טאר נישט אויסאיבען די פונקציעס פון א רב (פסק׳נען שאלות, מסדר זיין קדושין און גט׳ין א. א. וו.) איידער ער בעקומט סמיכה — מיט׳ן טיטול מורנו — פון א אנערקענטען גדול.

מיט וועניגער צרות ווי אומעטום איז דער שווארצער טויט אריבער פאר די יודען פון שפאניען; געבילדעטער און פון אלטע יאהרען ענג צוזאמענגעלעבט מיט יודען, איז דא דער בעפעלקערונג גארנישט איינגעפאלען אפילו חושד צו זיין די יודישע מיטבירגער אין אזא שענדליך-נארישען פערברעך. דערפאר האט דא די מגפה גופא צוגענומען פיעל אנגעזעהענע יודישע קרבנות, צווישען זיי אויך די פאמיליעס אבולפיא, אבן-שושן און אשרי (די אייניקלעך פון רא״ש).

א קרבן פון דער מגפה איז געוועזן אויך דער קאסטילישער

קעניג, אַלפאָנס XI, און אונטער דער הערשאַפט פון זיין יורש דאָן פעדראָ (1350—1360) איז דער יודישער איינפלוס נאָך גרעסער געוואָרען. דאָן פעדראָ האָט געהאַט געגען זיך דעם פאָטער׳ס אונגע־זעצליכע פרוי מיט איהרע צוויי זיהן, וועלכע האָבען איהם מיט זיין מוטער שטאַרק גערודפ׳ט; ער האָט דעריבער געמוזט אָנווענדען געגען זיי שאַרפע מיטלען און דערפאַר האָט ער בעקומען ביטערע שונאים אין די קרייזען פון שפּאַנישען אַדעל און אויך דעם ביינאָמען „דער גרויזאַמער״. די יודען, דאַגעגען, צוזאַמען מיט די ברייטע מאַסען פון פאָלק זענען געווען מיט לייב און זעעל איבערגעגעבען דעם געביל־דעטען הערשער, חאָטש זיי איז נישט איין מאָל אויסגעקומען צו ליידען דערפאַר.

דאָן פעדראָ׳ס לעהרער אין דער שפּאַנישער פּאָעזיע איז געווען דער יודישער דיכטער שם טוב (סאַנטאָס) דע קאַריאָן (1300—1350). דאָס איז געווען אַ שענגייסטיגער און בעגאַבטער דיכטער, וואָס האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ רייכע ירושה אין דער שפּאַנישער ליריק פון יענער עפּאָכע. דער צווייטער אָנגעזעהענער יוד אין הויף איז געווען דער שאַצמייסטער און פּריוואַט־סעקרעטאַר פון קעניג דאָן שמואל בן מאיר הלוי פון די אבולפיא׳ס. ער האָט זיך בעטייליגט אין די וויכטיגסטע בעראַטונגען וועגען אַלערליי מלוכה־פראַגען און צו זיין מיינונג האָט מען זיך שטענדיג צוגעהערט. דאָן פעדראָ האָט געהאַט אויך אַ יודישען לייב־אַרצט און אַסטראָלאָג, אברהם אבן־צרצל, און בכלל איז ער געווען אַרומגערינגעלט פון אַזוי פיעל יודען, אַז די שונאים האָבען חוזק געמאַכט פון זיין „יודישען״ הויף. און אפשר אונטער דעם איינפלוס טאַקע פון די יודישע מקורבים האָט דער קעניג אַרויסגעוויזען יודען אַ בעזונדער האַרציגע פריינדשאַפט. ווען ער האָט דאָס ערשטע מאָל געעפענט דעם אַדעלס־פּאַרלאַמענט (קאָרטעס) אין וואַלאַדאָליד (מאַי 1351), האָבען די דעפּוטאַטען פון איהם פערלאַנגט, ער זאָל אונטערברעכען די יודישע געריכטען און נישט לאָזען זיי מעהר בעשטימען קיין אייגענע שופטים; אויף דעם האָט דאָן פעדראָ געענט־פערט, אַז די יודען, אַלס אַ שוואַכע קליינע אומה, מוזען האָבען אַ בעזונדער שוץ: די קריסטליכע ריכטער וועלען זיי נישט יושר׳דיג משפט׳ען אָדער פערשלעפּען זייערע פּראָצעסען.

דאַן איז פאָרגעקומען אַ סכסוך איבער דעם קעניג׳ס שדוך, וואָס האָט בעדייטענד פערערגערט די לאַגע פון דער יודישער בעפעלקערונג.

די אַריסטאָקראַטען פון הויף האָבען דעם יונגען קעניג דורכאויס געוואָלט פערבינדען מיט דער פראַנצויזישער הערצאָגין בלאַנקא. און אין דער צייט האָט זיך דער קעניג אַליין שטאַרק פערליעבט אין אַ שפּאַנישער אַדעל-פרײלײן מאַריאַ דע פּאַדילאַ. דער פערליעבטער קעניג האָט אין אָנהויב זיך אונטערגעגעבען דער פּאָליטיק און חתונה געהאַט מיט דער פראַנצויזישער הערצאָגין; ער האָט אָבער מעהר ווי צוויי טעג נישט געקענט מיט איהר זיין. דאַן האָט אויסגעבראָכען אַ שאַרפער פּאַרטיי-קאַמפּף: איינע האָבען געהאַלטען פאַר דער פערשטויסענער קעניגין און די אַנדערע פאַר מאַריאַ דע פּאַדילאַ. דערביי זענען די יודען געשטאַנען אויפן צד פון דער לעצטער, ווייל זיי האָבען זיך דערוואוסט, אַז אין דער קורצער צייט, וואָס די פראַנצויזישע הערצאָגין האָט פערבראַכט אינ'ם שפּאַנישען הויף, האָט זי זיך פעראייניגט מיט די יודענפיינד און אפילו שוין געטראַכט ווענען אַרויסטרייבען אַלע יודען פון שפּאַניען. די יודישע הויף-לייט האָבען אַלזאָ אַלע זיך פעראייניגט מיט'ן קעניג, און בעזונדער האָט דאָ געשפּיעלט אַ גרויסע ראָליע דון שמואל הלוי. ער האָט בעקומען אין זיין רשות כמעט די גאַנצע הנהגה פון דער מלוכה און נישט פערלאָזען דעם קעניג אין די גוטע, ווי אין די שלעכטע צייטען. איינמאָל האָבען די שונאים פערנאַרט דעם קעניג מיט זיין יודישען יועץ אין אַ פעסטונג און זיי דאָרטען געדראָהעט צו טויטען; דון שמואל'ן איז אָבער געלונגען אַרויסצוראַטעווען זיך מיט זיין הערשער פון דער געפאַנגענשאַפט, און ווען עס האָט דערנאָך אויסגעבראָכען אַ בלוטיגער בירגער-קריעג האָבען די יודען פערטיידיגט טאָלעדאָ מיט זייערע לעצטע כחות און אויף אַזאַ אופן דערהאַלטען פאַר דאָן פעדראָ דעם קאַסטילישען טראָן. דאָס האָט דעם קעניג נאָכמעהר פערפליכטעט געגען זיין יודישען פריינד און ער האָט איהם אויפגעהויבען איבער אַלע שפּאַנישע גראַנדען הן אין מאַכט, הן אין עשירות.

וואָס ס'געהערט ספּעציעל צו יודען, האָט דער דאָזיגער נשיא קיין שטאַרקע ווייטזיכטיגקייט נישט אַרויסגעוויזען. ער האָט בעשיצט די יודישע זכיות און זיי איבערגעגעבען פערשידענע מלוכה-פּאָסטענס, קיין נייע קולטור-צענטערן האָט ער אָבער נישט געגרינדעט און בכלל זיך ווייניג אינטערעסירט מיט פראַגען פון גייסט. דאָס איינציגע,

וואָס דון שמואל האָט געלאָזען נאָך זיך פאַר דאָס קאַסטיליִשע יודענטום,
איז געווען אַ נעץ פון נייע שענע שוהלען. די פּרעכטיגע שוהל אין
טאָלעדאָ, וואָס איז נאָך ביז היינטיגען טאָג אַ ציערונג פאַר דער
שטאָדט (אַלס קירך), איז געבויט האַלב אין גאָטישען, האַלב אין
מויריִשען סטיל. ווי די מערסטע שפּאַניִשע קירכען פון יענער עפּאָכע-
הינטער פיינגעשניצטע אַראַבעסקען איז אויף איין גרינער וואַנט אויס-
געקריצט מיט ווייסע, בולט'ע אותיות דאָס גאַנצע אַכציגסטע קאַפּיטעל
פון תהלים, און די דרום- און צפון-זייטען זענען פול מיט קונציגע
אויפשריפטען, וואָס פאַראייביגען די פאַרדינסטען פון דעם נשיא דון
שמואל בן מאיר הלוי. די קהלה דאַנקט אין די אויפשריפטען
דעם „אַלמעכטיגען גאָט, וואָס האָט נישט אָבגעטאָן קיין גנאָד פון זיין
פאָלק און אויפגעשטעלט גרויסע מענער, וואָס זענען איהם מציל פון
פיינדליכע הענד. אויב ישראל האָט נישט מעהר קיין קעניג, האָט
גאָט דאָך אויסדערוועהלט איינעם פון זיין פאָלק, איהם געגעבען ליי-
זעליגקייט אין די אויגען פון קעניג דאָן פּעדראָ (מיט גרויסע בוכשטאַבען),
וועלכער האָט איהם איבער אַלע גרויסע דערהויבען, געמאַכט פאַר'ן
יועץ פון זיין מלוכה און אָבגעגעבען כמעט אַ קעניגליכען כבוד". צום
סוף ווערט דאָ אויסגעדריקט דער וואונש, אַז דער גרויסער שר דון
שמואל זאָל זוכה זיין צו דערלעבען די ערוואַרטעטע אויפבויאונג פון בית
המקדש און דאָרט מיט זיינע זיהן בעדינען די כהנים ביי דער
עבודה (אַלס לוי).

די לעצטע ברכה האָט אַ שטיקעל שיכות צו די פאַרשידענע
נאָהנטע קצים, וואָס זענען אין יענער צייט אויסגערעכענט געוואָרען: כמעט
יעדער מקובל האָט ענטפּלעקט אַ נייעם קץ *), און זיך געשטיצט דער-
ביי אויף אַנאַנדער פּסוק אָדער אויף אַנאַנדער רעכנונג. די מעהר ווייט-
זיכטיגע גדולים האָבען פאַרשטאַנען, אַז אַזעלכע משיח-חשבונות קענען
ברענגען צו טרויעריגע פאָלגען, און בעזונדער איז געגען די מחשבי-
קצין (קץ-רעכ'נער) אַרויסגעטרעטען דער תלמודישער גאון ר' נסים
בן ראובן גערונדי פון באַרצעלאָנאַ (דער ר"ן, 1380—1340).
ער האָט אָנגעוויזען אויף דעם, אַז די ענטטוישונג נאָך די אַלע

*) קץ—ענדע, משיח'ס צייטען. אַ מעהר דייטליכער רמז אויפ'ן קץ געפינט
זיך אין'ם ביבלישען ספר דניאל און אויף דעם האָבען זיך בעצויגען אַלע חשבונות.

חשבונות, אויב זיי וועלן זיך נישט פערווירקליכען, קען ברענגען צו פאלשטענדיגער כפירה און פערצווייפלונג.

און פון די האפנונגען איז ווירקליך גארנישט געבליבען — דער שטערן פון דעם גרויסען שר איז אויך באלד אויסגעלאשען געווארען. דעם קעניג'ס ברידער, די קעניגין בלאנקא און דער גאנצער אדעל — אלע האבען זיך פעראייניגט אין קאמף געגען דעם יודישען קאנצלער, און זיי האבען מיט זייערע מסירות די זאך אזוי ווייט געבראכט, אז דאן פעדרא האט געלאזען איינזעצען שמואל'ן אין געפענגעניש און קאנפיסקירען דאס גאנצע פערמעגען פון איהם מיט זיינע קרובים, וואס האט בעטראפען א אונגעהויערע סומע. כדי ארויסצובעקומען פון שמואל'ן ידיעות וועגען זיינע בעהאלטענע געלדער, האט מען איהם אין געפענגעניש שטארק געפייניגט און דערפון איז ער געשטארבען.

די בעציהונג פון קעניג צו די יודען פון לאנד איז פון דעסטוועגען געבליבען נישט געענדערט, און די גרעסערע פון זיי האבען ווידער בעקומען גרויסע אויסצייכנונגען. דאס האט די יודענפיינד ווידער אויפגערייצט געגען קעניג און זיי האבען אנגעווענדעט אלע מעגליכע מיטלען, איהם צו בעזייטיגען. אונטער דער צייט איז דאן פעדרא'ן איינגעפאלען, צו לאזען טויטען דער קעניגין בלאנקא און דאס האט גלייך אויסגענוצט זיין נישט-כשר'ער ברודער, הענריך דע טראסטאמארא. ער איז אוועק קיין פראנקרייך און בעקומען אויף זיין צד דעם פראנצויזישען קעניג מיט די הורבאנען. דאן האט ער געוואוגען פאר זיך אויך דעם פויפסט, פאר וועלכען ער האט ערקלערט, אז מאריא דע פאדילא איז א יודישע טאכטער, אז דאן פעדרא אליין שטאמט אויך פון יודען און אז ער האט די גאנצע מלוכה איבערגעגעבען יודען.

אזוי האט הענריך בעפעסטיגט זיין פאזיציע פון אלע זייטען און ענדליך איז ער מיט א געדונגענער מחנה אריבער די שפאנישע גרענעץ און איינגענומען דעם שפאנישען טראן. בעת דעם בירגער-קריעג האבען די יודען פערטיידיגט „זייער" קעניג מיט געלד און בלוט; דערפאר האט זיי הענריך איצט בעשטראפט מיט א גרויסער סומע געלד. אין א קורצער צייט ארום האט זיך דער העלדענמוטיגער פרינץ פון וועלס איינגעשטעלט פאר'ן פערטריבענעם געזעצליכען קעניג און איהם צוריק אומגעקעהרט די שפאנישע קרוין (1867). באלד האט אבער הענריך זיך ווידער אריינגעריסען אין לאנד און די

מלחמה האָט זיך פונ׳ם ניי פונאַנדערגעקאַכט. און ווידער האָבען די יודען זיך אָנגענומען פאַר זייער הערשער: זיי זענען איהם ביז דער לעצטער מינוט טריי געבליעבען, ווערהרענד די קריסטליכע בירגער פלעגען מיט פרייד עפענען פאַר הענריך׳ן די טויערן פון זייערע שטעדט.

ווען דער קריעג האָט זיך געענדיגט, האָט הענריך נאָכאַמאָל אַרויפגעלעגט אַ אונגעהויערע קאָנטריבוציע אויף די יודישע קהלות, און די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט זיך מיט דעם נישט בעגניגענט. זי האָט פערלאַנגט פון קעניג, ער זאָל קיין איינציגען יודען נישט בעשטימען אויף וועלכען ס׳איז אָנשטענדיגען פּאָסטען, אפילו אויך נישט פאַר קיין לייב-דאָקטאָר. הענריך האָט אָבער מורא געהאַט אַזאַ שריט צו מאַכען; ער האָט נאָר צוגעזאָגט, אַז ער וועט די יודישע בעאַמטע נישט געבען צופיעל מאַכט אין הויף.

אונטער דער צייט האָט דאָן פּעדראָ אויך נישט גערוהט. ער האָט געוואוסט, אַז ער האָט נאָך אין לאַנד אַ שטאַרקען צד פאַר זיך אין דער יודישער בעפעלקערונג, און נאָכדעם ווי דער פּרינץ פון אועלס (דער שוואַרצער פּרינץ) האָט איהם געלאָזען אין שטיך, האָט ער זיך פערבונדען מיט׳ן מחמד׳נישען הערשער פון גראַנאַדאַ. אַט די לאַנגע אַרומרייסענישען האָבען דער יודישער בירגערשאַפט פון קאַסטיליען אוועקגעשטעלט צווישען צוויי פייערן. דאָן פּעדראָ׳ס שטיצער האָבען געקוקט אויף די יודען, ווי אויף הענריך׳ס הפקר-בירגער און הענריך׳ס סאָלדאַטען — ווי אויף איבערגעגעבענע פריינד פון דאָן פּעדראָ. אַזוי האָבען די ענגלענדער חרוב געמאַכט עטליכע יודישע קהלות (ווילאַ-דיעגאָ און אַגולאַר), די מחמד׳נער האָבען דריי הונדערט יודישע פאַמיליעס אוועקגעפיהרט אַלס געפאַנגענע קיין גראַנאַדאַ, און בעת דער בעלאַגערונג פון טאָלעדאָ איז די יודישע קהלה כמעט אינגאַנצען פערניכטעט געוואָרען פון הונגער און קריעגס-אונגליקען.

געענדיגט האָט זיך דער ברודער-קאַמפּף מיט דאָן-פּעדראָ׳ס טויט. איהם האָט הענריך געטראָפען און אין פנים געשליידערט די בעליידיגונג: „וואו איז ער דער יוד, דער זוהן פון אַ שאַנד-פרוי, וואָס רופט זיך קעניג פון קאַסטיליען!״ די ברידער האָבען זיך דאַן גענומען ראַנגלען איינער מיט׳ן אַנדערן און הענריך איז אַרויס דער זיגער. ווען דער פּויפּסט (אורבאַן V) האָט בעקומען די ידיעה וועגען דאָן-פּעדראָ׳ס טויט. האָט ער מיט פרייד אויסגערופען: „די קירך דאַרף זיך פרעהען איבער דעם טויט פון אַזאַ טיראַן, פון אַזאַ רעוואָלוציאָנער געגען

קריסטענטום און בעשיצער פון יודען און מחמר'נער". די קירך האט זיך ווירקליך געמענט פרעהען: די קאסטילישע יודען האבען מיט דאָ- פעדראָ'ס טויט פערלוירען זייער אָנזעהען און פון דער צייט הויבט זיך אייגענטליך אָן זייער ירידה.

דערוויל האט העגריך איבערגענומען די ממשלה איבערן לאנד און די יודען האבען זיך געפונען אין א שווערער לאגע. טויזענדער פון זיי זענען אומגעקומען בעת דעם לאנגיעהריגען קריעג און די איבער- געבליבענע זענען געווען שרעקליך פעראָרימט; דערצו האבען זיי שטארק מורא געהאט פאר דעם נייעם הערשער: צי וועט ער זיך איצט נישט נוקם זיין אָן זיי פאר זייער קעמפפען געגען איהם? און ער האט דאָך דעם פויפסט אזוי פיעל הבטחות געגעבען, צו בעהאנדלען יודען לויט די קאנאנישע געזעצען. די מורא האט זיך אָבער ארויסגעוויזען פאר נישט בעגרינדעט; נאָך די אלע הבטחות, וואס הענריך האט געגעבען, האט ער דאָך נישט געקענט אויסקומען אָהן יודען, אזוי ווי עס האבען נישט געקענט אויסקומען אָהן זיי די דייטשע און פראנצויזי- שע מלכים. די יודישע פינאנץ-פערוואלטער, ווי די יודישע קאפיטא- ליסטען בכלל, זענען געווען כמעט די איינציגע שטיצע פון דעם דעמאָלטיגען מלוכה-מעכאניזם, און הענריך האט זיך אין זיי נאָך מעהר נעגויטיגט, ווי אלע איבריגע הערשער. ער האט די גאנצע צייט געהאלטען א געדונגענע מחנה, וואס האט איהם אריינגעצויגען אין אונגעהויערע חובות, דאס לאנד איז שרעקליך פעראָרימט געוואָרען, קיין רעגעלמעסיגע הכנסות זענען נישט געווען, — ווער-זשע דען, אויב נישט יודען, האבען איהם דא געקענט העלפען? הענריך האט דעריבער גלייך געענדערט זיין טאקטיק, און אָנשטאט זיך צו טשעפען צו די בעזיגטע יודען, האט ער זיי כלומר'שט געחנפה'ט פאר דער נאָבע- לער איבערגעגעבענקייט, וואס זיי האבען ארויסגעוויזען בנוגע צו זייער קעניג. דאן האט ער אויך בעשטימט צוויי יודען פון סעווילא אויף הויכע מלוכה-פאסטענס, און איינעם פון זיי, דון יוסף פיכון, געמאכט פאר'ן אויבער-שטייער-אויפנעהמער פון לאנד. צו די צוויי גרויסע שרים זענען באלד צוגעקומען נאָך פיעל קלענערע בעאמטע, וואס האבען ווידער פול געמאכט דעם הויף און די גאנצע אדמיניס- טראציע, און דאס האט ארויסגערופען א שטארקען צאָרן מצד דער קריסטליכער בעפעלקערונג. די פאלקס-פערזאמלונג אין טאָרא (1371) האט זיך בעקלאָגט פאר'ן קעניג אויף דעם „שלעכטען און חוצפה'דיגען

שטאם", אויף די פיינד פון גאט און קריסטענטום, וועלכע פערנעהמען אלע אמטען, האבען אין זייערע הענד די ארענדע פון אלע שטייערן און האלטען אויף אזא אופן די קריסטען אין אבהענגיגקייט און מורא. אויף דעם סמך האבען זיי געפאדערט, אז די יודען זאלען נישט צוגעלאזען ווערן צו קיין אמט, נישט וואוינען מיט קריסטען צוזאמען, נישט רייטען אויף מויל-איזלען, נישט אנרופען זיך מיט קריסטליכע נעמען און דורכאויס טראגען דעם בעשטימטען „צייכען". פון די פארגעלעגטע בעשרענקונגען האט הענריך אנגענומען נאר צוויי: די קאסטילישע יודען האבען געמוזט אנהויבען טראגען די שענדליכע „לאטע" און פון די קריסטליכע נעמען האבען זיי זיך געמוזט אבזאגען. דאס איז געווען נישט אזוי ווייט א מאטעריעלער, ווי א מאראלישער קלאפ; די שטאלצע יודישע גראנדען זענען געווארען בירגער פון צווייטען ראנג, און צוגלייך מיט אלע יודען אין די קריסטליכע לענדער האבען זיי אויך געמוזט טראגען אויף זיך א אויסערליכען שאנד-צייכען.

הענריך האט געמאכט דער קירך נאך פיעל אנדערע הנחות. לויט זיין בעפעהל האבען די יודען זיך נישט געטארט אבזאגען צו דיספוטירען מיט קריסטליכע מיסיאנערען, ווען יענע האבען עס פערלאנגט, און צוויי געשמד'טע יודען האבען באלד גענומען איינארדנען די דאזיגע געצוואונגענע רעליגיאנס-געשפרעכען אין פערשידענע קאסטילישע שטעדט. ווען די געשפרעכען האבען קיינע נוצען נישט געבראכט, האבען די משומדים ארויסגעפאדערט יודען אויף א עפענטליכען ויכוח אין אווילא (1375), וואוהין עס זענען זיך צונויפגעקומען פיעל קריסטען און מחמד'נער. דאס מאל איז דער פארשטעהער פונ'ם יודישען צד געווען דער דאקטאר ר' משה הכהן דע טארדעסילאס, — דער זעלביגער, וועלכער איז בעת דעם בירגער-קריעג בערויבט און פערוואונדעט געווארען פון א קריסטליכער באנדע. ער האט זיך אבער געהאלטען זעהר רוהיג און מיט קורצע תשובות אבגעשלאגען די טענות פונ'ם משומד יאהאן (פון וואלאדאליד), וועלכער האט פון דער תורה דערוויזען די דאגמען פון קריסטענטום. דאס אייגענע איז געווען אויך מיט'ן צווייטען, וועלכער האט די זעלביגע דאגמען דערוויזען פון תלמוד. שפעטער האט ר' משה פערעפענטליכט זיינע תשובות אין א בעזונדער ספר און ביי דער געלעגענהייט זאגט ער אן, מ'זאל זיין זעהר פארזיכטיג ביי אזעלכע פאלען און זיך נישט ארויסהאפען מיט קיין צו-שארפע אויסדריקען, וויל די קריסטען קענען

מיט'ן פויסט צווינגען, אנצונעהמען זייערע אמת'ען.

כמעט אין איין צייט מיט ר' משה הכהן האט אנאנדער שפאני־שער יוד, ר' שם טוב בן יצחק שפרוט, אויך פערפאסט א פאלעמיש ווערק געגען קריסטענטום. אין דעם ספר האט ר' שם טוב אויפגע־טאן א וויכטיגע זאך: כדי די יודען זאלען נישט פרעמד זיין פון די קריסטליכע יסודות און וויסען, מיט וואס זיי אבצושלאגען, האט ער איבערזעצט אויף העברעאיש די מעהר בעדייטענדע שטעלן פון עוואנ־געליום, און צוגעגעבען צו זיי בעלייכטענדע בעמערקונגען. אט די ווערק האבען עס געזאלט אויספילען דעם פלאץ פון מענשען, פון גייסטרייכע פערזאנען, וואס זאלען קענען אליין זיך אנ'עצה געבען מיט אזעלכע וכוחים און זיין גענוג בעוואפענט דערצו מיט וויסען און פעהיג־קייטען. ווארום גרויסע מענשען זענען צו יענער צייט געוועזען אין שפאניען גאנץ וועניג, און די תלמודישע גדולים האבען זיך נישט פערנומען מיט קיינע חקירות.

פופצעהנטעס קאפיטעל.

די ירידה פון שפאנישען יודענטום.

מיט דער צווייטער העלפט פון XIV-טען יאהרהונדערט הויבט אן דאס שפאנישע יודענטום צו פאלען אלץ נידריגער און נידריגער. די מאטעריעלע, אויסערליכע לאגע פון די שפאנישע יודען איז נאך דערווייל כמעט, ווי געוועזען: זיי ווערען צוגעלאזען צום הויף, פערנעהמען אלערליי מלוכה-פאסטענס, האבען א פאלשטענדיגע זעלבסט-פערוואלטונג און ווייסען נישט פון קיין ממשות'דיגע בעגרענצונגען; דערפאר הויבען זיך אבער אן צו בעמערקען אין זיי שטארקע סמנים פון אינערליכער צופוילטקייט, פון גייסטיגער געפאלענקייט. ווען די קריסטען האבען בעשולדיגט די יודישע גראנדען אין אונעהרליכקייט און שרייענדיגער חוצפה, איז דאס געווען נישט אינגאנצען פאלש, און אויך אין יודישע קרייזען האט מען וועגען די אריסטאקראטען קיין בעסערע מיינונג נישט געהאט. די דרשנים און מאראליסטען פון יענער צייט קלאגען אלע איבער דער פערדארבענקייט פון די גבירים און שילדערן זיי מיט זעהר פינסטערע פארבען. „אין אלע (פאלקס-) אונגליקען — שרייבט איינער — זענען די יודישע פירשטען, אריסטאקראטען און גבירים אממעהרסטען שולדיג; זיי טראכטען נאר וועגען אוצרות און וועגען זייער כבוד, און גאט'ס אנזעהען געהט זיי גארנישט אן". אנ'אנדער דרשן שילדערט די לאגע פיעל אויספיהרליכער; „די מעהרסטע יודישע גדולים, — שרייבט ער — וועלכע האבען א צוטריט צום קעניגליכען הויף און בעזיצען די שליסלען פון דער מלוכה-קאסע,

האלטען זיך גרויס מיט זייער עשירות און הויכע פאסטענס און טראכ־טען נארנישט וועגען די ארימע לייט. זיי בויען זיך פאלאצען, פאהרען אין פראכט־עקיפאזשען און בעצירען זייערע ווייבער און טעכטער, ווי פירשטינס, מיט גאלד, פערעל און עדעלשטיינער. זיי זענען קאלט אין גלויבען, פעראכטען די בעשיידענקייט, האסען יעדער מלאכה און האבען פערגניגען פון ליידיג־געהן; זיי האבען ליעב טענץ און מוזיק, קליידען זיך ווי די קריסטען און געהען מיט צוגעקעמטע בערד; זיי פילען אן זייער לייב מיט אלע גוטע מאכלים, וועהרענד די תלמידים פון די ישיבות האבען קוים ברויט מיט וואסער (דעריבער זענען די רבנים אזוי פעראכט, און די ברייטע קלאסען פון פאלק מאכען זייערע קינדער ליעבער פאר בעלי מלאכות, איידער פאר געזעצלעהרער...) אין יעדער שטאדט רייסען זיי זיך ארום איבער נידעריגע ענינים און ברענגען צו מחלוקת... נאך ערגער איז די קנאה־שנאה, וואס הערשט צווישען זיי: איינער פערגינט נישט דעם צווייטען און פער־מסר'ט איהם פאר'ן קעניג".

די מסירות זענען ווירקליך געווארען א אפטע ערשיינונג אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען פון שפאנישען יודענטום, און די רבנים האבען זיך גענומען קעמפפען געגען דער ערשיינונג מיט די שטרענג־סטע מיטלען פון יודישען געזעץ. אזוי ווי די בית דין'ס אין שפאניען האבען געמעגט משפט'ן אויך דיני־נפשות, פלעגען זיי די מוסרים פשוט פערמשפט'ען צום טויט און אויסבעטען ביים קעניג א בעשטע־טיגונג אויף דעם אורטייל; די אינערליכע צופוילטקייט איז אבער דערגאנגען אויך ביז די בית דין'ס גופא, און אויך דא זענען אבגעטאן געווארען שרעקליכע מעשים. זייטיגע מענשען האבען אנגע־הויבען זיך בענוצען מיט די בית דין'ס, אום אבצורוימען פון וועג זייערע קאנקורענטען אדער שונאים, און איינמאל האט אזא מין רציחה געבראכט צו זעהר טרויעריגע רעזולטאטען פאר'ס גאנצע שפאנישע יודענטום.

עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דעם אויבענדערמאנטען דון יוסף פיכון פון סעווילא, וועלכער האט פערנומען ביים קאסטילישען קעניג דעם פאסטען פון א אויבער־שטייער־אויפנעהמער און זיך ערוואר־בען א אונגעהויערע עשירות. דעם דאזיגען שר האבען זיינע שונאים פערמסר'ט פאר'ן קעניג, און ער איז איינגעזעצט געווארען אין געפענ־געניש. דערנאך האט ער געמוזט בעצאהלען דעם קעניג א גרויסע

סומע געלד. אט די מסירה האָט דון יוסף גישט געקענט מוחל זיין, און נאָכדעם ווי ער איז בעפרייט געוואָרען פון תפיסה, האָט ער ווידער איינעם פון זיינע מוסרים פערוויקעלט אין אַ שווערען פּראָצעס. דערווייל איז דער קעניג, הענריך, געשטאָרבען און דעם טראָן האָט געירשה'נט זיין זוהן יואן (1379); האָבען די רבנים אויסגענוצט דעם טומעל פון דער קאָראָנאַציע און אויף גיך פערמשפּט דון יוסף'ן צום טויט — גאָר אָהן זיין וויסען און אונטער די אויגען. דערביי האָבען זיינע שונאים פאַר געלד אַרויסבעקומען די נויטיגע פּאָרמאַליטעטען — אויך דעם קעניגס אונטערשריפט — און דער אורטייל איז אויסגעפיהרט געוואָרען נאָך איידער אימיצער האָט צייט געהאַט, זיך אַרומצוקוקען. לאַנג האָט אָבער די זאַך נישט געקענט בלייבען פערשוויגען, און ווען דער יונגער קעניג האָט זיך דערוואוסט, אַז מ'האָט אויסגענאַרט ביי איהם זיין אונטערשריפט אויף אַ אונגערעכטען טויט-אורטייל, האָט ער געלאָזען טויטען די עקזעקוטאָר'ס פון דעם יודישען געריכט, וואָס האָבען דעם אורטייל אויסגעפיהרט, איינעם פון די רבנים-ריכטער און דעם פאָרשטעהער פון דער מאַלט, וואָס האָט געהאָלפען אַרויסבעקומען די נויטיגע פּאַפּירען. חוץ דעם האָט דער קעניג אָבגענומען פון די יודישע געריכטען דאָס רעכט צו משפּט'ען דיני נפשות, און בכלל אָנגעהויבען שטאַרק נאָכצוקוקען און צו קאָנטראָלירען די אינווענינגסטע יודישע אָנגעלעגענהייטען.

אַט די יודענפיינדליכע שטימונג פון קעניג איז באַלד אויסגענוצט געוואָרען פון דער קריסטליכער קאַסטילישער בעפעלקערונג, וועלכע איז אויך געווען שטאַרק אויפגעבראַכט איבער דער רציחה פון דעם יודישען בית דין, און די קאָרטעס'ען (פּאָלקס-, אדעלס-פערזאַמלונגען) אין וואַלאַדאָליד האָבען פאָרגעלעגט דער רעגירונגס-מאַכט, איינצופיהרען פאַר יודען דעם קאָדעקס פון די אַמאָליגע וועסטגאָטישע מלכים. און דאָן יואן האָט ווירקליך בעשטעטיגט אַ גרויסען טייל פון דעם קאָדעקס; יודען איז אונטער אַ שטרענגער שטראָף פערבאָטען געוואָרען צו וואוינען אינאיינעם מיט קריסטען, צו האַלטען קריסטליכע אַמ'ען פאַר זייערע קינדער און מגייר צו זיין אַ מחמר'נער אָדער וועמען ס'איז פון אַנ'אַנדער גלויבען. שפּעטער האָט דער זעלביגער הערשער דערווייטערט יודען כמעט פון אַלע מלוכה-פּאָסטענס.

אין דער צייט האָבען זיך געשטאַרקט די רדיפות געגען יודען אויך מצד דער קירך. דאָס קאַטוילישע קריסטענטום האָט אין

פיערצעהנטען יאהרהונדערט דערגרייכט די העכסטע שטופע פון מיטעלאלטערישען בארבאריזם, און דערצו זענען נאך צוגעקומען די ליידענשאפטליכע ארומרייסענישען און מחלוקת'ען אין די רייהען פון דער קירך גופא, וואס האבען די גיפטיגע יודען-שנאה נאכמעהר פונאנדערגעקאכט. אין פראג האבען די גייסטליכע אויפגעהעצט דער בעפעלקערונג צו א שרעקליכען פאגראם: עס זענען טויזענדער יודען געטויט געווארען און דערצו האבען די רוצחים געשענדעט אלע יודי-שע הייליגקייטען (1389). נישט פיעל מעהר מענשליכקייט בנוגע צו יודען האבען ארויסגעוויזען די גייסטליכע אין פראנקרייך; מיט יעדען טאג זענען ארויסגעשטעלט געווארען נייע בעשולדיגונגען געגען די „אונגלויביגע", פון וועלכע זיי האבען קיין מעגליכקייט נישט געהאט, זיך ריין צו וואשען, וויל יענע, וואס האבען די בעשולדי-גונגען ארויסגעשטעלט, זענען אליין אויך איבערצייגט געוועזען אין זייער נישטיגקייט. ביי אזא לאגע איז דאס לעבען פון די אונגליקליכע פער-וואנדעלט געווארען אין א אייביגען גיהנם, און דערצו האבען זיי שטענדיג געמוזט גרייט האלטען דעם וואנדער-שטעקען; דען פראנקרייך האט זיך געשפיעלט מיט איהרע יודישע געמיינדעס, ווי מיט א הויפען שוצלאזע, פערלאכטעטע ציגיינער: אין א משך פון עטליכע צעהנדליג יאהר האט זי די יודען פערטריבען, צוריקגערופען און ווידער פער-טריבען, אבהענגיג פון די קאפריזען פון איהרע קירכליכע טאן-געבער.

און ביי די קאפריזען אליין האט זיך די קירך נישט אבגע-שטעלט. די רעליגיע פון דער גרויסער ליעבע האט זיך פערבענקט נאך מענשען-בלוט, נאך פאקעל-צוגען פון מענשליכע לייבער, און באלד האט זיך אויף דער פירענעאישער האלב-אינזעל אנגעהויבען די ארגיע פון דער אינקוויזיציע מיט איהרע אויטא-דא-פע'ס, — די ארגיע, וואס האט מיט פייער און בלוט בעפעסטיגט דעם שטראהלען-קראנץ אויפ'ן קאפ פונ'ם אייביגען מערטירער, אייביגען וואנדערער, אייביגען יודען. —